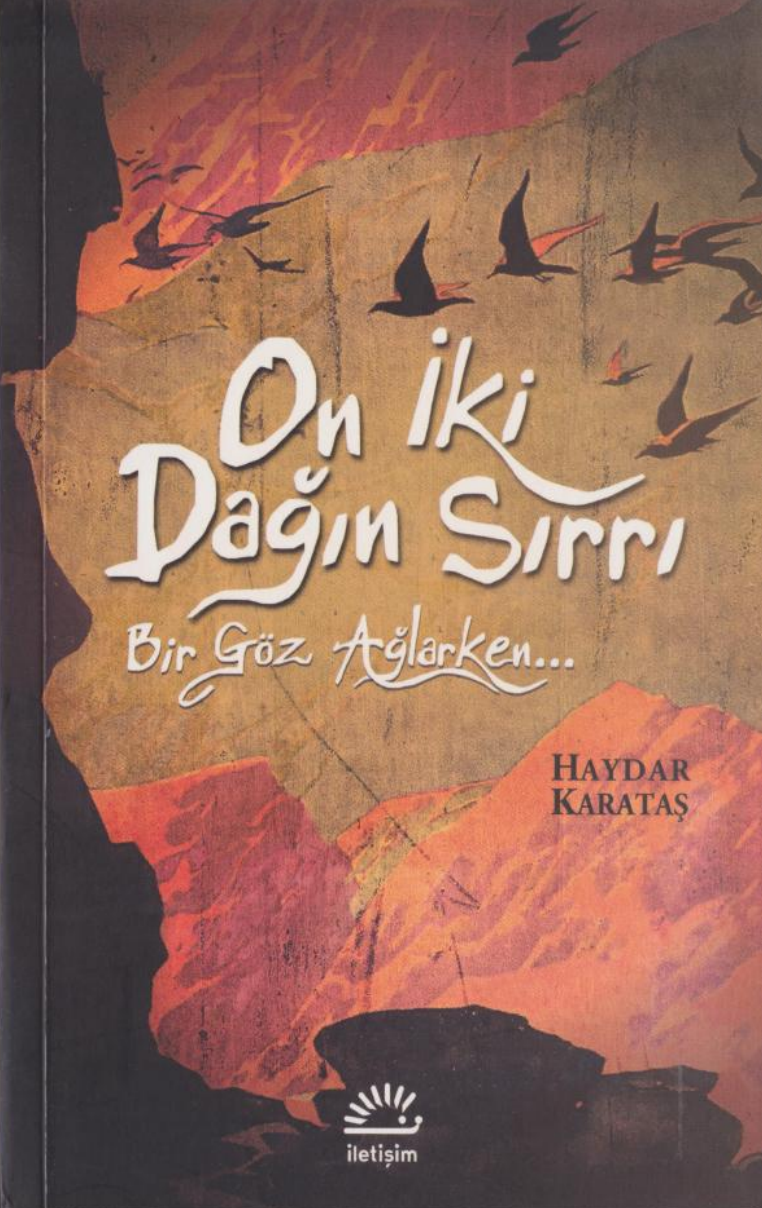

On İki
Dağın Sırrı
Bir Göz Ağlarken...
HAYDAR
KARATAŞ
iletişim

HAYDAR KARATAŞ 1973 yılında, Tunceli'nin Hozat ilçesine bağlı Haçeli köyünde doğdu. Köyünde okul olmadığından, henüz altı yaşandayken, babası onu sırtına alıp 1938 yılında askerî kışla olarak kullanılmış bir binada bulunan yatılı okula götürdü. O zamana kadar yalnızca Zazaca konuşan Karataş, burada Türkçe öğrendi. İstanbul Kocasinan Lisesi'nde okurken sol fikirlerle tanıştı ve pek çok kez gözaltına alındı. 1992 yılında tutuklanarak Türkiye'nin çeşitli hapishanelerinde on yıl dört ay hapis yattıktan sonra, 2002 yılının Haziran ayında Gebze Cezaevi'nden tahliye edildi ve ülke dışına çıktı. İsviçre'nin Zürih şehrinde yaşamakta olan Karataş'ın pek çok dergi ve gazetede makale ve denemeleri yer almıştır. *Gece Kelebeği / Perperik-a Sõe* adlı romanı İletişim Yayınları tarafından 2010 yılında yayımlanmıştır.

İletişim Yayınları 1768 • Çağdaş Türkçe Edebiyat 245
ISBN-13: 978-975-05-1066-3
© 2012 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1-2. BASKI 2012, İstanbul
3. BASKI 2013, İstanbul

EDİTÖR Levent Cantek
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Nurgül Şimşek
DÜZELTİ Ayten Koçal
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HAYDAR KARATAŞ

On İki Dağın Sırrı

Bir Göz Ağlarken...

iletişim

Ağa-e Memiş'e...

Perperik-a Söe Romanları Hakkında

Tarihçi, geçmişte yaşanmış olayların izini sürer, bu olayların iç bağlantılarını yakalamaya çalışır. Romancı da, tarihte ya da günümüzde yaşanmış olayların ruhunu yakalamaya, bu ruhu yansıtmaya... Eğer o ruh yakalanamamışsa roman da yoktur, dolayısıyla anlatılanlar, gardıropta asılı duran hiç giyilmemiş bir ceket gibi öylece boşlukta sallanır. Ruh, sanıldığı gibi görünmeyen bir şey değildir, tersine her şeye can ve kan veren, elle tutulamasa da gözle görülebilen, ateş gibi bir varlıktır. Dostoyevski ya da Kafka, dönemlerinin ruhunu yansıtmış olmasalardı, hiç tanıma olanağımızın olmadığı, hiç yaşamadığımız dönemlerin insanlarıyla buluşmamız, görmemiz de mümkün olmazdı.

Bugün Pandora'nın Kutusu açılmış ve başta Dersim olmak üzere tarihteki diğer acı olaylar tartışılır olmuştur. Bu olayları elbette tarihçiler çeşitli açılardan irdelemektedirler, belgelere dayanarak irdeleyeceklerdir de. Evet ama, olayları bire bir yaşayanların, bölgedeki her katmandan insanın heyecanlarının, korkularının, hırslarının, tereddütlerinin, acılarının, önyargılarının, endişelerinin oluşturduğu ve Dersim denen toprakların dağlarından, konaklarından, dere boylarından, atların toynaklarından, yeraltı kiliselerinden, köylerinden uğultusu duyulan

o ruhu tanımadan, bilmeden, hissetmeden olup biteni gerçekten anlayabilmek mümkün müdür?

Bunun için, Haydar Karataş'ın *Perperik-a Sôe*'lerini okumak, tarihin aynasında sonsuzcasına akan o ırmağın, başını rüzgâr tutmuş dağların ağıttan farksız türküsünü dinlemek gibidir. Bu ikinci romanı okuyunca ancak, ilk romanda anlatılan o iç burkan acının öncesini, Rayber'inden seyidine, çocuk ulakçısından Ermeni ağaç oyma ustasına, çoban-eşkıyasından pirine, keşişine kadar herkesin ama herkesin ruhunu kasıp kavuran o yaklaşan felaketi gerçekten hissetmek mümkün olacaktır.

O sarp dağları atıyla ölümüne aşmaya çalışan binici hangi haberi ulaştırmaya çalışmaktadır soluk soluğa? İstisnasız herkes neden kulak kabartmıştır kaynağı bilinmeyen (veya çok iyi bilinen) ama bölge insanının, yaşamı ve geleceği kendine zindan edeceğini çok iyi sezdiği haberi ulaştıran meçhul ulağın atının nal seslerine? Yaklaşan nedir?

Haydar Karataş, romanlarında hep sözünü ettiği o Ermeni taş ustaları gibi, dönemin toprak altında gizlenmiş, dayanılmaz acılarla, hüsranlarla, özlemlerle ve gözyaşlarıyla yoğrulup adeta bir kor taşına dönüşmüş ruhuna usul usul çekiç darbeleri indirerek Dersim'in acılı müziğini kendine özgü, soluk kesen, masalsı anlatımıyla kulaklarımıza ulaştırıyor yine.

GÜN ZİLELİ
28 Kasım 2011

"Çımo juke berbeno, çımo bin nehuneno"
(Bir göz ağlarken, öbür göz gülmez)

I

Hozat'tan gelen kağnı yolu, derin meşe ormanlarını arkasında bırakıp Sıncık Dağı bayırına tırmandıktan sonra, dağın güney yamaçlarını bir bıçak gibi yararak Haçeli köyüne devrilir.

Yer yer bir yük arabası geçecek kadar genişleyen bu yolu, üzerinden gelip geçenler taş gibi sertleştirip betona çevirmiştir. Günlerce, aylarca yağmur yağsa dahi, sular kendine bir yol bulup ilerleyemez; yol öyle sertleşmiştir. Ancak buna rağmen üzeri, yaz sıcağında safi bir çarık toz bağlar. Bir atlı geçse bu yolda, önce ince bir toz bulutu gözükür, sonra yüzü gözü kırmızı küle dönmüş adam belirir.

Haçeli köyüne inen bu yol, derin meşe ormanları arasından, uzun tarlalar içinden, ceviz, armut ve salkımsöğüt ağaçlarının altından geçer. Yukarıda, Sıncık Dağı'nın dibinde kanatlanmış bir köy vardır, onun hemen aşağısında derenin içine gömülmüş bir başka köy, sonra iki dere çatağına sığınmış üç hanelik bir Ermeni mahallesi, ceviz ve armut ağaçlarının boy boy, sıra

sıra dizildiği bir başka köy görülür ya, evlerin duvarları yarı yarıya yıkılmıştır. Bu mahalle, kayalık bir tepenin başına kurulmuş Rayber-e Sed Ağa[1] konağının kapısının önünden geçen bu yoldan yıkılmış evler tam görülmez; ama yıkılmış çarşısı, pervaneleri öyle, su kanalına devrilmiş bir değirmen, bir zamanlar sarı sarı buğday, mısır ve darı tanelerinin aktığı değirmen taşının öğüttüğü devasa yuvarlak kayayı biri onu yerden kaldırıp eski haline getirmeyi bekliyormuş gibi durur. Bu delikli değirmen taşını yılanlar, çıyanlar sarmıştır. Her gün yüzlerce, binlerce yılan, sarı sarı, yeşilli allı kertenkeleler bir zamanlar tahılın geçtiği o delikten girip çıkarlar. Bazen de safi yeşil çayır kaplumbağaları tüner bu taşa, koca keselerini şişirip "grawk, grawk" diye garip sesler çıkararak güneşlenirler. Burası da bir Ermeni mahallesidir, eskiden kutsal haç, zemheri soğuğunda değirmen taşının orta yerde durduğu, iki derenin birleştiği bu çatakta suya atılırdı. Haçtan eser yoktur ama kulaktan kulağa anlatılır, "Haç burada suya atılıyordu," diye.

Bu eski yaşantıyı bilenler, değirmen taşının devrildiği, iki derenin gümbürtüyle birbirine karıştığı bu çatağa baktıklarında kendilerini birazcık zorlasalar, siyah cüppesine sarınmış, sakalları göbek hizasına kadar düşmüş keşişin siluetini dahi görürler.

Her şey yıkılmıştır, o eski yaşantıdan geriye kalan tek şey, bu iki derenin birleştiği büvettir, üst üste binen sular gümbürdeyerek kocaman köpüklü bir burgaç oluştururlar, sular üst üste, alt alta girdikçe köpürür, sonra büvenler yaparak döne döne karşısına çıkan kırmızı bir kayaya şiddetle çarparak gerisin geri dere yatağına dökülür ama aynı hızla içini bir mağara gibi oyduğu granit bir kayanın içine girer, bu kayanın üstünde orman gibi, onlarca salkım söğüt ağacı birbirine girmiş ve damarlarını kayaların üzerinden atarak suya salmıştır. Küçük küçük baloncuklar halinde bu damarlara tutunan su, birden süt liman kesilir, sakinleşir, öfkesi dinmiş, yeni hadım edilmiş harman boğası gibi susar, çakıl taşları arasında usul usul inleyerek akmaya başlar.

---

1 Rayber: Yerel idareci manasına gelmekle birlikte, Rayber takısı ikinci derecede dini otorite anlamına da gelir.

Suların gürlediği bu mahallenin hemen yukarısında, dağ bayırına konmuş iki Kızılbaş konağı görülür, konakların dibinde küçük küçük iki katlı evler vardır, bunlar da yıkılmıştır ya, yeniden inşa edilmiştir. Bu konaklardan biri Memiş Ağa'nın konağıdır, konağın çardak balkonunu tutan iki koca direk bir yardan kendini aşağı salmıştır, öteki namı yedi düvelde duyulan biraz önce bahsini ettiğim Rayber-e Sed Ağa'nın konağıdır, kartal gibi bir kayalığın başına tünemiştir, Kort Tepesi'nde duvarları hâlâ öyle ayakta duran yarı yıkılmış kilisenin tam karşısındadır bu konak.

Ceviz ve yabani armut, erik ve elma ağaçları arasından geçen Hozat kağnı yolu, yönünü nereye dönerse dönsün bu konağın önünden geçmek zorundadır. Siz istemeseniz de oradan geçmek zorundasınızdır, konağın penceresinden içeri bakınca dahi görülebilen, oda duvarlarında renk renk, hikâye hikâye nakşedilmiş resimleri görmek için yine oradan geçersiniz.

Haçeli köyünü geçen bu yol kuzeybatıya kıvrılsa Mık köyüne gelir ya, Haçeliler dışında kimse bilmez o köyü. Derin bir dağın içinden gidilir oraya. Vadinin içinden geçip artık dağın üzerinize devrilecekmiş gibi bittiği yere geldiğinizde, birden yerinizde zınk diye durursunuz, afallarsınız, içinize korkuyla birlikte bir tuhaflık gelip yerleşir.

Mık köyünde hayat vardır var olmasına, çocuklar koşmakta, meşe yaprağından beslenen kara keçiler melemektedir, ancak nüfusu o kadar çok, tarlaları o kadar azdır ki, son gelip sığınan Ermenileri de sayarsak, üç küçük tarlanın üzerinde on hane kurulmuştur. Korkmanızın, öyle yerinizde çakılıp kalmanızın sebebi de budur, insanın üstüne devrilecekmiş gibi duran bu dağın dibindeki bayırlar uzun meşe ve lepık ormanlarıyla kaplıdır, gökyüzünü görmek için yukarı baksanız kafanız arkada sırtınıza değer, öyle derindir ve bu kuyunun dibinde insanların nasıl yaşadığına şaşarsınız. Durup kulak verseniz, sanırsınız Tanrı denen şey bu karanlık vadinin dibinde dünyaya nefesini üflemiş, bu yalnızlık içerisinde onları öyle kederine bırakıp gitmiştir. Çok kavga ederler, ne kadar çok kavga etseler, bir o kadar birbirlerine sarılmakta, Tanrı denen şeye yalvarma-

ları bir o kadar artmaktadır. Buna rağmen evleri kesme taşlardan yapılmış, kutu gibi evler... Ama ne kağnı yolu buradan geçer, ne de kimseler burayı bilir. Üzerlerinde bir gökyüzü olmasa, kimse onların yaşadığına dahi inanmaz.

Kağnı yolu, Haçeli köyünü geride bıraktıktan sonra yokuş yukarı, bir ayak kırmızı tozun bağladığı bir Kızılbaş tapınağı önünden geçer. Tapınak denen şey, üstünde bir meşe ormanı bitmiş iki devasa kayanın üst üste binmesinden ibarettir ve kayanın dibindeki çakıl taşlarının arasından buz gibi bir su fokurdayarak çıkmaktadır.

Üst üste binmiş bu kayalar silme gelin kınasıyla kaplıdır, o kadar çoktur ki kaya kınası, kınalar gürgen kökü gibi yer yer damar vermiştir. Boy boy, kat kat kınalar, renkli alacalı, bazı yerleri al al kırmızı, bazıları yeşil mor, efsuni keklik gagası gibi sarı. Kınaların taş zeminde parladığı bir de yolak gözükür, o yolağın dibinde yakılmış yüzlerce, binlerce mumu görmeseniz, o parlaklığı fark etmeniz de mümkün değildir. Bir de kınaların ince bir bıçak ucuyla, yoldan gelip geçenler tarafından kazındığını görürsünüz ama ne yaparsanız yapın, iki diziniz üzerine çömelip, apak çakıl taşları arasında fokurdayarak çıkan pınara başınızı daldırmadan oranın neden Kızılbaş tapınağı olduğunu anlamanız mümkün değildir, eğilip çakıl taşları arasında fokurdayan o sudan kana kana içmeniz lazımdır. İçerken, buz gibi suyun, kursağınızı serinleterek karnınıza giderkenki sesini duymanız da...

Çakıl taşları arasında fokurdayan bu pınarın bir başka özelliği de aynı bir bebek yüzü misali gülmesidir. Yukarı çıkan su, adeta küçük çocuklar gibi kahkahalar atarak gerisin geri çakıl taşları arasında kaybolur. Dikkatli baktığınızda suyun gamzeleri olduğunu dahi fark edersiniz, "hihiha, hihiha" diye dur durak bilmeden yerin derinliklerinden yukarı çıkar, yüzünde gamzeler oluşturarak gerisin geri diner. Gülen, kahkahalar atan bu pınar birden köpürür ve bir iki metre yol aldıktan sonra, birden çakıl taşlarının içinde yitip gider.

Bazıları bu pınarın ağladığını da söylerler ya; güler. Bir kundak bebeği nasıl beşiğinde gülüyorsa öyle güler, gamzeleri de

vardır, aynı kundak bebekleri gibi ayalarını sallar, siz onu içerken yüzünüze pençesini atmak istermiş gibi fokurdar ama ne yaparsa yapsın, nasıl ki bir çocuk o beşiğin içinden çıkamıyorsa, gülen, kahkaha atan bu su doğru dürüst yol almadan kumlar arasında uykuya dalar. Onu yeniden bulmanız için belki bir yarım gün yürümeniz gerekir dere yatağı boyunca, yine de bulamazsınız, tam umudunuzu kesmişken derin bir vadide bin misli büyümüş halde yeniden çıkar karşınıza. Kaybolmuş bu pınarın suyunu yeniden buldum diye içinize bir sevinç dalgası gelse de, birden korktuğunuzu hissedersiniz, uçurumlardan atlar, yüksek kayalıklardan aşağılara dökülür; önüne çıkan devasa taşları sarmakta, seline kaptırdığı ağaçları sürüklemektedir. Anlarsınız ki, masum bir bebekten bir katil doğmuştur, can veren, can alan. Gerisin geri o güzelliğe, yüzünüzü tırmalayan o sarhoşluğa dönersiniz. Ama buranın bir Kızılbaş tapınağı olmasının bu suyla hiçbir ilgisi yoktur, yoldan gelip geçenler eğilip o sudan içmeyinceye kadar da anlamazlar.

Haçeli köyünü, o koca tozlu yokuşu kan ter içinde çıktıktan sonra, bir çöle düşmüş Mecnun gibi, "Su!", "Su!" diye inlerken karşınıza birden iki koca kaya dibinde fokurdayan bu su çıkar, bunun bir tapınak olduğunu anlamanız için eğilmeli fokurdayan suya, annesinin memesine saldıran bir karaca gibi saldırmalısınız. Başınızı daldırıp safi palamut kokan suyu kana kana içmelisiniz. Bir daha başınızı daldırmalısınız, bir daha. İşte tam son yudumu içerken, iki çift gözün suyun dibinde ipildediğini fark edersiniz, iki çift soğuk yılan gözü, çatallı dili bir metre dışarıda... Büyük bir korku içerisinde başınızı kaldırdığınızda üst üste lif atmış devasa kaya çatlağında sarı, kül rengi boz bir yılanın kat kat kıvrıldığını, fokurdayan suyun dibine yalkıdığını görürsünüz. İşte o an suyun dibinde silueti görülen yılanla göz göze gelirsiniz, yılanın çatallı dilinin yüzünüzü yalımladığını, soğuk, toprak ve ıslak kaya kokan nefesinin nefesinize karıştığını hissedersiniz.

Korkarsınız, çok korkarsınız, ancak o esnada bir mucize gerçekleşir, fokurdayan su sesi diner, gözlerinizin içine bakan yılan, çatallı dilini usulca geri çeker, gözlerini kapar, üstünüze

devrilecekmiş gibi duran dağları, yüksek meşe ağaçlarını derin bir sessizlik alır. O anda başka bir şey daha görürsünüz; yakılmış o mumları, koparılmış kınaları, yılanın her gün o kaya aralığına süzülmek için kendine açtığı yolağı görürsünüz. Kaçmak isterken, ayaklarınız sizi alıp kayanın dibine götürür. Korkunuza dokunursunuz, yüreğinize korku yerine merhamet, acıma gelir, devasa kaya yığınına bir iki adım daha yanaşır, elinizin sizden habersiz, yılanın gelip geçerken kınalar içinde kendine yol ettiği parlaklığı elledığinizi fark edersiniz. Parlak kınaların, bir sabun kalıbını elliyormuşsunuz gibi bir ıslaklıkla, parmak uçlarınızdan eriyen bir buz parçası gibi derinizin altından yukarılara doğru yürüdüğünü fark edersiniz... Dudaklarınızın kendiliğinden aralanıp bildiğiniz dilde "Ya Sultan Baba Dağı," dediğiz duyulur. Gitmek istersiniz, dağların ortasındaki bu anlaşılmazlığı bir an önce bırakıp kaçmak ama ayaklarınız bağlanır, orada bir ömür boyu kalmak; gözlerinizi o yılan gibi kapatıp "merhamet" dilemek arzusuyla dolarsınız.

Devasa iki kayanın etrafını dolanmak, bin bir rengin şekil verdiği kınaları ellemek istersiniz. Böyle ellerken, kayanın kovuğuna serilmiş eski bir cacım palası görür, bir daha ürkersiniz. Eski, yer yer delinmiş bir palastır bu, belki yüz yıldır oraya serilidir; dikkatli bakınca üzerinde kıvrılmış bir insan izi olduğunu da görürsünüz, tuhaf şeyler gelir aklınıza. Koşarak kayanın önüne gelir, kaya çatlağındaki yılana bakarsınız, yılan gözlerini açar, bin yıllık bir açlığı yaşıyormuş gibi, çatallı diliyle dudaklarını yalar, ama gene kapatır gözlerini. Bir masalın bu dağların ardında ruh bulduğu hissine kapılırsınız. Ne yapacağınızı bilemezsiniz; ağlamak istersiniz, ağlayamazsınız; bağırıp isyan etmek istersiniz, edemezsiniz; eliniz kolunuz bağlanır, dünyanın durduğunu, kahkahalar attığını sandığınız pınarın ağladığını duyarsınız...

Kağnı yolu, bu Kızılbaş tapınağını geçtikten birkaç yüz metre sonra bir başka ziyaret yerine çıkar, burası küçük, kırmızı bir tepedir, Sultan Baba Dağı'nın zirvesi buradan belli belirsiz görünür, tepenin üstünde bir top ulu kara meşe ağacı başını alıp gitmiştir. Her biri ulu, koca meşe ağaçlarıdır, kimseler onları

kesmez, dünya soğuktan donsa, dibine düşen kurumuş tek dalını dahi eline almaz kimse, ama ulu ağacın gövdesine yapışmış boya çalılarını bu yoldan gelip geçen herkes alır, siz ne kadar alırsanız alın, bir başka ağacın gövdesinden dışarı fırlamış, yaprakları yabaneriğine benzeyen bu çalı bir o kadar daha gür fışkırır. Suyunu kaynatıp içseniz, bağırsağınıza yapışmış ne kadar solucan varsa anında aşağı dökülür, çarık derisini iki gün suyuna yatırsanız bin kat sertleşir, apak da kırmızı olur.

Derin vadiler, keskin yarlar geçen bu yol, Orta Dağ'ı bir yay gibi dolanarak uzanıp gider. Dur durak bilmeden gitseniz, üç günde Erzincan'a, bir haftada Van Ovası'na, bir ayda Kirmanşah diyarına, bir yılda, tekmil Afgan toprağını geçip Hindi Çin'e varırsınız ya, gene de bu kağnı yolundan Hindi Çin'e kadar gidip de geri geleni hiç kimse duymamıştır...

* * *

İşte bir öğleüzeri Sıncık Dağı'ndan aşağı devrilen bu kağnı yolunda bir atlı göründü; ufak boylu, sırtında İngiliz beşlisi ve iki şerit sıralı mermilerin serildiği, göğsü atla bir olmuş adam, çarıklı ayaklarıyla atın üzengisine vurdukça vuruyordu. "Deh!" diyordu. "Deh! yavrum, deh!" Vuruyordu, sağ avuç içinde sıktığı ince söğüt dalını atın kaba etlerine vuruyor, yeniden "Deh!, Deh!" diyordu.

Boyu ufak tefek, gözleri telaş ve şaşkınlıktan allak bullak olmuş bu adamın ismi Albeg'di, acımasız ve gaddar biri olduğu söylenirdi.

Bu atlı adam Sıncık Dağı'nı bir toz duman içerisinde indikten sonra, küçük dere çatağındaki Ermeni mahallesini geçip Rayber'e Sed Ağa'nın kapısının önünden geçerken, Sed Ağa'nın nöbetçileri atla bir olmuş adama silahlarını doğrultup, "Dur!" çektiler, ancak Albeg ne üzerine doğrultulmuş silahlı adamları duydu ne de peşine düşmüş, boyunlarında koca şişleri olan, her biri bir at kadar cüssesiyle havlayan köpekleri...

Haçeli'nin üstündeki tepeye vardığında, bir an atını Mık köyüne doğru çevirdiyse de, ani bir kararla yeniden Orta Dağ'ı bir yay gibi çizen kağnı yoluna çevirdi atının yönünü, "Deh!" de-

di, "deh kurban olduğum, deh, sana ne oldu böyle." Oysa Albeg'in altındaki at, at olalı hiç bu kadar hızlı koşmamış, yeleli boynundan hiç böyle köpüklü terler atmamıştı. Dağı yarı ettiğinde, yorgunluktan nefes nefese kalan at bir iki sendeledi. O esnada Albeg'in, "Su! Su!" diye inlediği duyuldu. Ancak o gene de vurdu, bir elindeki kamçıyla atın kaba etlerine, bir ayaklarının topuğuyla atın karnına vurdu.

"Deh! Deh! Deh Gurban olayım, şunun şurasında ne kaldı? Hadi." Yılanlı Ziyaret Kayası'na geldiğinde, atın iki ayağı üzerine çöktüğünü görüp şaştı, bir an atın çatladığını düşündü, telaşla yere atladı, atın üzengisinden tutup çekti, bir daha çekti, ancak ne yaptıysa at yere yapıştıkça yapıştı, bıraksa at geldiği yolu gerisin geri gidecekti.

Yardım istemek için etrafına, başı göklere ağmış meşe ormanına, ormanın bittiği yerde bulutlarla bir olmuş çıplak tepelere baktı. O esnada, Albeg gökyüzüne sesleniyormuş gibi:

"Ey vah, şimdi ki, ateş Dersim'e düştü" dedi. "Ey vah şimdi ki, taş taşın üstünde kalmaz, ayrık otu dahi düştüğü yerde bitmez.."

Bağırdı:

"İmdat!" Atı tekmeledi, terden çamur gibi yapış yapış olmuş boynuna sarılıp yalvardı:

"Kalk, hadi kalk Gurban olduğum, hadi kalk..." dedi, ancak at, ayaklarını yere dayamış, tek bir adım dahi atmıyordu, nefessiz düşmüş burun deliklerini geniş geniş açıyor, "durrrr, durrr" diye sesler çıkarıyor, bir insan gibi ön ayaklarını havaya kaldırıyor, toprak zemini tepeliyordu.

Albeg, öfkelendi, elindeki üzengiyi atın boynuna dolayıp nefessiz bırakmak istedi atı, işte o esnada, koca at arka ayakları üzerine kalktı, Albeg'i ayakları altına alıp oracıkta çiğnemek istedi. Albeg korkudan atın üzengisini bıraktı, tüfengini boynundan sıyırıp fırlattı, ezmesi için atın ayakları dibine attı kendini.

"Tamam ez, ez!" dedi, "bu kadar istiyorsan, ez Albeg'i, Albeg zaten ölmüş, hadi ez de, Çardaklı'da o Koca Mustafa Kemal Paşa'nın ordusunun içine rüzgâr gibi dalıp çıkmış o soylu at Albeg'i ezdi desinler..." Bir iki adım gerisin geri giden at, ye-

niden şaha kalktı, kişnedi, bir daha kişnedi. Albeg, ne yapacağını bilemedi.

"Tamam, istiyorsan beni bırak git, ben şu dağa vurur gene giderim." Atın yanına sokulup usul usul okşamaya başladı. Zazaca bir şeyler fısıldadı atın kulağına.

"Sen soylu bir atsın, hatırlıyorsun, seninle Şeyh Ahmet Fevzi Efendi'nin[2] önüne çıkmıştık, o Kızılbaş düşmanını görür görmez gene böyle yapmıştın... Ben seninle Koçgiri'ye gitmiştim, Alişer Efendi[3] seni görmüştü de, ben böyle at Sultani Osmaniye'de dahi görmemiştim demişti..." At sakinleşti, ancak tek bir adım dahi atmadı. Albeg öfkelenip silahını eline aldı, o esnada uluyan bir kurt sesi duymasaydı gözünü kırpmadan atı vururdu. Ancak durdu. O durunca, atın, Albeg'i başını dayayıp ittiğini fark etti.

Etrafına baktı. Albeg hiç böyle bir şey görmemişti, durdu. Atın boynunu okşadı, bir su sesi duydu. Gülen bir su sesi, bir bebek nasıl beşiğinde ayaklarını, ellerini havaya kaldırmış kahkahalar atıyorsa öyle kahkahalar atan bir su sesi.

Albeg ve atının bu tapınağı nasıl geçtiğini kimseler bilemedi. Kimileri, Albeg'in soğuk pınar suyuna başını daldırır daldırmaz suyun dibinde yalımlayan yılanın gözlerini ve koca dilini görerek sarasının tuttuğunu, başüstü soğuk pınar suyuna düştüğünü, iki gün debelendiğini söyledi. Bazıları, yılanın Albeg'in yoluna çıktığını, bir insan gibi dikildiğini, dile gelip konuştuğunu, atın bu nedenle şaha kalkıp günlerce keçem ormanında kişnediğini söyledi.

Sözüm ona, yılan dahi dile gelmiş, Albeg'e, "Gitme, gidip de bu acı haberi Rayber'e götürme," demiş. Albeg de bu nedenle iki gün iki gece pınarın başına oturup yılanla sohbete tutulmuş.

Bazıları Albeg'in dilinin orada tutulduğunu söyler, yoluna çıkan yılan, kendini üzengi yapıp Albeg'in atının boynuna sarmış. Demiş: "Albeg sen kimseden korkmazsın, biliyorum ama gel vazgeç, burada kal, yatağın hazır, bu yoldan her gün yüzlerce in-

---

2 Şeyh Ahmet Fevzi Efendi: Kızılbaş ve Ermeni katliamlarıyla ün salmış, zamanın Nakşi tarikat şeyhi. Mustafa Kemal'e Erzurum-Sivas yolculuğunda eşlik etmiştir.

3 1921 Koçkiri (Sivas isyanı, sonrası Dersim'e sığınmış Marksist ozan.)

san geçer, her geçen azığında ne varsa lokma diye bana bırakıp gider, herkes senin sır olduğunu bilir, yok illa gideceksen, altındaki atı Erzincan Dağı'na vur, bir daha da dönüp arkana bakma."

Albeg, bu Kızılbaş tapınağını geçtikten sonra atını daha bir mahmuzladı, vardığı her yerde, küçük Ermeni köylerini, Kızılbaş mezralarını, Celali isyankârlarının yaşadığı kömleri, köyleri bir bir geçti, geçtiği yerde insanlar bir arı kovanı gibi birbirine girdi. "Olamaz, bu olamaz," dediler. "Çabuk koşun, ne yapıp edip, Albeg'in atını zapt edin, zapt edin, bu haber Rayber'e gitmesin..."

Hoşirik Yaylası'nı geçen Albeg, birden atının yönünü kağnı yolundan boz volkanik Orta Dağ'a çevirdi. Küçük bir hendekten atlarken, at bacaklarının arasından uçup gitti, boynunun üzerine bir derenin içine devrildi, attan daha aşağılara yuvarlanan Albeg'in başparmağı boydan boya çatladı, ancak o hiçbir acı duymadı, adeta dört ayağı üzerinde emekleyerek atın yanına geldi, üzengisini bir iki çekti ve öyle emekleyerek dağı tırmanmaya başladı. Çıplak tepeleri geçip, kara kavak ve gürgen meşe ağaçlarının örümcek ağı gibi birbirini tuttuğu ormana girdi. Meşe çalıları, yüzünü vahşi bir kedi gibi tırmaladı, Albeg gene hiçbir acı hissetmedi. Ormanın dibinde iki üç hanelik bir köy çıktı karşısına, "İmdat," diye bağırdı. Ve o anda da, köylüler bağırmaya başladılar...

"At!" dediler, "çabuk Albeg'e bir at."

"Ey vah, at, Albeg'e çabuk bir at..."

Getirilen bir ata, Albeg'i tutup bir un çuvalı gibi attılar, ancak Albeg değil ata binmek, iskemle dahi altına verseler, dengesini kaybedip aşağı düşerdi.

"Tutun, tutun!"

Albeg'i tutup yeniden atın üstüne attılar, işte Albeg o an, parmağında derin bir sızı hissetti, dişlerini atın yelesine geçirdi, bacaklarını son bir gayretle atın karnına yapıştırdı, "Deh!" dedi, "Deh!" Munzur Irmağı'na vurup, Ağdat sırtlarına çevirdi atın yönünü...

II

Albeg böyle kan ter içinde Ağdat Dağı'na vurmuşken atını, Orta Dağ'ın batı yakasını derin meşe ormanları içinden tırmanan üç kişi daha vardı. Gizli yollardan Mık köyüne, oradan Orta Dağ'a çıkmışlardı. En garip olan da bu üç adamdı, üçü de aynı yaşta, neredeyse aynı boydaydı, birinin ayağında potin vardı, ayağına çarık geçirmiş üçüncüsü, sessiz sakin, diğerlerine göre daha ufak tefek bir adamdı.

Bu üç adam, sabahın erken saatlerinde Bend Yaylası'ndan yola çıkmışlardı. Sıncık Dağı eteklerinden Mık evlerine inmiş, oradan azık aldıktan sonra Orta Dağ'a vurmuşlardı. Üçü de sessizdi, top patlasa, dünyayı sel alsa, ağızlarını bıçak açmayacak kadar her biri kendi hayal dünyasındaydı. Yüzleri gergindi, çatılmış kaşları adeta birbirinin üstüne binmişti. Ne düşündüklerini kimseler bilmiyordu ama ayakları sanki telaştan birbirine karışacak gibiydi. Koca dağın sarp yamaçlarını tırmanmaktan dilleri adeta bir karış dışarı çıkmıştı, ama gene de ayakları hızlandıkça hızlanıyordu, gören sanırdı ki, ayakları gövdelerinden kopmuş da, onları zaptetmek için nefes nefese kalmışlardı.

Bu üç adamın en yaşlısı 45-50 yaşlarında, Dersimlilerin kendisine Gagım ismini verdiği, Garbis adında biriydi, uzun boylu ve tok sesliydi. Seslendiği zaman insan sanırdı ki, bir dağ ötekinin üzerine devriliyor. Çok mektep görmüş, dediklerine göre, İngiliz devleti dahi bu adamın peşindeymiş. Onu yakalayıp Kazım Karabekir Paşa'ya ölü ya da diri götürene, Karabekir Paşa'nın Sarıkamış Yaylası'ndan Erzincan Ovası'na kadar arazi bahşedeceği söyleniyordu ya, o, başına konmuş ödüle, her gözün üzerine çevrildiğine bakmaksızın, Dersim'in dağını taşını dolaşıyor, bu dağların ardına sığınmış Ermenileri bir vadiden alıp başka bir vadiye götürüyordu.

Bir de Gagım, köy köy Kızılbaş mezralarını gezer, kavgaları zapta geçer, hudutlara işaretler koyardı. Erzincan'daki baba yadigârı topraklarına Şeyh Fevzi Efendi yerleşmişti ama onun umurunda değildi. Ona göre, yeni bir dünya kuruluyordu. Peşine düşmüş onca devlet adamına, her geçen gün biraz daha

devlet safına geçen Dersim aşiretlerine bakmaksızın bu rüyaya kendini kaptırmıştı.

İşte dağın başındaki bu iki meçhul adamın görevi, Gagım denen bu adamı, gün akşamı vurmadan, kara haber Ağdat Tepesi'ndeki ihtiyar adama varmadan Vank keşişine götürmekti. Gagım'ın önüne düşmüş bu iki kişiden birinin adı Veys'ti, gözleri vahşi yeşil bakıyordu, Bahtaryan uşağından Pırço sülalesinin en keskin silahşoruydu. Ona Xıd[4] da denirdi ama gerçek ismi Veys'ti. Boynunda Pırçoların simgesi olan huni bir miğfer vardı. Üçüncü adamın ismi Artin'di, Bend Yaylası'ndaki Vazoğlu ailesinin hayatta kalan tek oğluydu. Ayağında sığır derisinden bir çarık vardı, kendir iplerini o kadar sıkmıştı ki, çarığın ucundan dışarı fırlamış ayak başparmağı kansızlıktan mosmordu. Ama o her birkaç adımda bir çarığının kendir iplerini daha da sıkıyordu. Ayaklarının altı da neredeyse katır tırnağı gibi iki parmak nasır bağlamıştı ama o sıkıyordu ha bire..

Bu üç adam, Orta Dağ'ın Gola Ostoro denen tepesine varınca, önlerine çıkan uçsuz bucaksız ova karşısında afalladılar. Sanki ilk defa bir dağın zirvesini görmüş gibi etraflarına baktılar. Dağın başı silme anafatma çiçeği, dağ kekiği ve çarşır kümeleriyle kaplıydı. Karşı tarafta Munzur Dağı'nın başı sisliydi ve buz kütleleri içinde bulutlara karışmıştı. İşte nasıl olduysa Gagım ilk orada konuştu, Ermenice, "Artin, suyumuz kaldı mı?" diye sordu.

Artin, üzgün bir şekilde başını hayır anlamında salladı.

Pırço:

"Var," dedi, dağ ovasının güneye doğru meyil alan tarafında bir punk otunu gösterdi. "Orada, orada çok soğuk bir kar suyu kaynar," dedi.

Punk ve çarşır otları arasına gizlenmiş pınara varıp su içtiler, Mık evlerinden aldıkları azıklarını açıp çökelek ve taze tereyağını dizlerine çarşaf gibi serdikleri sac ekmeğine sürerek yediler.

Gagım:

"Şimdi hangi yöne gideceğiz?" diye sordu.

4 Xıd: Hıd, Hıdır isminin yöredeki Zaza ve Kürt dilinde söylenişi.

Pırço:

"Hoşirik Yaylası'na inip karşı Bokur Dağı'na çıkacağız, Vank o dağın hemen arka yüzünde," dedi.

Gagım, büyük bir güven ve korkuyla Pırço'nun yüzüne baktı. Bakar bakmaz da, yeşil gözlerinin arkasında gizlenmiş acımasızlığı gördü. Here-were[5] dilinde:

"Veys kardeş, Pırçoların Tunç askeri olduğunu söylüyorlar," dedi.

Pırço güldü, dağın başında kıkırdaya kıkırdaya güldü. Taşların arasına gizlenmiş bir üveyik kuşu, yabancısı olduğu bu sese şaşırmış gibi havalandı, konuklarının etrafında bir iki döndü. Veys üveyik kuşunun telaşına gülüyormuş gibi kıkırtısını biraz daha uzattı.

"Büyükbabamız öyle söylüyormuş," dedi.

Gagım, garip garip baktı yüzüne Pırço'nun. Nasıl dünyadan bu kadar habersiz, kendi iç dünyalarına odaklandıklarına şaştı bu insanların.

"Lenin diye bir adam duydun mu?" diye sordu.

Pırço, yeniden güldü.

"Kim duymamış? Urus ordusu Erzincan'a geldiğinde ben de oradaydım, böyle bir vadide biz kayaların ardına sığınmışız, Urus ordusu önümüzde yaylaya serilmiş, çadırlar art arda dizilmiş, birden bağırdılar, ne olduğunu anlamadan geri çekilip gittiler."

Gagım, kükreyen bir sesle kahkaha attı.

"Gerçekten mi?"

Pırço:

"Sultan Baba olsun öyle oldu, Urus askerleri halaylar çekti, beyaz bir bayrakla dağı sağlı sollu tutmuş bizlere doğru geldiler."

Artin:

"Veys kardeş, diyorlar Pırçolar Urus saldırırken Eğin'de vurgundalarmış."

Pırço kızacak yerde yeniden güldü.

5 Here-were: Kürtçenin Kurmanca lehçesinin bölge isimlerinden biri. Gelmek ve gitmek.

"Pırçolar olmasaydı, Urus bir günde bu Dersim'i geçip giderdi, dört ay biz Urus'la öyle karşı karşıya bekledik, sonra işte o Lenin mi ne, o geri çekti Urus'u, Urus da varını yoğunu bırakıp geri gitti."

Sırtındaki kalın kabanı göstererek, "Aha bu kaputu ben o çadırlardan birinden aldım," dedi. İçini gösterdi. "Bak elle Artin, nasıl? Safi tiftikli yün. Bu kaput Osmanlı'da olsaydı, donar mıydı?" Başını iki yana sallayarak yeniden güldü. "Bizim Osmanlı Candarması yalın ayak, başı kabaktı."

Cebinden çıkardığı bir kutuyu gösterdi.

"Bu cep sobası,[6] Artin gardaş, Osmanlı Candarması'nı bu soba ısıtacakmış..."

Gagım alıp kutuyu açtı, tütün vardı içinde.

"Ben tütün doldurdum içine, ama mantarı burda, bu mantarı yaktın mı, o kutu ateş gibi ısınır."

Gagım ve Artin bunun bir şaka olduğunu sandılar.

Veys:

"Ama Urus," dedi, "Urus çok akıllı, bak bu parkayı ben kaç yıldır giyerim, yazın dahi giyerim, bana mısın demez, yazın yorgan diye altına ser uyu, dışarıda hava buz kessin, bu parkaya sarılıp bir taşın arkasına at kendini, böyle sönmüş odun külünün harına atmışlar gibi seni alır götürür. Bir güzel de rüya görürsün."

Gagım:

"Veys kardeş, ben o Lenin tarafını tutuyorum, istemez misin, burada da Rusya gibi?.." Lafının burasında durdu. Zor bir şey anlatacakmış gibi Pırço'yu tepeden aşağı süzdü. "Yani istemez misin Osmanlı yıkıldığı gibi yıkılsın?.." Pırço yüksek sesle daha bir güldü.

"Şimdi kim yıkacak onları, bu Şeyh Fevzi Efendi önce Osmanlı'ydı, sonra Urus geldi, Urus'la bir olup bize saldırdı, yalanı boynuna, şimdi Mustafa Kemal Paşa'ya yol gösteren oymuş. Gagım kardeş o zındık bir adam, bu Artinlerin toprağını da aldı, öyle değil mi Artin?"

Artin, sadece:

---

6 Osmanlı ordusunun donmaya karşı ceplerinde taşıdığı, içinde çürümüş ağaç mantarı olan ısıtma sobası.

"Öyle," diyebildi.

"Şimdi o Şeyh Fevzi Efendi, kendisine Nakşi diyor, ama gidip bu Şafileri toplayıp her gün Dersim'e saldırıyor. Bu Artin'in dedesinin toprağını da almış, Erzincan Ovası'nın en güzel evleri. Şimdi o olmasa biz bu Ermeni'yi gün yirmi dört saat içinde değil Kars'a, ta Tiflis'e taşırız ama o tutmuş her yeri, Elazığ'a gitsen Şeyh'in adamları, Erzurum tekmil onun Candarması kaynıyor. O Mustafa Kemal Paşa da ona güvendi, yanına onu bindirip Koçgiri'nin dibine dayandı."

Gagım:

"Veys kardeş, Rusya'da da böyleydi, ben oraya gittim, herkesin toprağı var, artık ağalar beyler yok, herkes eşit..."

Pırço, "Hahahaha" diye yeniden güldü, anafatma çiçeklerinin keskin kokusundan mı ne, kahkahasını yarıda kesip, üst üste başını arkaya dönerek sümkürdü, eliyle tumanına bir kayışla bağladığı dolma tabancasını yokladı...

"Olmaz," dedi, "o olmaz, şimdi bu Kopo kötü adam, ama Sed Ağa, akşama kadar çubuk içerdi, ona da herkes ağa derdi ama değildi, sadece çubuk içerdi, Candarma gelmeseydi Kopo da iyi adamdı."

Gagım, Pırço'nun ne demek istediğini anlamadı, onun bu halini garipsedi...

Pırço, Gagım'ın gözlerindeki manayı hemen anladı, elindeki İngiliz kırmasının dipçiğini çakıl topağına vurdu.

"Olmaz!" dedi, hiddetle. "O olmaz!"

Pırço'nun bu davranışı karşısında Gagım irkildi, dipçiğin altında sağa sola kaçışan çakıl taşlarına baktı, sesini yumuşattı:

"Ama toprağınız yok, Lenin şimdi Rusya'da herkese toprak verdi, biz de öyle bir cumhuriyet kursak!"

Pırço:

"O olmaz, bu Dersim'de bir Pırçolara bir de Koçoğlularına kimse toprak vermez, verse o Kopo ikinci gün, Candarması'yla bu Dersim'i kan gölüne çevirir."

"O niye?" diye sordu Gagım.

Pırço:

"Çevirir de ondan," dedi.

Kalkıp yokuş aşağı yürümeye başladılar. Volkanik bir taş Artin'in ayağını kesince durdular. Artin ayağındaki acıyı unutmak için çarığının kendir iplerini biraz daha sıktı.

"Şimdi kan man gelmez, acımaz da," dedi.

Gagım, utanarak ayağındaki potine baktı. Artin'in giymesi için ısrar etti ama Artin, değil Gagım'ın potinlerini giymek, tekmil Ermeni için tek umut kapısı olan bu adamı böyle yaralı ayakla sırtında taşımaya dahi razıydı.

"Olmaz," dedi, "olmaz, ben böyle sıktım mı kan man gelmez, hem şu tepeyi indik mi, çakıl taşları biter, bak aşağısı hep çimen."

Suların gürleyerek aktığı bir dereye indiler, dere boyunca kıvrılan düz bir yolda yürüdüler. Gagım, kıvrılıp giden bu derenin dibinde üç hanelik bir köy olduğunu hatırladı.

Biraz daha yürüyünce, duvarları neredeyse yıkılmış bu küçük köyle karşı karşıya geldiler. Durup evlere baktılar.

Gagım:

"Ne garip," dedi, "on yıl oldu, her bir şey yerli yerinde öyle duruyor, nasıl yıkılmamış, o kadar da kar yağar."

Pırço, güldü.

"Yıkılmaz," dedi, "yüz yıl geçse bu evler gene böyle ayakta kalır. Bak, tarlaları da öyle duruyor, arık izlerine bakın." Evlerin arasında ayak bilekleri lime lime kesilmiş bir at gördüler. Onları gören at, yaralı ayağını sürükleyerek, yanlarına kadar geldi. Acıyla kişnedi.

Bu üç adam, ayağı kırılmış atı iyicene incelediler, bu duruma anlam veremediler. Atın üzerindeki eyer kaymış, karnının altına girmişti. Veys ve Artin eyeri söktüler.

"Tövbe, tövbe," dediler, "Bu ne ola ki?" diye birbirlerinin yüzüne baktılar. Ve nasıl olduysa, Pırço, heyecanla bağırdı:

"Çabuk, bu Albeg'in atı, ben nasıl tanımadım? Tabii bu Albeg'in atı... Keşişe gideceksek, hemen gitmeliyiz, yoksa dünyayı sel alır."

Gagım Albeg'in haberci olduğunu biliyordu ama yine de Pırço'nun bu kadar telaşlanmasını anlayamadı.

Pırço yeniden:

"Bu Albeg'in atı, tabii ya, atının yelelerini hep böyle bir kız saçı gibi örer, onlara da aynen böyle renkli boncuklar takar." Sonra, "Yazık," dedi, "bu ata çok yazık, dağa sürmüş, bu soylu atı tutup dağa sürmüş." Ama gene de Albeg'in atını bu halde bırakıp gitmesine akıl erdiremedi Veys. Kızıp küfürler etti, "İnsan hiç atını yaralı bırakıp gider mi Artin gardaş?.." Durup etrafına baktı. Atın yelelerini okşadı, boynundaki renkli oltu taşları kırılmış, bazısı kanlanmıştı.

Gagım:

"Varmış mıdır, dersiniz?.."

Pırço:

"Kim bilir?" dedi, "onu hiç kimseler bilmez, ama benim bildiğim Albeg Koçgiri'den Bingöl'e pusulayı günatımında alır, günbatımında teslim eder..."

Ama Gagım'ın ayakları bir türlü bu küçük köyü bırakıp gitmek istemedi. Öyle yerli yerinde duran evlere uzun uzun baktı, içlerine girdi, kapılarını yokladı. Kaç ev olduğunu, kaç samanlık bulunduğunu bir bir saydı, küçük bir tepeye çıkıp dağ vadilerinin içine doğru, dere kenarlarına dizilmiş ince, uzun tarlalara baktı. Sonra kendi kendine:

"Tabii ya, neden düşünmedim ben bunu?" dedi. Aradığı o cevabı bulmuş gibi, neşeli bir sesle:

"Hadi gidiyoruz," dedi. "Albeg, değil Ağdat'a ulaşmak, daha Munzur Suyu'na varmadan biz Vank'ta soğuk ayranımızı yudumlamış olacağız. Veys kardeş, atın ayağını sarmayı bırak, o at üç gün yaşarsa buraya gelenler onu ne yapar eder iyileştirir."

Pırço, bildiği çarpık Ermenice ile sordu:

"Yoksa sen Meteris'tekileri buraya mı getirecek?.. Yoksa valla çok iyi, burada da kimseler bilmez burayı... Ordunun buraya varması için seksen köy geçmesi gerekir..."

Üçü de ayaklarını hızlandırıp Bokur Dağı'na tırmanmaya başladılar. Pırço, Gagım'ın her daim zor durumda olan Ermenileri böyle düşünmesine şaşırdı. Ve aynı anda da durdu.

"Ama, bu Bokur Dağı Sed Ağa'nın oğlu Kopo'dan sorulur... Kopo'yu ne yapacaksın?"

Gagım, ona da bir çözüm bulmuş gibi, ayaklarını daha bir hızlandırdı.

"Meteris'i buraya getirmeliyiz, evleri de hazır duruyor. Zaten bilemedin bu sonbahar onları ilk kafileyle Kars'a götürürüz," dedi.

Eskiden ismi Hoşirik olan bu üç haneli köy, dağların ardında, derin bir yarın arkasındaydı. Dağlardan gelen dereler, keskin kayalıklardan iniyor, akan dağ suları Kuling Vadisi'ne doğru koşarcasına yol alıyordu. 912'de Hamidiye Alayları Erzincan üstüne yürüdüğünde, sürgün kafilesi öncesi kopan Ermeniler gelip kurmuşlardı bu köyü. Büyük kavgalar olmuştu bu köy kurulduğunda. "Yaz oldu mu koyun sürüleri nereye gidecekti? Orta Dağ'ın en büyük merası burasıydı, en verimli, çiçeği en bol, bahar aylarında çarşır mantarlarının kar gibi topraktan fışkırdığı yer burasıydı. Her mantar bir el değirmeni kadar kocaman, yusyuvarlak olurdu. Bir de insanı deliye çeviren kokuları vardı bu mantarların. Karlar erir erimez yüzlerce kişi bu vadilere yayılır, kocaman mantarları boyunlarına astıkları heybelere koyarlardı. Bu mantar zehir gibi, çarşır otu kümesinin ölmüş kökünden, bir bebek, anne rahminden dışarı balkıtmış gibi, toprağın dibinden apak dışarı fışkırırdı. Hele yazları, aşağılarda insanlar güneşten kavrulurken, Hoşirik Yaylası'nda insan donardı, tereyağını öyle orta yerde bıraksan, iki dakikaya kalmaz taş kesilircesine sertleşirdi. Bu yaylanın tereyağı da bir başka olurdu, mis gibi kekik, sümbülümsü anafatma çiçeği kokardı.

Dersimliler burayı Ermeni'ye verirken çok kavgalar etmişlerdi, köylüler ayaklanmış, "Hoşirik gibi bir yayla verilirse, siz çoluk çocuğumuzu öldü bilin," demişlerdi de, bir araya gelen aşiretler, tutup, suları bol, merası yüz bin koyun besleyen bu vadileri Ermeni'ye ve Erzincan'dan gelen Kızılbaşlara vermişlerdi. Ne yapacaklardı, kendileri de zamanında kaçıp geldiklerinde, o zamanlar buraların yerlileri olan Ermeniler onlara kucak açmamış mıydı? O Ermeni göçüp gitmişti ama sonra Erzincan üzerinden gelen başka Ermeniler onlara sığınmıştı. Şimdi sıra onlardaydı. Bu Dersim, Koçi Bey[7] gibi, Osman-

7 Koçi Bey: Celali İsyanları lideri, şair ve ozan.

lı'nın başına bela olmuş bir Celali'ye kucak açmıştı. Kaç ordu dayanmışsa bu dağlara Koçi Bey'i almaya, onlar, gerisin geri tepmişlerdi gelen orduları. Savaş cephesinde, askerini dahi vebaya teslim eden Osmanlı'ya karşı mı koyamayacaklardı? Osmanlı Candarması'nın sırtında kaputu dahi yoktu, bu dağlara vursa gün yirmi dört saat demeden teki geri dönmez, Allahüekber Dağı'nda öldüğü gibi, soğuktan ölürdü. Karabekir Paşa'nın ceplerine koyduğu oyuncak sobalarını dahi yakamadan ölüp giderlerdi. Hoşirik Yaylası'nı büyük kavgalara rağmen Ermenilere vermişlerdi, verdikleri yetmemiş gibi, bu dağların ardında elbirliğiyle bir köy kurmuşlardı. Tekmil Ermeni için Dersimli, böyle yüzlerce ev kurmuştu iç Dersim'de. Sonra nasıl olmuştuysa, bu insanların imdadına Gagım yetişmişti, onları geceleri kaldırıp Kars'a, oradan da Sovyetler'e götürüyordu. Günahı boynuna derler, bu Gagım Van Ovası'ndan Erzincan'a tekmil Ermeni'nin paralarını sakladığı yeri biliyormuş. Bu Dersimli de bunun için, Veys gibi adamı ona yoldaş kılmış, sözüm ona, Sahan Ağa, Veys'e demiş: "Veyso, Gagım gitti, sen bu Dersim'i öldü bil, Alişer Efendi bir, Gagım iki, bu iki adam benden de, Sey Rıza'dan da daha önemli. Alişer, Gagım'ı sevmiyormuş, derler ya... o da yalan. Bir araya her geldiklerinde, öyle günler, aylar boyu muhabbet etmelerinin nedeni başkaymış. Zaten bu Satoğlu, Kırgan'a[8] on Candarma karakolu kabul etti, o on Candarma karakolu, Gagım'ın peşinde. Götürene de kese kese altın verecekmiş İsmail Hakkı Paşa. Bu Satoğlu da bütün bunları bunun için yaparmış."

Bokur Dağı'na vurmuş bu üç adamın sessizliğini, gene Veys bozdu.

"Gagım gardaş," dedi, "sen her dili, her lisanı bilir misin gerçekten?"

Gagım, başını sağa sola salladı, gülümsedi.

"He ya, bilirim, ama dünyada çok lisan var, ben Sovyet mektebine de gittim, Fransızca zor derler, yalan, en zoru Rus dilidir.."

Veys, bir süre daha sessiz yürüdü. Elini siper edip gerilere, indiği sırtlara, aşağı derelere baktı. İndikleri Orta Dağ sırtın-

8 Bölge ismi.

dan, boz bir kurt kulaklarını dikmiş Hoşirik Deresi'nin kıyısında, bir çayırda otlayan yaralı atı gözlüyordu.

"Şey," dedi, "benim babam da harf biliyordu ama o kadar dil bilmiyordu."

Gagım güldü.

"Dil bilmek, harf bilmekle aynı değil Veys kardeş, bak sen de kaç lisan biliyorsun, Türkçe de bilirsin değil mi?"

Pırço önce hafiften gururlandı, sonra üzülerek:

"Az," dedi, "bende Türkçe de az, ama be-so ve here-were'yi iyi bilirim, Ermeni de az..."

"Yok yok, iyi, nasıl öğrendin bunları?"

Pırço:

"Geziyorsun, ben ufacık bebeyken babam beni atının terkisine atar, nereye gitse alır beraber götürürdü, öğreniyorsun. Ama keşke insan harf bilse. Bizim orada bir Sey Mahmud var, kâğıdın üzerine bir şeyler yazar, sonra onu okur, sen ne söylemişsen oraya resmeder, sonra da bülbül gibi okur. Kuran da okur."

Durup yeniden, yaralı atın etrafında dolanan kurda baktı.

"Bu Dersim'de herkes herkesin dilini bilir ama en çok Elekçiler[9] bilir. Zaten elekçi lisan bilmese her kapıyı çalamaz."

Durdu. Adımlarını hızlandırıp Artin'in önüne geçti.

"Şey," dedi, "Gagım gardaş sen bu kadar Ermeni götürüyorsun Urus'a, o kadar toprak bunlara verirler mi?"

"Verirler," dedi Gagım, "orada şimdi, Sovyet var, vermeseler de fabrika var."

Veys:

"Ben hiç fabrika görmedim, bir Salih Süleyman Bey'in silahhanesini gördüm, demiri kesen makinesi vardı, böyle koca demirleri bağlıyorlar bir masaya, makine kesiyor.."

Gagım:

"Fabrika onun on misli büyük, öyle yüzlerce makine var, işte Rusya şimdi o fabrikalarda çalışan işçilerin..."

Pırço'nun kafası bunu almıyordu.

"Şimdi sen bu kadar Ermeni'yi oraya götürüyorsun, harp çıkarmaz mı Urus?"

9 Elekçi: Dersim ve çeresinde Romanlara verilen ad.

"Çıkarmaz," dedi Gagım.

"Toprak da mı verir?"

"Verir, vermezse fabrikada iş verir."

Veys:

"Gagım gardaş, bu kurtlar atın sesini duysun, korkudan ölür ama bir at yaralanmasın, on kurt birden ortaya çıkar."

Boynuna çapraz astığı İngiliz beşlisinin kayışını çekiştirdi.

"Gagım gardaş, Urus'ta herkes fabrikada mı çalışıyor?"

Gagım'ın yüzüne bir aydınlık geldi.

"Evet," dedi, "herkes fabrikada çalışır."

"Demir kesiyorlar?"

"Evet," dedi Gagım, "ister demir keser, isterse başka bir şey, ama kendine çalışır."

Veys:

"O zaman tarlasında çalışsın, ben fabrikada çalışmam, Artin gardaş sen fabrikada çalışırsın?"

III

Boker Dağı'nı yarı etmiş bu üç adam böyle konuşa konuşa giderken, haber, Peyig köyündeki Cemşi Ağa'ya Dersim'in namı yedi düvele yayılmış pusulacısı Sebır tarafından ulaştırıldı. Sebır, on dört yaşında ya var ya yok bir çocuktu ama kırk yaşındaki birinden daha iyi yol bilirdi. Bir atlının üç günde aldığı yolu, Sebır bir, bilemedin bir buçuk günde alırdı. Bütün geçitleri bilir, hırçın suların dilinden konuşurdu. Herkes şaşardı Sebır'ın bu hünerine. Tuman pantolunu giyer, ağa çocuğu olduğunu göstermek için tumanın sağ paçasını kıl çorabının içine sokardı ama biri kendisini yakaladığında, kendine yetim bir çocuk hali verir, susar, omuzlarını aşağı salar, utangaç boynunu önüne eğerdi. Ekmek dilenirdi, kapıyı açan köylü ekmek vermeye içeri girdiğinde, Sebır göz açıp kapayıncaya kadar gözden yiter, kendisine verilen pusulayı ne yapıp eder, gideceği yere ulaştırırdı. O ufacık çocuk sır olunca, anlardı insanlar onun haberci Sebır olduğunu. Ve başlarlardı dövünmeye, onun neye elçilik ettiğini öğ-

renmek için meraktan çatlarlardı ama Sebır'dan taşıdığı pusulanın ne olduğunu henüz öğrenen çıkmamıştı. Sebır'ın bütün arzusu kara gızlavet bir lastik ayakkabıydı. İçi astarlı, özbeöz Antep gızlaveti, arkası hafif topuklu, ama on dört yaşına geldiği halde ayakları çarık dışında bir şey görmemişti.

Sebır, dağ taş, kendini herkesten gizler, en derin vadilerden, bazen dağların tepelerinden giderdi gideceği yere, ancak her nereye giderse gitsin, iki kişinin yanına uğramadan yola çıkmazdı. Bunlardan biri Çavdar Hüseyin'di, gözleri küçücük, boyu iki insan boyunda, zayıf bir adamdı. Sebır sırrını bir Çavdar'a söylerdi. Onun gibi, sımser denen Dersim bıçağı taşırdı. Ancak Çavdar'da bir bıçak vardıysa, Sebır'da üç beş vardı, ucu hafif hilal bıçaklarını tumanının altında sağlı sollu bağlardı bacaklarına. Sebır, Çavdar Hüseyin'i ne kadar ziyaret ederse etsin, ondan hiçbir şey anlamıyordu. Bu Dersim'de herkes birinin adamı, oysa Çavdar yek başa bir adamdı. Yine de hangi aşiret zorda olsa Çavdar'ı çağırırdı. Kimse kimsenin hududuna ayak basamazken, Çavdar adamaskere gezerdi. Haydar Bey'in,[10] Koçgiri'de dara düştüğünde, "Ey vah, hatamız Çavdar'ı zamanında çağırmamamızdı," dediği söylenirdi.

Sebır'ın, yanına uğradığı ikinci kişi Sahan Ağa'ydı. Koca Bahtaryan köyleri tekmil onun emrindeydi. Sebır en çok da Sahan Ağa'yı seviyordu, tüm hayali onun koluna[11] katılmaktı. İlk sımser bıçağını da Sahan Ağa ona hediye etmiş, "Ero Sebo, seni bir gün sel almaz, kurtlar geceleri parçalamazsa, bu Dersim'in namı senden sorulur... Al bu sımseri, unutma, böyle alttan sallayacaksın, hiç kimse de bilmemeli sende sımser olduğunu, baktın çaresi yok, alttan salla, kaç. Ne kadar kaçarsan o kadar iyi, öyle kaç ki, sımserini salladığın kişi sen dağı devirinceye kadar anlamamalı senin bıçağının onun böğrünün yarısını alıp götürdüğünü," demişti.

Bu sözleri duyan Sebır'ın dudaklarının kenarında gururla karışık bir gülümseme belirdi, o anda da utandı. Yüzü kızardı, o kadar utandı ki, avcunun içinde sıktığı bıçak neredeyse par-

10 Haydar Bey: Koçgiri direniş lideri.

11 Kol: Eşkıya birliği.

maklarını kesecekti.

Bütün bunlar olurken, Sahan Ağa, gözlerini dikip çocuk boyunun içinde gittikçe kaybolan Sebır'a hayran hayran bakmış, Türkmen beyi dedesi Olbeg Bey'in, kendisini ilk ata bindirdiğini görür gibi olmuştu. Sahan Ağa, Sebır'ı, adamları da Sahan Ağa'yı izlemişti.

Bunu gören Sahan Ağa, eski hikâyeleri hatırlamış gibi, Sebır'ın başını sıkıp koltuğunun altına almış, Kırmançki dilinde, "Senin sonun da bizim gibi ya..." dedikten sonra bir süre daha başını okşamış, "hadi, git gideceğin yere..." demişti.

İşte kara haberi ilk yerine ulaştıran da Sebır oldu, Albeg'den bile daha önce ulaştı Cemşi Ağa'nın Peyig'deki konağına.

Cemşi Ağa, Diyap Ağa'nın özbeöz kardeşiydi. Haberi alır almaz, kız kardeşi Ane Hatun'u çağırdı.

Ane:

"Ey vah Cemşi, Sat yaptı yapacağını, Kırgan soyunu harabe etti, çabuk ne yap yap, Sey Rıza'nın önüne geç."

Koştu, içeri gitti, gelini Leyle'ye seslendi.

Cemşi evin önüne çıkmış, üç adamıyla atını hazırlıyordu.

Ane Hatun:

"Dur Cemşi, bu kavgayı durdurursa bir ben, bir de Mahmut Ağa'nın kız kardeşi Hemda Hatun durdurur..." dedi. Ne yapacağını bilemez halde yeniden içeri koştu, gelini Leyle'yi çok seviyordu Ane Hatun, gelinine sarıldı.

"Leyle, güzel Leyle'm, ateş bu sefer ki Dersim'e düştü, şimdi ki akıl denen şuurdan çıkıp gitti, şimdi ki yuvasında efsunlanan yılan zehrini dışarı attı..."

Ane Hatun, söylendi, dövündü, beddualar etti, bağırdı, ne söylediğini bilemez halde aynı şeyleri tekrarladı.

"Leyle, güzel Leyle'm, ateş bu sefer ki Dersim'e düştü, bu sefer ki ocağımızın yerinde yeller esti.."

Torunlarının yanına gitti, "Çabuk," dedi, "çabuk..." Beyaz leçek örtüsünü işlemeli bir sandıktan çıkarıp başının üstüne attı, sonra aldığı yere koydu yeniden. "Leyle'm sen şu leçeğini ver bana." Gelinin başındaki, kenarları Acem işlemesi tığlarla örülmüş apak leçeki alıp başına attı.

Koşup konağın çardak balkonuna çıktı. Cemşi Ağa'ya sığınan Hıran Ermenileri, kurt saldırmış koyun sürüsü gibi, çardağa çıkan merdivenin dibine toplanmışlardı. Konuşmuyorlardı, Ane Hatun'un yüzüne bakıyorlardı, bebeleri kucağında kadınlar, ayakları çıplak çocuklar... Hepsi Ane Hatun'un ağzından çıkacakları bekliyorlardı. Ane Hatun, kardeşi Cemşi Ağa'ya baktı, öyle merdivenin başında birbirlerine sokulmuş, tuhaf tuhaf yüzlerine bakan Ermenilerin ayakları dibine oturmuş Cemşi Ağa başını iki elinin arasına almıştı. Ane Hatun, yeniden içeri koştu.

"Leyle'm, güzel Leyle'm," diye üst üste bağırdı. "Leylem, bu böyle olmaz, ateş bu sefer ki düştüğü yeri yakmaz. Sen Cemşi'yi al, Xeym[12] yaylasına götür, bu Ermeni'yi de al, hepsini topla götür, Kopo yaptı yapacağını, Satoğlu'nun eline verdiği çubuğu kör arı yuvasına soktu. Leyle'm her şey sana emanet, ben bilirim bunları, kudurmuşlar, kavgaya kudurmuşlar, devletle kavga etmek için yanıp tutuşmuşlar..."

Yeniden dışarı gitti, köyün tepelerine toplanmış Cemşi Ağa'nın adamları öfkeden kudurmuştu. Ane Hatun'u en çok da bunlar telaşlandırıyordu. Homurdanıyorlardı, İsmet Paşa seni kandırdı, silahlarımızı toplayıp verdin, diye Cemşi Ağa'ya kızıyorlardı.

Ane Hatun tehlikeyi görüyordu, koştu, hâlâ merdivenin ayağına çökmüş, başını iki eli arasına almış Cemşi Ağa'yı omuzlarından tutup silkeledi.

"Cemşi," dedi, "Cemşi! Kendine gel! Ah duman başıma, sana ne, sana ne devletle Sey Rıza arasında aracılık yapmak! Cemşi, Cem Şah, çabuk kendine gel, kendine gelmezsen..."

Ne diyeceğini bilemedi. Üç doru atı dışarı çekmiş, atların yanında bekleyen iki adama bağırdı.

"Defolun," dedi, "defolun! Biri bir yere çomak sokmaya, hepiniz birden koşarsınız, defolun!" Ane Hatun bağırdı mı, dünya susardı. Sonra Ermenilerin üstüne doğru yürüdü.

"Ne var anam, ne var? Karga sesi duysanız topunuz tavşanlar gibi ne yapacağınızı bilemiyorsunuz, ne var? Hadi işinizin başı-

12 Xeym: Eski Dersimlilere özgü, sekiz köşeli, kıldan örülme, bir tür yayla çadırı. Xeym: Yayla yeri, ğheym olarak okunabilir Türkçe dilinde.

na. Korkmayın anam, o eski devir bitti, bir Ermeni ver, devletle barış dönemi bitti. Koçgiri Ermeni miydi? Yıktı geçti hükümet... hadi anam, hadi..."

Yeniden Cemşi Ağa'nın yanına gitti, bin yıllık bir rüyadan uyandırmak istermiş gibi, üst üste tutup silkeledi onu.

"Cemşi, kurban olduğum Cemşi'si, ağzını aç da bir şeyler söyle, bunca adam senin ağzından çıkacakları bekliyor."

Cemşi Ağa'nın ağladığını herkes o an fark etti, hem de hüngür hüngür ağlıyordu, omuzları sarsıla sarsıla... Ane Hatun üzüldü kardeşine. Birden bu koca adam küçücük bir çocukmuş gibi üzüldü. Cemşi, Diyap Ağa öldüğünde dahi ağlamamıştı, dünyalar güzeli, yeğeni Sahan, Kopo Rayber tarafından pusuya düşürüldüğünde gene ağlamamıştı. Ane Hatun, Cemşi Ağa'nın koltuğunun altına girdi, cephede yaralanmış bir askeri taşıyormuş gibi, konağın merdiveninden sürüye sürüye yukarı çıkardı.

"Ağla," dedi, "Ağla."

Cemşi Ağa gelini Leyle'ye aldırmadan hüngür hüngür ağladı. Sonra şöyle dediği duyuldu:

"Ane Hatun, zoruma gidiyor, daha dün, daha dün Bava misafirimdi, onu ağalar gibi ağırlamış, gülmüş, meseller anlatmıştık. Daha dün..." dedi.

Hıçkırmaları izin vermedi konuşmasına, "Daha dün" dedi, "daha dün bana gelmişti, gelmişti de, buraya oturmuştu, ne de güzel gözleri vardı, ne de akıllıydı, insan onu görür görmez, Sey Rıza'nın onun üzerine ne kadar titrediğini anlardı..."

Gözlerini sildi, bir süre Ane Hatun'un karnına başını bastırıp onun bir çocuğu sakinleştirmek istermiş gibi başını okşamasına izin verdi.

"Ane Hatun, sen söyle, benim misafirime bu yapılır mıydı?" Burnunu sildi. "Ah Satoğlu ah, sen o yüce Kırgan soyunu rezil ettin, ah Satoğlu, baban, o Sad hazretleri sağ olsaydı da senin yüzüne tükürseydi... ah," dedi.

Olacakları yeni hatırlamış gibi, gözlerini nasırlı elleriyle sildi, çardak balkona çıkıp etrafa, iç içe girmiş Ermenilere, atları kişneyen, ne yapacağını bilemez halde bekleşen adamlara bak-

tı. Ane Hatun'un haklı olduğunu fark etti. "Haklı," dedi, "Ane Hatun bu sefer ki haklı, bu haber Dersim'den Koçgiri'ye, Erzincan'dan Varto'ya, her nereye ulaşırsa ulaşsın, insanlar kavga etmek için yanıp tutuşacaklar. Bu öfkeli at kişnemeleri hayra alamet değil, ateş bir düşmeyegörsün, yangın başını alır gider."

Gidip biraz önce oturduğu merdiven başına oturdu yeniden. Hozat kaymakamının sözlerini hatırladı. Kaymakam gözlerini kısarak Bava'ya bakmış:

"Demek Seyit Rıza hasta, geçmiş olsun dileklerimi iletirsiniz..." demişti. Tercüman bunları bir bir çevirmişti.

Ankara'dan gelen iki kişi, Seyit Rıza'nın oğluna ve yanındaki iki kişiye uzun uzun bakmışlardı, sanki ta Ankara'dan buraya konuşmaya değil de, Seyit Rıza'nın genç oğlunu görmeye gelmişlerdi. Sonra şöyle demişlerdi:

"Paşa Hazretleri'nin selamı var, bu Hasan Hayri[13] hayınının meselesini bu kadar büyütmesinler, diyor."

Söylenenleri tercüman bir bir çevirmişti Bava'ya. Rayber, gelenleri iyice süzmüştü. Bakmış, onlar yüzünün ifadesinden ne düşündüğünü seçmeye çalışıyorlar, öyle durmuş karşılarında, iskemlesine dayanmış, paçası beyaz çorabına sokulu ayağını, öteki ayağının üstüne atmış. Sonra Cemşi Ağa'ya dönmüş:

"Cemşi Bey'le babam hısım akraba sayılırlar. Babam Hasan Hayri Bey'in feci olayını bağrına basmıştır, ama Paşa Hazretleri'nin cemi yasak kılmasını kabul etmemiştir. Bunu iletseniz..." Durmuş, tercümanın bunu tercüme etmesini beklemişti. Tercümana bir yerinde müdahale etmiş, doğru çevirmesini istemişti. O esnada da, Ankara'dan gelenlerin yüzü allak bullak olmuştu.

Cemşi Ağa, konağın merdiven başında bir yarım gün oturdu, olanları bir kez daha düşündü.

Sonra kendi sözleri aklına geldi.

"Çepeçevre Candarma karakolları kuruluyor, Hıran boydan boya Candarma karakolu, oradaki Ermeniler korkudan buralara kaçıyor, bir avuç toprak için, insanlar birbirlerini yemeye

13 Hasan Hayri Bey (Kanko): 1925'te Mustafa Kemal'e ters düşmüş, Istiklal Mahkemesi'nce idamla cezalandırılmış politikacı, zamanın Dersim mebusu.

başladı..." Başını kaldırıp hâlâ bir kenarda bekleyen Ermenilere baktı, bu Ermeni'nin neden böyle insanın içini yaktığını anlamaya çalıştı. Bir süre öyle onlara baktı, ne kadar çaresizlerdi, tekmil Dersim Ermeni'si böyle çaresizdi, bakıyorlardı, sığındıkları her ağanın ağzından çıkacaklara bakıyorlardı. Ellerindeki varlarını yoklarını veriyorlardı, yeter ki onları birileri Kars'tan öteye atsındı. Sonra nasıl olduysa yeniden dün gece kaymakamın evinde konuşan genç Rayber'in sesini duydu, tok bir ses, sanki genç bir adamın ağzından değil de, yaşlanmış bir kâmilin dudakları arasından çıkıyordu:

"Babam diyor, bizi bölmeye çalışmak bu genç Cumhuriyet'in şanına yakışmıyor." Ayağa kalktı, kendi kendine, "Tabii ya, nasıl anlamadım," diye mırıldandı. Kalkıp Ermenilerin yanına gitti, bir taşın üzerine oturmuş öyle sessiz duran Duvarcıoğlu Gar'ın yanına oturdu.

"Bak kardeşim Duvarcıoğlu," dedi, "senin elinin şu Dersim'de deymediği duvar yoktur. Şu Dersim kaç kez yıkılmışsa, yeniden sizin ocaktan çıkan duvarcılar tarafından yapılmıştır. Bu Peyig köyünü de ben babandan aldım. Mert adamdı, yiğit adamdı, şu dünyaya onun gibi bir duvarcı ustası daha gelmemiştir. Biz baba yadigârı, can bir gardaşız, senin gittiğin şu yıkık Sorpiyan Kilisesi, bizim de ziyareti hanemizdir..."

Durdu, neden bunları anlattığını anlamaya çalıştı. Duvarcıoğlu'ndan büyük bir şey isteyecekmiş gibi durup yüzüne baktı, sonra söyleyemeyeceğini anladı... Sessizce Duvarcıoğlu ile yan yana oturdu. Duvarcıoğlu bekledi onun ne diyeceğini.

"Cemşi Bey, bilirsin tekimiz silah elimize alsak, komitacılıktan çoluk çocuğumuzu kırarlar..."

Cemşi Ağa, yeniden onun yüzüne baktı, acıyla birlikte bir şey oturdu yüzüne. Gülmek istedi, içinden "Şu dünyada olan fakir fukaraya oluyor" diye geçirdi. Sahi o kadar Ermeni vardı buralarda, ta Gur Candarması'nın istilasında göçüp gitmişlerdi, bir fukaralar kalmıştı. Dünyadan habersiz fukaralar.

"Yok,"dedi Cemşi Ağa, "sen desen de ben bırakmam, zaten bahane arıyor hükümet... Kimse de size silaha sarılın demez, ama..." Durdu, birden durdu, utancından yüzünü baş-

ka yöne çevirdi. Bir şey demeden de kalkıp gitti. Duvarcıoğlu Gar, çardak balkonun önüne gidinceye kadar gözleriyle onu takip etti.

Cemşi Ağa:

"Haklısın Ane Hatun, bu kavgayı durdurursan bir sen, bir de Mahmut Ağa'nın kız kardeşi Hemda Hatun durdurur," dedi.

Diyap Ağa'yı düşündü, o büyük denge adamını, "Ah Diyap Ağa," dedi, kendi kendine "Ah. Olacağı buydu, ama seni ikna edemedik."

Cemşi Ağa tehlikenin dibindeydi. Peyig Tepesi'ne çıksa Hozat Alayı'nda tekmil veren, rap! rap! yürüyen bölük bölük Candarma'nın ayak sesini duyardı. Düşündü, göz açıp kapayıncaya kadar bunca Candarma karakolları ne çabuk kurulmuştu, ne çabuk her yanı sarmışlardı, Deşt'teki taburu düşündü, Kırgan köylerine tepe tepe yayılmıştı karakollar, Gansarık Vadisi'ni hudut bellemişti Candarmalar. Karsan, Şadi boyları tümden Candarma'ydı. Candarma ilerledikçe Ermeni kaçmış, Candarma karakol kurdukça, Kızılbaş boyları korkudan tir tir titremiş, huzursuzluk alıp başını gitmişti. Cemşi Ağa bu düşünceler içinde, kalkıp Pir Kasım'ın evine gitti.

Pir, fasulye tarlasından yaban otları çekiyordu.

Tarlaya yöneldi.

"Derviş Cemal! Derviş Cemal Kasım dede! Dünyayı sel aldı, sen hâlâ dünya malındasın..." Pir Kasım, her zamanki sükûnetiyle başını kaldırıp Cemşi Ağa'ya baktı. Elindeki otları yere bırakıp, cebinden tütün piposunu çıkardı. Cemşi Ağa'yı bir güzel süzdü...

"Şey," dedi, Pir Kasım "şey Cem Şah, sana bir mesel anlatayım."

Pir Kasım, Cemşi Ağa ne zaman dara düşse sakinleşmek için kendisine geldiğini bilirdi.

Yıllardır Ferhat soyu, Derviş Cemal Ocağı'na gelirdi, ocak Malatya taraflarındayken de gelirdi Ferhat soyu, hükümet Derviş Cemal tekkesini kapattıktan sonra, ocağı alıp Dersim'e gelmişlerdi.

Pir Kasım, piposuna ağır ağır tütün doldurdu. Cebinden çı-

kardığı küçük ekmek tikesini, Cemşi Ağa'nın peşinden gelen kangal köpeğine attı.

"Talip," dedi, "ikrar nedir bilir misin? O ikrar denen şey şu Anadolu'nun, bu Dersim hududunun harcıydı, o harca zalimin suyu karık oldu. Daha görülmemiştir ikrarın ikrarı pusuya düşürüp zalim olanın hududunda mekân almak istediği..." Pir Kasım boş gözlerle çiçek vermiş fasulye tarlasına baktı.

"Talip, benim küçük oğlana sorsan, bu tarlaya çiçek tarlası der, oysa o bir fasulye tarlası, çünkü tohumunu biz attık, her ot kendi kökünün üzerinde olur talip, ektiğin tohumda başka bir bitkinin zuhur ettiği görülmemiştir. Bu Dersim'in tohumunu efsunlayan Cenabıhak neden başka bir şey zuhur etti? Anlamak zor. O koca Rayber'e Sed Ağa gibi bir yiğitten, Kopo gibi bir evlat çıksın! O koca Sad Hazretleri'nden Candarma karakolu dibinde peyda eden bir enik... "

Kötü söz söyleyecekmiş gibi gözleri buğulandı. Cemşi Ağa, vakitsiz bir anda geldiğini anladı.

"Seni rahatsız ettim Derviş Cemal," dedi. Yerinden kalkmak için elini kendine destek yaptı, ancak o anda da toprağa gerisin geri oturdu.

"Bana bir mesel söyleyecektin," dedi.

Pir Kasım, Cemşi Ağa'yı daha bacak kadar çocuk halinden beri bilirdi. Ona karşı tek kırgınlığı, Diyap Ağa'ya karşı tavır almış olmasıydı. Pir Kasım'a göre, Diyap Ağa bu tehlikeleri ta eskiden beri görmüştü. Kahraman Ferhat Bey, Abdülaziz'le cemaat etmiş tek Kızılbaş'tı, Hasan Hayri Bey'i İstanbul mekteplerine kendi elleriyle götürmüştü. Ancak o Hasan Hayri Bey, başka hevesler peşinde koşmuştu. Pir Kasım, Cemşi Ağa'nın kızacağını bildiği halde, söze Diyap Ağa'nın her zaman ettiği kelamla başladı.

"Bak, talip, Diyap Ağa Hazretleri derdi, eğer yolunuza vahşi bir aslan çıkarsa, o aslanın sizi parçalamaması için, kara koyunnunuzu aslanın karnı doysun diye verin, yolunuza devam etmek istiyorsanız..."

Cemşi Ağa, bu sözleri Pir Kasım'dan neredeyse bin kez duymuştu.

"Pirim, Derviş Cemal pirim, ya yol arkadaşın, ikrarın seni aslanın önüne atarsa?"

Pir Kasım belli belirsiz güldü, ceviz piposuna doldurduğu tütünü ciğerlerine çekti. Pir Kasım'ın burnuna keskin bir kenevir tohumu kokusu geldi.

"Talip, sen sen ol, hükümetten uzak dur, hükümetten uzak durmanın acısı büyüktür ama ölümü temizdir, hepimiz her sabah kalkar kalkmaz yüzümüzü güneşe döner, dilek tutarız. Şu yeryüzünde, yatağından kalkıp da, yüzünü doğan güneşe dönmeyen var mıdır?"

Cemşi Ağa:

"Yoktur, pirim," dedi.

Pir Kasım:

"Talip, en büyük söz, o güneşe dönerken söylenen sözdür, bir de insan atasının söylediği sözdür, ama bazıları güneşe bakar da onu görmez, bu tarlaya bakar da fasulyeyi bilmez. Memleketin birinde, padişahın biri yaşlanır, üç evladından birini yerine seçecektir ama kimi seçeceğini bilmez, ustasına üç insan figüründe siluet yaptırır. Üçü de birbirine benzer, üçünün de ağırlığı aynı. Üç oğlunu çağırır, der oğul, her biriniz bu heykelciklere bir iyicene bakın, ister alın gidin, inceleyin, isterseniz fikrinizi hemen söyleyin. Ben epey yaşlandım, size her gün, insana dair, bu evrene dair masallar, hikâyeler anlattım. Bakalım beni dinlemiş misiniz, söylediğim sözleri kulağınıza küpe etmiş misiniz? Beni dinlediyseniz, gözüm kapalı gidebilirim, o zaman halkımı da dinler, onun sözünden çıkmazsınız, der. Masanın üzerindeki heykelleri önce büyük oğlana verir, oğlan alıp eline inceler, sağını çevirir, solunu çevirir, tartı istetip tartar, yok baba, üçü de birbirinin aynısı, üçü de mil çamurdan yapılmış, der. Ortanca oğlan alır, o da aynı şeyi söyler, küçük oğlana sıra gelir, heykelleri eline alıp bakar, babasından iki gün müsaade ister, alıp odasına götürür inceler, evirir çevirir, üç gün üç gece uyumadan bu heykellere bakar. Babam boş yere birbirinin aynısı üç heykeli yaptırmaz, der. Üçüncü günün sabahı, gözleri önündeki heykelciklere bakmaktan boğum boğum kızarmışken, ayağa fırlar, tel, çabuk bir tel getirin bana der. Birinci heykelin kulağından bir

tel sokar, tel, heykelin ağzından dışarı çıkar, ikincinin kulağına soktuğu tel, öteki kulağından çıkar, sonuncu heykelin kulağından soktuğu tel kalbine gider talip. Der, babam hep üç değişik insanı örnek verirdi, kulağından gireni ağzından çıkaran insan makul değildir, başkalarının sözüdür ağzından çıkan. Diğer insan, bundan daha da kötüdür, bir kulağından giren öte kulaktan çıkar, yeryüzü, bu iki insanın ceremesini çeker, başkalarının sözünü anlamlandırmayanla, edilen sözün manasını tartmayan insan. Ancak bir üçüncü insanın kulağından giren aklından önce kalbine, vicdan hanesine gider, der."

Pir Kasım bir eski mesel olan bu hikâyeyi anlatırken durdu. Pir Kasım, sönmüş piposunu çakmakla yakmaya çalıştı, derin derin içine çekti dumanları. Pir Kasım'ın burnuna keskin tütün ve kenevir tohumu kokusu geldi. Bir boşluğa konuşuyormuş gibi, "Talip," dedi, "insanın tartısı, mayası oradadır..."

Cemşi Ağa Pir Kasım'ın yanına asıl bunun için gelmemişti ama nasıl soracağını bilemiyordu. Bunu fark eden Pir Kasım durdu, bekledi, onun söze nasıl gireceğini çıkarmaya çalıştı. Bir ala karganın kangal köpeğinin sırtına konmasına baktı. Başını salladı.

"Bak talip, sen şu ala kargaya bak, ineğin, keçinin, sırtına konar, onların sırtındaki keneleri, yaralarındaki kurtçukları temizler." Bunu neden söylediğini anlamadı.

Cemşi Ağa:

"Pirim, bir şey soracam sana ya, dilim varmaz söylemeye, ama hak yolunu bilen sensin, biri gelip şu tarlayı elinden alsa, sesini yükseltmez, hep aynı tonda konuşursun, düşündüm, şu Ermeni'yle sen konuşsan, hani..."

Cemşi Ağa durdu, söyleyemeyeceğini, sözünün devamını getiremeyeceğini anladı... sonra, alelacele:

"O Duvarcıoğlu Gar çok akıllı bir adam, daha kimseler söylemeden, bundan böyle ben de Müslüman'ım dedi, papaz gibi sakalını da kimseler bir şey demeden kesti."

Pir Kasım, onun ne demek istediğini anladıysa da, bir şey demedi. Karşılıklı uzun süre sustular.

Bir ara Pir Kasım, bir şeyler söylemek için boğazını temizle-

di, ne yapacağını bilemiyormuş gibi, gayriihtiyari piposunu bir taşa vurup temizledi, cebine soktu ama tekrar geri çıkarıp tütünle doldurdu.

"Cem Şah," dedi, "Kızılbaş namekândır, toprak bizler için en büyük bela, ona emek versen, seni tutup kendine bağlar, toprak bizi ne kadar kendine bağlamışsa, o kadar acı çekmişiz, ektiğimiz ağacın meyvesini görmemişiz, ektiğimiz ağacın kalınlığı boynumuzun kalınlığını bulmadan devlet belası gelmiş, hadi o gelmedi, Cenabıhak bir gazap gönderir, zelzele vurur, sel alır götürür."

Cemşi Ağa, daha sonra onun bu sözlerini uzun uzun düşünmüştü.

Pir Kasım, Cemşi Ağa'yı kendisine alıp getiren zorluğu biliyordu.

"Cem Şah, ikrarım, yüce talibim Cem Şah, senin söyleyemediğini ben nasıl söylerim?.." Durdu, şeyhülislam kadısının Amasya'da yargılayıp idam ettirdiği Seyit Derviş Cemal Ocağı'nın büyük pirini düşündü.

"Bu yeryüzünde insan, her bir şeyini kaybetmeye dayanabilir Cem Şah, ama kalbinin tılsımını veren insanın yaşadığı görülmemiştir." Cemşi Ağa utandı, kendinden çok utandı ama bir çözüm olmalıydı, bir yol bulmalıydı, yoksa bu Ermeni çoluk çocuk konağın kapısının önünden ayrılmazdı. O zaman da felaketlerden felaket gelirdi. Ancak bir an, nasıl olduysa kafası Sebır'a gitti, telaşla yerinden kalktı, kalkarken:

"Pirim, ya öfke, öfke?" diye sordu.

Ancak Pir Kasım onun böyle acele etmesine aldırmadan, belli belirsiz yeniden güldü, sakalını çekiştirdi.

"Öfke önce kalbi kör eder Cem Şah, dünyaya bakar, anladığını sanırsın da öfkeyi görürsün," dedi.

Bu söz üzerine Cemşi Ağa koştu, koşarken:

"Ane Hatun, Ane Hatun!" diye seslendi. Nefes nefese çardak balkonun merdiveninden konağa girdi.

"Çabuk Ane Hatun, senin ocağın yanmasın Ane Hatun, çabuk! Sen daha yola düşmedin mi? Çabuk, bu öfkeyi söndürürse bir sen bir de Hemda Hatun söndürür. Çabuk!"

Ancak rivayet o ki, Ane Hatun üç gün sonra yola çıkabildi.

IV

Cemşi Ağa, bir gün önce kendisine misafir olmuş Bava'ya ağlayıp dövünürken, Albeg'in atı bir tepeyi daha çıkmış, uçurumun dibine konmuş Rayber'in o dillere destan konağı ile karşı karşıya gelmişti.

Dur durak bilmeden yokuş çıkmaktan yorulan at, karşısında böyle göklere ağmış konakla yüz yüze gelince, burun kanatlarından soluyarak üst üste sesler çıkardı, bir iki kişnemek istediyse de, yabancı bir kokuyu seçiyormuş gibi etrafı kokladı, ardından burnuna sinek kaçmış gibi huylandı, öfkeyle başını sağa sola salladı ama kişnemedi.

Yarı baygın bir halde atın sırtına yapışmış Albeg'in gözleri yorgunluktan kapalıydı ve atın ayak seslerini dinliyordu. Atın huysuzlanıp yerinde tepindiğini fark edince, gözlerini aralayıp etrafa baktı. Bakar bakmaz da dağların içinde göklere ağmış konağı görerek irkildi. Çatlamış başparmağının acısının kolundan bütün bedenine yayıldığını hissetti. Bir an attan aşağı kendini atıp geldiği yolu gerisin geri kaçmak istedi. Kendiliğinden aralanan dudaklarından, "Hey mübarek... hey kurban olduğum İmam-ı Cafer Sadık," sözleri döküldü. Sipere yatmış gibi yapıştığı eğerden hafifçe doğruldu, nutkunun tutulduğunu, konağın konduğu dağın üstündeki kayaların kopup üstüne geleceğini sandı. "Hey ya Alladdin Keykubat Hazretleri, ya Buyer Baba," dedi. Albeg'in atı sakinleşti, baldırına konmuş yeşil, koca kara bir sineğe aldırmadan yerinde durdu.

Albeg, atın yerinde çakılıp durduğundan habersizdi. Dudakları kıpır kıpır dualar okuyordu, o dualardan güç almak, o birkaç adım kalmış yolu gitmek için yardım dilenir gibiydi. Sanki bütün o yolu böyle kan ter içinde bu tepede durup karşıdaki konağı bir atın sırtında görmeye gelmişti.

Konağın arkasında bir dağ kütlesinin, yükselerek bulutlar içinde yitip gitmesine baktı. Bu konağı ilk defa gören herkes gibi, bildiği dağ, taşın adını sayıp döktü.

"Ya Sultan Baba Dağı!" diye dualar okudu. Çıkıp geldiği, dibi görülmeyen uçurumlara baktı, içine karanlık bir korku yerleş-

ti, böyle dağ taş dinlemeden atını mahmuzlayıp geldiği bu yerde, başı göklere ağmış bu kesme taş eserin karşısında efsanelerde olduğu gibi sır olmak istedi. Binlerce yıldır üstüne dualar okunan Hazreti Ali'nin soylu atı Düldül'üyle en son burada sır olduğu, Köroğlu'nun atıyla bu dağa varıp kırklara karıştığı gibi yitip gitmek için her şeye razıydı.

Albeg'in karşı tepeden durup baktığı bu ev, adı dillere destan o konaktı. 93 Harbi'nde dahi ne güneyden gelen Kürt Candarması ve ne de Erzincan üzerinden hücuma geçen Ahmet Muhtar Paşa'nın Candarması bu konağa kadar gelebilmişti. O Kürt Candarması ki, feci savaşçı olurdu, ateş gibi yanan gözleriyle önüne kattığı her şeyi silip süpüren özbeöz Hamidi'ydi, tekmilşah dağlarda gözlerini dünyaya açmış, savaşçılığı yedi düvele yayılmış kutsal Eyübü'nün soyu, nesli... Sarp yarları katırlarıyla çıkan, giydikleri şalvar tumanlarıyla komşuya ırgata gider gibi savaşa giden Kürt Candarması... O Candarma girdiğinde bu Dersim'e önüne çıkan kilise, Kızılbaş tapınağı, yapı adına neye denk gelmişse, canlı adına neyle karşılaşmışsa silip süpürmüş de, ne yapmış etmiş ise bu konağa çıkamamıştı. Çıkmıştı da, konağı gören her Candarma gerisin geri kaçmıştı. Kurmanç dilinde bağırmışlar, demişler biz dağ gördük, ama top atan, yukarıdan düşen bir taşın, aşağıda bin top mermisi olup patladığı böyle bir yer görmedik.

Kumandanları Cibranlı Halit'e koşmuşlar. Demişler: "Bey bu Dersimli Kızılbaş'ın arkasında böyle bir dağ olduğu sürece, değil biz, Kutsal Kudüs'ümüzü kâfirin elinden alan Hazreti Eyüp Efendimiz gelse bu dağları gene zapt edemez". Demişler: "Bey bunlar fakir fukara, ağa dediklerinin kıçında donu yok, ayakları cıpıldak, hem bunlar boşa Tanrı'yla ziyaretlerini eş tutmamışlar, buraya dünyanın en mülayim mahlûkunu getir, bu dağları görür görmez asi bir haydut olur." Demişler: "Bey tez eli yok, bu dağlar bizi yutmadan kaçıp gidelim." Zaten Cibranlı Halit Paşa da onun için geri çekilmiş, Osmanlı Candarması'nın başkumandanı Ahmet Muhtar Paşa'ya haber göndermiş, demiş: "Değil benim adamlarım, benim katır gibi güçlü Candarmamın yanına senin Osmanlı ordunu koyup bu dağlara sürsek,

teki geri gelmez, hepsi sır olur." Demiş: "Sır olur ne, emrindeki Candarma dağın başına çıkar çıkmaz, karşına bunlar gibi birer asi olarak dikilir." Demiş: "Zaten Ahmet Muhtar Paşa ordusunu alıp Erzincan Ovası'nda uykuya yatırmış." Demiş: "Hele bir durun dağı çekirge gibi çıkan Kürt bu asilerle baş edecek mi?"

Ama, Rayber'in konağını zaptetmek için Sultan Baba Dağı'na tırmanmış Cibranlı Paşa'nın Candarması, sanki dağ dile gelmiş de, kendisine hücum eden, nefesleri savaş kokan bu askerlere saldırmıştı. Zaten yol bilmeyen birinin, biri yön göstermeden, değil buraya atla gelmek, ip bağlasan dahi çıplak ayakla bu dağa çıkması imkânsızdı. Hadi çıktı desen, böyle başı göklere ağmış, her tepeden görünen bu konağın yerini bulamazdı. Hadi bütün bu yarları, bıçak gibi vahşi kayaları çıkıp geldi farz edin, işte o zaman böyle Albeg'in durduğu tepeye geldiğinde yerinde zınk diye durur, irkilir, nefes alamazdı. Biri kolundan tutup çekmese, öyle günlerce, aylarca bu tepede çakılıp kalırdı, ciğerlerinin yerinden çıkıp gittiği hissine kapılır, zonklayan kulaklarının dibinde bir gülle top mermisinin patladığı sanırdı. Duymazdı, bitmek tükenmek bilmeyen bir uğultu dışında hiçbir şey duymazdı. Başı döner, kanının karıncalanıp ciğerlerine dolduğunu, oraya dolan kanın hiddetle fışkırıp kalbine saldırdığını sanırdı, öyle göğüs kafesini tutardı. Sonra da başlardı dağa, konağa, yerde gördüğü karınca sürüsüne dahi dualar okumaya.

Başını yukarı kaldırsa, yükseklerde kızılkaya kartalları harman çeviriyormuş gibi göklere ağmış bu konağın üstünde dönerdi, ha bire dönerdi, bir bulutlarda kaybolur, sonra küçük bir karaltı gibi yeniden görünürlerdi.

Duvarları kesme taşlardan, özbeöz Ermeni taş ustaları tarafından yapılmıştı. Konağın her duvarı, bir erkek iki kulacını açsa dahi ölçemeyeceği kadar genişti. Her bir taş safi çakmak taşından, balyoz vursan bir top ateş çıkaran, her biri bir çocuk boyu büyüklüğünde kesme taş. Albeg'in durduğu o tepeyi biri aşsa dahi, duvarın dibine gelir gelmez yeniden yerinde zınk diye dururdu. "Yapı gördüm," der, "insan denen varlığın nice yaratısını gördüm, ama ne böyle bir konak duydum ve ne de gör-

düm," der. Kesme taşlar, bir balık sırtı misali yukarıdan aşağı iner ve semah dönüyormuş gibi gerisin geri bir başka köşede kaybolurdu. Sanki taş duvar değilmiş de bir şelaleden sular aşağı dökülüyormuş gibi gelirdi insana.

Albeg'in karşısında öyle zınk diye durduğu, altındaki atın tepin tepin tepindiği konağın içi bir başka güzeldi. Devasa yükselen bu taş duvarların üzerini tamamlayan ceviz boğumları renk renk, çeşit çeşit işlemeliydi. İşlemeler gelip orta direkte, taşıyacağı yükün altında çatlamasın diye üç ayrı yerden kelepçelerle bağlanmış bir başka direkle birleşirdi. Tavanda birbirinin üstüne binmiş ceviz boğumlar ne kadar güzel nakşedilirse edilsin, gelip orta direkte birleştiklerinde insanı hayretler içinde bırakırdı. İnsan baktıkça bu direkler üzerindeki işlemelere, afallıyor, dünyanın nasıl hikâyelerle bu duvarlara, direklere bezendiğine şaşıyordu.

Silindir biçimindeki bu koca sütunların bir yüzünde karacalar iniyorsa, öte yüzünde kanatlanmış bir turna sürüsü havalanıyordu. Şahmaranlar, çeşit çeşit çiçekler, envayi çeşit kuş türleri iç içe girmiş, semah tutmuş gibi dönüyorlardı ve her nakışın içine dikkatli baktığınızda bir sel gibi insan gözü akmaktaydı. Sanki bu direkleri tavandaki tahtalara nakşeden nakkaşlar, gözlere ait yüzleri unutmuştu. Ama neden sonra o gözlerin sizin gözleriniz olduğu hissine kapılırdınız. Bakarsınız, başınızı öne eğmek ister ama gene direği, yukarıdaki tavanı yukarıdan aşağı süzer, korkuyla beraber bir utangaçlığın gelip içinize yerleştiğini hissedersiniz.

Sonra bu yeryüzü âlemi, dağların ardında saklanmış bu fakir hayat, böylesine renkli mi diye kendi kendinize sorarsınız. Bir de insan ürkerdi burada oturmaya, ürkerdi ama gene de gözünü alamazdı bu güzelim insan harikasını izlemekten. Dışarıdan kulak verseniz taş duvarlara, içerden kırk bin saz, kırk bin semazen kor bir ateşin etrafında semah dönüyor. Bitmek bilmez bir dağ uğultusu, insanın içini burkan bir ağlama sesi duyarsınız, sanırsınız dünyanın bütün acısı, karanlık gecenin ortasında bir top ateş görmüş de, gece kelebekleri gibi etrafında ölüm nöbetine durmuş.

Bu konağa ilk defa gelenleri bir başka ruh hali daha alır: Yalnızlık. Davul zurna çalsa dahi, bu konağın eşiğinden içeri adım atan biri, bir boşluğa düşmüş gibi kendini yapayalnız hisseder.

Kırk camekânlı, tek direk, on iki cerenk üzerine oturmuş bu konağın her direğinin altında bir saz ustası oturmakta, el örmesi Acem işi cacim kilimlere kurulmuş kırk saz ustası aynı anda ellerini şelpe yapıp, davul sazlarına vurmakta, vurur vurmaz da, öyle yerinde zınk diye durmuş koca konağın tavanından gözlerini alamayanlar gece bastırmış da, bir top har ateş yanmış gibi kanatlarını açarak uçmaya, ateşe düşmüşler gibi yanmaya başlarlar. Rastgele kanat açıp ateşe koşarlar sazın sesini duyanlar.

Bu uçurumları aşıp gelen elçilerin, Allah'ın evine gelmiş gibi kilitli olmayan evin kapısından içeri girdiklerinde karşılaştıkları bir şey daha görürler: Çatallı ve de çangallı boynuzlarını birbirine dayamış iki karaca başı.

Çangallı boynuzları birbirine dayanmış karacalar beyaz kireç duvarda sırım gibi balkır. Boyunlarını önlerinde duran yeşil bir meşe yaprağına uzatmışlardır. Kavga edecekler diye düşünseniz, onların kavga etmediğini de anlarsınız, çangallı boynuzlarını birbirine dayayıp öyle durmuşlardır.

Bu konağın sırrı da, dediklerine göre, bu iki koca çatal boynuzlu karacadadır. Kapıdan içeri giren her kim olursa olsun, kılıçlarını aynı bu iki karaca gibi birbirine yaslamalı, her ne olursa olsun, o kapıdan girer girmez öfkesini bir tarafa bırakıp aynı o iki koca karaca gibi boynuzlarını birbirine dayamış halde, ağızlarına aldıkları meşe yaprağını paylaşmalıdır....

On iki cerenk direğin dibine oturmuş saz ustasının her biri bir diyardan gelmedir, Maraş'tan Sivas eline, Bingöl dağlarından Muş Ovası'na kadar bir saz ustası bu konağa uğramamış, bu konakta şelpe parmaklarını sazın teline vurmamışsa, ozanlık miyadını tamamladığı görülmemiştir.

Gelen her ozan, gelip de Rayber'in saz ustası Hese Gaj'i, onun can bir yoldaşı Ermeni Mam'ı görmeden gitmezdi. Sivas elinin o dillere destan koca saz ustası Haydar Sultan Hazretleri dahi bu konağa gelmiş, sazın teline vurmuş, her taşı bir insan bo-

yundaki bu koca duvarlar kanatlanıp uçmuştu. Koca Haydar Sultan sazına vurduğunda, Sultan Baba Dağı'nın dibinde bir evin ateş olup döndüğünü Orta Dağ sırtlarındaki bütün köyler görmüştü, görüp de kurbanlar kestiklerini bilmeyen yoktu.

Hele Köroğlu Hazretleri'nin sazına vurduğu en son yer burasıydı, vurur vurmaz da, bir ateş topu olup Bingöl Dağı'nda sır olmuştu.

Derler cem dedin mi Malatya'ya Ahmet Dede Ocağı'na gidecekmişsin. Ama o eskidenmiş, şimdi Dede Ahmet'in o yüzyıllardır süren ocağının yerinde yeller esiyormuş. Ocağın külleri dahi yerinde kalmamış, oysa şu Kürt diyarından Anadolu Türkmen diyarına cem dedin mi, şimdi Albeg'in böyle karşısında kuruyup kaldığı kale gibi duvarların arkasındaki konak da dönerdi. Derler, Ermeni'den boşalan ova köylerini hükümet muhacirlere vermiş, bilmem Candarmalık görevini yapmaz, vergi vermezmiş, yalan. O duvarların ardında kırk ozan sazına vurmakta, seksen semazen kanatlanıp uçmaktadır. O duvarların ardında, yetmiş iki buçuk millet kendi sesinden deyiş söyler, yetmiş iki buçuk milletin dili tek bir ağızdan çıkıyormuş gibi ses verir, tek bir el üç telli davul sazların gövdesine vuruyormuş gibi ses verirmiş. Derler, insan mahlûkunun mayası acıyla yoğrulmuştur, bir de acıyı her daim yüreğinde bir kor gibi harlayan insanın yüreği de yufka gibi olurmuş, nasıl ki yufka ekmeğini sacın üstüne atar atmaz nar gibi kızarır, işte yüreğinde acıyla büyüyen insan kederi görür görmez, gözyaşı olup çağlarmış. Zaten bu Anadolu, bu tekmil Dersim diyarı bunun için böyle yufka yürekliymiş, bunun için sürekli ağlarmış. İyi ki de ağlarmış, Allah korusun, gözyaşı yerine öfke biriktirseydi yüreğinde, işte o zaman taş taş üstünde kalmazmış.

Rayberin bu konağı acı diyarıdır, hükümetlerin idam fermanı verdiği ozanlar buraya sığınır, bu konakta cem gülbankına katılır, bu dağların ardına adımını atar atmaz, ayakları onu kendiliğinden alıp dağların ardındaki bu konağa getirir, her gelen de burada kırklara karışır, hak yoluna varıp içindeki öfkeyle hesaplaşır, kılam[14] yakar, ağıt döker.

14 Kılam: Dersim halk türküsüne verilen ad.

Hele Rayber'in bu dillere destan konağının bir köşesinde de kurdun kucağına bağdaş kurmuş bir ceylan yavrusu varmış, o ceylan yavrusu bir Hacı Bektaş Dergâhı'nda, bir de bu konakta öyle patilerini bağdaş kurup kurdun kucağına oturmuştur.

İşte haberi Rayber'e getiren ulakçı Albeg, sırtına yapıştığı atıyla, zor zebella çıkıp geldiği bu dağın başındaki konaktan uzun bir süre gözlerini alamadı, neden sonra başını çevirip konağın altında uzanan küçük ovaya baktı. Ekin tarlalarının başakları oradan bir tepsinin içine serilmiş gibi görünüyordu, her başak kocaman, sarı sarı uç vermişti. Sarı punçları rüzgârda püfür püfürdü.

Albeg'in gözleri ovanın altından aşağı inen uçuruma kaydı. Sular, gökyüzünden bir şahin uçurumun dibindeki avına iniyormuş gibi uçup gidiyordu. Suların böyle coşkun, aşağı boşaldığını gören Albeg, sarhoşladı, başı döndü, o anda da içi güvenle doldu, kendi kendine söylendi. "Tabii ya," dedi, "tabii, değil Cibranlı Halit Paşa Candarması, Mustafa Kemal Paşa'nın o gözleri çakmak çakmak yanan genç ordusu gelse dahi bu dağı çıkamaz, el kadar çocuk bir ordunun önüne geçer de, tek bir Candarma'yı dahi yukarı komaz. Komazdı da, hepsini kırıp geçerdi. Bir çocuk taş yuvarlasa, taş aşağı gidinceye kadar yüz bin çoğalırdı, dağ kopup gider, zelzele oluyormuş gibi yer gök sarsılır, top patlıyormuş gibi vadiler inlerdi, işte o zaman da Candarma neye uğradığını bilmez, gerisin geri kaçardı." Albeg'in içini bir coşku daha aldı.

"O yedi düvele yayılmış Osmanlı Candarması ayaklanıp gelse, kayalardan inen bu suları görür görmez, gerisin geri kaçar... "Zavallı Candarma, bu vahşi uçurumları görse, ödü kopar, bu konağa varmadan dizlerinin bağı çözülür, o zaman da Candarma ne yapacağını bilemez, böyle korkudan dizlerinin bağı çözülmüş arkadaşlarının derdine düşmek dışında bir şey yapamaz," dedi.

Albeg bu uçurumu görünce birden sevindi, bu kale gibi konak bu dağda kaldıkça, değil cumhuriyet orduları, yüz bin cumhuriyet kurulsa yine bana mısın demez, diye düşündü. Ne eder eder, o cumhuriyet de, yaptıklarından vazgeçer, böyle dağ

taşa karakol kurmaktan cayardı. Albeg böyle çıkıp geldiği uçuruma bakarken, üç ceylan karacasının kayalardan aşağı kayıp gittiğini gördü. Öyle atın üstüne yatmış halde, belli belirsiz güldü, "Keyif bu ceylanların," dedi. "Böyle dağ yok," dedi. Albeg o kadar dağ görmüştü, Yılan Dağı'nı, Zel Dağı'nı, Beyaz Dağ'ı, Haydaran Dağları'nı, ama hiçbiri bu Sultan Baba Dağı gibi olamazdı. Hiçbir dağda, dağ geyikleri böyle bir düğünde oynuyorlarmış gibi rekayis[15] yapıp oynamazdı.

Albeg, çıkıp geldiği dağ uçurumlarına baktı yeniden, içine korkuyla beraber bir boşluk yerleşti. Göğüs kafesindeki yorgunluğun koca bir boşluk olduğunu, içine çektiği nefesin, sanki koca dağ vadisine üflediği hava olduğunu sandı. Nefesi yoktu, içine ne kadar çekerse çeksin, sanki biri nefesini almış gitmişti, öyle basınçtan bir boşluk vardı göğüs kafesinde. Neden sonra, gümbürdeyen su seslerini duymadığını, kulaklarında bir uğultu olduğunu fark etti. Sanki bir bomba patlamış da, dünya susmuştu. Bağırıp atıyla beraber kendini aşağı atası geldi.

Albeg'in altındaki at da aynı Albeg gibi sarhoş olmuştu, etrafında döndü, sırtındaki elçiyi kaldırıp aşağılara atmak istedi.

Albeg bir yarım gün atın sırtına yapışmış halde bu tepede, Ağdat sırtlarında bir uçurumun başına konmuş konağa baktı, ne yaptıysa tek adım dahi atamadı. Korktu, çok korktu, üstünde dönen kızılkaya kartallarının birken, beş, on, yüz olduğunu gördü. Nereden çıktığı belli olmayan arıcı kuşları, gökyüzünü silme kuşa kesti.

Neden sonra Albeg'in atı sakinleşti, üstüne binili Albeg'i alıp konağın dibine kadar götürdü. Dışarıda kimseler yoktu. Konağın, boyunlarında şişleri olan yedi kangal köpeği de havlamadı, kıçlarını yere dayayıp sanki birinin atın sırtına bağladığı Albeg'e baktılar ama havlamadılar. Atın üstündeki bu garip adamın kara haberi getirdiğini biliyorlarmış gibi, sadece patika yolda ilerleyen at ve binicisini takip ettiler. At Albeg'i konağın önüne getirdi, çeper çitin üzerine atılmış Rayber'in atının eğerini kokladı, kişnedi, burnundan dumanlı sesler çıkardı, huylandı, ayaklarını rap rap yere vurdu ama yine sakinleşti. Bir ça-

15 Rekayis, Zaza dilinde keyiften yapılan dans...

kıl kümesi içinde dışarı fışkırmış kenger otunu dişleri arasına alıp çiğnedi. Gözlerini kendisine dikmiş yedi kangal köpeğine baktı, yeniden uzun uzun kişnedi.

Etrafındaki köpekleri gözledi ve hedi hedi yürüyüp, konağın birbirine dolanarak yukarı çıkan, usta işi kesme taşlardan yapılmış, her biri iki insan boyu uzunluğunda dizilmiş taş merdivenin dibine gelip durdu.

Dediklerine göre, bir yarım gün o at öyle Rayber'in çardak balkonuna çıkan taş merdivenin önünde beklemiş. Ne Albeg uyanmış ne de konaktan tek bir kişi dışarı çıkmış. Güneş Sultan Baba Dağı'ndan Orta Dağ'a dönmüş yüzünü, işte akşam gölgesi aşağılara iner inmez, at herslenmiş, Albeg'i sırtından aşağılara atmak için silkinmiş, gerisin geri konakla yüz yüze geldikleri tepeye varıp zınk diye yerinde durmuş. Bu da çok anlamlıymış...

V

Albeg'in atı böyle bir tepede yerinde dururken, Boker Dağı'nı tırmanan üç arkadaş kan ter içinde neredeyse dağı çıkmış, arka sırta devrileceklerdi. Boker Dağı silme çarşır otu ve anafatma çiçekleriyle örtülüydü, bir de insan eliyle ekilmiş gibi kekik otları, bir değil, iki, üç, bazen dört-beş çeşit olurdu. O kekik otlarını gören sanır onlar tek çeşittir, değil. Bazısının yaprakları küçük, bazısı büyük, kimisinin çiçeği sarı, bazısının pembe, kırmızı, al al, hepsi de ayrı ayrı kokar.

Kekik başlarını bir top gibi kaynayan bal arıları alır, hele bazı yamaçlarda glurz otunun gülleri kesme kırmızı patlamış, üzerinde de benekli koca moza arıları, uğuldayan sesler çıkararak dönerler. Bir dağın böyle silme çiçek kesmesine, insanın başını alan kokular vermesine Gagım şaştı, hele çarşır otlarına yayılmış yeşil çekirge sürülerinin keseleri, acı otu yemekten patlamıştır, bir bereket diyarıdır Bokur Dağı.

Üç arkadaş yorgun adımlarla dağı tırmanırlarken Veys:

"Gagım gardaş, burada bir pınar olmalı," dedi, "suyu da çok

soğuktur." Pınarın yerini hatırlamak için etrafına bakındı. "Bir kez içmiştim, çok güzel suyu vardı."

Pınarı bulmak için volkanik bir çukura girdiler, küçük bir tepeyi döndüler, döner dönmez de, çakıl taşları arasından pınarın şırıltısı geldi kulaklarına.

Suyun sesini duyan Veys, sırtındaki İngiliz beşlisini sıyırıp kenara koydu, soğuk suyu avuçlayıp yüzüne çırptı, çırpar çırpmaz da, vahşi bir kahkaha duydu, silkelendi, sanki kahkaha yüzüne çırptığı soğuk su gibi yüzünü buza kesti. Gözlerini açınca, kendisine silah doğrultmuş vahşi bir adam seçti. Adamın yüzü sanki dişlerden oluşmuştu.

"Hahaha Pırço! Bahtaryanlı Pırço! Abasan Dağları'nda, Laçinan Dağları'nda cirit atıyor, meydan okuyor, heyt! Dur, vururum, imanım olsun mıh gibi buraya sererim."

Beşlisini Gagım'la Artin'e çevirdi, "Siz de bu tarafa geçin, hadi hadi!..." dedi adam.

Pırço ne yapacağını bilemedi, suların hâlâ yüzünden aşağı döküldüğü suratı bir anda birbirine girmişti, gözleri şaşkınlıkla beraber bir öfke koru olmuş, yuvasından dışarı pörtlemiş gibiydi. Silah kuşanalı beri başına böyle bir şey gelmemişti, hiç böyle gafil avlanmamıştı. Bir an bağırarak kendisine mavzeri doğrultmuş adamın üzerine atlamayı düşündü. Ama o birdiyse, ona namluyu doğrultmuş adam iki kez yamandı, her şeyi ince eleyip sık dokumuş gibi gülüyordu. Attığı kahkahaya bakılırsa, uzun bir süre onları takip etmişti.

Gözlerini Gagım'a dikti, baktı, tepeden tırnağa süzdü onu. Nedense onun önemli biri olduğu kanısına vardı. Yeniden güldü. Nedensiz güldü, gülerken birden durdu, gözlerini kıstı, Pırço'yu alaylı gözlerle yeniden süzdü, Boker Dağı'nın çıplak tepelerinde yankılanan tok bir kahkaha attı.

"Hahaha, Pırço, can düşmanım, düşmüş iki Ermeni'nin önüne, benim ayağıma kadar gelmiş, dağ sırtlarını, dereleri, en kuytu yerinden geçip Bokur Dağı'nı ademeskere çıkmış, öncülük yapıyor."

Pırço olanları henüz tam anlamamış bir halde, öyle şaşkın bir şekilde olanları kavramaya çalışıyordu. Saçından, sakalın-

dan gözlerinin içine akan sulardan kurtulmak için yüzünü tırmaladı, gözlerini ovuşturdu. Yerde duran silahına ilişti gözü, o esnada da, kendisine silah doğrultmuş adam:

"Dur! Vururum Pırço," dedi. "Din iman demem vururum, geç bu tarafa, geç!" Pırço çaresiz yol arkadaşlarının tarafına doğru ayaklarını sürükledi. Adam yeniden tekrarladı: "Bak demedi deme, vururum Pırço, hadi, hadi..." Birden gözleri yeniden Gagım'a ilişti, içinde garip bir merak duygusu uyandı. Ayak tabanları pare pare çatlamış, bir camış derisi gibi sertleşmiş, dışarı tırnak vermiş Artin'in ayaklarına baktı. Bir an, ayağındaki çarığı çıkarıp ona veresi geldi. Ama aynı anda da kendini toparladı, yıllardır Pırçolarla arasında süregiden hasımlığı hatırladı. Güldü, peş peşe, gürleyen kahkahalar attı. Pırço'nun beşlisini alıp sırtına astı. Öfkeden gerilmiş, acımasız yüzü aydınlandı, dostane bir sesle:

"İçin! Güzel güzel suyunuzu için," dedi. "Yılan ki yılandır, kurbanına su içtiği esnada karışmaz." Hâlâ öyle şaşkın kendisine bakan Pırço'ya, "İç Pırço kardeş sen de iç, ben öyle senin gibi insanı arkasından vuracak kadar namert değilim, Sultan Baba olsun iç, Munzur çeşmesinden su içiyormuşsun gibi doya doya iç, bu Bokur Dağı'nın suyu safi bakır kokar, iç, düşük yapan kadınlar ta Demanan'dan, Beyazdağ'dan bu sarı su için gelirler, iç," dedi.

Ancak Pırço, değil su içmek, şırıldayan suyun sesini dahi duyamayacak kadar öfkeliydi. İçine düştüğü utançtan kurtulmak için hemen oracıkta canını vermeye hazırdı. Birden kendisini kaldırıp toz toprağın içinde yuvarlamaya başladı, üstünü başını paraladı, bağırdı, boğazına bıçak dayanmış kurbanlık koç gibi yerde debelenerek çırpındı. Gagım ve Artin sakinleştirmek için üstüne atlamasalardı, bir iki dakikaya kalmaz can verir sanırdı insan, öyle hiddetle kendini toz toprağın içinde yuvarlıyordu. Onlar kendisini tutar tutmaz da, kollarının arasından sıyrılıp yan kayalıklardan kendisini kaldırıp atmaya çalıştı.

Artin bağırdı: "Veys! Veys! Dur! Dur kendine gel Veys gardaş!" Sıkı sıkıya sarıldılar. Onlar öyle sarıldıkça Veys'e, karşılarındaki adam bir o kadar sarhoşladı.

"Bırakın," dedi, "bırakın, çok onurlu insanlardır bu Pırçolar, esir düşeceklerine ölürler." Bu sözler üzerine, Veys gemini kaptırmış yaban beygiri gibi, kendisini tutan Gagım'la Artin arasında yeniden tepindi. Ancak birden sakinleşti, sonra da pat diye düşüp bayıldı.

Onu bu hallere düşüren adam, bir an bu durum karşısında durduysa da, Veys'in bayıldığını anlayınca yeniden gülmeye başladı. Karaçor[16] çekiyormuş gibi halaya durdu.

"Dikkat edin" dedi, "dikkat edin, hunisi ezilmesin, ata yadigârıdır, hahaha."

"Hunisini atmış sırtına benim hududumdan elini kolunu sallaya sallaya geçip gidiyor. Ha öyle hunisini kenara koyun, özbeöz tunç askerî yadigârıdır o huni."

Onlar Veys'i uyandırmaya çalışırken, bir kayanın üzerine oturup izlemeye koyuldu. Gagım'a baktı, laf attı. Sonra Artin'i dikkatli dikkatli süzdü. Bir misafir bekliyormuş gibi etrafa bakındı, daha yüksek bir kayanın üstüne çıktı, elini siper edip ötelere baktı, yüzüne bir gülümseme yayıldı. Kayanın tepesine oturup Artin'i yeniden süzmeye başladı.

"Sen Bend Yaylası'ndaki Arto değil misin?" dedi.

Artin, bu adamın kendisini nereden tanıdığına şaşırdı. Ancak deri meskine doldurduğu suyla Veys'in yüzüne su vurmaya devam etti.

"Tabii ya, sen osun," dedi yeniden. "Evet, sen osun." Büyük bir şaşkınlık yaşıyormuş gibi, üstüne çıktığı yüksek kayadan aşağı atladı. "Tabii ya, sen Arto'sun, rahmetli Orhan'ın küçük kardeşi Arto..." Başını salladı, eski bir dostuyla karşılaşmış gibi başını salladı. "Senin rahmetli ağabeyinle ben Eğin'e gitmiştik," dedi. Ardından Gagım'ı göstererek, anlamlı anlamlı:

"Arto gardaş bu adam kim?" diye sordu.

Artin:

"Biz onu Vank keşişine götürüyoruz," dedi.

Adam:

"Benim sizinle işim yok, arkadaşını al git," dedi. Günatımına doğru dağ bayırından uçuruma doğru giden patika yolu gösterdi.

16 Karaçor: Yöreye ait bir tür halk oyunu.

"Böyle bu patikadan hiç çıkmadan giderseniz, sizi kilisenin kapısına götürür. Ama çok yürümeniz gerek..."

Gagım, beş dakika önce vahşi kahkahalar atan bu adamın kendilerine yol tarif eden sözleri üzerine başını çevirip kuşkuyla adamın yüzüne baktı.

Yüzünde boydan boya bir yarık izi görünüyordu. Çene kemiğinin bittiği kulak hizasında bir insanın başparmağı girecek kadar bir çukur beliriyordu. Bir başka şey de, ayağında tüyleri öyle duran, ayı postundan yapılmış kalın çarıklarıydı.

Çöyt, onun neye baktığını anladı. Heybesini açıp içinden bir çift, neredeyse ayağındakilerin aynısı çarık çıkardı. Ancak o kadar tuhaf bir şey yaptı ki, yeni çıkardığı çarıkları ayağına geçirip ayağındakileri Artin'in önüne attı.

"Al, Arto gardaş, bu çarıklar Antep potininden daha sağlam. Tabanına, suya yatırılmış lepık ağacından tahta koymuşum." Çarığı, damarlı, güçlü parmakları arasında sıktı. "Bak ne kadar yumuşak, al, al, senin gardaşın Orhan'la biz iki gün iki gece yol güttük. Çok iyi bir adamdı." Cebinden çıkardığı pirinç bir aynayı Artin'e gösterdi.

"Bana, hadi gel bizim eve gidelim, dediydi. Bak tanıdın mı bu aynayı, sizin Eğin'deki evinizden."

Artin'in, önüne atılan çarıklara baktığı dahi yoktu. Çöyt'e, Çöyt'ün elinde tuttuğu kenarları pirinç işlemeli aynaya bakıyordu. Dilsiz bir insanın lal dili çözülmüş gibi kekeledi.

"Ama," dedi, "ama..." İçi bir tuhaf oldu, damarlarındaki kan bir anda karıncalanıp kalbini boğacakmış gibi oldu. Koşup daha beş dakika önce üzerlerine silah doğrultmuş bu adamın elindeki aynaya sarılıp ağlama isteği duydu, ancak o anda da kendini toparladı ve heyecanla:

"O zaman sen Gülzade Efendi olmalısın?" dedi.

Çöyt, bu Ermenilerin en zor anda dahi bu kadar kibar olmalarına şaşardı. Kendilerine Çöyt demelerinden rahatsız değildi ama yine de birinin ona Gülzade Efendi demesi karşısında nedensiz bir hoşluk hissediyordu. Kopo Rayber'e, Sey Rıza'ya dahi kimse efendi demezdi.

Artin, Çöyt gibi adamlarla o kadar çok karşılaşmıştı ki, ne

diyeceğini çok iyi biliyordu, ancak yine de bir şeyler söylemeden edemedi.

"Tabii ya, sen Gülzade Efendi'sin, ben nasıl seni hatırlamadım, Orhanes o kadar senden bahsetmişti? Otuz Hamidi Candarması'nın arasında tek başına girip çıkmışsın. Tabii ya, burası Boker Dağı'ysa, sen de Gülzade Efendi'sin, ver elini öpeyim Gülzade Efendi, sen bir kafile Ermeni'yi tek başına Candarma'nın elinden almış adamsın, ver bu Sultan Baba Dağı hakkı için elini öpeyim." Ancak o ne yaptıysa Çöyt elini vermedi.

Gagım Artin'in böyle kalkıp bir haydudun ellerine gitmesine kızdıysa da, hâlâ yarı baygın yerde yatan Veys'in başında, olanlara bakmakla yetindi.

Kendi kendine, bu Dersim Ermeni'sinin de bunlarla iç içe yaşaya yaşaya onlara benzediğini düşündü. Ne garip bir şeydi, onlar toplanıp kiliseye gidiyorlar, keşiş dedikleri papazın kendileri için dua etmesini istiyorlardı. Ermeniler onların bellediği taşları, ağaçları ziyaret edip çaput bağlıyorlardı.

Ne var ki, bu esnada, Çöyt birden yerinden zıpladı, elindeki beşlinin tetiğine iki kez üst üste dokundu.

"Heyt, duwa, duwa, bana Gülzade Çöyt derler, heyt, Pırço'nun oğlu Veys'i esir alan Gülzade Çöyt..." Bağırdı, beşlinin tetiğine bir iki daha dokundu, mermi sesleri havada ıslık çalarak Kuling Vadisi'ne doğru gitti.... Silah sesine başka bir dağdan karşılık verildi. Çöyt kendisine karşılık verenin olması üzerine daha bir bağırdı, bir daha silahına dokundu.

Artin:

"Dur Çöyt kardeş, kurban olayım bir dur, sakın bir daha dokunma, yoksa kan gövdeyi götürecek."

Çöyt, keyfini bozmak isteyen Artin'e tuhaf tuhaf baktı.

"O niye ki?" dedi.

Ancak o esnada olanları anlamaya çalışan Veys, Çöyt'ün elindeki İngiliz beşlisini umursamadan ona doğru bir hamle yaptı.

"Bırakın, bırakın sıksın, o da rahmetli babası Sey Kemal'in oğluysa sıksın, sıksın ben de ona Abasan soyu diyeyim, ben de ona o Haydaranlı yüce kadın Zel'in sütünü içmiş diyeyim... Bırak vursun Artin, bırak vursun, o da erkekse, bu Boker Da-

ğı'nın suyunu içmişse bırakın vursun beni...." Yerdeki hunisini eline alıp yerlere çaldı, aşağı yuvarlanan hunisini Artin ondan önce koşup getirdi, boynuna geçirmek istedi, ancak Veys o kadar öfkeliydi ki, huni miğferi neredeyse dişleriyle kemirecekti.

"Bırakın beni, bu delinin..." der demez de, Çöyt Veys'in ayakları dibine iki mermi salladı.

Veys o anda da kendini Gagım'ın arkasına attı. Bunu gören Çöyt, beşlisini havaya kaldırıp karaçor dönmeye başladı.

"Haha," dedi, "ha! ha! ha! O koca Sahan Ağa gelsin de görsün, gelsin de görsün o yere göğe sığdıramadığı Pırço'sunu." Ve o esnada nasıl olduysa, Veys ani bir hamleyle Çöyt'ün üstüne atladı, alt alta üst üste yuvarlandılar. Boğuştular, kan ter içinde kaldılar. Sonra da iki çocuk şakadan boğuşmuş gibi zınk diye nefes nefese durdular.

Gagım bir an, kendini bir St. Petersburg kabaresinde sandı. Ne oluyordu?..

Artin:

"Bu dağların her biri birinden sorulur, şimdi bu Boker Dağı Gülzade Efendi'den sorulur, biz ona seslenseydik, belki bizi gururla alıp Vank'a götürürdü. Şimdi bunlarla Bahtaryanlar arasında çekememezlik var, bunların tek bir adamı izinsiz onların toprağına, onların tek bir keçisi bunların toprağına ayak basmaz..."

Gagım, öfkeden bağırmaya başladı.

"O nasıl şey?" dedi.

Artin:

"Öyle," dedi, "bir kadınlar istedikleri yere giderler. Burada kadınlar tek başına yüz köy geçip gitseler, kimse, 'Nereye gidiyorsun bacım?' dahi demez."

Mektep görmüş, Marx okumuş, Moskova Devrim Okulu'na gitmiş Gagım nasıl bir oyunun içinde olduğunu anlayamadı. Ağaca, dağa, taşa tapan bu garip insanlar, kendi içlerinde de tapınacak insanlar oluşturmuşlardı, ancak o tapınmaların en garibi kadındı.

"Kalk, gidiyoruz, Artin," dedi.

Artin:

"Nasıl?"

"Nasılı var mı? Demedi mi bu patikayı takip edersek Vank'a varırız?.."

Artin:

"Bırakmaz, onun babası vebadan öldüğü Allahüekber Dağı'ndan kalkıp gelse gene bizi bırakmaz."

Çöyt denen bu adam, Kopo Rayber'in baş çobanıydı. Haydutlar sürüleri vurup götürmesin diye, Boker Dağı ile Orta Dağ arasında gün yirmi dört saat mekik dokurdu. Bir gölge gibi gezerdi, kuş uçsa, ansızın kuşun karşısına hayalet gibi çıkar, uçan kuşun kanatları korkudan tir tir titrer, yerinde donar kalırdı.

Yüzündeki derin yarık izi, çıktığı bir kayadan düşerken olmuştu.

Dediklerine göre, herkes onu öldü bilirken, bir gün uçup gittiği uçurumdan kırılmış kemikleriyle çıkıp gelmiş. Onu alıp Vank keşişine götürmüşler, Lokman Hekim, çıkmış çene kemiğini yerine oturtmaya çalışmışsa da, soğuyan çıkığı ne yapmışsa yerine oturtamamış. Bu nedenle konuşurken, çene kemiği kafa kemiğinden ayrılıp gelecekmiş gibi insanı korkuturdu.

Böyle şaşkınlık içinde kalan Gagım ve Artin'in yanı başında iki koca kangal köpeği belirdi, ardında da ben diyeyim beş yüz, siz deyin bin koyun. Devasa bir koyun sürüsü. Sürüsünün geldiğini gören Çöyt'ün ağzı kulaklarına vardı. Çocuklarını çağıran anne gibi, yumuşak bir sesle sürüsüne seslendi, üzerine atlayan kangal köpeklerin boynuna sarıldı, onları öptü.

Artin:

"Bu deli yalnızlıktan ölmüş bu dağda, ne yapar eder bizi burada alıkoyar, koyar da ortalığı sel götürür."

Gagım:

"Gülzade Efendi, bu patikadan gidersek Vank Kilisesi'ne çıkarız demiştin, değil mi?"

Çöyt:

"Olmaz," dedi. "Olmaz, Gagım kardeş, valla bir üsküre süt içmeden sizi şurdan şuraya bırakmam. Ben seni görür görmez anladım, dedim bu Alişer Bey'in can yoldaşı, dardaki Ermeni'ye Hızır Aleyhisselam gibi yetişen Gagım'dır, valla bırakmam, siz Orta

Dağ'ı iner inmez ben sizi gördüm, dedim, bunlar olsa olsa Tanrı misafiri, yoksa böyle kendini dağa vururlar mı, demezler mi, insanın ayağında postal dahi kalmaz. Dedim, böyle kağnı yolu varken, insanın kendinden zoru mu var dağ taşa vursun, vursun da ayaklarını paralasın. Bu yoldan kervansaraylar geçmiş yüzyıllar boyu, Ermeni öyle bir yapmış ki, tek bir çakıl taşı arasan dahi ayağına batmaz, beton gibi de sertleşmiş, yaz aylarında üstü de bir karış serin toz bağlar. Yok, sen o dağı vurmuş gelmişsin, bir üsküre sütümü içmeden seni buradan buraya bırakmam."

Gagım, bu kadar misafirperver bir davet beklemiyordu.

"Tamam, içelim," dedi, "ama bizim çok acelemiz var."

Çöyt:

"Yok, siz bana Sultan Baba elçisisiniz, bir üsküre süt içirmeden sizi burdan şuraya komam. Madem sen o yüce adamsın, madem sen darda kalmış insanın imdadına Hızır Aleyhisselam olup yetişmişsin, değil Zaloğlu Rüstem, Hazreti Ali o kutsal atı Düldül'üyle kanatlanıp gelse gene bırakmam."

Heybesinden, kenarları ezilmiş, lehimleri yer yer safran yeşile çalmış bakır bir üsküre çıkardı. Çöyt ne kadar neşeliydiyse, Pırço'nun yüzü bir o kadar asıktı. Esir düşmüşlüğünü kaldıramıyordu. Çöyt'ün kendisine geri verdiği beşli mavzeri öyle dizlerinin üzerinde duruyordu. Onu öyle gören, sanırdı ki yıllardır taşıdığı beşli mavzeri Veys'e ağlıyordu. Biri dokunsa, bir çocuk gibi sümküre sümküre ağlayacak gibiydi. Daha bu Dersim'de Pırçogillerden kimsenin, başka aşiretin silahşoruna esir düştüğünü duyan olmamıştı.

Ama zalim Boker Dağı'nda, ismini dahi kimsenin kaale almadığı bir çoban onu esir almıştı. Biliyordu, kalkıp gitse, Çöyt tek bir söz dahi söylemeyecekti söylemesine, ama Pırço'nun Boker Dağı'nda yarı deli bir çobana esir düştüğünü sağır sultan dahi duyacaktı. Duyacaktı da, bacak kadar çocuk peşine düşüp onunla dalga geçecekti. Yanındaki tunç huni miğferi eline aldı, üstündeki tozları siler gibi okşadı.

Aynı anda da ayağa fırladı, koyundan süt sağan iki koca kangalı kıçlarının üzerine oturmuş kendisine bakan Çöyt'ün yanına koştu.

Elindeki beşliyi onun eline verdi.

"Vur, Çöyt kardeş," dedi. "Ne olursun vur beni! Vur! Sende hiç din iman yok mu, yaptın madem neden beni böyle sağ korsun? Benim yedi sülale baba yadigârımı tutar yerlere çalar, İmam Hüseyin'in kesilmiş başıyla top yuvarlayan Yezit gibi tekmelersin. Vur zındık" dedi. "Vur Çöyt kardeş, sen de o yüce Şah Hasan evladıysan vur beni. Vur, al işte, al benim filintamla vur beni. Vur, ben de sana insanoğlu diyeyim, hiç görülmüş müdür esir almak, birini esir alıp onun baba yadigârıyla top oynar gibi oynamak?" Ancak Veys ne kadar yalvarıp kendinden geçtiyse, Çöyt bir o kadar sakinleşti, yerde kıvranan yaralı bir yılana bakıyormuş gibi baktı.

Veys baktı olacağı yok, Çöyt'ün ayaklarına kapanıp hüngür hüngür ağlamaya başladı. O ana kadar olanlara bakan Çöyt:

"Halla halla Veys kardeş," dedi. "Sen delirdin mi Veys kardeş? Babalarımız beraber Allahüekber Dağı'na gitmiş de, geldikten bir hafta sonra aynı Allah'ın günü ölmüşler, tey, Veys kardeş yapma ,bari şu Ermeni'nin önünde yapma, bak adam Tanrı misafirim.."

Çöyt'e sorarsan, onun sorunu Veys'le değildi, abisi Pırço Hıdır'laydı. Eğer Pırço Hıdır olsaymış Veys'in yerinde, gözünü kırpmadan vururmuş. Vururmuş da, ölüsünü kör bir katıra bağlayıp köy köy gezdirirmiş. "Alın," diyecekmiş, "alın sizin o yere göğe sığdıramadığınız Sahan Ağa'nın o ünlü eşkıyasının içine düştüğü hal... Katıra bağladığı Pırço Hıdır'ın ölüsünü, Demenan köylerinden çekip, her evin korkulu rüyası olan bu adamı, "Alın," diyecekmiş, "alın kendisine anlı şanlı cenaze törenleri düzenleyin, alın, kadın ağıtçılar ona yiğitlik kılamları yaksınlar." Ama onun esir aldığı Veys'ti. Veys'i esir aldım dese, insanlar yüzüne tükürürmüş. Hem Veys kimsenin tavuğuna kışt dahi demezmiş, Çardaklı'da Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayan Şeyh Ahmet Fevzi Efendi'nin önüne çıktıklarında, bacaklarının tir tir titrediğine dahi tanık olmuştu.

Çöyt'ün onu kaale almadığını gördükçe Veys adeta delirdi. Üzerine düşmüş bu kara lekeyi temizlemek için bir yol bulmalıydı. Biliyordu, Çöyt'ün yanından ayrılır ayrılmaz, Pırço

Veys'in Boker Dağı'ndaki bu çobana esir düştüğünü bütün yeryüzü duyardı. Duyardı da, çocuklar dahi arkasına teneke bağlayıp gülerdi.

"Çöyt kardeş, ben seni merhamet, insaniyet sahibi bilirdim, ben seni bu yüce Boker Dağı'nın ziyaretlerini bir bir bilen, onların sahibi bilirdim, o zehirli Merab yılanın..." Durdu, büyük bir acıyla Gagım'a baktı. Biriniz vurun beni, der gibiydi.

Bunu gören Çöyt, sütünü sağdığı koyunu bıraktı.

"Bak Veys kardeş," dedi. "Benim Pırçolarla hiçbir meselem yok, benim bir davam varsa Pırço Hıdır'la var." Sırtına çarpaz astığı mavzerini sıyırıp ona verdi. "Hadi, madem öyle, al. Al sen de beni esir al, ödeşelim," dedi.

Ancak Veys öfkeyle:

"O olmaz," dedi. "O olmaz, madem öyle, atışacağız, üç sen, üç ben, kim yenişirse."

Artin koşup Çöyt'ün beşlisini geri verdi.

"Kardeşim deli misiniz," dedi. "Bizim gitmemiz lazım, bak Gülzade kardeş, sen yol yordam bilen adamsın, bırak bizi yolumuza gidelim."

Ancak Çöyt, yıllardır Bahtaryanlı, hele onların en silahşorları Pırçolardan biriyle atışmak için yanıp tutuşuyordu. Atışmaların en büyüğü düğünlerde olurdu ya, olsun, yüzlerce kişi izlemese de olur, zaten o atışmada Pırçolardan birini yensindi, laf hemen bütün Dersim'de duyulurdu.

Çöyt, heyecanla:

"Tamam," dedi, "şu karşı tepeye nişangâh alacağız, Artin de oraya gidip bir sal koysun."

Uzun uzun tartıştılar.

Artin yalvardı.

"Yapmayın," dedi. "Tek bir mermi dahi atmayın Gülzade kardeş, tek bir mermi dahi atma, bir bilsen neler oldu, bir bilsen bu Dersim'e ateş düştü. Demezsin biz niye böyle yoldan yürümemiz gerekirken dağ bayır çıkarız."

Çöyt anlamlı anlamlı Gagım'a baktı. "Bak Artin kardeş, herkes de bilir ki, tekmil Ermeni'nin bankası bu adam, onu dağ bayır gizleyerek götürmen gerek, dünya kadar Ermeni alıp gö-

türür, neyle yapar bütün bunları? Bu adamdaki para Alaman elinde dahi yok, bütün Kürt diyarını parayla satın aldı, yoksa o Kürt değil Ermeni'ye yol vermek, kanını yese dahi doymaz," diyecekti. Demedi.

"Ne olmuş?" dedi.

"Çöyt kardeş bir duysan, bir duysan. Ama diyemeyiz, desek senin gibi bir yiğidi bağlasalar dahi beş dakika bu dağda durmaz, bu sürüyü de kurtlara bırakır gidersin. Atmayın, tek bir mermi atmayın, atarsanız her yerden duyulur, duyulur da, bu dağlara ateş düşmüş gibi yanar."

Ancak, Çöyt, atışmakta kararlıydı. Artin karşı tepeye gidip beyaz bir sal koyacaktı, onlar da sala ateş edeceklerdi. Üç mermi biri, üç diğeri. Üç mermiden ne çıkardı, sonra da istedikleri gibi çekip gitsinlerdi.

"Artin kardeş, sen o koca taşın arkasına saklanırsın salı düzelttikten sonra, sadece mermi hedefi bulmuş mu bakacaksın, korkma, o taşın arkasına girip bekleyeceksin, biz seslendikten sonra bakacaksın... Üç mermi."

Artin yeniden yalvardı, ancak değil ortalığı sel götürmek, bu iki adamın özbeöz babaları mezarlarından çıkıp gelselerdi, yine onları bu sevdadan alıkoymazdı.

VI

Ermeni Artin, Boker Dağı'nda böyle Bahtaryanların ünlü silahşoru Veys ve Abasanlıların başı dumanlı çobanına yalvarırken, Sebır, Ane Hatun'un pusulasını almış, kendini derin ormanlara vurmuştu. Heyecandan göğüs kafesini zaptedemez haldeydi. İkide bir eli, Ane Hatun'un avcunun içine sıkıştırdığı iki sarı altın liraya gidiyordu. O kadar habercilik yapmış, nice pusulalar taşımıştı, ancak hiç kimse ona böyle sarı iki lira vermemiş, onu, hayallerine bu kadar yaklaştırmamıştı.

Bir patikaya girmiş hızlı hızlı yürürken, aynı cümleyi tekrarlayıp duruyordu: "Bu Ane Hatun has ana demişlerdi de ben inanmamıştım. Bu Ane Hatun gibi mert kadını bu Dersim hiç

görmedi. O korkak Ermenilere nasıl da bağırırdı." Başını nıç nıç yaparak salladı, güldü, kendi kendine güldü. Kimsenin duymayacağından emin olsa, ademeskere katıla katıla gülerdi, tek ayak üzerinde karaçor dönerdi böyle patika yolun ortasında. Güldü de, ama nice sonra, "Aptal," dedi. "Aptal kafa! Böyle iki koca sarı altını cıpıldak elime almış, gelin beni vurup altınlarımı alın diye bağırıyorum. Aptal Sebo, aptal! O Ela Goj'un deli oğlu dahi senden akıllı!" Ağzının kıpır kıpır ettiğini fark edince daha bir kızdı kendine. Ama ne yaparsa yapsın, bir an dahi bu iki altın liranın onu içine düşürdüğü hülyadan kendini alamadı. Gülüyordu, iki adımda bir gülüyordu, iki adımda bir, "Tamam, belli etmeyecem bende altın olduğunu," diyordu ama daha iki adım atmadan yeniden unutuyordu. Altınları, sardığı bezden çıkarıp bakıyor, avcunun içine alıp sıkıyordu.

Sarı güneşin vurduğu kuzey ormanlarına girdi. Bir poşuya sarıp beline bağladı altınlarını. Etrafına baktı, poşu bezinin içinde yokladı altınları, ne olur ne olmazdı. Pırço'nun çocukları değil altın, bakır dahi alıp bir yerine saklasan, kokusunu alırlardı. Ne zamandır bu hayali bekliyordu. Keraglan Deresi'ni geçtikten sonra bir tepede durup aşağıda Candarmaların harıl harıl yaptıkları karakola baktı. Her yerde karakollar yapılıyordu, o karakollara gidecek yolları Dersimliler kazma kürekle kazıyor, taşlarını taşıyorlardı. Karşılığında da avuç avuç cumhuriyet lirası alıyorlardı. Sebır'ın babası da Erzincan tarafında, karakol yapımında çalışıyordu.

Bir ağaca sırtını dayayıp, yapılmakta olan karakolu izlemeye koyuldu. Anlamıyordu, neler olup bittiğini bir türlü kafası almıyordu, bir şeyler değişiyordu. Dersim içten içe kaynıyordu ama bir taraftan da iyiydi, eskiden kimse Harput'a, Erzincan'a gidip bir metre pazen bez dahi alamazken, şimdi her şey serbest bırakılmıştı. Af çıkmıştı, hükümetin düşman ilan ettikleri, Candarma karakollarında, Cumhuriyet'in genç paşalarıyla ayak ayak üstüne atıp kahve içiyorlardı. Dağların hükmünü verenler, sabah kalkar kalkmaz atlarına atlayıp Hozat'ın yolunu tutuyorlardı. Gören de sanırdı ki, Hozat'a bir ordu Candarma değil, Gulabi Bey'in zamanında olduğu gibi, güllük gülistanlık gelmiş.

Karakolun yanında bir asker mangası uygun adımlarla koşuyordu. Bir süre onları izledi. Çavdar Hüseyin'in bu karakola kadar nasıl gittiğini düşündü. Çavdar'a garip bir güveni vardı. Güldü, "Aferin o Çavdar'a," dedi. "Aferin, o Candarma'nın mavzerini alıp gitti ya, hemi de parkasını sırtından çıkararak. Aferin. Ama bu aşiretler de Çavdar'ın kanını yeseler doymazlar." Annesinin Çavdar için söylediği sözler geldi aklına: "Aferin o Çavdar'a, yiğit dedin mi onun gibi olur, cemaatin ortasında söylemiş, 'Siz çaldığınız şeyleri geri götürüyor musunuz? Ben de Candarma'nın mavzerini sizin elinize verip göndereyim. Bu Demenanlar Sey Rıza'nın bin koyununu alıp götürdüler, onlar demedi mi, çobanı da uyumasaydı, koca Cumhuriyet'in Candarması uyumasaydı, uyumasaydı da, kırmasını öyle bir metre uzağında unutmasaydı, ben almasaydım da ufak çocuk alıp götürecekti.' Koca devlet dahi o tek kırmanın peşine düştü de, Çavdar Nuh dedi peygamber demedi."

Yeniden poşu bezine sarıp beline doladığı altın liraları düşündü. Kırması sırtında karakola meydan okuyarak tepeden aşağı indiğini hayal etti.

O halini düşünürken güldü, sonra birileri onu görmüş gibi utandı, etrafına baktı. Hep aynı şeyleri düşünüyordu, aynı şeyleri on kez, yüz kez düşünüyordu...

"Yok," dedi, "iyisi Sahan Ağa'ya giderim, o kimden kırma alacağımı söyler bana. Derim, bak geldim, hani sen demiştin ya, sen mavzeri dahi taşıyamazsın..." Yeniden güldü, o halini düşündü. Bu köyleri omzuna astığı mavzeriyle bir bir geçecek, herkes onun omzuna astığı tüfenge, büyük eşkıyalar gibi boynuna çarpaz çarpaz bağladığı fişek şeritlerine bakacaktı. "Bak, Sebır! Sebır!" diyeceklerdi. Kız kardeşini düşündü, kim bilir anası onu öyle çarpaz fişeklikli, koca mavzerli görünce gözlerinin içine nasıl bakacaktı. Gururla bakacaktı belki, "Aha aynı dayısı Silo, Urus ordusunu hizaya getiren, Mustafa Kemal Paşa'ya kılavuzluk yapan o soysuz Şeyh Ahmet Fevzi Efendi'yi üç gün üç gece bir vadide rehin alan Silo, Kızılbaş katili, tekmil Ermeni'nin toprağına çöreklenmiş o Şeyh Fevzi'nin korkulu rüyası haline gelmiş, dayısı Silo!" Sebır bu derin rüyadan,

arkasındaki sık meşe korusundan bir sülün sürüsü havalanınca uyandı, bir an onu öyle silahıyla yakalamışlar hissine kapıldı. "Eşek," dedi, "eşek kafam, boşa dememişler eşek Göyanlar, eşek değilim de ne, oturmuş burada kuru hayaller kuruyorum..." Ve birden eli gayri ihtiyari, paralarını sardığı poşusuna gitti. Beline bağlamak iyi bir fikir değildi, herkes parasını sırtına bağlardı. Uygun bir yer bulup vücudunun başka bir yerine bağlamalıydı. Ormanın içinden güneşi arkasına alarak hızlı hızlı yürümeye başladı. "Karakolmuş, hükümet karakol kuruyor, kursun, onlar kursunlar, ben de Candarmalık yapmam, babam yap diyor ama yapmam. O da hükümetse gelip beni bulsun, bulsun da Candarmalığa alsın, ben gitmem, çok istiyorsa kendisi gitsin, Sahan Ağa demedi mi, 'askere gideceğimize bu dağlarda ölürüz'. Ben de gitmem." Küçük bir dere yatağına çıktı. Kimseler var mı diye etrafına baktı, kara kavak, gürgen ve meşe ağaçları gökyüzüne doğru iç içe girmiş, uzanmışlardı. Dere yatağına doğru uzanmış ağaç damarlarındaki belli belirsiz bir ıslaklıktan sular dere yatağına damlıyordu. Elini poşusuna attı, ancak o esnada dere yatağında iki kaplumbağanın su içtiğini gördü. Su içmeleri için bekledi, su içerken yılan dahi insanı rahatsız etmezdi. Kaplumbağalara baktı, "Ya Hızır çok güzel bir beşlim olsun," diye dilek tuttu, "çok güzel bir martinim olsun. O Yusufanlı Fındık Ağa'nın silahından daha güzel olsun, böyle doğrulttun mu, güneşte parıldayan el kadar aynanın yerinden tozlar havalansın."

Memiş'in oğlu Sahan'ın Kopo Rayber ile atıştığı o düğün gibi, "Bu Sahan da yaman adammış," dedi kendi kendine, "ama Kopo böyle biriyle atışır, yenişemedi mi gece pusu kurup öldürür. Ama kurnazmış, Candarma'yı vuruyor, sonra gidip Deşt Taburu'nda oturuyor, kurnaz dedi, çok kurnaz, Ermenilerle kirvelik yapıp o güzelim Haçeli köyünü üstüne geçirdi. Sahan'ı da atışmaya davet etti, o akıllı Sahan da gidip onun tuzağına düştü, bir de derler Ermeni akıllı, onun anası da Ermeni, halası da Ermenilere gelin gitmiş, hiç öyle olur mu, insan bir köye karşılık atışır mı, atışıp yendikten sonra, "Kopo sen o tarlayı bana değil, elinden aldığın Ermeni Mık'a ver, der mi? Yok dedi, be-

nimki de eşeklik, hiç o Kopo insana sağlam kırma verir mi? Hiç der mi, benim bu evin altında bir sığınak kapısı açılır, Seber al bu anahtarı aç, gir içeri, seç beğen, hangi beşliyi istiyorsan onu al... Demez, o Kopo demez, canını verir gene demez, ne yapar eder bozuk kırmayı bana verir, vermese dahi, veriyormuş gibi yapar, arkadan vurur. Vurmadı, boynunda şişleri olan o yedi kangal köpeğini üstüne sürer parçalatır. Yanından ayırmadığı o kara köpeğine, yakala, der, köpek daha sesi duymadan, paçamdan tuttuğu gibi beni bayır aşağı çekmeye başlar. Bu Kopo çok hayın adam," dedi. "Çok hayın adam! İnsanın yüzüne güler, arkadan vurur, Candarma kumandanını dahi parmağında oynatıyor, gidip Candarması'nı öldürüyor, sonra Seyit Rıza'nın adamları vurdu, ben birini kurtarıp getirdim diyor... Hayın! dedi, çok hayın! O zavallı Candarmaları Gola Ostoro Dağı'nda vurdu, dizlerinin bağı çözülen bir Candarma'yı da atına bindirip Deşt'e götürdü..."

"O zaman keşke Şah Hasan vursaydı bu Kopo'yu. O Candarmaları öldürünce Şah Hasan yüz Candarması'yla Kopo'nun konağını basmış, demiş, "Kopo babam diyor, bir tek Candarma daha ölsün, kardeşim Sed Ağa'nın hatırını matırını bilmem, bu Haçeli'de taş üstünde taş bırakmam. Madem yiğit adamsın, kurulan o karakollara izin verme, o karakollar hem senin hem bizim sonumuz olur." Ama o Kopo da akıllıymış, amcazadesi Şah Hasan'ı görür görmez, kırk Candarması'na, bırakın silahlarınızı demiş, bırakın, beni vuracaksa amcazademin oğlu vursun, benim dünyalar güzeli Ali Haydar'ımı dahi vursun, ben ona gözün üzerinde kaşın var demem. Şah Hasan'ı konağa davet etmiş, kurbanlar kesmiş, demiş, "Şah Hasan, Seyit Rıza senin baban benim de amcam olur, hiç ben gidip Candarma karakoluna der miyim, Seyit Rıza Candarmanızı öldürdü? Sağır Sultan dahi bilir benim vurduğumu, ne yapalım, her şeyi yaptık, babam uğraştı, Diyap Ağa gibi bir adam uğraştı, ama devlet bizi rahat bırakmıyor, bu dağların içinden çıkmamıza dahi izin vermiyor, peynir, yağ, bu lod lod ceviz meyvesi elimizde çürür, sattırmıyor, izin vermiyorlar malımızı götürüp satalım, madem çok istiyorlar, kursunlar karakollarını, kursunlar da görsünler, ben

hiç bu Haçeli hududuna tek bir karakol kurdurdum mu? Satoğlu izin verdi, sen ona bir şey demezsin, babanın mısaybı, özbeöz sağdıcı bir şey demezsin ama gelip bana dersin, ben şu tepeden bu tarafa adım atan tek bir hükümet kuşuna dahi izin vermedim. Abdullah Paşa'ya da dedim, dedim kur, istediğin kadar karakol kur, ama Candarman kadın kızımızın içinde dolaşmasın, senin Candarman bizim kadın kızımıza göz koymakta, bu Dersim'de kadın kız iç içe gezer, ama senin Candarman töre, gelenek bilmez. Candarman gezerse ben de böyle tek tek keklikler gibi avlarım o zavallı Candarmayı. Yaralı olanın yaralarını da kendi elimle sarar, kendisine götürürüm... eşek değil ya, anlar."

Sebır Sıncık Dağı'nın güney tepesine gelene kadar, Ane Hatun'un kendisine verdiği sarı altını en az on kez çıkarıp bakmıştı. Pusula taşıyalı beri, ilk defa biri ona altın veriyordu, üstelik iki altın, sarı sarı kenarları işlemeli has Osmanlı altını. Altınları çıkarıp bakıyor, evde sakladığı paralarını bir bir hesaplayarak, kendisine bir mavzer alıp alamayacağını düşünüyordu. Aklına bin türlü fikir geliyordu, annesine verdiği paraları sayıyordu, sonra parasının neye yeteceğini düşünüyordu. Kopo Rayber'e gidecem, diyordu. İki altını görünce o Kopo ruhunu dahi satar, hem de ne satar, çobanı Benz'e, "Al bu yiğit çocuğu silahlığa götür. Götür istediğini seçsin, ne isterse ver, isterse benim o Rus kumandanın elinden aldığım mavzeri beğensin, ne isterse ver," diyecekti. Bunları düşündükçe Sebır halden hale giriyordu, daha bir ay önce Kopo'ya gitmiş, annesinin eski leçeğine[17] sarıp beline bağladığı paralarını çıkarmış, bir mavzer istemişti. Leçek bezin içinde buruşmuş paraları gören Kopo, Sebır'a bakıp gülmüştü. Onun art arda attığı uzun kahkahaları duyan Sebır, sanki Kopo'nun o kahkaha sesi ağzından değil de dışarı pörtlemiş gözlerinden geliyor hissine kapılmıştı. Şu Dersim'de hiç kimsenin konağı Kopo Rayber'in konağı kadar güzel değildi. Sebır'a göre, bu Kopo Rayber çok çubuk içtiği için gözleri dışarı pörtlemişti.

Kopo'nun babası Sed Ağa, gün yirmi dört saat çubuk içerdi, konağın kurulduğu kayalık, silme hint keneviri kokardı, hır-

17 Leçek: Etrafı etamin işlemeli, kadınların başına bağladığı bir tür yazma.

sızlar gelip Sed Ağa'nın mal davarını vurup gitsin de, biri elini o kayalıklara uzatıp tek dal kenevir koparmasındı. O kadar düşkündü kenevir çiçeğine. Hani kenevirin en güzel kokanı da çakıl taşları içinde, kayalıklara bir çalı fasulyesi gibi sarılanıydı. Her taşa tüneyip boy verir, çiçek verdi mi ta konağın dibinden geçen yolcuların dahi başını döndürürdü, öyle kokardı. Bir de kenevir yeşilinin üstünde bin bir arı semah dönüyormuş gibi çark ederdi. Anafatma çiçeğine konan arının balı keskin olur derler ya, yalan, Sebır'ın şu Dersim'de tatmadığı bal yoktu, her balı tatmıştı, ama hiçbir bal bu Haçeli'deki bal gibi olmuyordu, insan parmağıyla şöyle bir tadına baksa, sanır bir avuç kenevir çiçeği gidip genzine yapışmış, öyle insanın başını döndürürdü. Beyaz Dağ köylerinden arılar oğul verse, gelip bu Haçeli cevizlerinin kovuğuna girerdi, küçücük bir ağaç kovuğu görmesin hemen oraya yapışır, altın sarısı ballar halkalar halinde arı yuvasından dışarı taşardı. Arı kenevir çiçeğini çok sever. Vank'taki lokman gece gündüz bu Orta Dağ'da çiçek toplar, onlardan çeşit çeşit ilaçlar yapar. Ama o lokmanın ilaçları Sed Ağa'nın bu keneviri olmasa hiçbir işe yaramaz, onları bir havana doldurur, üç gün döver, bir katır yükü kenevir çiçeği ezse, topu topu yarım şişe yağ çıkar, ama o yağ her derda deva. Bir seferinde Sebır, Lokman'ın, mavzer mermisinin bağırsaklarını dışarı döktüğü bir hastayı nasıl tedavi ettiğini dahi görmüştü. Katıra yükleyip getirdikleri hastayı, Vank keşişi içeri almış, Lokman'ı çağırmıştı. Yürümekte dahi zorluk çeken Lokman, kenevir yağı şişesini alıp gelmişti, acıdan inleyen, yarası irin tutmuş hastanın ağzını aralamış, üç kaşık kenevir yağını gırtlağından aşağı dökmüştü, döker dökmez de, ölü gibi duran, dudağını dahi aralayamayan yaralının bağırtısı ortalığı inletmiş, aynı bağırtı birden susmuş, dudaklarının kıvrımlarında belli belirsiz bir huzur oluvermişti. Lokman'ın yanı başında durmuş Sebır hayretler içinde kalmıştı. Sonra Lokman küçük, tahta bavulundan çarşır otu fitilleri çıkarmış, çarşır otunun sütünü içine emmiş bezleri irin tutmuş yaraya basmış, yarayı fitillemişti.

Bu kenevirden Kopo Rayber bir de örken ipi yapardı, keçi kılından bin kat daha sağlam örken ipleri. Yalanı boyunlarına, bu

tekmil Dersim, Kopo'nun cephanesine giden kapının, kenevirlerin böyle birbirine dolandığı kayalığın altında olduğunu söylüyordu.

Rus Harbi zamanında Karabekir Paşa'nın kendisine verdiği otuz katır yükü çeşit çeşit mavzer kırması bu kayalığın altındaki mağarada saklıymış. Bu Kopo çok akıllı adam, öyle akıllı olmasa, bu tekmil Dersim bir tarafta, Kopo bir tarafta olur muydu? Seyit Rıza amcası ama onu dahi takmıyor, Demenanlar gidip Seyit Rıza'nın bin koyununu alıp götürdü, Kopo o koyunlar daha Demenan ağıllarından içeri girmeden, üstüne Demenanların bin koyununu koyup Haçeli'ye getirdi.

Kopo bir de akıllı adam, o konağı biri bassa, Kopo Rayber cin olup uçar, bakarlar bir tepeden kurşun saçar, "Duwa!", "Duwa!" diye meydan okur. Yaz kış gidip kayalıkta uyur. Hep tek başına uyur, Sahan Ağa yiğit savaşçı ama bu Kopo'yla ne zaman yan yana gelse hayran hayran bakar.

Kopo Sahan'a şöyle derdi:

"Sahan, biri de görse sana Türkmen soyu der, bu Bahtaryan soyunu senin deden Olbeg Bey yola getirdi, getirdi de, gidip Pakire Dağı'na konağını kurdu, boşa dememişler 'Düşmanına arkanı dön ama Bahtaryan suyunu içmişe sırtını dönme,' diye. Görülmüş müdür, meşe yaprağı yüzünden otuz cenazenin peş peşe dizildiği, peş peşe dizip ortak ağıt yakıldığı. Şu tekmil Dersim senin yiğitliğine hayran, yiğit adam hiç kolcularıyla kucak kucağa yatar mı? Ben, çobanım zavallı Benz'e dahi arkamı dönüp yatmam. Yüksekte, dağın en son halkasında yatmalı, bizim gibi kefenini sırtında taşıyan, yukarıda gök, aşağıda yer, Tanrı'dan korkmayacaksın, bu zamanda insandan korkacaksın..."

Sebır yeniden Kopo'dan alacağı mavzeri düşündü. Karşısında Kopo duruyormuş gibi, onunla pazarlığa dahi tutuştu.

"Rus beşlisi istemem," dedi.

"O bana Rus beşlisi vermek ister ama ben almam, iki altın lirayı gördü mü, bana der, 'Benzo bu yiğit Laçinanlı'ya kötü kırma verme, iyisinden has bir Osmanlı beşlisi ver, şu Allahüekber Dağı'ndan getirttiklerimizden olsun...'"

Güldü, kendi kendine, bu Kopo da kendini çok akıllı sanı-

yor, o iyi dedi mi, götür buna o bozuk silahı ver, diyordur, kendini çok akıllı sanıyor. Çakıl taşları arasından akan küçük bir derenin kıyısına geldi, yüzünü, avcuna aldığı suyla bir güzel yundu, büyüklerin yaptığı gibi, iki ayası içine aldığı suyu içti, sonra başını suya daldırıp kana kana içti, "Oh," dedi, "oh, güzel su dedin mi ben bu Bahtaryan sularına derim, safi palamut kokuyor." Başını yeniden suya daldırdı ama içmedi, yüzünü buz gibi suyla serinletti, gözlerini suyun içinde açıp, renkli çakıl taşlarına baktı. Başını yeniden kulaklarına kadar suya daldırdı, güldü. Çok seviyordu böyle akaçlara başını daldırıp çağıldayan suyun sesini dinlemek. Su, ne garip bir şeydi, her yerde ayrı ses verirdi.

Beyaz Dağ'ın zirvesinde başını akan buz gibi suya daldırsan, sanırsın toprağın binlerce metre altında bir hengâme kopmuş, dağ içindeki bütün öfkeyi dışarı kusacakmış da, dünyayı bir ateş alacakmış hissine kapıldı. Bu Bahtaryan'da hangi derenin suyuna, ulu meşe ağaçları arasında fokurdayan hangi suyun dibine başını daldırsa, serin bir rüzgârın uğuldadığını, suyun usul usul aktığını sanırdı. Bir seferinde Boker Dağı'nda, Mıxeşik Yaylası'ndaki suya başını daldırmıştı, korkudan da başını geri almış, yüzünden süzülen suları telaşla silmiş, etrafındaki dağlara bakmıştı. Sanki dağ, toptan ayaklanmış aşağı derelere akıyordu.

Suya bir daha başını daldırdı, gözlerini açıp çakıl taşlarına, gözlerini kamaştıran, halkalar çizen suya baktı, annesinin sesini duydu, sanki çakıl taşları arasında değil de, bir bayırda koyunları önüne koymuş sürüyordu.

Nedensiz kendisine kızdı, başını sudan çıkardı, yüzünü sildi, iki avuç daha su içti. "Sebo, Sebo nerelerdesin, anam bu nereden çıktı, başımızda bir bu eksikti, pusula taşıyor, aşiretlerin pusulalarını taşımak sana mı kaldı? O aşiretleri Sultan Baba alsın..."

Güldü, bu annemin bütün derdi, koyunların memesindeki süt, bir gün yarım bardak süt az versin koyunlar, bütün gün söylenir, biri de sanır sel gelip dünyanın yarısını götürmüş. Birden Zımek köyündeki Ela Koji'yi düşündü. "Ben ana dedim

mi ona derim," dedi. Ne kadar güzel at biniyordu, Ane Hatun'un arkasında Cemşi Ağa var, Ela Koji öyle mi? Tek başına yiğit bir kadın. Kopo, Zımek köyünü bastığında, herkes kaçmış. Kopo da sanmış, artık istediğimi alıp giderim, mal davarı tam toplarken, Ela Koji bir katırın üstünde belirmiş, onun Rayber soyundan geldiğini dahi dinlememiş, "Heyt it," demiş, "Dersim dağının tereyağı ile beslenen soylu kangal itinin gözünde kara siğil olurmuş, Koca Sed Ağa'nın özbeöz evladının yiğitlik namı nerede? Fakir fukarayı vurup ağzındaki lokmayı alana yiğit değil, it denir, ben yiğit dedim mi o Koçanlara, Demenan, Haydaran soyuna derim. Bunca Ermeni'yi, Celali'yi buraya süren o şeyh Ahmet Fevzi Efendi'ye Erzincan'ı dar eden o Koçanlara derim."

Ela Koji'nin bu kükremesi üzerine, Kopo Rayber, altındaki beygir atını sağa çekmiş, geçememiş, sola sürmüş, gene geçememiş. Ela Koji altındaki küçük katırıyla bir duvar olmuş, katırı üstüne sürmüş. Kükremiş, "Vur!" demiş, "Sende mertlik kalmışsa vur! Vur da namında kadına el kaldırmışlık mührü olsun. Vur! Vur da eskütek kadınını yere serdim, mal davarlarını vurdum getirdim, de. Vur da yiğitliğine Fizzan'da davul zurna çalınsın..."

Zımek köyünü basmış, kol getiren Kopo, Candarması Ask'a: "Lo Asko," demiş, "bu edepsiz Ele arsız bir ısırgan otu gibi önüme dikilmiş." Beyaz Dağ'da günü akşam etmişler, ne Ela Koji yol vermiş ve ne de Kopo geçebilmiş. Sonunda önüne koyduğu mal davarı Ela Koji'ye bırakıp gitmiş.

Sebır, derin vadilerden geçerken, böyle kendi kendine düşünüyor, olmuş olayları, başkalarından duyduklarını kafasında yeniden dile getirtip konuşturuyordu. Gerçekte Ela Koji denen kadını hiç görmemişti ama onu görmüş, hatta sesini dahi duymuş gibiydi. Kim bilir, dedi, kim bilir Ela Koji, Satoğlu'nun Bava'yı vurduğunu duysa ne yapar?.. Kim bilir nasıl ağlar? Başına attığı leçek yazmasını, alıp çeper çitin üzerine atar, atar da üç gün üç gece leçeksiz saçlarına ne tarak girer ve ne de örer...

Küçük bir tepeye çıkıp etrafına baktı. Yeniden hayal dünyasına daldı.

Boşa ona Kopo dememişler, koca Rayber-e Sed Ağa'nın oğluna insanlar lakap takmış, "Kopo" diyorlar, hiç insan Rayber bir insana Kopo der mi? Demez.

Torut Dağı'ndan geçerken, bir muhacir çobana denk geldi, bu muhacirler de garip insanlardı, onlara herkes, Tırk[18] diyordu, ama ne kadar fakirlerdi. Candarma her gün gelip evlerini kontrol ediyor, gençlerini toplayıp Candarmalık görevine götürüyordu.

Sebır'ı gören muhacir, onun telaşlı telaşlı yürüdüğünü görünce seslendi.

"Sebır kardeş, pusula mı taşıyorsun?.."

Sebır:

"Yok gardaş, Balıkan Deresi'ne gidiyorum, Sahan Ağa beni çağırmış."

Muhacir, Bulgar aksanıyla:

"Acıktıysan ekmek var, süt de sağarım keçiden..."

Sebır:

"Benim acilim var, muhacir gardaş, ama sende var ekmek?"

Kırk yıllık arkadaşını bulmuş gibi sevindi muhacir.

"Var, var, olmaz olur mu? Hem de muhacir böreği, patatesli, bir üsküre süt de aktıveririz..."

Sebır, bayırı tırmanarak çobanın yanına geldi. Bir an ne yapacağını bilemedi. Muhacirin kırması dahi yoktu.

"Senin adın vardır muhacir gardaş?" diye sordu.

Çoban güldü.

"Olmaz olur a be? Taşma'dır, Bulgar'da benim dede varmış, onun ismidir..."

"Bulgar çok uzak mıdır Taşma gardaş?"

"He ya, uzaktır, benim nene öyle söyler, çok uzaktır, deniz geçmek gerek."

Sebır, tanımadığı bir eve misafir olmuş gibi etrafa baktı, keçileri, koyunları bir bir süzdü.

"Şimdi sen korkmuyorsun böyle kırmasız davar gütmekten?.."

"Biz muhaciriz, şu Yusuf Ağa olmasa bize kimse karışmaz. Bak Sebır gardaş, ben hep seni görürüm, dün ben Pakire Da-

18 Tırk: Yörede Sünni Türklere verilen isim.

ğı'ndaydım, seni gördüm, bir derenin içinden geçip gittin. Bu Yusuf Ağa seni yakalasa, pusulanı hemen alır, bana senin nereye gittiğini sordu."

Sebır:

"Sorsun," dedi, "bu muhacirler ondan niye korkar, anlamıyorum Taşma gardaş, o da sizin gibi Tırk değil mi?"

Taşma:

"Değil, Olbeg Bey iyi adammış, has Osmanlı kadısıymış, ama bu Yusuf Ağa zalim, oğlu Sahan Ağa çok iyi ama o oğlu Veli yok mu? Onun gibi domuz, o Veli ne zaman gelse, benim bütün ekmeği alır, bütün gün aç kor beni bu dağda. Sebır gardaş, keşke ben de senin gibi pusulacı olsam, keyif senin, her yere gidiyorsun."

Sebır, yabancı bir eve misafirmiş gibi bir taşın üzerine oturdu, muhacirin özenle heybesinden çıkardığı azığı izledi. Mis gibi bir börek kokusu geldi, burnuna. Yutkundu.

"Taşma gardaş, kırmadan anlar mısın sen?"

Güldü Taşma, ilk defa biri ona böyle bir soru soruyordu.

"He ya, bizimkilerin Bulgar'da çok kırması varmış, herkes Satoğlu'nun kırmasını över ama ben kırma dedim mi Sahan Ağa'nın beşlisine derim. Böyle gümüş gibi parlar."

Sebır birden neden bunu akıl edemediğine şaştı. Kendi kendine, doğru ya, mavzerden en iyi Sahan Ağa anlar, aptal kafam, dedi.

"Bir şey mi dedin, Sebır kardeş?" dedi muhacir.

Sebır, sesli düşündüğünü fark edince telaşa kapıldı.

"Yok, Taşma gardaş, bir şey yok." Sonra lafı değiştirdi:

"Sizin Bulgar'da çok toprağınız varmış, öyle diyorlar."

Taşma:

"Öyle," dedi. "Öyle, benim dedenin konağı da varmış, Cibranlı Paşa'nın askerlerinin yıktığı bu Yusuf Ağa'nın konağı ne ki? Böyle has çimentodan, atı dört nala kaldırsan, yarım günde ancak tarlaları dönermiş. Anam öyle söylüyor..."

Sebır:

"Yazık olmuş," dedi, "çok yazık olmuş Taşma gardaş, insan öyle güzel bir ovayı bırakıp gelir mi bu dağa?.."

"Gelmişler," dedi. "Urus saldırmış Osmanlı'ya, onlar da bizi kaldırıp buraya getirmişler. Bizimkiler orada namaz da kılarmış. Bak Sebır gardaş, herkes Candarma'dan korkar ya, bu Yusuf Ağa ile oğlu Veli Candarma'dan daha zalim, şimdi o Veli ne zaman buradan geçse, atını çevirip benim ağızlığı alır, hiç demez al bu börek tikesi de sana, hepsini alır yer, iki üsküre de süt sağdırtır bana. O Sahan'a bak, bir de bu Veli Ağa'ya..."

Bunları söylerken, heybesinden çıkardığı, kenarları ezilmiş, yer yer yeşil kalayları dışarı akmış, bakır üskürenin tozlarını avcunun içiyle sildi, benekli bir keçinin yerlere kadar sarkmış memesinden ince bir süt sesi geldi.

"Sebır kardeş, bu Yusuf Ağa kadar zalim adam yok, her gün bu Teştek etrafında gelip gider, Candarma dahi korkar ondan."

"Taşma gardaş, ondaki beşli bende olsa, Candarma benden de korkar."

"Onda üç mavzer var Sebır gardaş, böyle o atının palanlarına sağlı sollu bağlamış, çok zalim adam."

Muhacir üsküreye doldurduğu sütü getirip Sebır'ın karşısına oturdu, patatesli börekten kocaman lokmalar alıp ağızlarına attılar, her lokma sonrası, sırayla taze sağılmış keçi sütü içtiler. Üsküreyi biri ötekine verdi. Muhacir, boşalan süt üsküresine yeniden süt sağdı.

Sebır:

"Taşma gardaş, ben olsaydım o memleketten gelmezdim, baksana sen diyorsun Deşt Ovası'ndan daha büyükmüş oranın ovası. İnsan hiç o cenneti bırakıp bu dağa gelir mi?"

Muhacir:

"Gelmez, ama hükümet çıkın demiş, bizimkiler de çıkmış. Çıkmasaymış ne olurmuş? O Bulgar eşkıyası kıtır kıtır kesermiş bizi, anam der hükümetten Allah razı olsun."

Sebır güldü.

"Ben olsam Taşma gardaş, hükümetten Erzincan Ovası'nı isterim, o şeyh her tarafı aldı, Ermeni toprağı hep onda. Benim anam, bu muhacirler de fakir, hem Allah hem hükümet vurmuş.

Muhacir:

"Orası öyle," dedi. "Ama hükümette kimin işi olsa bize gelir, benim anam kâğıt dahi yazar hükümet için."

"Keşke senin de bir kırman olsaydı Taşma gardaş."

"Ben de öyle diyorum ama benim anne yok, diyor, 'Kırma bela getirir,' diyor."

Sebır ile muhacir çoban uzun süre sohbet ettiler. Keçileri saydılar, domuzlardan, boz ayılardan konuştular. Söz döndü dolaştı kırmaya geldi. Muhacir, Sebır'ın böyle lafı evirip çevirip buraya getirmesini anlıyordu. İnsan şu dünyada iki şeye bağlanırdı. Beygir atı, böyle karşıdan hedi hedi gelir gelmez, birden o atın üstünde olup, kanatlarınızı rüzgâra açmak istersiniz.

At gibisi yoktur insanı kendisine bağlayan, Taşma da at çok severdi, ama bir at iki inek kadar ot yerdi, hem soylu bir atsa, bir kız gibi sevmek lazım onu. Öyle süslemek, bir genç kız aynanın karşısına geçmiş saçlarını yeni keşfetmiş gibi, gün yirmi dört saat saçlarını taramak lazım. Sen yelesini taradıkça atın, o boynunu yukarı kaldırır, bir dağın tepesinden dünyaya meydan okuyormuş gibi durur. Böyle yelelerini taradıktan sonra, renkli boncuklar bağlamalı, kuyruk saçlarını tel tel örmeli, hele Satoğlu'nun atı gibi, yerlerde sürünen atın kuyruğunu has kök boyasıyla boyamalı. Böyle renk renk, tel tel güneşte parlamalı. Taşma bunları düşünürken kendi kendine güldü.

"Sebır gardaş," dedi. "Bu Satoğlu o güzelim atı nereden almış, insan öyle ata, şu Ardıpet gibi bir köy verir..."

Sebır:

"Çok güzel at, has Arap atı, bu Kırganlıların yarısı zaten Arap, has atı gördüler mi hemen tanıyorlar, babaları son nefesini verse, onlar soylu at gördüler mi, öyle ölüm döşeğinde bırakır ecdatlarını, soylu atı zaptetmeye giderler. Ben Demenanların atlarını gördüm, soylu derler ya, yalan, bir görsen böyle katır kadar küçücük atlar. Bu Kırgan soyu kadar attan anlayan yok, yalanı boynuna, bunlar soylu atı kişnemesinden tanıyorlar."

Taşma:

"Çok güzel at onun atı, kuyruğunu gördün değil mi, böyle renk renk keçem boyasıyla boyamış, bir tel bakırsa, diğeri

saf altuni, yelelerini renkli oltu boncuğuyla süslemiş, kuyruğunuysa cacim ipleriyle örmüş."

Sebır:

"Bu Satoğlu hayın, Taşma gardaş, ama o soylu at nasıl o Osmanlı paşasının altından kaçıp ona gelmiş anlamış değilim, onda Araplık olmasa o at da ona gelmezdi."

Taşma:

"Gelmezdi," dedi.

"Taşma gardaş, benim bir kırmam olsun, gider kendime o Satoğlu'nun atı gibi soylu bir at alır getiririm. Alır gelirim, ona gel derim, gel de benimle cirit koş. Koşmaz Taşma gardaş, söyle koşar mı?"

"Koşmaz," dedi Taşma.

"Koşmaz ya, o Satoğlu görsün atın hasını ağzı açık bakar, bakar da bacakları arasındaki ata, deh demesini bile unutur..."

"Unutur, Sebır gardaş. Veli Ağa da korkar senin atından."

"Korkar Taşma gardaş, korkar. Der 'Ne bu zavallı muhacirlerden ne de şu biçare Bahtaryanlardan maraba hakkı alırım."

"Almaz Sebır gardaş, alırsa ben de o Torut Deresi'nden geçerken koca kayalığı başına yuvarlarım. Küçük bir taş yuvarla bin taş olur, dereler gümbürder, onun o sıska atı da gelen taşları görür görmez dizlerinin bağı çözülür, o zaman gelsin de alsın benim börekleri."

Sebır:

"Taşma gardaş, benim bir kırmam olsun, o yeni namlusu kocaman İngiliz beşlilerinden olsun, o zaman geçsin o Veli buradan, geçsin de senin bu güzelim böreklerini alsın!"

Taşma:

"Alsın," dedi. Bakır üsküreye sağdığı sütten höpürdeterek bir fırt aldı. Ağzını şapırdattı. Tası Sebır'a uzattı. "Alsın da ben göreyim," dedi, "o zaman süt de sağmam kendisine."

"Sağma Taşma gardaş, atımızı buradan sürer, Sıncık Dağı'ndan çıkarız, oradan girer, Yelbaba Yaylası'na vururuz."

"Vururuz," dedi Taşma. "Anam da o zaman kızsın bana, kızsın da ben göreyim, Bulgar'a kadar gideriz."

Durdu, bir tepeye doğru tırmanan keçilerine baktı.

"Sebır gardaş, sana bu pusulaları kim verir?"

"Herkes verir," dedi Sebır, "biri evlense elmayı ben götürürüm, ölüm olsa bana haber verirler. Ben olmasam cenaze üç gün yerde kalır, gidip akrabalarına haber veririm. Bir şey olsa herkes beni çağırır."

"Keşke bana da verseler, bak sana kimse karışmaz, hükümet dahi sana karışmaz."

Sebır gururlanarak:

"Karışmaz," dedi.

"Keyif senin Sebır gardaş, her yeri görüyorsun, bu Dersim'de ne kadar köy var, hangi köyde düğün var, hangi evde cenaze kalkar bir sen bilirsin. Ben de bir kez, ablam evlendiğinde Çemişgezek'e gitmiştim, bizim orada akrabalar var."

"Çemişgezek buradan güzel, kar da az yağar, her tarlası bu Deşt Ovası gibi. Buğday başağının başağı aha böyle kocaman olur..."

Sebır ile Taşma bu dağın başında bir süre daha konuştular. Güneş Pakire Dağı'nı bırakıp Yılan Dağı tarafına döndüğünde Sebır kararını vermişti. Sahan Ağa'ya gidecekti, bu Dersim'de has silah ondaydı, bu muhacir, her gün hiç görmezse yüz silahlı adam görür, Candarma da görür, ama has mavzer ondaydı. Sahan Ağa'nın kırmayı eline almasına gerek yok, böyle bir görsün anlardı has martin olup olmadığını. Bu Yusuf Ağa şeytan ama oğlu Sahan öyle miydi?..

VII

Sebır böyle yollara düşmüşken, Albeg'in atı, konağın etrafında gelip gitmiş, burnunu havalara dikip uzun uzun havayı koklamış, defalarca kişnemişti. At dönmüş, ayaklarını yere vurmuş, etrafına toplanmış, boyunlarında şişleriyle kendisini izleyen kocaman kangal köpeklerine bakmış, nice sonra, ihtiyar adam, dinlediği sazın sesinden başını kaldırmış.

"Hesen," demiş, "Hesen sen bu sazı çalmıyor, konuşturuyorsun, bu saz senin elinde dile gelip ağlıyor, ama bir hal var bu-

gün üzerimde, gözüm dalıp gidiyor, senin bu sazın ibadet ediyor, hani insan utanmasa kalkıp bir kor ateşinin içine kendini atar, atar da oracıkta ruhunu ateşe verir."

Hese Gaj, en çok ihtiyar adamın böyle konuşmasını seviyordu:

"Rayber, ozanı hünerli yapan saz değil, dinleyendir. Saz kendisini dinleyeni gördüğünde, kendisi dile gelir, hani ben bu Dersim'i dağ taş Ermeni Mam'la gezerim, ama ne zaman buraya gelsem, sanırım ki toprak anamız semah dönmekte, dağlar inlemekte. İnsanın zuhur-u hikmeti sanki bu dağlarda esen rüzgâra kendini kaptırmış, yeryüzünün kederi, sancısı gelip burada son bulmuş gibi. Bu büyük Alişer Efendi dahi, nereye göçünü attıysa toprak onu kabul etmedi, o koca Koçgiri'yi saza söze döken ozan gelip buraya, senin konağının dibinde çözdü dengini. Ermeni geldi, Celali[19] geldi. Dağ taş insan kaynıyor, ama en çok beni bu Ermeni kederlendirir, yuvalarını su basmış karıncalar gibi nerede toprağı eşseler, orada bir felaket onları beklemekte. Boşa dememişler gün ola devran döne diye, eskiden bu Kızılbaş gelip sığındı Ermeni'ye, şimdi onlar sığınır bize. Aklım almaz Rayber, bu Ermeni'ye ne olur, nereye gider bunca insan?"

Durdu, Rayber'in kendisini dinlemediğini, önündeki bir noktaya dalıp gittiğini gördü. Sanki kimse odada yokmuş da, Sultan Baba'ya karşı secdeye varmıştı...

Nice sonra, Hese Gaj ihtiyar adama şöyle dedi:

"Rayber, seni dalgın görürüm, Kırklar kapısından geçtim, on sekiz bin âlem gezdim, cehennemi cennete kardeş kıldım, kötünün kalbindeki zehri sağıp, efkâra derman eyledim, ama ben gün doğdu bu saza vururum, gün akşam oldu, ne yaptıysam ağzından tek bir söz alamadım. Deyişler çaldım, has Türkmen deyişleri, Pir Sultan ağzından, Karacaoğlan diyarından deyişler çaldım, o deyişleri dinleyen Celali bir ateş topu olup Osmanlı'nın süngüsüne koştu kurbanlık koyunlar gibi, Eğin havaları çaldım, o Eğin türküleri ki, yedi bin yıllık bu Anadolu'nun has bir mayası, Ermeni ağıdı dedin mi Eğin'de söylenir, hele o Adana ağıdını sen duyduğunda, yerinde gelip giderdin, ağlardı Pule Hatun. Yetmedi Kürt diyarına gittim, şu dünya bir tara-

19 Celali: Türkmen Alevi isyankarı.

fa Kürt'ün dengbeji bir tarafa, Kürt elini kulağına attığında, derisine zehir hücum etmiş kör yılanlar öyle yerinde mayışıp durur, sen demez miydin, Hesen, şu dünya bir yana Kürt'ün ağıt yakması bir yana diye, ama ses vermedin, Kal toprağından Dem diyarına, Şah Hasan soyundan Tebriz diyarına gittim, şu Dersim gibi kılam yakan var mıdır yeryüzünde... Ama ne yaptıysam girdiğin rüyadan uyandıramadım seni."

Hese Gaj, birçok laflar etmiş ama ne yapmışsa ihtiyar adamı daldığı rüyadan alamamış. Her cenazede kılam yakmış, ölüm döşeğinde son nefesini veren insanları dahi sazının sesine katmış, günlerce dudaklarını aralamayan yatalakları dahi konuşturmuş bu ozan, ne yapmışsa ihtiyar adamın ağzından tek söz alamamış. Alsaymış, belki de bunların hiçbiri olmazmış.

"Rayber, biz seninle can bir yoldaşız, beygirlerimizin at izlerinden biri kalkmış, diğeri Hazreti Mevla'nın mührüymüş gibi onun izinin üzerine koymuş ayağını, ama ben seni hiç böyle dalgın görmedim..."

İhtiyar adamın gün yirmi dört saat bir divanda öyle oturduğunu gören Pule Hatun, sabah uykusundan uyanamayan küçük bir çocuğu sarsıyormuş gibi sarmış onu. Dersim dilinde:

"Bunak, bunak ağzını aç, iki laf söyle, nedir böyle gün yirmi dört saat ağalar gibi bu divana kurulur, elindeki morekleri çekersin?"

İşte o esnada, ihtiyar adam dalgın bakışlarla karısı Pule Hatun'a bakmış:

"Sus kız!" demiş. "Bu Dersim'in güneşi Cemşi Ağa'ysa, mührü Bava'ydı."

Pule Hatun, bu sözler üzerine onu daha bir sarsmış, öyle bir sarsmış ki, gören, ihtiyar adamın oturduğu divandan yere düşeceğini sanmış.

İhtiyar adam başını önüne eğmiş, elindeki oltu taşını ince ince çekmiş, bir ara uyuyormuş gibi gözlerini kapatmış, elinde çektiği oltu taşı parmaklarının arasından kayıp şalvarının üstüne düşmüş. Hese Gaj de uyumuş. Sazını duvara dayayıp uyumuş. Ancak o gözlerini kapatır kapatmaz, ihtiyar adam uykusunda konuşuyormuş gibi:

"Hesen!" demiş, "Hesen, bu atta bir iş var, bu atla binicisinde bir iş var!"

Ozan, ihtiyar adamın uykusunda konuştuğunu sanmış. Gözlerini telaşla açmış, ağırlık çökmüş gözlerini iki ayasının içiyle ovmuş.

"Ya Hızır!" demiş. "Ya Muhammed Mustafa!"

İhtiyar adam gözlerini aralamış.

"Hesen, sen irfan bilir insansın, bu atta bir hikmet var."

Ozan telaşlanmış.

"Rayber, ne atı, ne işi?"

"Hesen, ikindi vakti gün Haydaran Dağı'ndan Boker Dağı'na döndüğünde bir atlı geldi, ağlayan bir atlı. At bırakmadı binicisi varsın bu kapıya, ne yaptıysa atın üstündeki adam tek adım dahi attıramadı ata. İndi yalvardı, atın ayakları dibinde yerlere kadar eğildi, ama at Nuh dedi peygamber demedi. Sanki tılsımlı bir yılan yolun üzerine çıkmış da, ona yol veriyormuş gibi, öyle sabahtan akşama şu karşı tepede durdu."

Hese Gaj, o esnada içinden:

"Ey vah!" demiş. "Ey vah, demek boşa kara haber tez varır dememişler. Boşa dememişler, ateş önce düştüğü yeri yakar."

Ozan ne yapacağını bilememiş bir an. Kalkmış, evin içinde döndüp durmuş.

Ozan:

"Rayber başın dönüyordur, şöyle biraz uzan, uyu. Ben şimdi Alişer Efendi'yi de çağırırım."

İhtiyar adam, Hese Gaj'in bu telaşını görünce, kırk yıl daha bir yaşlandığını, sakallarındaki son siyah tellerin de aklara büründüğünü hissetmiş.

"Hesen," demiş, "Lo, Hesen, sen sabahtan beri bana saz çalarsın, bırakmazsın şu çardağa çıkıp Sultan Baba Dağı'ndan rızalık alayım. Hesen, ben bilirim sende bir hal var, günlerdir böyle ağzında lafı eveleyip gevelersin, günlerdir saz vurursun ama sazın başka çalar, sen başka söylersin. Günlerdir senin sazın saz değil, sen deyiş çalarsın, sazın ağıt yakar, sen ağıt yakarsın, sazın ağlar. Hesen sen Laçinan toprağının suyunu içtin, seninle biz cemaat dernek kurmuşuz, baban babamın ölüm döşe-

ğinde tembur çalmış, çalmış da günlerce gözlerini aralamayan o koca İbrahim gözlerini açıp hepimizle tek tek vedalaşmış. Diyap Ağa gibi adam senin sazının sesiyle son nefesini verdi. Varsa bir bildiğin, benden saklıyorsan, Hızır seni benimle darağacına götürsün..."

"Rayber, o nasıl söz, bir şey olsa ben senden saklar mıyım?"

İhtiyar adam:

"Saklamazsın saklamasına da, sende bir haller var, senin iki elin kanda olsa, o Ermeni Mam'dan ayrılmaz, gün yirmi dört saat onunla saz vurursun, senin bu sazının namesinde kara haber gezer, gezer de söyleyemezsin. Yoksa Cemşi Ağa'yı hükümet derdest mi etti?"

Ozanın içi içine sığmamış, Rayber'in sırtını dayadığı karyola divanın arkasında, kuzusu kucağında bir çoban varmış. Çobanın başında peygamberlik tacı, sonra alegeyikler, birbirine dolanmış yılanlar, kişneyen atlar, yarı insan siluetine bürünmüş aslanlar, kanat çırpan melekler ve elinde asasıyla Hazreti Musa, Hazreti Ali'nin gözlerinin içine bakarmış. O Hazreti Ali ki, altında atı Düldül'ü varmış, gelip bu Sultan Baba Dağı'nda sır olmadan önce elindeki kılıcı dil vermiş, ikiye ayrılmış, kılıç ikiye ayrılmasaymış dünya hâlâ oluk oluk kan akarmış ama kılıcı dil vermiş. Dil vermiş o kılıcı Ermeni ustalar boydan boya resmetmiş konağın kapısına.

İhtiyar adam:

"Hesen, sen ozan adamsın, şu dünya yalnızlıktan çatlarken Cenabıhak, ozanın sesini nefesinden önce üflemiştir yeryüzüne. Hesen sen söyle, Hazreti Ali Efendimizin elindeki zülfikâr[20] dahi dile gelmiş, hiç görülmüş müdür kılıncın dil verdiği, dil verip ağladığı? Bu yeryüzünün kanununa kılınç dil vermiştir. Tövbe etmiş taştan yumuşak olana gitmek. Hazreti Ali Efendimiz kılıcını Yezit'e kaldırır kaldırmaz kılıç dile gelip ağlamış, demiş: 'Ağla ama ağlatma'. Sorarım sana, sen ozansın, ozanlık bu âlemi deryamızın dilidir. Ozan olmasa, bu Ermeni nakkaş-

20 Alevi inancına göre, Hazreti Ali'nin kılıcı bir daha insan öldürmemek için, ucundan çatal vermiştir. Bu sebeple Aleviliğin sembolü olan zülfükâr kılıcının ucu çatallıdır; "öldürme, konuş" manasına geldiğine inanılır.

lar olmasa bu yeryüzü Hazreti Ali Efendimizin o kılıncı gibi ortadan çatlamaz mı? Şimdi o koca Hazreti Ali dünyayı yola getirememiş..."

İhtiyar adamın karşısında bir mindere kurulmuş Hese Gaj, bir ihtiyar adama, bir konağın duvarlarındaki renk renk bezenmiş, has kök boyasıyla ruh verilmiş resimlere bakmış. Kendi kendine demiş:

"Şu yeryüzünde en çok, elini eteğini bu dünyadan çekmiş insandan korkacaksın. En çok, kendine bir dünya kuran, kurduğu dünyanın içinde oturan adamdan korkacaksın. Biri kaldırıp alsa onu içinde oturduğu bu dünyadan, işte o zaman taş taş üstünde kalmaz. Dünya yeniden kaynar, bin cevher birbirine girer, girer de bu öfkeyi dindirmek için bin yıl dur durak bilmeden kaynar. Öfkenin yeniden sakinleşmesi için aynı yeryüzü gibi bin yıl bir bulgur kazanı gibi kaynamalı, bakır yeniden bakıra, tunç yeniden tunca, demir yeniden demire ayrılıp soğumalı; ama öfkenin düştüğü yüreğin dinmesi için, öfke dizlerine vurmalı. Öyle dizlerine vurmalı ki, nasıl kumda ot bitmezse, öfkenin düştüğü yerde canlının zuhur etmediğini görmeli insan evladı. Öfke ancak dindiğinde görür, düştüğü yerde hayatın bittiğini, öfke dinmeli ki, insan yeniden merhamet toprağına kavuşmalı."

Hese Gaj uzun uzun, gözkapaklarını indirmiş ihtiyar adama bakmış. Bakmış içi allak bullak. Daralmış. O kadar daralmış ki, bu renk renk hayatın zuhur ettiği konaktan bir an önce çıkıp gitmek istemiş. "Hiç olur mu?" demiş, "Hiç olacak iş mi?"

Hese Gaj divanda kurulmuş ihtiyar adama uzun uzun bakmış. İhtiyar adamın sırtını dayadığı divanın arkasında, iki çift şahmeran gözü görünürmüş. İnsanoğlu, bu şahmeranın gözleri gibiymiş.

Hese Gaj bunları düşünürken, oturduğu yerde uyuklamaya başlamış. Bir çocuk gibi sazını kucağına alıp uykuya dalmış. Zaten has ozanlar böyle Hese Gaj gibi, sazlarına sarılıp uyurlarmış, uykularında da saz çalarlarmış, makam ararlarmış, has ozan rüyasında bulurmuş kılamının makamını. Dünya sessizliğe büründüğünde bir ozanlar kalkarmış, sazına vururmuş, bir

tepeye çıkıp vururmuş sazına, hedi hedi, ekşin bir atın tırısa hazırlanması gibi, önce usulden ses verirmiş, ekşinlermiş, nefes alırmış, havayı solurmuş. Sonra başlarmış ekşin ekşin yürümeye, atlar böyle yaptığında yavaş yavaş hızlanırlarmış, sahibini alıp ölüme götürürlermiş. Saz da öyle, has ozanın elinde yerin yedi kat dibinden geliyormuş gibi ses verirmiş, saz yeryüzü sessizliğine ağlarmış. Ses verirmiş, nehirler, rüzgârlar, ağaçlar kıpırdarmış, "Hu! Hu!" diye yakarmaya başlarmış yeryüzü sazın sesinde. Ve Kırklar cemi tutuluyormuş gibi, ergene ermiş bir genç kız gibi havalanırmış kanatları dünyanın. Ozanın parmakları tellerde gelip gitmezmiş, aynı tırısa dört nala kalkmış bir atın ön ayaklarını kaldırıp art ayakları Hazreti Mevla'nın mührüymüş gibi onun izine koyması gibi, parmakların biri kalkıp biri inermiş, ozan istese dahi zemherinden boşalmış bir yay gibi zapt edemezmiş parmaklarını. Parmakları ellerinden kopmuş gibi gelip gidermiş ince, uzun sazın sapında. Zaten ozanın parmakları elinden koptuğunda, kimsenin "Hu!" demesine dahi gerek yokmuş, saz her sesi verirmiş, duyulmamış acıları dillendirir, görülmemiş diyarları gördürürmüş. Gerçek pirler, Rayberler ozanın parmakları koptuğunda içindeki ateşi zaptedemezlermiş, kalkıp ha bire dönerlermiş, öyle dönerlermiş ki, Tanrı dahi merhamete gelirmiş. Nefesleri alıp, insanları üç gün üç gece derin uykulara yatırırmış. Hese Gaj saz çaldığında, cemde dön babam dönen insanların nefessiz kalıp günlerce uyuduğunu kaç kez görmüştü. Kaç kez ihtiyar adamın dönerken başına doladığı poşunun uçup gittiğini, kırk parçaya bölünüp insanların beline kuşak olduğunu görmüştü. Hese Gaj Kırklar cemi sazı vurduğunda, insanlar unuturmuş kollarını. Nefesler nefese, sesler sese, çekilen hu gökyüzünün avazına karışırmış. Zaten, has ozan ceme ahenk veren deyişin havasını rüyasında, gecenin en sessiz anında bulurmuş. Çıkıp bir tepede saz çalarmış, ağaçların, nehirlerin, dağların dur durak bilmeden dönmesini izlermiş. Köroğlu gelip Bingöl Dağı'nda sır olmuş derler ya, yalan, o koca Köroğlu isyan filan da etmemiş, saz çalmış, nağme yakmış, ozan hiç isyan eder mi? Ozan saz çalarmış, insanın içindeki fırtınayı dillendirirmiş. Kimi kendi-

ni bilmez, ozanın isyan ettiğini, kulu isyana çağırdığını sanır. Yalan, ozan ister ki, insanın içindeki fırtına dinsin; ister ki, insanın içini kemiren dert, sazın ahengine kendini verip dönsün, dönsün, sonra da düşüp yere nefessiz kalsın. İnsan derdini saza söze döktü mü, kutsal zülfükâr kılıcı gibi dil verir, o öfkeli zülfükâr kılıcı Hazreti Ali Efendimizin elinde dil vermiş. Zaten öfkeyi dindirmenin yolu, öfkenin dile gelip konuşmasıdır. Hese Gaj da bunun için günatımından günbatımına kadar böyle saz çalarmış. Çalarmış ki, kuru bir divanda cacim halının üstünde oturmuş ihtiyar adam dile gelip iki çift laf etsin. İhtiyar adam dudaklarını aralayıp, "Su! Bir bardak su!" dese, bulutların günlerdir üzerine çöktüğü bu Dersim birden sabah güneşi doğmuş gibi gülermiş, kapılarını sıkı sıkıya kapatmış insanlar kapılarını açarlarmış, korkudan gözleri dışarı pörtlemiş bu Ermeni, yuvasını bulmuş arı böceği gibi dinermiş, başını önüne çıkan ilk mağara kovuğundan içeri sokarmış. İhtiyar adam ağzını aralasa, bu Ermeni arı böceği nasıl yuva kurduğu peteği halka halka örüyor, öyle örermiş bir ev gibi, başını soktuğu mağarayı. Bu Anadolu kaç kez yıkıldı viran oldu, Ermeni alıp onu ördü, kilisesini bırakıp önce Osmanlı'nın camisini yaptı, hem de ne cami yaptı, yaptı da o Koca Sultan Süleyman tutup onlara sarayının yanında taht eyledi. O Ermeni olmasaymış bu Türkmen çadır dahi kurmasını beceremezmiş, onlar olmasaymış Türkmen hâlâ kıl çadırda yaşarmış, onlar alıp dört yonca başlı camiler, hanlar hamamlar yaptırmışlar. Yaptırmışlar da ne olmuş? İnsanoğlu fesatmış, güzelliği yüceltmezmiş, zaten insanda bu çekememezlik olmasaymış harp marp de olmazmış, o zaman han hamam da olmazmış. O Koca Süleyman dahi, senin ibadethanen benim ibadet evimin boyundan büyük olmayacak, demiş. Kıyamet de bundan kopmuş.

"Hese Gaj, bu odada çok sazlar çalmış, oturanlar kalkıp gülbank tutmuş, Türkmen ozanların sesi Kürt dengbejlerin avazına karışmış, sazın sesini duyan, yediden yetmişe semaha durmuş, nice pirlerin bu odada, "Halla! Halla!" derken sır olduklarını kaç kez görmüştü. İhtiyar adamın gülbank tutmaktan nefessiz düşüp hüngür hüngür ağladığına kaç kez şahit olmuştu.

Ama şimdi, şimdi, ne yaparsa yapsın, Rayber'in dudaklarını bir kez olsun aralamadığını acıyla görmüş.

Hese Gaj elindeki tezene sazın tellerine vura vura mum gibi erimiş parmaklarını şelpe yapıp vurmuş. Has ozan zaten şelpeyle çalarmış. Has ozan tele pena vurmazmış, eti telleri hissetsin diye parmaklarını şelpe yapıp vururmuş, ozan dedin mi zaten ruhuyla saz çalar, parmaklar her tele gittiğinde tını şelpe parmakların ucundan derinin altına hücum etmeliymiş. Buna rağmen has ozan dünyanın acısını dillendiremiyorum diye çok üzülürmüş, sazını vurup yere kırmak istermiş acıya derman olamıyor diye.

Nice sonra ihtiyar adam:

"Hesen, benim can bir yoldaşım," demiş. "Hesen, bir şey söyle bana, neden bu at öyle sabahın köründe gelip o tepede durdu, durdu da tek adım atmadı? Hiç görülmüş müdür, kutsal bir atın böyle nefes nefese o koca yokuşu çıkıp o tepede durduğu? O yokuşu çıkan at susuzluktan çatlamaz mı? Görmez mi, iki adım ötesinde sular gürlemekte, hadi binicisinin gözleri kör, kulakları da mı sağır, duymaz mı, bu kutsal Sultan Baba Dağı'nın suları tekmil buraya, bu konağın önüne dökülür? Hadi binicisi kör, ya at, bir at bu suyun sesini duyup da, kendisi gitmez mi o sudan içmeye?"

Hese Gaj ihtiyar adamın bu sözlerine ne diyeceğini bilememiş.

"Rayber," demiş, "ne atı, ne binicisi? Çok yoruldun, biraz uyu, hem at nasıl bu yokuşu çıkar, at çıkmaya kalksa, ince taşlar, daha yolu yarı etmeden bacaklarını keser atar. Hiç görülmüş müdür, atın kendini o yokuşa vurduğu?"

VIII

Cemşi Ağa ne kadar erken kalkarsa kalksın, iki dudağının arasından çıkacakları bekleyenler ondan önce kalkarlardı. Bu da Cemşi Ağa'yı çok şaşırtıyordu. Kendi kendine, "Olur mu," diyordu, "Hiç olur mu? Ben geceleri uyumuyorum, onlar da uyumuyor. Ben sabahın köründe kalkıp yürüyorum, onlar karan-

lık birer gölge gibi beni takip ediyorlar. Ben Pir Kasım'a gitsem onlar ben daha içeri girmeden kulaklarını kapıya dayıyor. Ben dere çıksam onlar dağ dolanıyor, ben tepe çıksam onlar birer hortlak gibi karşıma dikiliyor."

Cemşi Ağa o sabah, olacaklara aldırmadan kalkıp bir yamaçta yarısı ayakta duran kilisenin yoluna düştü. Yıllardır bu kiliseye gittiği yoktu, o kadar çok şey anlatılıyordu ki bu kiliseye dair. Yine de ayakları varmıyordu oraya gitmeye.

Cemşi Ağa, Sorpiyan Tepesi'ni ağır ağır çıktı, arkasından onu izleyen gözlere aldırmadan yürüdü. Küçük bir tepede, başı bir harman genişliğinde yayılmış bir söğüt ağacı vardı. Sorpiyan'ın ırgatları, yaz oldu mu bu söğüt gölgesine sığınırlardı. Söğüt ağacının dibinde de, kumların içinde bulgur kazanı gibi soğuk bir pınar kaynardı. Tepeyi çıkınca, yıllardır oraya gelmediğini, bu sudan içmediğini fark etti. Kum göleti içinde fokurdayan suyun etrafındaki çayır otları neredeyse bir insan dizi kadar uzamıştı. Gidip fokurdayan pınarın başına oturdu, etrafa bakındı. Ona çevrili gözler de öyle, bakakaldı. Gün doğdu, söğüt gölgesi değirmen taşı gibi, günbatımından günatımına geçti. Ala keklikler, tarla kuşları öğle sıcağında pınara süzüldüler. Turuncu gagalarını pınarın soğuk suyuna daldırıp yukarı kaldırdılar, Cemşi Ağa kekliklerin kursağına giden suyun sesini dahi duydu ama öyle yerli yerinde oturdu. Bir ara iki kırlangıç kuşunun şapkasına konduğunu dahi gördü. Şapkasından kalkan kırlangıçlar dizlerine tünediler. Gagalarını birbirine vurdular, kuyruklarını salladılar, yeniden gagalarını birbirine sürttüler. Cemşi Ağa'nın yaşayıp yaşamadığını anlamak için gözlerinin içine baktılar. Cemşi Ağa ilk defa iki kırlangıç kuşunun, bir çocuk gibi gelip dizlerine tünediğini gördü. Hiçbir kuşun o kadar yakından kendisine baktığını görmemişti. Korktu, sonra merhamet diledi, kalbinin derinliklerinden sıcak bir kanın göğüs kafesine doğru yayıldığını fark etti. Dünyada masum iki canlı vardı, bunlardan biri kırlangıçsa, diğeri turnaydı. Çift uçarlardı, eşsiz yaşayamazlardı. Şu dünyadaki adaletsizliğe boyun eğerek, fesatlığı merhamete çağıran tek canlı onlardı. Kutsal ağaçlar dahi gölgesinde başka bir

canlı istemezler, cansız ağaç dahi toprak kavgası verir, dibine düşmüş meyvesini toprağında yeşermesin diye gölgesiyle boğar. Pir Kasım'ın sesini duyar gibi oldu. "Cem Şah, kara toprak üzerinde zuhur etmiş her varlık, diğerinin kanıyla beslenir. Biri ötekine düşman, biri ötekinin kanından beslenir ama izin verir, bilir o olmadan yaşamayacağını, bir insan kıymetini bilmez düşmanının. İnsan sevmediğinin köküne illa ki kibrit suyu diker, diker de üzerinde de bir güzel tepinir. Gül üstüne gül koklar, turna öyle midir? Mısır çölüne esir düşen turna, kırk yıl selam yollar. Kırk yıl yasını tutar yoldaşının. Sorarım sana Cem Şah, bu Ermeni'nin kanı daha kurumadı, toprağına üşüştü tekmil dünya. Tencere tavasını pay ederken, birbirinin kafasını yardı. Bu Dersim de rekayis yaptı, karaçor döndü, her şey bana kaldı sandı. Şimdi kapımızda kara bela durur. Cem tutan sazımı yerin dibine gömerim, saz çalmanın suçu, Hz. İsa'nın vebalinden daha ağır."

Bir ara, Cemşi Ağa kuşların kendisiyle konuştuğunu sandı. Sarı gaganın üstünde küçücük bir mercimek tanesi gibiydi gözleri kırlangıcın. Kendi kendine, "Keşke Pir Kasım burada olsaydı da görseydi," diye düşündü. Bu Dersim bir kuş cennetiydi, zaten yeryüzü cennetinin en zararsızı kırlangıç kuşlarıyla karaca geyiğiydi. Kuşlar gün yirmi dört saat karaca geyiklerinin çatallı boynuzlarına konarlardı. O karaca da, otlarken dahi, çatallı boynuzuna tünemiş kırlangıç kuşunu rahatsız etmezdi.

Cemşi Ağa dizine konmuş kırlangıç kuşlarının gözlerinin içine baktı. İçinden adını bildiği ziyaretlerin ismini saydı. Dönüp arkada, yarısı kalmış yıkık kiliseye baktı.

"Yok," dedi. "Yok, değil karaca geyiği, turna kuşu gelip bu çeşmeye inse, beni yine oraya götüremez."

Güneş artık ufukta kaybolmak üzereyken, iki elini kendine destek yaparak kalkmaya çalıştı. Kalkar kalkmaz da, söğüt ağacına tünemiş bin tarla kuşu birden havalandı.

"Hay Allah!" dedi. "Çeşmenin başına oturdum, bırakmadım börtü böcek pınara insin."

Kızdı.

İçi büyük bir acıyla burkuldu. Nasıl kalkıp gidecekti bu yıkılmış kiliseye? Yıllardır, değil o kiliseye gitmek, kilisenin göründüğü tepelere dahi çıkmamıştı.

Yeniden ayağa kalkmak için hareketlendi, kalkar kalkmaz da, çayır kümelerinin, taş yığınlarının arkasına saklanmış, üstüne çevrili bin gözün yere kapandığını sandı.

Her nedense, herkesin kendisini gözlediğini düşünüyordu. Nasıl olacaktı? Yeniden dönüp yıkılmış kiliseye baktı. Üst üste yığılmış kesme taşların üzerinde neredeyse otlar bitmişti.

Bağırdı.

"Sizin soyunuzun dibinde kibrit suyu kaynasın," dedi. "Sizin o korkak soyunuzun yerinde yeller essin, üç kişi kaldınız, üçünüz de birbirinizle konuşmazsınız. Boşa dememişler Ermeni inadı! Bir insanı Ermeni inadı alacağına ölüm alsın. Korkak soy," dedi. "Korkak tavşan soyu."

Onun bu sözlerini, kaçıp ahırına sığınmış Ermeniler dahi duydu.

"Boşa dememişler, vurana bir de Allah vurur, boşa dememişler yere düşene tekme vuran çok olur."

Büyük bir öfkeyle Pir Kasım'ın evine doğru yürümeye başladı. Yürürken söylendi, kızdı, öfkelendi.

"Gitmem," dedi. "Cenabıhak çekildiği köşesinden çıkıp gelse, imdat diye bağırsa yine gitmem oraya. Görülmüş müdür, hiç görülmüş müdür, insanın kendini diri diri toprağa gömdüğü?"

Ane Hatun'a sorarsan, o tepeye kadar çıkan Cemşi Ağa ne eder eder, o kiliseye giderdi. Oraya kadar gittikten sonra, "Artık Allah kerimdir," diyordu.

Ama Cemşi Ağa, yarısı yıkılmış Sorpiyan Kilisesi'ne gideceğine, önüne çıkan bir ziyaret taşına kapanıp ağlamaya başladı. Pir Kasım yanında belirmeseydi, belki orada, o kuru ziyaret taşlarına sarılıp gece ayazının altında uyuyacaktı da.

Pir Kasım'ın sesi, bir imdat gibi yetişti ona. Zaten onu daldığı rüyadan sadece pirin efsunu, yumuşak sesi kaldırabilirdi.

"Cem Şah, güzel talibim, gel, biliyorum sen oraya gidemezsin, gitsen çekip gidersin buralardan. Gel benim ikrarım." Bir

çocuğun kolundan tutar gibi, Cemşi Ağa'nın kolundan tutmuş, onu kendi evine götürmüştü.

Pir Kasım, talibi Cemşi Ağa'ya dağ çayı kaynattı, meseller anlattı. Ancak ne yaptıysa, Cemşi Ağa'nın ağzından tek bir söz alamadı. Gecenin ilerleyen bir saatinde, Cemşi'nin dudaklarından:

"Pirim!" diye ses verdiği duyuldu.

Uyuklayan Pir Kasım, bir an rüya görüp görmediğini anlamaya çalıştı, onun bir daha "Pirim!" dediğini duydu ama cevap vermedi. Bekledi, susmuş insanın içinde söz, fırında pişen somun ekmeği gibi kabuk bağlayıncaya kadar çıkmazdı.

Cemşi Ağa, susamış da bir üsküre su istiyormuş gibi;

"Pirim," dedi, "sen ilim irfan bilirsin, bu hükümet cem bağlıyorsun diye seni hapislere attı, sazı yasak etti sana, sen bana söyle, sen söyle Derviş Cemal Pirim, ne oldu böyle bize?"

Pir Kasım:

"Sen dinlen," dedi. "Sen dinlen Cem Şah, o olan insanı Mevla'nın alın hanesine yazılmıştır. Öyle bir yazılmıştır ki, ne yapanın ne de seyre dalanın yakasını bırakır. Kötülük öfkeyi sever, kötülük öfkeyi kendine mazeret sayar. İnsan öfkeleneceğine, o keşiş gibi küsmeli, insan zalimlik karşısında susmalı ki dünya sessizlikten boğulsun."

Pir Kasım, Cem Şah'ın gözlerinden sessiz iki damlanın aktığını fark etti. Gözyaşı dahi zamanında akarsa anlamlıdır, demek istedi. Demedi. Kalkıp Cemşi Ağa'ya bir üsküre su verdi.

Cemşi Ağa, ateşli hastalık geçirmiş gibi su tasını iki eliyle tuttu, içerken yarısı mintan gömleğinin yakasına döküldü.

"Pirim," dedi, "bu adam orada ne yer, ne içer?"

Pir Kasım:

"Kimse bilmez," dedi, "onu bir Hazreti Mevla bilir."

Cemşi Ağa, yalvarırcasına:

"Pirim," dedi, "bu adam orada kalacaksa kalsın, kimsenin ona dediği bir şey mi var? Bari bıraksın da bu çoluk çocuk gitsin. Bu zavallıların günahı nedir?"

Pir Kasım, gene aynı cevabı verdi.

"Onu kimse bilmez, bir Hazreti Mevla bilir."

Ertesi gün, daha ertesi gün Cemşi Ağa yine kilisenin dibindeki tepeye kadar gitti, söğüt ağacının altında günü akşam etti, her seferinde de Pir Kasım onu, ziyaret taşlarına kapanmış halde bulup eve getirdi. Sabahlara kadar sohbetler etti. Üç telli saz çaldı, meseller anlattı. Ancak Cemşi Ağa her nereye giderse gitsin, bin çift göz üzerine dikilmiş onu izliyordu. Onlara göre Cemşi Ağa konuşmuyordu, gidip o soğuk pınarın başında duruyor, bir çocuk gibi suyun, kumların arasında nasıl fokurdadığına bakıyordu.

Kırlangıç kuşlarının gelip Cemşi Ağa'nın şapkasına konduğu da yalandı, bir çocuk gibi gelip dizlerine de tünememişlerdi.

Cemşi Ağa pınarın başında oturuyor, başını iki dizinin arasına alıp fokurdayan pınarı izlemeye koyuluyordu. O kuşları, karacaları da suda görüyordu. Zaten insan bir pınara bakmayagörsün, top patlasa kimse bir insanı yerin derinliklerinden gelen suyu izlemekten alamazdı. Nasıl yanan odun ateşini izlemek insanı alıp götürüyorsa, bir pınarın başına oturup yerin derinliklerinden fokurdayan suyu izlemek de insanı alıp götürürdü. Hele, pınarın tepesinde bir de söğüt ağacı hışırdasın, dünya toptan cennet olurdu. Kavak ağacı nasıl hışır hışır yaprağı yaprağa vuruyorsa, söğüt yaprakları o kavak ağacından bin kat daha ince bir sesle birbirine sürtünürlerdi. İnsan kavak ağacının hışırtısını duyduğunda kanının kaynadığını hissederdi, oysa söğüt ağacında, bin ince ses sesin içine girer, bin saz usul usul şelpe vuruyormuş gibi sızlardı, öyle derinden gelirdi söğüt rüzgârının sesi.

Söğütten tahta dahi olmaz, odununu ateşe atsan, yanmasıyla sönmesi bir olur. Ha saman yakmışsın ha söğüt odunu, ama söğüt yapraklarının hışırtısı dünyanın en güzel ninnisinden daha derin çıkar. Bu Dersim'de çocuk ayası kadar toprağa on nüfus birden yerleşmiştir, buna rağmen herkes bir söğüt gölgesine verir tarlasının yarısını. Kışın soğuktan bacakları birbirine vursa dahi, gidip bin yıllık ulu meşe ağacını devirir getirir de gene söğüt ağacını kesmez.

Ane Hatun'a göre, Cemşi Ağa'yı o söğüt gölgesi kendine bağladı. Yoksa çoktan o yıkık kilisenin altında yaşayan, aklını yi-

tirmiş keşişe gider, bu Ermeni'yi azat ettirirdi. Ama o söğüt gölgesi Cemşi Ağa'nın ayaklarını bağlamış. Onun konuşmamasını da Ane Hatun iyi buluyordu.

İyi ki konuşmuyordu, diyordu. Susan insan, merhamet arar. Biri susmuşsa, o insan artık keramete ermiştir. Bir insan susmuş ve de ölmemişse, yani ortadan çatlamamışsa, o insan bütün ziyaretlerden daha kutsaldı. O keşiş de susmuştu, Miralay Mithat Bey,[21] gelip bu Dersim'i yakıp yıktıktan sonra o keşiş susmuştu. Zaten o susmasaydı, ağzıyla kuş tutsaydı dahi bu Ermeni onu bırakıp giderdi. Bu Ermeni, toplandı, ağladı, ellerine eteklerine gitti ama o keşiş Nuh dedi peygamber demedi.

Ane Hatun, bazen köyün içinde bas bas bağırıyordu da:

"Bu çocuk mudur," diyordu, "bu adam çocuk mudur, Cemşi onun ayağına gittiğinde bülbüller gibi şakısın? Küsmüş insanı, Hızır Aleyhisselam çekildiği köşesinden çıkıp gelse gene konuşturamaz. İnsan insana küser, insan hiç kutsal ziyarete, Tanrı'ya küser mi?"

Ama küsmüştü, yıllardır Sorpiyan Kilisesi'nin yıkık duvarları altında Ermeni bir keşiş yaşıyordu, dünyayla alakasını kesmiş, yapayalnız bir keşiş...

* * *

Ne yer, ne içerdi, doğan güneşi görmeden günü nasıl akşam ederdi, kimseler bilmezdi. Ama hayattan küsmüş bu keşişin müritleri hâlâ öyle yerli yerindeydi. Sanki zelzele kara toprağı vurmuş da, keşişin insanları onu arıyorlardı. Zaten bu Dersim'de iki keşiş kalmıştı, biri Vank'ta, diğeri burada, yıkık Sorpiyan Kilesesi'nin altındaydı. Vank'a değil Mithat Bey'in orduları, bu genç cumhuriyetin orduları dahi çıkamazdı. Ordular gelsin, taşlar kopup gelir, tekmil dağ uçurumlara dolardı. Ama bu Sorpiyan, Candarma'nın ayaklarının dibi, Hozat Alayı'nda Candarma tekmil verse, sesi orada yankılanıyordu. Zaten sağır sultan dahi duydu, Ermeni'nin gelip Cemşi Ağa'nın at ahırına sığındığını.

---

21 Osmanlı İmparatorluğu döneminde bir Kürt beyi. Ulusçu fikirlerin gelişmesiyle yeni Osmanlı fikriyatından kopmuştur.

Cemşi Ağa bazı günler, günde üç kez, Sorpiyan Kilisesi'nin altına kadar gitti, o söğüt ağacının gölgesinde günü akşam etti, ancak ne ettiyse ayakları onu alıp kiliseye götüremedi. Ya ölmüşse? diyordu. Ya ölmüşse, yıllardır bu adamın yasını tutan bu Ermeni'ye bu nasıl söylenirdi? Belki de çıkıp gitmişti, bir gece vakti, onu bekleyen bunca insanı hiç düşünmeden çekip gitmişti. Zaten bu Ermeni toptan Urus'la bir oldu, Urus orada devlet dahi verdi bunlara, hepsi de bir bir göçüp gitti.

Cemşi Ağa ne zaman kendine bu kadar soru sorsa, kalkıp Pir Kasım'ın yanına gidiyordu. Ondan yardım bekliyordu. Yalvarıyordu, "Pirim, yapma," diyordu. "Beni öldür ama bunu bana yapma. Nasıl gider o adamı daldığı kutsal rüyadan uyandırırım? Farz edelim gittim, beni tanıyacak mı? Diyecek mi, hoş geldin? Farz edelim ben çıkıp gittim o kapıya, yıllardır gün yüzü görmeyen bu adam yüzümüze tükürmez mi, demez mi, Miralay Bedirxan Bey'e çoluk çocuğu toplayıp verdiniz?"

Pir Kasım, onun sözlerinin burasında imandan çıkıyordu.

"Demez," diyordu. "Demez, Cem Şah, hemi de hiç demez, sen oraya git, o taşların arasından sürünerek o kiliseye gir, o da sana küfürler etsin. Desin, siz cemaatimi o Kürt beyine verdiniz. Herkes kendi can telaşına düştü, kim kimi düşündü? Demez mi, aferin size, siz Kızılbaşlara aferin, demez mi? Size uysaydık, tekimiz kırılmazdı, demez mi? Sen o taşların arasından sürün git, o da desin diyeceğini. Ben bin kez gittim kapısına o kilisenin, dedim kâfirde din iman yok, bu dağların her birinde on mağara var, herkese yeter, ama onlar beklediler, değil Bedirxan Bey, Hazreti İbrahim bıçağı eline alıp ahırın kapısına gittiğinde, oğlu dahi gelse gözünü kırpmadan tutup keserdi. Hazreti İsa öteki yüzünü çevirmiş de ne olmuş, onu o kutsal çarmıha gerilmekten kurtardı mı?"

Cemşi Ağa:

"Orası öyle," dedi. "Ama Pirim, ya bu adam orada yoksa, ben nasıl gelir gözlerimin içine bakan bu zavallılara söylerim? Bu ordu çepeçevre sardı buraları, herkes bilir ki, bu ölümlerden ölümdür. Şimdi bu adam orada yoksa, bunlar yerinden dahi kı-

pırdamaz, değil o keşiş, Tanrı gelse gene bunlar bir yere gitmez, hem bizi hem de kendilerini yakarlar."

Pir Kasım'ın korktuğu da buydu.

"Belli olmaz," dedi, "bu deli keşişin işi hiç belli olmaz, o taş yığının altında yaşar ama dışarıda ala karga havalansa bilir nereye konduğunu."

Pir Kasım:

"Cem Şah, sen oraya git, hiç ses çıkarma, içeri gir otur, o lafı açmadan sen bir şey deme, baktın konuşmuyor, geri çık gel. Eşek değil ya, anlar senin niye geldiğini. Hiçbir şey de söyleme, o küsmüşse sen ondan beter küs. Bugüne bugün sende de Ermeni damarı var, inatsa inat. Sen demiyor musun atlarımda dahi huzur kalmadı?"

Cemşi Ağa, Pirin "atlar" dediğini duyunca başını kaldırıp baktı.

"Öyle," dedi, "Sultan Baba bilir ki öyle, on hane gelip benim atların ahırına sığındı. Bir görsen, sanırsın korkan onlar değil, benim o düldüller. Atların gözleri böyle kocaman olmuş. Sen kendin gördün benim o Arap kısrağı. Otladığında insan kıyamazdı baksın, şimdi yonca tarlasına götür, hasta bir keçi ölüme bakıyormuş gibi, gül gibi yoncaya bakıyor. Sen kendin gördün, üç kez binip indim. Zaten benim o atlar olmasa, Tanrı gelse beni o kiliseye götürmez. Rahmetli babam mezarından kalkıp gelse gene gitmem. Yani ben şimdi niye gidip o adamı yasından uyandırayım?"

Atları olmasaydı Cemşi Ağa, değil o kiliseye gitmek, yanından bile geçmezdi. Ama atları vardı, canından çok sevdiği iki atı insanlarla yatıp kalkıyordu. Atlar sabaha kadar kişniyor, Cemşi Ağa'dan imdat istiyorlardı. İki koca kutsal at, yaralı bir ceylan gibi inliyordu, bacaklarının dibine girmiş insan yavrularına ağlıyordu. Zaten bu Dersim'de insanların çoğu kendi soyunu iki kuşak dahi sayamazdı ama at olan hangi kapıya gitsen, atının yedi sülalesini sayardı. Bu Kopa Rayber selam vermeden önce atlarının soyunu sayar, sonra ismini söylerdi.

Cemşi Ağa böyle günlerce dolanıp durduktan sonra, bir sabah güneş yüksek tepelere daha inmeden yokuşu tırmanıp yı-

kılmış kilisenin yerine gitti. Top mermilerinin yıktığı kilise taşlarının etrafında bir süre dolandı, ne yaptıysa bulamadı nereden o deliğe gidildiğini. Yarısı ayakta duran bir duvarın üzerinde oturup, aşağılara, güneşin yavaş yavaş aydınlattığı tarlalara baktı. Her yerde derin bir sessizlik vardı, güneş gittikçe sararıyor, buğday başakları bir altın gibi güneşte şavkıyordu. Kuşlar uyandı, karıncalar yuvalarından ordular gibi dışarı aktı, Cemşi Ağa izledi doğanın bir bir uyanışını, karıncanın yonca yaprağındaki çiği içmesine baktı. Ot bitmiş, dedi kendi kendine. Ot bitmişti yıkık kilisenin duvarlarında, bir adım ötesinde, taşların arasından bir ceviz fidesi boy vermişti. Yeniden yıkık kilise taşlarının etrafında tur attı. Gelip aynı yerde yarı yıkılmış duvarın başında oturdu. Güneş bir kavak boyu yükseldiğinde, benekli bir kedinin miyavlayarak, üstüne oturduğu duvarın altından kendisine baktığını gördü. Kedi üst üste miyavladı, yeniden taşların arasından kayboldu.

Cemşi Ağa, daha oturacaktı, ancak ayakları onu alıp kedinin taşların arasından çıkıp miyavladığı yere götürdü. Başını eğip karanlık bir dehlize girdi. Oriha Xıdır ziyaretinin ismini çağırdı. Zazaca, "Ya oriha xıdır to gırsa," dedi. Sonra Kürtçe tekrarladı, Sultan Baba Dağı'na seslendi. Bir insan cüssesi büyüklüğünde taşların üst üste bindiği boşluktan birkaç merdiven aşağı indi. Nedense hatırladı o merdivenleri, sanki çocukken basamaklarını ağır ağır indiği bir yer gibi geldi, o çocuk günlerine gitti, babası Kahraman Ferhat Bey'in ardı sıra merdivenlerden indiklerini, arkalardan derin bir ilahi sesinin mum kokularına karıştığını duydu. Merdiveni aşağı inip, iki basamak yukarı çıkmalıydı, orada kucağında çıplak bebesiyle sizi karşılayan, sizi içeri davet etmekle etmemek arasında hafif bir tebessümle duran Meryem Ana resmi olmalıydı. Merdivenleri indi, çocukluğunda olduğu gibi, iki merdiven yukarı çıktı. Kara meşe kömürünün tütsü kokusunu duydu, adımlarını hızlandırıp babasına daha bir sokulmak istedi. İki merdiven yukarı çıktı, kuyunun dibine vuruyormuş gibi, tozlar içinde aşağı inen, tozların örümcek ağları gibi oynaştığı bir ışık gördü. Görür görmez de kalbinin boğulduğunu hissetti. Yere eğildi, ağlamadı, sustu.

Sanki bin yıllık bir hayat, toprağın altına çekilmiş de, yukarıdakilere küsmüştü. Nerede görülmüştü, insanın kendini diri diri bir mezara yerleştirdiği, yerleştirip de Tanrı'ya isyan ettiği?..

IX

Cemşi Ağa kilise yıkıntısının altında yerlere kapanmışken Boker Dağı'nda esirliğin üçüncü günü yaşanıyordu. Çöyt, Pırçoların küçük kardeşi Veys'le atışmış ve yenilmişti. Artin yalvarıyordu:

"Bak Gülzade kardeş," diyordu, "bak, sen atışma dedin, atıştınız, sen de tam nişanenin ortasından vurdun, vurdun da mermi sekti. Ben kendim gördüm, sen daha tetiğe dokunmadan nişane iki metre uçup gitti, gitti de ben alıp geri getirdim. Veys kardeş, sen söyle, vurmadı mı?"

Veys, üzerindeki ağır yükü atmış gibiydi. Bir taşın üzerine oturmuş, paşalar gibi ayak ayak üstüne atmıştı. Gagım ile Artin olmasa mendil alıp karaçor dönecekti. Değil şu Dersim'in, dünyanın en nişancı adamları gelseydi dahi Pırçolarla atışamazdı. Pırçoların nişan almasına gerek yoktu, filintayı doğrultsunlardı, nişan yerinde parçalara ayrılırdı. Çardaklı Boğazı'nda Mustafa Kemal Paşa en has nişancıları yanına almıştı da, o Kızılbaş katili Şeyh Fevzi Efendi, Pırçoların tepeleri tuttuğunu anlayınca, bacakları zembereğinden boşalmış yay gibi birbirine vurmuştu. Şeyh Fevzi'nin yalvarma sesini o daracık boğazda duymayan da kalmamıştı.

Şeyh Ahmet Fevzi Efendi, "Aman Paşam, bunlar Koçgiri eşkıyası değil, Dersim haydutlarından Pırçolar, altı kardeş, altısı da birbirinden nişancı, bunların attıkları boşa gitmez, bunlar Urus'un peşine düştüler, Urus'un ordusunu dahi bozguna uğrattılar. Paşam, imkânı yok, bunlar beni senin elinden alırlar, alırlar da, ölümü kara bir eşeğe bindirip Dersim'de dağ dağ dolaştırırlar," demişti.

Pırço, büyük bir zafer kazanmış gibi oturuyor, ayağıyla boz çakıl taşlarını karıştırıyor, şekiller yapıyor, yeniden siliyordu.

"Pırçolarla atışacak adam daha anasının karnından doğmadı," diyecekti ama demedi.

"O, atışalım dedi Arto, atışalım sonra da gidin gideceğiniz yere, dedi. Demedi mi? Şimdi de yok diyor, o da beni esir aldı, ben hiçbir şey dedim mi? Tamam dedim, sen daha üstünsün, sen üstün olmasan, öyle hortlak gibi karşımıza dikilir miydin? Ben kaç kez dedim, şimdi bu Merab kayasından uçup giden kaç insan sağ çıkıp gelmiş. Bu Dersim'de kangal köpeğine bir üsküre lap vermesen, ertesi gün küser gider, sen mübarek adam olmasan o kangal üç gün üç gece başında bekler miydi?"

Onlar konuştukça Çöyt daha bir uzaklara bakıyordu. Başını bir metre havaya kaldırıyor, vahşi bir kurt gibi yüksek tepeleri, dağların başına çökmüş bulut kümelerini izliyordu.

Gagım:

"Çattık," dedi, "çattık da ne çattık, kardeşim sen ne dediysen biz yaptık. Esir aldın, esirin olduk. Su içmeyin dedin, içmedik. Bu dağ benden sorulur dedin, tapusunu dahi sormadık. Bırak da gidelim, sen nasıl insansın?.."

Artin, Gagım'ın yanına kadar koştu;

"Aman," dedi, "aman, sen konuşma. O zaten senden dolayı böyle yapıyor. Senin yabancı olduğunu biliyor, sen olmasan, o ne bizi esir alırdı ne de böyle bizi dağ taş dolaştırırdı bir sürünün peşinden. Biz bırakmayacaktık atışsınlar ama atıştılar. Bu adam ölmeye razıydı ama biri onu atışmakta yendi. İşte bu onun için ölümlerin en beteri."

Veys, belli belirsiz kıkırdadı dişlerinin arasından.

"Ama Artin gardaş, o atışalım dedi, şimdi ben onu hiç zorladım mı? Şimdi onun yiğit olduğunu bilmeyen var mı şu Dersim'de. İbrahim Paşa'nın ordusunu dahi tarumar etti tek başına."

Çöyt, başını uzaklardan alıp göz altından Veys'e baktı. Gözlerinde kuşkuyla beraber bir nefret vardı. Aşağıdan eskiler içinde üç kadının geldiğini gördüler, kadınlardan birinin kucağında çaputlara sarılmış bir çocuk vardı. Dağ bayırına doğru tırmanıyorlardı.

Veys, gelen bu kadınların ne için geldiklerini biliyormuş gibi, bıyık altından kıkırdadı.

"Bu deliye ermiş derler ya..." Başını sağa sola salladı, üst üste nıç nıç çekti. Veys'in hemen yanı başında kıçının üstüne oturmuş kangal köpeği kocaman dişlerini göstererek hırladı. Veys:

"Gördün mü Artin gardaş, o duymasa köpeği duyuyor, bak nasıl bakıyor bana, bak biri de görse köpek değil, köpek donuna girmiş insan sanır. Artin, ona söyle, bu itini alsın başımdan. Şuraya bak, koyun gibi otluyor," dedi.

Artin, günler sonra ilk kez güldü.

"Hay Allah," dedi, "Veys kardeş, sen ondan betersin, hayvan aşağıdan gelen kadınlara hırlıyor."

Çöyt, kadınları karşılamak için aşağıdaki tepeye kadar gitmişti, kadınları alıp tekrar yukarı geldi.

Gelen kadınlar, dağın başında böyle üç yabancı erkekle karşılaşacaklarını beklemiyor gibi şaşkındılar. Bir süre birbirine baktılar. Diğerlerine göre daha yaşlıca olan kadın, Gagım'ı tanımış gibi süzdü, kucağında yarı yarıya çıplak, karnı davul gibi şişmiş çocuğunu omzuna doğru hoplattı. Kavga eder gibi bir hali vardı, ama bir yeri açıkta kalmış gibi çocuğun şişmiş karnını kapatmak için eski çaputları çekiştirdi. Kimsenin anlamadığı kısık bir ses tonuyla söylendi, belki küfür etti.

Veys:

"Bu kadınlar Koçgirili, onların çocuklarının karnı hep böyle şiş olur," dedi.

Kadın Veys'in yanındaki adamlara kendileriyle ilgili iyi olmayan bir şey söylemiş gibi, Kürtçe beddualar etti.

Gagım, dere yataklarına yerleşmiş çok Koçgirililer görmüştü. Erzincan tarafında daha çoklardı. İsyandan kaçan Koçgiriler, küçük kabileler halinde Dersim'e yerleşmişti. Seyit Rıza'nın konağından ayrılmayan Alişer, yarı çıplak bu insanların hâlâ vazgeçilmez lideriydi. Alişer, yabancı diyarlar görmüş, Fransalara kadar gitmiş, mektep okumuş bir adamdı. Koçgiri isyanında kurtulan insanları alıp Dersim taraflarına getirmişti. Alişer'i İstanbul'da dahi tanımayan yoktu. Mustafa Kemal Paşa ile de zamanında tanışmıştı. Bedirxan Mithat Bey zamanında boşaltılmış dere ağızlarındaki küçük Ermeni mezralarına şimdi Koçgirililer yerleşmişti.

Tepeye kadar çıkan bu kadınlar, evliyalarını bulmuş gibi Çöyt'ün ellerine gittiler.

Çöyt:

"Haşa bacım, haşa. Buyurun oturun, ben sizi sabah Kurn Yaylası'ndan çıkarken gördüm."

Çöyt'ün bu sözlerine, Veys yüksek sesle güldü.

"Kurn Yaylası'nda görmüşmüş... Hahaha, bu Abasanların topu böyle atar."

Çöyt, öfkeyle;

"Gördüm tabii!" dedi, kadınlara döndü:

"Bacım, siz o tepede durmadınız mı, sonra o dereye inip su içmediniz mi?"

Kadınlar hayretler içinde birbirlerine baktılar. Kucağında, boynu bir solucan gibi uzamış çocuğu tutan kadın yerlere kadar eğilip Çöyt'ün ayaklarına gitti.

"Sen Muhammed Ali'sin," dedi. "Demişlerdi de ben inanmamıştım, bak gördün mü Şire? Bak, bizi ta orada görmüş. Heli[22] kuşu dahi buradan oraya insan seçemez. Değil heli, Hazreti Süleyman dürbün çekse gene göremez." Kadın, yeninden bezler içindeki çocuğunu çekiştirerek Çöyt'ün elini öpmek için davrandı.

Çöyt, bir yandan; "Haşa bacım, haşa," diyerek gerisin geri bir iki adım attı.

Gagım şaşkınlık içerisinde olanları izliyordu, sanki eskiçağlara ait bir hikâye izler gibiydi. Çaresizlik ne garip bir şeydi diye kendi kendine söylendi. "Boşa dememişler; Tanrı çaresizliği görünce, dizlerine vurmuş," dedi. Kadın söylendikçe Çöyt adeta zikre girmişçesine kendinden geçiyordu.

"Bak Şire, bak ta bizi orada görmüş, *Heqo Heqo to gırsa*,[23] sen Sultan Baba'nın elçisisin bize Gülzade, sen hanemizde Rayber, kapımızda beliren Hazreti Ali'nin güneşisin."

Artin yol arkadaşı Gagım'a:

"Şimdi buralarda karnı şişen çocuk, böyle karnı bir davul gibi şişer sonra ölür. Karnı şişen çocuğu alıp buna getirirler. Sö-

22 Heli: Kartal.

23 Allahım sen büyüksün.

züm ona bunun bir yılanı varmış." Güldü, başını sağa solla sallayarak "nıç, nıç" yaptı, yeniden güldü.

Veys Artin'in bu sözleri üzerine kıkırdaya kıkırdaya güldü.

Artin, "Öyle," dedi. "Delireni de alıp bizim Surp Garabet'e götürürler. Manastırın yaptığı tek şey de bu. Ayin dahi yapmaz, gece gündüz kapısına gelen bu delileri tedavi eder. Bak şimdi biz oraya gidelim, kilisenin kapısında on kişi sıraya girmiştir."

Gagım, bu olanları izlerken, bir an önce Vank'a gitmeyi tamamen unutmuş gibiydi, gidip Veys'in oturduğu yerde, bir taşın üstüne oturup olanları daha bir dikkatle izlemeye koyuldu. Kadınların kendi aralarında yaptığı konuşmaları duymasından korktu.

Kadınlar, yanlarında getirdikleri çeşitli yiyecekleri çıkarıp Çöyt'e verdiler. Bunlar, kuru fakir şeylerdi; külün altında pişirilmiş gömme ekmeği, bir avuç kadar kurutulmuş dut.

"Bak Gülzade, bak sana has Koçgiri gömmesi[24] yaptım, arpa değil, has sarı buğdaydan, bu Şire'ye sor, böyle bir kilo da tereyağı koydum içine, bak sana getirdim, sen benim bu biçareyi iyileştir, o yaptığın ilaçlardan, senin o kutsal yılanın yediği çiçeklerden ver, iste bu bacından ne istersen. Bak şu gömme ekmeğine, yağ dışarı süzülüyor, bu Şire'ye sor böyle bir kile yağı alıp içine koydum. Koydum, dedim Gülzade yetimlerin sahibi, onun koyunlarına kurt dahi karışmaz, sor bu Şire'ye sor, dedim kız Şire, o kurtların dahi ağzını bağlamış, bin köy sürüsünü ona emanet eder, eder de bir tekini dahi kurt almaz."

Bu sözleri duyan Çöyt, üç gündür esir aldığı adamları unutmuş gibiydi. Veys onlara, "Kalkın fırsat bu fırsat, gidelim," dese, Çöyt'ün ruhu dahi duymazdı. "Kalkın, bu deli oyalanacak bir şey buldu, biz ortalık birbirine girmeden gidelim," dese, Çöyt ancak ertesi gün onların gittiğini fark ederdi. Ama üç adam günlerdir gitmek için bu çobana yalvardıklarını dahi unutmuş, olanlara bakıyorlardı.

"Bak Gülzade, sen Rayber'sin, hem de Rayber'lerin en büyüğü. Ben dedim, bizim bir şey götürmemize gerek yok, Gülzade peygamber soyundandır, bu biçareyi görür görmez onun o

24 Anadolu'da sac altında yapılan bir tür yuvarlak kalın somun ekmeği.

yanık yüreği, bir anne yüreği gibi ağlar. Bak, bu da helva, bak, nar gibi kızarmış. Şekerini de bol koydum, evde ne kadar şeker varsa koydum, dedim o Gülzade Efendi benim bu biçareyi iyileştirsin, benden dünyaları istesin. İstesin benim o Koçgiri'deki iki koca tarlamı, o güzelim köyü ona vereyim."

Çöyt, eski bir bez içinde kendisine uzatılan un helvasından küçük bir parça alıp ağzına götürdü. Ancak o an durdu, kadının elinden yağlı gömme ekmeğini aldı, ocaktan yeni çıkarıyormuş gibi, eliyle yağlı gömmeye vurdu, küllerini üfledi.

"Mübarek, ya Hızır," deyip ortadan yuvarlak gömme ekmeğini ikiye ayırdı, koca bir parça koparıp gözlerinin içine bakan kangal köpeğine verdi. Geri kalanını Veys'e uzattı.

"Al," dedi. Gagım ile Artin'i kastederek. "Al, pay et, bu zavallılar açlıktan öldü, aha şu üsküreyi de al, süt sağ."

Bezin içine sarılı helvasından bir lokma daha alıp ağzına attı, kadınlara uzattı. Kadın iştahla helvayı ağzına götüren Çöyt'e gözlerini kısarak baktı. Ya beğenmezse diye bir tereddüt geçirdi içinden, ancak Çöyt'ün parmakları hevesle ikinci lokmaya gidince;

"Bu Düzgün Baba senden razı olsun Gülzade Ağa," dedi. "Bu Munzur Baba senden razı olsun, Munzur Baba da senin gibi çobandı. Sana bin insan koyununu verir, bu Dersim'in Halil İbrahim sofrası senin koyunlarının katığı ile şenlenir, senin bu koyunların yoğurdu, peyniri olmasa çoluk çocuk ölür, senin..." Zamanı değilmiş gibi durdu. "Sen Düzgün Baba'sın, Bava Duzgun. Onun kız kardeşi Jel Ana[25] da senin gibi uçurumlardan uçup gitmiş." Ağladı, "O Jel Ana, uçurumlardan uçup gitmiş, gitmiş de bir daha gelmemiş Gülzade, onun da benim gibi böyle biçare evladı varmış."

Kadınlardan biri, karnı kocaman şişmiş çocuğu kucağına aldı.

"Tamam artık ağlama, geldik işte, gidelim dedin, geldik. Niye ağlıyorsun?" dediler, hasta çocuğun annesine.

Çöyt, o kadar alışıktı ki bu duruma, soğuk ve gururlu bir sesle:

"Bacım, size Allah zaten vurmuş, ben razıyım, siz çocuğu alıp gelseydiniz yeterdi. Ben o Kurn Tepesi'nde sizi gördüğüm-

25 Jel Ana, yöre mitolojisinde Düzgün Baba'nın kız kardeşidir.

de anladım, dedim bu yolcularda bir hal var." Taşların üzerine oturmuş iki Ermeni ile Veys'i göstererek;

"Bunlar da benim misafirlerim. Vank keşişine gidecekler," dedi.

Veys, elindeki helvayı Artin'e uzatarak, kadınların omuzlarından öptü.[26]

Çöyt, olanlara bakan üç adam kendisini Boker Dağ'ında ziyarete gelmiş misafirlermiş gibi;

"Bu Ermeni Gagım Urus'tan gelmiş," dedi.

Kadınlardan biri, onun ismini daha önce duymuş gibi, çocuklu kadının kulağına bir şeyler fısıldadı.

Kadın saygıyla karışık, kuşkulu gözlerle Gagım'ı yukarıdan aşağı süzdü. Ayağındaki iskarpin ayakkabıları ilk defa görmüş gibi, onun küllenmiş iskarpinlerine baktı.

"Kardeşim, bu Ermeni'yi sen çekip çekip götürdün. Biz de size yardım ettik, Koçgiri de size siper oldu başınız derde girince, ama bela bize gelince biriniz elini uzatmadı."

Gagım cevap vermek yerine, kadının kucağındaki boynu koptu kopacak çocuğa bakıyordu. Doktor denen şeyin ismini duymuşlardıysa da bu insanlar, doktorun kendisini görmemişlerdir diye düşündü.

Çöyt;

"Sen hiç merak etme, ben şimdi sizi alır, Merab Yaylası'na götürürüm. Tam da zamanı, o yılan şimdi yemiş, içmiş, karnı da davul gibi şişmiştir. Siz sabah gelseydiniz de beklerdiniz, o yılan doymadan gelmez pınarın başına. Şimdi ben size benim keçinin sütünden de sağarım, o sütün kokusunu yılan yarım günlük yoldan duysun, atmaca gibi kendini bırakır gelir. Dili tutulmuş çocukları da bana getirirler. O mübarek yılan böyle başını bir kaldırsın baksın, o çatallı dilini böyle dışarı bir atsın, çocukların hemen oracıkta dilleri çözülür. Eğer Hızır bağlamamışsa dilini, hemen çözülür, yok Hızır bağlamışsa, değil Merab yılanına, sen alıp o çocuğu ejderhaya götürsen gene dile gel-

---

26 Omuzdan öpmek, Dersim ve yöre Kızılbaşlarında eskiden rastlanan bir selamlaşma biçimi. Erkek sağ omuz yanına doğru, kadının sol omzuna eğilim ve mennet alır.

mez. Ejderha onu midesine indirir de çocuk gık dahi diyemez. Yeter ki Hızır bağlamasın bir çocuğun dilini, bülbüller gibi ötmeye başlar, benim bu Merab yılanımı gören çocuk."

Çöyt, sürüsüne seslenerek Merab Yaylası'na doğru yola çıktı.

Üç kadın, Gagım, Artin ve Veys sürünün yanı sıra, arkasına düştüler Çöyt'ün.

Çöyt, yolda heyecanlı heyecanlı konuşuyordu. Tanrı'nın yılanı neden yerde sürünmeye razı ettiğini, yılan kılığına girmiş güzel Şah Maran'ı, Dersim ocaklarının önünde secdeye durduğu Bome Sur'un elindeki kırbacın canlı bir yılan olduğunu, sonra uzun uzun o yılanın efsanesini anlattı. O anlattıkça kadınlar dua ettiler, yılanın bulunduğu tepeye gidince, yavaş yavaş onun bir ermiş olduğuna iyicene inandılar. Ancak Veys, o her anlattıkça Artin'e dönüp;

"Yalan söylüyor, o hiç öyle miydi? Kures'in[27] elindeki yılanı götürüp Bome Sur'un eline verdi. Bu Abasanlar hep böyle yalan atarlar, yalan atmaktan hiç utanmazlar. Utanmasa babasının Şah Maran'la geceleri gizliden buluştuğunu dahi söyleyecek. Yalancı, bu Abasanların topu böyle yalan söyler. Yazık o Sey Rıza'ya ki bu yalancı soyun eline düşmüş," diyordu.

Artin, onun kendini kaptırıp gittiğini görünce;

"Bırak konuşsun Veys kardeş, ne de olsa anadır, her yere gitmiş, bir de ona gelmek istemiş, çocuk ölürse, Çöyt'e getirmedim diye üzülmez. Surp'a da her gün dünya kadar insan gelir, o da okur, yollar. Yazıktır diye okur. Boşa dememişler; çaresiz insan, kuru taşı yaradan beller. Bırak kadın istediğini söylesin. Adam yağlı lokmanın tamamını da bize verdi, tadına dahi bakmadı."

Veys:

"Artin kardeş, ama günahtır, şimdi onu ziyaret bellemişse bu kadınlar, o da merhamet sahibi olsaydı, helvayı önce bize tutardı. Boşa dememişler Abasanlı, bunlar cemaatte dahi oturmasını bilmezler. İnsan hiç evine gelmiş misafirden önce yemeğe oturur mu?"

---

27 Kures Baba: Dersim mitolojisinde bir aslana binmiş Kures, elinde kırbaç olarak canlı yılanıyla, kardeşi Bome Sur'u ziyaret eder.

Onlar böyle konuşurken, Çöyt kadınlara bir şeyler anlatıyor, ikide bir köpeğine sesleniyordu.

"Bu tepeyi geçtik mi, görülür Merab ormanı, orada soğuk bir çeşme var, tam zamanıdır, şimdi karnını doyurmuş, çeşmenin başına inmiştir o efsuni pak. Ama siz köpeği burada tutun, şimdi benim bu kangal nasıl olduysa ona gıcık gitti. Yani ben yaptım, bu zavallının karnını doyurmadan, süt dolu üsküreyi götürüp o yılanın önüne koydum. Siz bırakmayın benim kangal gelsin, gerisini bana bırakın. Şimdi o beni görür görmez, gider ağacın kovuğuna girer, böyle bir değirmen taşı gibi de üst üste kıvrılır. Tanır beni, benim sesimi duysun, hemen koşar o kovuğa girer, süt ister. Ne kadar tok olursa olsun, benden süt ister. Ben vermesem, peşimden Boker Dağı'nın tepesine kadar çıkar. Bir seferinde peşimden ta Orta Dağ'a kadar gelmiş, bacım sizin o Koçgiri'deki kutsal ziyaretiniz beni şuradan şuraya götürmesin, böyle benim bu kangalla bir gün birbirine girmişler. Baktım o tısladıkça benim bu kangal yeri göğü birbirine katmış. Zaten kangal bir yılanla kavga ederken, harman dönüyormuş gibi döner. Baktım böyle harmana bağlamışlar gibi dönüyor, hesaba getiremiyor, getirse kuyruğundan yakalayacak ya, ziyaret yılanları da kangalı tanır, böyle kuyruğunu iyicene toplayıp altına alırlar, yani boşa dememişler kuyruğu kaptırma."

Göz altından imalı bir şekilde Veys'e baktı. "Bacım, derler bu kangal cinsi Pir Sultan hazretimizin yanında köy köy dolaşan soydanmış. Oradan zuhur etmiş, Pir Sultan hazretimizin sazını dinleye dinleye böyle kâmil olmuş, kangalın insanı ısırdığını ben hiç görmedim. Benim bu kangal, kurdu dahi tek başına boğazladı ama insana karışmaz, insanların gözlerinin içine bakar, korkak insansa böyle göğüs kafesiyle çarpar, altına alıp bekler. Utanır korkak insanı ısırmaya."

Tepeyi dönünce koyunlara bir daha göz attı. Bir çocuğu seviyormuş gibi yanı başında yürüyen kangal köpeğinin boynunu okşadı. "Şimdi ben aşağı bu dereye kadar gidip gelecem, sen burada kal, tamam."

Veys onun bu haline iyice takmış gibiydi. Başını sağa sola sallayıp Kırmançki dilinde "Deli Abasanlı," dedi. Ancak Çöyt,

Veys'le atışmasını unutmuş gibiydi. Çaresiz insanların onun için böyle dağlar aşıp gelmesinden memnundu. Bugüne bugün kaç kişi şu Dersim'de bir yılan sahibiydi. Şu Dersim'de her ziyarette bir yılan vardı, hepsi kaçıp gitmişti. Oysa Merab yılanı yerli yerindeydi. Çöyt'e göre bu yılanın burada kalmasının nedeni, ona her gün götürdüğü taze keçi sütüydü. Sürüsündeki tek keçinin sütünü bu yılana ayırırdı. Şöyle diyordu:

"Şimdi keçi sütü gibisi yok, derler şu Avgasor Deresi'ndeki karacaların sütü gibisi yok, ama ben hiç içmedim. Zaten dağ geyiğinin sütü yetim çocuklarındır. Onun için kimse onların sütünü sağamaz, dün doğurmuş karacayı yakalasan, o an memeleri kurur, ne yaparsan yap süt vermez. Yalanı boynuna derler, o karacaların sütü gibisi yok ama benim bu keçinin onlardan ne farkı var, burası Avgasor Deresi'nden daha yüksek, bu Boker Dağı'nın bütün çiçeklerini benim bu keçiler yer, keçi koyunların önünde gider, tek tek tomurcukları toplar, sonra koyunlar gider."

"Bu yılan, o mübarek Şah Maran'ın özbeöz yavrusu. Tebriz'den düşüp gelmiş buraya. Yalanı boynuna, bu Cibranli Halit bu Dersim'i işgal etmeden önce, her ziyarette Şah Maran'ın özbeöz soyunu sürdüren bu lokman yılanı aramış."

Kadın;

"Öyle," dedi. "Bu Melek annen sana kurban olsun, öyle, eve dahi ateş düşsün, evin sahibi yılan insandan daha çok ağlar. Bu Ermeni şu Dersim'i yüz yıl oldu bırakıp gideli ama yılanları hâlâ yıkılmış taşların arasında bekçilik yapar."

Çöyt, kadının onunla aynı dilden konuşmasına sevindi, sesi daha bir coşkulu çıktı.

"Öyle," dedi. "Bu Dersim'de her evin yılanı var, o yılan olmasa, evi bir günde böcekler sarar. Kabani? Kadınlar da sütün tadına bakmadan önce yılanın önüne sürerler süt ağzını."

Tepeyi dönünce Çöyt:

"Veys kardeş," dedi, "sen sürüye sahip çık, o tarafta uçurum var, oraya bırakma, ben bir üsküre süt alıp Şah Maran'a gidecem, şimdi orada çayıra uzanmış yatıyordur. Benim bu kangal da sana emanet."

O konuştukça Veys;

"Yalancı," dedi, "yalancı Abasanlı, şimdi de o yılanı Şah Maran yaptı. Bu deli ulu ziyaret ağacını görsün, baltayı alıp dibinden keser. Şimdi de kör bir yılanı lokman hekim yaptı."

Artin, bir kötülük çıkacak diye korktu.

"Veys kardeş, sen de yaptın, bu Keçem kayasında da bir yılan var. Haçeli'nin üstünden gelip giden her insan o yılanın önünde eğilir. Ona da insanlar Şah Maran diyor."

Veys;

"Öyle," dedi. "O Haçeli'deki yılan gerçek yılandır. Kangal köpeği dahi gidip onu koklar, hiç kangal köpeği kutsal yılanla kavga eder mi? Bu Çöyt, ha bire yalan atıyor."

Böyleydi, Dersimlilerin evinde en büyük kavga herkesin kendine göre anlatmasıydı Şah Maran destanını... Her evde, kadın yüzlü, her ayağında bir yılan başının olduğu on iki ayaklı bir Şahmaran yılanı vardı. Has Yemen ipeğine kök boyasıyla işlenmiş ipliklerle on iki yılda işlerdi onu genç kızlar ve on iki günde anlatılırdı masalı Şah Maran'ın.

Dünyada iki şah vardı, biri insanların şahıydı, fesattı. Diğeri yılanların şahıdır. İnsanların şahı kimseye güvenmez, oysa yılanların şahı insan dışında her şeye güvenir, yeryüzündeki her canlının derdini, dilini bilir.

Veys'e göre, insan ihanet etmiş Şah Maran'a.

"Sen söyle Artin kardeş," diyordu, "sen söyle, insan ihanet etmese, Sey Rıza'nın o dünyalar güzeli oğlu öyle sabahın köründe öldürülür müydü? Bak Artin kardeş, senin o dedelerin buradan gideli ben diyeyim otuz, sen de elli yıl oldu. Kiliseleri öyle durdu, insan ihanetli olmasa, o kilisenin taşlarını taşıyıp karakollara götürür mü? Bu Dersim'e her gün bir karakol kurulur, bizim o evin yanında her taşı sabun kalıbından kilise dururdu. Hızır seni inandırsın, tekimiz bir çivisini almadık, almadık da ne oldu, şimdi ondan kocaman bir karakol yaptı devlet. Söktü söktü götürdü, taş başına bir somun ekmek verdi Candarma kumandanı o taşları taşıyanlara. Sökün dedi, sökün, izini dahi bırakmayın bu Ermeni'nin, ismini de söküp atın bu topraklardan. Bu Dersim'de her evde bir Şah Maran resmi durur, genç kızların narin parmakları her ilmeğe işlemiş, tığ iğne-

si ipeğin her deliğini bulduğunda, o çengelli tığ iğnesi Şah Maran'ın derisine batıyormuş gibi inlemiş. Her ilmekte yeniden anlatılmış Şah Maran ama bu yalancı Abasanlı, tutup Şah Maran bu Merab yılanıdır diyor. Artin kardeş, şimdi bu Gagım bizim misafirimiz, Şah Maran anamız gibi bilgili, şimdi bu yalancı gidip o yılanın safran kusmuğunu getirsin, ben size anlatayım Şah Maran hikâyesini."

Hâlâ olanları anlamaya çalışan Gagım;

"Tamam," dedi, "sen ona karışma, şimdi o dediklerini duyarsa seninle kavga eder, çoluğu çocuğu unutur..."

Veys:

"Zaten ben sizin hatırınıza ona laf söylemiyorum. Sizin hatırınız olmasa, ben de onun yüzüne tükürürüm. Yalancı derim, sen ne zaman Mustafa Kemal Paşa'nın[28] önüne çıktın, ne zaman dedin, o Kızılbaş katili şeyhi arabandan atmazsan biz de sana geçit vermeyiz, vermeyiz de Anadolu toptan İngiliz'in hükmüne teslim olur. O koca Mustafa Kemal Paşa bilse o şeyhin Kızılbaş katili olduğunu, o anda da o lüküs tomofilinden aşağı atmaz mıydı onu?"

Gagım, bu sözler üzerine katıla katıla güldü. O kadar yüksek sesle güldü ki, Çöyt dönüp ona baktı. Çöyt'e dualar eden kadın dahi baktı.

Gagım;

"Bir şey yok Gülzade kardeş, bizim bu Artin'e gülüyorum," dedi.

Çöyt, yılanların keçi sütü dışında süt içmediğini söyleyen kendisi değilmiş gibi, gidip bir koyundan süt sağdı. Onları tepede bırakarak küçük bir su parıltısı yanında gözüken çayıra gitti. Beklediler. Çöyt aşağıda, kadın ve adamlar yukarıda beklediler.

Gagım, Artin'e:

"Ya, bir dedikleri diğerini tutmuyor. Beş dakika önce kavga ediyorlar, sonra hiçbir şey olmamış gibi davranıyorlar. Bir övüyor, bir sövüyorlar."

---

28 Şeyh Ahmet Fevzi Efendi: Erzincan, Erzurum ve Gümüşhane yöresinde, Ermeni ve Alevi katliamları organize etti. Erzurum Kongresi sonrası Erzincan'a gelen Mustafa Kemal Atatürk'ü davul zurna ile karşılayan din adamı.

Artin güldü.

"Şimdi bunlar Seyit Rıza, Seyit Rıza der ama Seyit Rıza'yı dahi dinlemezler. Her biri kendi ağası."

Bir süre sonra Çöyt, hayal kırıklığı içerisinde yokuşu tırmanarak onların yanına geldi.

"İçmiyor," dedi, "süt üsküresini burnunun dibine kadar sürdüm, içmiyor; kokluyor kokluyor içmiyor. Yemiş, davul gibi şişmiş, akşam güneşinin önüne sermiş koca cüssesini. Mübarek sanırsın yedi devran dünyanın şahı sultanı."

Çocuğu kucağında, büyük bir umutla kutsal ilacı bekleyen kadın, Çöyt'ün bu sözlerini duyar duymaz ağlamaya, dualar etmeye, ziyaretlerin ismini saymaya başladı.

"Kurban olam, şimdi benim bu biçare böyle gözlerimin içine bakarak ölecek mi? Ben iki gün yol yürüdüm, sana Hızır Aleyhisselam'ın lokmasını getirdim. Bir kilo da yağ koydum içine, helvayı da nar gibi kızarttım. Bu Şire'ye sor, dedim, Gülzade Rayber soyundandır, İmam Bakır soyu bu Dersim'de zuhur etmişse önce Gülzade'nin kutsal annesinin nefesinde zuhur etmiştir."

Gülzade:

"Dur, bacım hemen ağlama, şimdi sen böyle ağlayınca o yılanı ne yaparsan yap, o sütü içmez, içmez, biz de böyle on gün burada dolanırız. Şimdi sen onu ürkütürsen bu ormana girer, değil on gün, on sene beklesen çıkıp gelmez. Bak benim bu koyunlar kenger dikenine dahi hasret, aha görüyorsun burada çayırlar bir insan boyu kadar boy vermiş ama ben gene de sürüyü buraya getirmem, getirsem o zavallı ürker, ürker de bir daha gelmez. Ağısı derman olan yılan, sessizliği sever, bak görüyorsun bu papatya çiçeklerini, bak nasıl anafatma çiçeği ile iç içe girmiş, bak şu söğüt yoncasına bak. O yılan bu otları yemese, onun o ağısından da ilaç milaç olmaz. O şimdi sütü içti mi kusar, ben de o kusmuğu alır getiririm, senin bu yetim hemencecik ayaklanır yürür."

Kadın:

"Sen, o Düzgün Baba'nın elçisisin Gülzadem, sen o yılanı kustur, iste benden ne istersen. Sen o yılanı kustur, ben

her gün o yolları kar kış demeden çıkar gelirim. Sana has arpa ununundan helvalar yaparım. Dedim, kız Şire, arpa ununun helvası güzel olur, yağa deysin nar gibi kızarır, böyle insanın ağzında da Erzurum şekeri gibi dağılır..."

Çöyt;

"Dur," dedi, "dur ben ona şimdi taze süt götürürüm. Taze süte bayılır, o süt artık kokusunu yitirdi. Ben ona taze süt akıtırım, o da içmesin, göreyim."

Bir dağın başında herkes olacakları bekliyordu.

Çöyt:

"Sen ağlama, güzel bacım, ben şimdi sana bu çiçeklerden toplarım, bir güzel de üsküremin içinde ezerim, o yılanın kusmuğundan da eklerim, senin bu biçare iki günde iyileşmese sen o zaman ağla."

Anafatma çiçeklerini, papatya çiçeklerini toplayıp üsküresine koydu, yeniden yılanın sütü içip içmediğine bakmaya gitti. Derenin içindeki çalıdan söğüt yapraklarını topladı.

"Tamam, o yerinden hareket etti mi sütü içecek içecek, sonra da zehir içmiş bir insan gibi istihraf edecek. Bir insan gibi de öksürecek. Biraz yanda, toprağın orda dursaydı daha iyi olacaktı ya, olsun, o kussun ben o kusmuğu ne yapar yapar toprakla beraber bu üsküreme doldurur, bu yetime getiririm."

Topladığı çiçek tomurcuklarını söğüt yaprağıyla beraber ezdi. Kokladı, beğenmedi. Geven dikeninin altına gizlenmiş, çiçekleri sarı sarı açmış başka bir ot getirip üzerine ekti ve bir taş parçasıyla yeniden ezdi.

"Tamam," dedi, "melhem gibi oldu, bak bu anafatma çiçeğini çamura kat, zerde çiçeği gibi sapsarı yapar. Sanırsın çamur değil altın..." Yeniden kokladı. Onu izleyen üç erkek hayretler içindeydi, sanki o Çöyt gitmiş, yerine lokman bir hekim gelmişti. Yaptığı işin içine girmiş, dünyayı unutmuştu.

Kendi kendisiyle konuşuyor, kucağında çocuğuyla ona dualar eden kadına arada bir yaptığı karışımı uzatıp koklamasını istiyordu.

"Bak, nasıl da sapsarı oldu, mübarek sanırsın altın, ha şöyle kokla. Kokla, kokla bacım, böyle içine çek." Kadın, Çöyt'ün

burnunun dibine uzattığı üsküreninin içindeki ot karışımını enfiye çekiyormuş gibi içine çekti.

"Gülzadem, Hak senden razı olsun, ben dedim, Sin'deki lokmandan daha çok bilir." Sanki kucağındaki hasta çocuk ayaklanmış, yürüyormuş gibi heyecanlandı.

"Ben kurban olayım sana, sen Sultan Baba'nın, bu Hoşirik ziyaretinin sahibisin, ellerin dert görmesin. Şire, gördün mü, hemencik de yaptı, Düzgün Baba senin bu yolcularının ayağını taşa denk getirmesin."

Kucağındaki çocuğu alnından öptü.

"Bak seni özbeöz kirvene getirdim, getirdim de, sana dermanların en iyisini yaptı. Şimdi Gülzade gider, yılanın kusmuğunu da getirir, o zaman bu midene girmiş yılanlar patır patır dökülür."

Gülzade:

"Dökülür anam, sen onu hiç merak etme, dökülmesin sen o zaman gör. Ben ne hastalar gördüm, ben iki canlı bir kadını da iyileştirdim. Genç gelin hiç dört yıl hamile olur mu? Getirdiler, ta Erzincan'dan alıp getirdiler, böyle karnında sanırsın beş çocuk var, böyle karnının bir yerinde de aha böyle senin bu yetimin kafası kadar bir yumru dışarı fırlamış."

Ezdiği ot karışımını bir daha kokladı. Biraz daha söğüt yaprağı almaya gitti. Derenin içinde bir şeyler yaptı, bir taşın arkasına girip yılanı gözledi. Heyecanla yokuşu çıkıp yukarı geldi.

"Gitmiş, üsküreninin başına kadar gitmiş mübarek, ne yemişse, karnı davul gibi şişmiş, onun karnı o kadar ağır olmasaydı şimdi çoktan sütü içmişti, içmişti de, ben ikinci üsküre sütü vermiştim ona. Ama böyle karnı davul gibi şişmişse daha iyi, yarı üsküre içsin, midesi kalkar gelir, böyle sapsarı safran akar, o safran iyidir."

Gagım;

"Bu deli, çocuğu öldürür," dedi.

Veys;

"Yok Gagım kardeş," dedi, "o biliyor, bunun babası has lokmandı. Ama bunda akıl yok, aklı kıt olmasa öyle konuşur mu? Şimdi bu çocuğun içinde koca koca solucanlar, apak her biri,

benim bu parmağımdan daha kalın solucanlar kaynıyordur. O solucanlar bunun karnını şişirmiş, bu Koçgirililer çocuklarına sahip çıkmıyor, öyle salıyorlar evin önüne, çocuklar da toprak yiyor. Ne yapsınlar, yeterli yiyecekleri yok, çocuklar da toprakla karınlarını doyuruyor. Toprak olmasa o çocuğun karnında solucan yaşar mı?"

Onlar böyle konuşurken, en çok telaşlanan, çocuğun annesiydi. Kucağındaki çocuğa durmadan bir şeyler söylüyordu. Ancak, çocuk değil ona bakmak, başının altına koyduğu elini bıraksa, ince boynu topraktan yeni dışarı atmış kardelen çiçeği gibi küt diye ayaklarının dibine düşecekti.

"Benim nur topum bak, geldik, Gülzade Efendi sana bir güzel ilaç yaptı ki, kokusu bile senin bu karnını iyileştirir. Sen uyu, böyle anneciğinin kucağında uyu, yeter ki uyu, nefes al. Sultan Baba çocukların sahibidir. Sultan Baba Dağı şimdi seni kanatlarına alıp uçurur..."

Beklemekten umudu kırılmış kadın, Çöyt'ün "Tamam tamam, içti, hem de çok içti.." demesiyle, ağlamaya, kucağında çocuğuyla oturduğu yerden kalkıp etrafında dönmeye başladı.

"Wuy" dedi, "wuy, bu annen sana ölsün, wuy, boşa dememişler Hızır büyüktür, boşa dememişler, Allah'tan umut kesilmez." Ne yapacağını bilemez halde yokuş aşağı yuvarlanmaya başladı.

Çöyt koştu:

"Bacım dur, bacım Allah aşkına dur, sen delirdin mi? Veyso kangalı tut!"

Veys, koşup köpeği boynundaki şiş demirinden tuttu. Çöyt derin bir nefes aldı, kadını kaldırdı.

"Anam," dedi, "sen dünyanın yolunu çıkıp geldin, şimdi giderse o yılan üç gün dahi geçse geri gelir mi, gelse dahi içer mi bir daha o sütü... Dur, bak çocuk da ağladı."

Veys, Çöyt'den daha çok delirmişti.

"Ama olur mu?" dedi. "Bacım şimdi senin yaptığın oldu mu? O yılan gitse, sen Hızır kurbanını getirip burada kessen gene gelmez."

Kadın o kadar pişmandı ki, ağlıyor, sessiz gözyaşları kucağındaki çocuğun zayıf boynuna akıyordu.

Veys ve Çöyt kadını alıp yukarı getirdiler. Gagım, çocuğu kadının kucağından aldı, karnını örten fistanı yukarı sıyırıp baktı. İncecik iki bacak belirdi, o kadar dünya gezmişti ama böyle bir şeyi hiç görmemişti.

Çöyt, koyunları topladı, biraz daha tepenin arkasına gittiler.

"Burası iyi," dedi, "yılan sessizliği sever, şu dünyada yılanlar kadar sessizliği seven başka bir mahluk yoktur. Sessizlik olmasa yılanlar ölür."

Tepenin ardında zaman durdu. Yılanın kusma sesini duyamayacaklarmış gibi fısıldayarak konuştular. Kulaklarını yere verip yılanın kusma zamanının gelmesini beklediler.

X

Boker Dağı'nın Merab Yaylası sırtlarında bu bekleyiş sürerken, büyük felaketin haberi her yere yayılmaya başladı. Üç pusula taşıyıcı Munzur Nehri'ne vurup Haydaran Dağları'na, oradan haberi alanlar Demanan, Yusufan toprağına, Yusufan toprağını kavuran haber alevlenip Karsan elinden, Şadiyan'dan Kiği Varto'ya ulaştı.

Haber her nereye vardıysa, insanlar arı kovanına güve girmiş gibi birbirine girdi. Felaket, dediler, Rayber'in gül gibi evladını pusuya düşürdü hükümetin adamları. Bohçasını toplayan, hükümetin kapısına gitti, aşiretler ayrıştı, susanlar daha çok sustu ama öfkesini zaptedemeyenler daha bir öfkelendiler. Bacak kadar çocuk dahi her gün kurulan karakolları, harıl harıl yapılan yolları kökünden söküp atmak için yanıp tutuştu.

"Yoktu," dediler, "hükümet uğramazken buralara yoktu, insanın insan canına kıydığı. Kutsal Hızır Günü'nde değil adam öldürmek, yaş ağaç dahi kesilmezdi bu Dersim'de."

Bağırıyor çağırıyorlardı, ses sese giriyor, öfke öfkeyi büyütüyordu.

"Her gün," diyorlardı, "her gün hükümetin sevmediği birinin kanı kara toprağa karışmakta. Hükümet birini davet ediyorsa, ertesi gün cenazesi taşınıyor." "Ah!" diyorlardı. "Ah,

Mustafa Kemal Paşa bu Dersim kâmillerini sen çağırmadın mı Ankara'ya, sen ağırlamadın mı onları büyük otellerde, sen kebaplarla donatmadın mı sofraları? Koca Diyap Ağa Hazretleri dahi sana inandı, dedi tamam, Osmanlı gitti, artık sükûnet-i saadet geldi Dersim toprağına."

Başkaları bağırdı:

"Ah Paşa Hazretleri, senin hazretliğin batsın, batsın da yedi kuşak arkandan beddualar etsin, çevirdin çepeçevre şu Dersim elini, Eleziz'den Erzincan hududuna döşedin getirdiğin muhacir göçmenlerini, onlar bizi, biz onları tanımayız. İnsan hiç acı çekmiş, zulüm görmüş bunca insanı getirip buralara yerleştirir mi? Demez mi, bunca acı çekmiş insan burada zulümlerden zulüm beğendirir, demez mi, her gün sana rapor üstüne rapor bildirir."

Ağalara kızanların ise bini bir paraydı.

"Haydutluk," diyorlardı, "Haydutluk, o eski dönem kapandı, artık reysicumhur var, madem bu kadar yiğittiyseniz, Ankara'ya sizi davet ettiğinde söyleseydiniz. Hasan Hayri Bey gibi yüzüne söyleseydiniz de, o yiğit adam gibi darağacında sallandırsaydı sizi o merhametsiz Celal Bayar. O İsmet de duyacak da adam olacak, ortalığı kızıştırdı, şimdi de çekip gitti. Demez misin, bu Celal ne yapar eder Mustafa Kemal Paşa'yı fitler, demez mi, o hasta adamı yatağından kaldırır, yeniden atının terkisine bindirir, dürbününü de boynuna asıp orduların önüne düşürür."

Başka üzülenler de vardı. Bir avuç toprak için herkes herkesi satıyormuş, silah bırakan, her gün hükümetin kapısından ayrılmayan aşiret beyleri tek bir Ermeni tarlası dahi hükümetten alamamışlardı. Alamadıkları bir yana, yıllardır bağlı bahçeli tarlalar öyle boş duruyordu. Meyve dahi, biri onu olgunlaşmış meyvesinden kurtaramıyor diye ağaçta acı çekiyordu. Tarlalar ot bürümüş, katlı hanlı evlerin duvarları kimsesizlikten yetim bir çocuk gibi boynunu önüne eğmiş. Kuru taş duvarlar dahi bu Dersimliyi çağırmış, "Gel," demiş "Gel iki katlı, çifte camekânlı konaklarıma yerleş, Ermeni, Arap çölünde yitti gitti, kemikleri dahi buharlaştı, gelip emanete sahip çık." Ama

yıllardır bir avuç toprak için dövüşen bu Dersimli, biri yetimhaneye sahip mi çıktı, toptan aşiretler üzerine yürüyor, ortalığı bir kan revan alıyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın genç cumhuriyeti de demiş: "Size müstahaktır, bu güzelim bağ bahçelere böyle bakar, yaban kuşları böyle gözünüzün önünde lime lime eder. Ama bu meyve ağaçlarına sizden biri elini uzatsa, aylarca kavgaya tutuşursunuz. Kızmış, Diyap Ağa Hazretleri'ne demiş, ben bu boş toprakları size veririm ya, ama karga sürüleri gibi birbirinize girersiniz. O da kızmış, demiş, bu Bulgar, Yunan eli Makedon toprağı benim gözlerimin içine bakar, siz böyle kurt sürüsü gibi birbirine girecekseniz, ben de onları getirir yerleştiririm. Onlar da bana dua ederler, öyle bir dua ederler ki, hazreti peygamberden sonra benim adımı anarlar."

Mustafa Kemal Paşa da kızmış, öyle bir kızmış ki, Eleziz'den Diyarbakır, Muş'a, Erzincan'dan Erzurum'a, Kızılbaş'ın burnunun dibinde ne kadar Ermeni toprağı varsa, tutup zavallı muhacirlere vermiş. Zaten onların gurbet acısını da ancak bu güzelim hanlar, hamamlar dindirebilirmiş. Onların acısını Mustafa Kemal Paşa dindirmiş de, Dersimlinin içine yangın ateşleri düşürmüş. Bu topraklarda yanan ateş, o ateştir. Bir ada gibi çevrilmiş bu dağlar, öyle bir çevrilmiş ki, Dersimli bu ovalara ağıtlar yakakalmış. Zaten Dersimli ovaya inse, oracıkta muhacir Müslüman'ı onları kargalar gibi yolarmış. Ama bu muhacir buralara geldi geleli, o güzelim evlerin içinde tek bir gün dahi uyku yüzü de görmedi. Dersimli dedi: "Biz kendi aramızda dahi pay edemedik bu toprakları. Giden Ermeni'nin, Rum'un kemikleri kuru çölde buharlaştı, kemikleri dahi inim inim inledi, inledi de bizim elimiz kıymadı o kapıları aralayıp bakalım dahi. Giderken size emanet dediler, mal davarını bırakıp gittiler, bizim kıymadığımız bu güzel evlere, yedi düvel öteden hükümet adam getirip yerleştirsin kirve toprağımıza. Nefesi nefesimize karışmış özbeöz kardeşlerimizin evlerine bilinmedik diyarlardan adam getirip yerleştirsin hükümet..."

Dersim aşiretlerinin arasındaki kavga bu kavgaymış. Bir evde baba ölse dahi, çocukları mal mülk kavgasına girerdi, koca

Anadolu boşalıp gitmişti, gitmişti de arkasında bitmek bilmeyen bir kavga bırakmıştı.

Elli yıldır süren bu toprak kavgası bitmişti, boşalan ovaların, bakımsız bağların, sahipsiz evlerin artık bir sahibi vardı. Ayakta kalan kilise duvarlarının taşları ise topun dahi kâr etmeyeceği karakollar kurulsun diye taşınıyordu.

* * *

Pusulacı Sebır, taşınan bu kilise taşlarının yerine uğrar, bir farenin peynir kalıbını kemirmesi gibi, güzelim duvarların yok olmasına büyük bir acıyla bakardı. Bakardı da, açlıktan karnı zil çalsa dahi fark etmezdi. Sıncık Dağı'ndan aşağı inen Sebır, Ardıpet Deresi'nde, Candarmaların köylülerle, bir tepeye sırtını dayamış küçük bir kilisenin duvarlarını söktüğünü gördü.

Sebır durup bir süre amelelere ve onların başındaki silahlı Candarmalara baktı. Kendini bildi bileli, yıkılmış bu kilise duvarları bu tepedeydi. Orada çocuklarla oynardı, duvarın üstüne oturur, ayaklarını aşağı vadiye bırakıyormuş gibi sallardı. Sebır'ın içine garip bir acı yerleşti; üzerine oturdukları bu duvarlar gidiyor, başka yerlerde çatıları parıldayan karakollar kuruluyordu. Değil o duvarlara oturmak, o karakolların yanından dahi geçmek yasaktı. Sebır'ın anlamadığı bir şeyler oluyordu, sanki toprağın dahi rengi değişiyor; ağaçlar eski neşeyle rüzgâra meyil vermiyor gibiydi.

Çalışanlara baktı, hepsini tanıyordu, gözleri babasını aradı. Kendi kendine "Belki Deşt karakolunda çalışıyordur," dedi. Daha geçen yıl beraber bu kilisenin yerinde birlikte oynadığı arkadaşı Hesen'i gördü.

Hesen de onu görmüş, girdiği duvar çukuru yerinde bir gelincik başı gibi kafasını kaldırmış, ona bakıyordu. İki çocuk bir süre öyle birbirine baktı. Kilise duvarının öbür ucunda iki Candarma, temeldeki devasa bir duvar taşına balyoz sallıyordu.

Hesen:

"Sebo, duydun değil mi? Duydun mu, Satoğlu..."

Sebır, üzgün bir sesle:

"Duydum," dedi. "Toprak yerinden oynadı" diyecekti, beline sardığı iki altın lirası geldi aklına.

"Heso, martin almaya gidiyorum."

Hesen, balyoz salladıkları taşa sırtını dayamış, gözlerinin içine akan teri mendilleriyle silen Candarmalara baktı.

"Sebo," dedi, "Fevzi Müdür'ün orda ben bir kırma gördüm, bin mermisi var, Fevzi Müdür'ün evinin arkasına kurmuşlar, bir görsen namlusu da böyle delik delik, Fevzi Müdür, Beyaz Dağ'ı tara dese, kuş dahi kaçamaz.."

Sebır, öyle bir kırmaya sahip olmak için neler vermezdi ki. Ane Hatun'un öfkeyle Cemşi Ağa'nın yakasından tutup silkelediğini görür gibi oldu:

"Cemşi Cemşi, demezsin bu makineliler niye kurulur, demezsin hükümet bizi çok sevdiğinden makinelinin delikli namlusunu kapılarımıza çevirir..."

"Heso, o makineli bizim için kurulmuş."

Hesen bir an babası ile amcası arasında her akşam olan kavgaları hatırladı. Aklına yeni gelmiş gibi, cebinden iki yapraklı kocaman bir defter çıkardı.

"Sebo bak, benim nüfus, Fevzi Müdür verdi, şimdi bu nüfusla istesem ta Estenbol'a[29] kadar giderim. Fevzi Müdür, dedi, sen iki yaş daha büyü, bir de bu nüfusa Arap resmini koyarız, herkese veriyorlar."

Sebır, küçük bir çocuk gibi omzunu silkti.

"Ben istemem," dedi. "Onu verdiler mi, sonra da Candarmalık görevine alırlar."

İki arkadaş ne yaptıysa eski dostlukların kapısını aralayamadı. Sanki Sıncık Dağı'nın soğuk karı kopup aralarında bir duvar örmüştü. Yıkılmış kilise duvarlarına oturup ayaklarını aşağı saldıkları o günler çok geride kalmış gibiydi. Gerçi herkes o haldeydi, herkesin arasına soğuk bir buz gelip yerleşmişti. Bir köyün içinden dere geçiyorsa, sanki derenin karşı yakasında oturan mahalleyi sevmemek için akıyordu çağlayan su. Bu Dersim çok felaket görmüştü, Osmanlı devrinde Bedirxan Mithat Bey bu Ermeni'yi toprağından söküp atmış, toprak dahi ağ-

29 İstanbul.

lamıştı. Dersimli aylarca dağlardan inmemişti ama o açlık günlerinde dahi tek bir gün semahın dönmediği görülmemişti. Biri saz çalmasındı, kadın erkek ellerini açıp değirmen taşı gibi dönmeye başlardı, hu derlerdi, hu, halla halla hu. Genç kızlar rekayis yapar, erkeklerle karaçor çeker, yarışırlardı. Davul sesine gırnata sesi karışmasındı, genç kızlar ve erkekler karşı karşıya gelir, karaçor halayı tutarlardı. Zaten dünyada karaçor gibi oyun da yoktur. İnsan karaçor oynayan birini görse, sanır pulları güneşte parıl parıl parıldayan alabalığı kızgın kumun üzerine atmışlar, öyle yerinde oynardı karaçor dönen. İnsan karaçor oyununu bir izlemesin, halay büyür, büyüdükçe yerinde durur, bacaklar kollar kopar, insanın içini ateş kavurdukça daha bir zıplarlar, beden bedenin içine girer, sanırsın öndeki arkadakine engeldir, arkadaki öne geçer, karaçor halayı gene gitmez, ha derler, ha, hahaha, ayaklar gider gelir, kollar iner kalkar, mendiller bacakların arasında dolanır ama Hazreti Yunus Aleyhisselam'ı denizin ortasında bağlamışlar gibi çırpınır. Tek sıra halinde karşılıklı dizilmiş erkek ve kadınları izleyenler, sanır onlar aynı oyunu oynar, değil. Herkes kendi içindekini oynar, aynı hizada, kolun kolu kavradığı karaçor halayında herkes kendi içindeki sesi isyana çağırır, öyle giderler. Ayaklarını aynı atsalar, haha, ha derken aynı anda deseler, belki bin yıldır yerinde kıvranan bu karaçor halayı kopup gidecek, dağ taş aşar ama öyle kıpırdar. Hiç, bir dağ bir dağa benzer miydi ki, bir insan ötekine benzesin?

Bu Dersim'de herkes aynı karaçor oyununu oynardı ama herkes başka başka oynardı. Boşa dememişler yetmiş iki buçuk millet...

Sebır, oradan ayrıldı. İçindeki özlemi arkadaşına söyleyemedi. Nedense daha bir yalnızlaştığı, dağların dahi onunla dile gelip konuştuğu hissine kapılıyordu. Bir Torut'taki o Bulgar muhaciri seviyordu. O da yalnızdı kendisi gibi, hükümet herkese ovada yer vermiş ama onları yıllar önce getirip bu dağın başına yerleştirmişti. Kapılarını açsalar karşılarına gökyüzü çıkıyordu. Taşma'nın babası da hükümete gitmiş Elazığ Ovası'ndan toprak almak için ama hükümet ona Kızılbaş gibi davranmış. Demiş:

"Biz sizi oraya götürdük, medeniyet götüresiniz ama siz onlardan daha çok Kızılbaş oldunuz." Dünya böyleydi, üzüm üzüme baka baka kararırmış. Hükümet bırakmıyor Dersimli ovaya insin, bıraksa ovalara yerleştirilen bu muhacirle Dersimli iki günde Ermenilerle olduğu gibi, can ciğer kardeş olur. Bir bıraksa, bıraksa oraya adım atsalar, güzelim dağ çiçeği kokan peynirlerini, has kök boyasıyla boyanmış cacim halılarını verip yerine çocuklarına elbiseler alsalar, işte o zaman hükümet gitsin ayak sallasındı. Ama hükümet bırakmıyor, bu zavallı muhacirleri öyle bir korkutmuş ki, bir Dersimli ovaya inse hükümetin Candarması'na haber vermeden, kendileri oracıkta baltalarla doğruyorlar. O dünyalar akıllısı Lıl Ağa ile adamlarını muhacirler kovancılar ovasında baltalarla doğramıştı. Lıl Ağa'ya yakılan kılam, beşikteki bebenin ağlama sesine dahi karışmış.

Sebır, Ardepet Tepesi'ni çıkıp geniş ormanları arkada bırakarak Bend Yaylası'na geldi. Bend Yaylası'nda dört beş hanelik bir Ermeni köyü, köyün içinde de cılız bir çocuk işiyormuş gibi akan bir çeşme vardı. Üç dört meşe ağacı dallarını çeşmenin sularına kadar eğmişti.

Sebır o çeşmenin başında bir süre oturdu. Suyun şırıltısını dinledi, ta Erzincan taraflarından kaçıp gelmişti bu insanlar. Onların hikâyesini bilmeyen yoktu. Gelip dağların ardındaki bu yoksulluğa sığınmışlardı. Birinci Cihan Harbi zamanında gelmişlerdi, gelip Bedirxan Mithat Bey'in Dersim'den yıllar önce sürdüklerinden boşalan bu mezrada yeni bir hayat kurmuşlardı.

Sebır çeşmenin yanında bir süre durdu.

"Bunlar nasıl insan," dedi, "misafir dediğin Tanrı elçisi, hak yolcusudur, insan hiç kapılarını açmaz mı, açıp da hoşgeldin Hak meymanı demez mi?"

Pencerede saçları gözlerinin içine girmiş bir kız çocuğunun kendisine baktığını gördü. Ayağa kalktı ama aynı anda da oturdu. Pınarın yanında kocaman bir saç kili görünüyordu. Suyun altına kafasını soktu, parmaklarıyla kilden biraz kazıdı, başına sürdü. Çok güzel kildi, yumuşaktı, bakır ve meşe yaprağı kokuyordu. Annesinin başına sürdüğü kil aklına geldi, kil gibi saçı temizleyen başka bir şey yoktu. Sabun sürsen, saç kurumaya-

görsün, kökünden kalıp kalıp un gibi kepek dökülürdü. Kil öyle miydi, yüz yıl su yüzü görmemiş birinin başını kille yıkasan o an saçındaki bütün kaşıntı tık diye dururdu. Kil değmiş saç, altın gibi de parlardı. Saçlarının dibini tırnaklarıyla iyice kazıdı, suları aksın diye süzdü. Ardından bir kez daha kil alıp sürdü. Burnuna güzel bir toprak kokusu geldi.

Yeniden pencereye baktı, küçük kız kafasını pencereye dayamış onun ne yaptığına bakıyordu. Gözlerinin üzerine dökülmüş saç lülelerinin altında kocaman siyah gözleri vardı. Sebır, belki Garo'nun evi burasıdır diye düşündü. Çocuğa el işareti yaptı. Çocuk karanlık evin içinde kayboldu ama daha arkalardan bir çift gözün çeşmeye baktığını fark etti.

Sebır, Ermeni dilinde;

"Kewra Susi," diye seslendi, nedense sesinin çok kısık çıktığını duydu, biraz daha yüksek tonda seslendi.

"Analık, Susi, Garo evde mi?"

Tahta kapısı gıcırdayan, kulübe gibi alçak tavanlı bir evden yaşlı bir kadın dışarı çıktı.

"Sen nerelisin?" diye sordu.

Sebır, yaşlı kadına doğru birkaç adım attı.

"Beyaz Dağ köylerindenim ben, Garo'yla küçük bir işim var."

Yaşlı kadın, her gün onun gibi on kişinin geldiğini, hepsinin de aynı şeyi söylediklerini biliyordu. Sizdeki bu sevdanın sonu yok, der gibi ona yukarıdan aşağı küçümser bir halde baktı.

"Kardeşim, gidip kendine üst baş al, sen ne yapacaksın Garabet'i?"

"Hiç, analık, küçük bir işim var, ona bir şey soracam da."

Yaşlı kadın:

"He kardeşim, hepinizin küçük bir işi oluyor, kırık bir demir parçası için dağlar aşıp geliyorsunuz. Benim oğlan da senin gibiydi, Erzincan Ovası'nı aşar, Kars'a giderdi. Halimizi görüyorsun, Tanrı dahi bizi bırakıp gitti, insan dahi yok konuşalım, toprak insanı dahi yedi, aha bak Garabet geldi."

Garabet'in gelmesine Sebır sevindi.

Garabet'in elinde, ucu bir kepçe gibi içeri kıvrılmış bir keser baltası vardı. Garabet, keser baltası elinde Sebır'a baktı, yaşlı

kadın gibi, tepeden aşağı onu süzdü. Bu bakmayla birlikte dudaklarının kenarına bir gülümseme yayıldı.

"Beni mi sordun gardaş?" dedi.

Sebır, onun sesindeki yumuşak davete sevindi ama söze nasıl gireceğini bilemedi. Yaşlı kadına baktı.

"Şey," dedi, "şey Garo gardaş, böyle geçiyordum bir Garabet kardeşimin yanına da uğrayayım, dedim. Cemşi Ağa'ya pusula götürdüm de..."

Garabet:

"Sen, Ulak Sebır mısın?"

Sebır, birinin kendisine ulak demesine çok seviniyordu. Kendi kendine bu Ermeniler de çok kibar olurlar, hep insanın içini okşayan sözler söylerler, diye düşündü. Sesindeki çekingenlik birden uçup gitti, kanının kaynadığını fark etti. Gözüne süzülen suyu elinin tersiyle sildi. Güldü.

"Çok güzel kilmiş, çok güzel de kokuyormuş. Bu Bend toprağı hep böyle güzel kokar. Kavun eksen, bin metreden kokusu duyulur."

Sağ elinin ayasını hâlâ ıslak saçlarına sürdü, koklar gibi burnuna götürdü. Sonra yarı şüpheyle;

"Sen Susi Ana'nın oğlu Garo'sun, değil mi?" diye sordu.

Garabet, elindeki keserin keskin ağzını başparmağı ile işaretparmağı arasına sıkıştırarak sildi. Başını sağa sola sallayarak güldü. Alnını iyice pencere camına dayamış küçük kıza baktı.

"He ya, Suzani benim annem olur," dedi.

Sebır, kendi kendine "Ne kadar iyi bir adam," dedi. Ama söze nasıl gireceğini yine de kestiremedi. Onun bir türlü söze giremediğini gören Garabet;

"Sebır gardaş, istersen benimle gel, bu yukarı tarlada bakraç kabı yapıyorum," dedi.

Sebır'ın gözleri büyük bir sevinçle parıldadı.

"Tamam," dedi, "ben de zaten seninle..." Çeşmenin yanına koyduğu eski kaputunu alıp üzerine geçirdi. Yokuş çıkmış gibi, sesi kesik kesik çıkıyordu.

"Bana dediler, sen Garo gardaşa git, o sana söyler ne yapacağını. Ne yapar eder..."

Durdu, yaşlı kadın hâlâ arkalarından bakıyordu.

"Garo gardaş, şimdi ben bu Ardıpet Tepesi'nden çıktım, o güzelim kiliseyi Candarma söküp götürmüş, o güzelim taşlardan karakol yapıyorlar Deşt'te. Bir görsen böyle her duvar bir kavak boyunda, o güzelim kesme taşları da böyle çapraz çapraz koymuşlar..."

Garabet;

"Yapsınlar," dedi. "Zaten yıkılmıştı, annem o yıkılmış halini görünce ağlıyordu. Götürsünler, en azından kimse ağlamaz."

Sebır;

"Öyle," dedi. "Zaten orası ziyaret, onlar o taşları söküp götürsünler, yeter ki ziyarete karışmasınlar. Şimdi o ulu meşe ağaçlarını keserlerse işte o zaman olmaz."

Küçük bir tarlanın yanındaki meşe korusuna girdiler. Garabet büyük bir meşe ağacını yere devirmiş, boğum boğum kesmiş, boğumlardan birinin içini bir tencere gibi oymuştu.

Sebır, ağaçtan yoğurt bakracının nasıl yapıldığını ilk defa görüyordu. Garabet de ona bir güzel anlattı.

"Bak, Sebır gardaş," dedi, "şimdi ben üç gündür bu bakraç leğenini yapmaya çalışıyorum. Bende alet yok, alet olsaydı şimdi üç tane yapmış, dördüncüye başlamıştım."

Sebır, keskin meşe kokan bakraç kabını hayranlıkla kucağına alıp kaldırdı.

"Oh, çok ağırmış," dedi.

Garabet gururla güldü.

"Ağır ya," dedi. "Onun daha çok işi var." Elindeki keser baltasıyla içini oymaya devam etti.

"Şimdi Sebır gardaş, bunu böyle sabırla oymak lazım. Bir gün oymasan olmaz. Elin alışmışken her gün gelip oyacaksın. Gün doğarken başlayacak, günbatımında bırakacaksın."

Sebır:

"Garo gardaş, böyle bir kazan kaç para yapar?"

Garabet;

"Yapmaz," dedi, "eskiden olsaydı çok para yapardı ama şimdi yapmaz, hiç yapmaz. Yarım teneke ceviz dahi vermezler bu-

na. İki kilo tereyağı, hadi Hıran'a götür, bilemedin üç kilo tereyağı verirler."

Sebır;

"Çok azmış," dedi. "Taş taşımaktan daha azmış. Benim babam taş taşır Candarma karakoluna, bir tam cumhuriyet parası alır."

Garabet;

"İyi para," dedi. "Benim nüfus defteri olsa ben de giderim. Şimdi bu kıdık leğeniyle ben üç gün uğraşırım. Zaten ben buna bir kilo yağ sürerim. Hemi de has badem yağı. Üç günde bir tane yaparım, sonra götürür ahırda meşe yaprağı ile beslenmiş keçi gübresine yatırırım. Orada pişer, oradan çıkarır locen ocağın içine asarım. Her gün altında ateş yakarım, bu ormanda ne kadar kurumuş çalı çırpı varsa getirir dibinde yakarım, böyle kapkara olur. Oradan indirir, kil toprağıyla bir güzel yıkar, sonra badem yağı sürerim. Artık istesen de, değil keser sımsır bıçağıyla dahi tek bir parça koparamazsın. Mübarek kemik gibi sertleşir."

Keserin ağzına yapışan tozları başparmağı ile işaretparmağı arasına sıkıştırarak yeniden sildi. Üfledi.

Garabet konuşurken, elindeki keseri hedi hedi önündeki meşe kütüğüne vuruyordu. Küçük bir parça tahta oyduğunda, yaranın üzerindeki kabuğu kaldırmış gibi üflüyor, eliyle okşuyordu.

"Şimdi Sebır gardaş, o ateş isinde beklettin mi bunu kemik gibi olur. İçinde yoğurt mayala, sanırsın kekik otuyla beslenmiş keçinin kaymağını yiyorsun. Yoğurdu ağzına aldığında, böyle meşe isinin kokusu gelir. Ayranı da çok güzel olur... Şimdi millet gidip sitil satın alıyor ama yoğurdu hiç bu meşe kabında mayalanmış yoğurda benzer mi?"

Sebır;

"Benzemez," dedi. "Anam, meşe ağacı kabında mayalanmamış yoğurdu öldürsen dahi ağzına götürmez."

Garabet;

"Aferin ona," dedi, "bin kere aferin, Sebır kardeş, istersen ben bunu bitirdiğimde alıp senin anana getireyim, iki teneke arpa ununa veririm senin hatırın için. Ben bunu şimdi öy-

le bir yaparım ki, dışını bir güzel de işlerim, karacalar çizerim, o ulu Bamasur'un duvarını da işlerim. Sonra da o işlenmiş haliyle gübreye gömerim. Sen o zaman gör nasıl yoğurt kabı olur bundan. Şu Dersim'i gezsen dahi bulamazsın. Bak sen hiç böyle meşe ağacı gördün mü? Mübarek peynir gibi, insan kıymıyor keseri vursun. Bak bak, şu talaşa bak, al şöyle bir kokla..." Avcuna aldığı meşe talaşını kokladı, Sebır'ın çocuk ellerinin içine doldurdu ağaç kıymıklarını.

"Kokla, kokla," dedi. Sebır da onun gibi kokladı.

"Çok güzel," dedi, "palamut kokuyor..."

Onun bu sözlerine Garabet gözlerinin içiyle güldü.

"Güzel ya," dedi, "çok güzel, bak insan sanır rüzgâr kokuyor, ekmek bile böyle güzel kokmaz."

Sebır;

"Kokmaz," dedi.

Garabet'in göğüs kafesi büyük bir heyecanla inip kalktı.

"Benim baba, Erzincan tarafında has marangozdu, gürgen ağacından böyle kocaman at arabaları yapardı."

Oymakta olduğu kütüğü, bir çocuğu kucaklıyormuş gibi kaldırıp bacaklarının arasına yerleştirdi.

"Urus kumandanı, ta Erzurum'dan geldi babamın yaptığı fayton arabalar için. Tek bir fayton için koca bir kese altın saydı babamın avcuna..."

Sebır:

"Şimdi Hozat'taki kumandanın altında gazla çalışan tomofil var. Atın bir günde aldığı yolu göz açıp kapayıncaya kadar alıyor."

Garabet güldü.

"Var," dedi. "Havada uçan tiyareler de var ama gazı bitsin yere düşer. Fayton öyle mi? Yapıyorsun, at alıp gidiyor. On kişi binsin bana mısın demez. Sizinkiler tutup yolları yıkıyor, dereleri birbirine bağlayan köprüleri söküp atıyorlar. Öyle oldu mu fayton araba nasıl gitsin?"

Sebır, Garabet'in böyle düşünmesini hiç sevmedi.

"Ama Garo gardaş, eskiden de buralara yollar yapmış Osmanlı, sonra da o yollarda toplar taşımışlar. Dedem söyledi, o yollardan gelmiş Kürt Candarması'yla Osmanlı Candarması,

bir de sizin bu Ermeniler çok korkak olur Garo gardaş, bizimkiler Sultan Baba Dağı'na, Yılan Dağı'na kaçmış. Demişler, hadi gelsin o toplarınız buraya. Onlar da tekmil Ermeni'yi toplayıp götürmüşler..."

Garabet güldü.

"Sebır gardaş, bak Yusuf Ağa ile bu Teştek'teki Feratanlılar gün yirmi dört saat kavga ederler. O der benim toprağım, o der benim. Şimdi bu Fevzi Müdür gidip Yusuf Ağa'ya dese, ben bu Teşteklileri kovayım, o güzelim evleri, ceviz bahçelerini gel sen al dese, Yusuf Ağa hükümetten önce koşar. Zaten yapmadı mı? Gidip Fevzi Müdür'e dedi, bu Teştek'te yedi aile Ermeni var... O hiç Allah'tan korkmaz."

Sebır;

"Korkmaz," dedi. "Yusuf Ağa kimseden korkmaz. Benim de öyle iki oğlum olsun ben de korkmam. Sahan Ağa tek başına bir orduyu önüne koyup götürür. Koca başbakan İsmet Paşa geldi Hozat'a, elçi üzerine elçi gönderdi. Gelip Yusuf Ağa'nın evine konuk da oldu. Dedi, sen özbeöz Türkmen beyisin, senin baban Olbeg'in nasıl bir kadı olduğunu Erzurum, Erzincan'da bilmeyen yok. Herkes silahını getirip hükümete versin, nüfus kâğıtlarını alsın."

Garabet:

"Ha ha ha, Sebır gardaş, sen onu yanlış biliyorsun. Şimdi bu Yusuf Ağa bir avuç toprak için dünyayı ateşe verir. İsmet Paşa'nın adamından, Pertek ovasından, Çemişgezek ovasından köy istedi. İsmet Paşa da o olmaz, demiş. Değil köy vermek, bu muhacir özbeöz bizim kanımızdan, onlar dururken siz o ovaların ancak rüyasını görürsünüz..."

Sebır'ın aklı o kadarını almıyordu.

"Ama vermedi Garo gardaş, silahını vermedi, kırmasını da Candarma kumandanıyla görüşme yaptığı konağın duvarına asmış. Ben de ona aferin derim, vermemiş, demiş bu Dersim'i çepeçevre muhacirle sarar, onlar da özbeöz kardeşimden daha kıymetli Lıl Ağa'yı baltalarla doğrasın, senin hükümetin de madalyon verirse katillerine, ne ben ne de oğullarım kırmalarını bırakır."

Garabet:

"Keşke bıraksaydı, bak herkese hükümet nüfus defteri verdi. Şimdi biz o Bahtaryanlar üzerine sayılıyoruz. Onlar gidip nüfus almayınca biz de alamıyoruz. Hem nasıl alacağız? Buyur, biz Erzincan'dan gelen Ermenileriz mi diyeceğiz? Şimdi o Yusuf Ağa nüfus alsa bize de alır, o zaman gider Eleziz'den trene biner, Sarız'a gideriz. Orada Ermeniler yerli yerindeymiş, Kızılbaşları da çok iyiymiş..."

Bacakları arasına sıkıştırdığı meşe kütüğünü çevirip üzerine oturdu, alet çantasından keski gibi bir şey alıp kütüğün fazlalarını oymaya devam etti.

Garabet, meşe kütüğüne şekil vermeye çalışırken Sebır daha büyük bir hayranlıkla onu izliyordu. Bu Dersim'de her evde Ermenilerin şekil verdiği bir şey vardı. Koca kazanlar, orak aletleri, kar kürekleri, hepsi onların elinden çıkıyordu. Kendi kendine "Aferin," dedi. "Bu Garo'ya da aferin. O olmasa millet yoğurt mayalayacak kap bulamaz." Keskinin küçük küçük kütüğe inip kalkmasına baktı. Ne kadar güzel vuruyordu, hep aynı aralıklarla, tık tık, tıkkırı tıkk, tıkkırı tık, tıkıtıkıtık... Gittikçe hızlanıyor, arada durup üflüyor, eliyle talaşları siliyor, yeniden tık, tık. Tık tık, tıkkırı tıkk, tıkkırı tık... vuruyordu.

Bir süre ikisi de konuşmadı. Garabet, Sebır'ın neden buralara kadar çıkıp geldiğini söylemesini bekledi. Ama yaptığı işe o kadar dalmıştı ki, Sebır onun ne düşündüğünü bile sezemedi. Kafasını bir dakika kütüğün üzerinden kaldırsa, Sebır hemen anlardı onun bakışından. Gerçi hoşuna da gitmişti. Garabet onunla tam yetişkin biri gibi konuşuyordu, sanki artık ağa olmuştu. Bir ara Garabet ona Sebır Ağa dahi dedi. Onu der demez de, Sebır artık konuyu açmanın zamanı geldiğini düşündü. Ne var ki, o konuşmaya çalıştıkça Garabet daha bir kütüğe doğru eğildi, keskisiyle tahtaya daha bir vurmaya başladı.

Sebır, üst üste yutkundu, tam söze başlayacakken, Garabet;

"Bak Sebır gardaş," dedi, "ben senin yerinde olsam bir zanaat öğrenirdim, zanaat gibisi yoktur. Dünyayı savaş alsa o dünya harbi gibi, düşman Candarması dahi zanaatkâra kıymaz sürsün. Bizim köyleri hükümet tekmil tutup sürdü ama benim ba-

ba ocağına karışmadı. O Şeyh Ahmet Fevzi olmasaydı kimse de bize bir şey demezdi. Tekmil Erzincan Ovası'na tekerlek yapan, tencere döven, bakır işleyen benim babamdı. Ermeni bir geliyorduysa babama, Müslüman on geliyordu. O Şeyh Fevzi'nin evindeki kurban kazanını dahi dedem sağken babamla beraber yapmıştı. Yaptıkları kazanı iki kişi zor kaldırırmış, öyle sağlammış, kulplarını da hilal biçiminde yapmışlar. Şeyh kazanı görür görmez dilini yutmuş. Demiş, siz öyle bir kazan yapmışsınız ki, benim bu Nakşi tekkem gibi üç tekkeye yemek pişirsek gene yeter. Parasını da hemen çıkarıp vermiş."

Sebır;

"Ben onu bilmem," dedi. "Hep duyarım, benim babam da diyor, Mustafa Kemal Paşa'yı o şeyh kandırmış."

Garabet güldü.

"Sebır gardaş, sen kocaman bir ağa olmuşsun artık, Mustafa Kemal neden kandırsın onu? Mustafa Kemal ona dedi, Şeyh Efendi bir an önce boşalan Ermeni topraklarına muhacir getirip yerleştirmezsek bu Dersim Kızılbaşı yarın demez dolar Erzincan Ovası'na. Topladı getirdi muhaciri. Yunan'a yalvardı, oradaki Türkleri versinler diye, ta Makedon elinden kafile kafile muhacir taşıdı oraya."

Sebır'ın biraz canı sıkıldı, bunları ne zaman duysa canı sıkılıyordu.

"Garo gardaş, bende bir tüfek olsun, hemen gider bu Pertek ovasındaki muhacir köylerini kurşun yağmuruna tutarım. Onlar gelsin, camileri bile yapılmamış. Ben gördüm, namazlarını kılıcak yerleri dahi yok zavallıların. Ama geldikleri yere gitsinler."

Garabet, yüksek sesle güldü.

"Sen kafayı bozmuşsun Sebır gardaş, onların arkasında koca hükümet var. Senin onlara ateş etmene gerek yok. Sen ateş etmesen de onlar ateş etti diyecekler. Sen ateş etsen onlar der, Dersim eşkıyası ovayı bastı, mal davarımızı alıp götürdü."

Sebır;

"Garo gardaş," dedi, "sen diyorsun biz bir şey yapmayalım öyle mi? Benim amca Eleziz'e pantol bezi almaya gitti. O muhacirler yolda önüne girip dövdüler, kumaşını da aldılar. İyi

ki benim amca sımser bıçağını çıkarıp sallamış birine. Onlar arkadaşları yaralandı diye bağırırken amcamla arkadaşları kaçmış."

Garabet:

"Ama siz de okuma yazma öğrenmek istemezsiniz, zanaat da istemezsiniz. Sadece tüfenk çatmasıylan bu ekmek olur mu?"

Sebır;

"Orası öyle," dedi. "Bende okuma yok. Mecmua varmış, böyle her şeyi yazıyormuş. Kocaman da resimlerini yayınlıyormuş Sey Rıza'nın... Okuma iyi ama zanaat zor, zanaat öğrenmek için has usta bulmak lazım."

Garabet:

"İstiyorsan ben sana öğreteyim. Her gün bir ormana gideriz. Bir görsen ne ağaçlar var, bu meşe ağacı ne ki, böyle kocaman kara kavak ağaçları var. Bir kara kavak ağacından on tane yoğurt mayalama kabı, beş tane yağdanlık çıkar. Sen benimle gelsen biz ne ağaçlar buluruz. Kara kavak meşe gibi değil, meşe kör ağaçtır, sağlam ama kördür. Şimdi bu kütük üç gün yerde kalsın, keski meski kâr etmez. Baltayı vursan bir çocuk boyu kadar yukarı fırlar. Sanırsın baltayı ağaca değil, taşa sallamışsın. Kara kavak ağacı peynir gibi olur, böyle keser meser kullanmana gerek yok, kabuğunu soyduktan sonra, böyle iki parmak kadar bir keskiyle bir günde üç kap çıkarırsın."

Sebır:

"Garo gardaş, ben sana şey demeye geldim."

O anda da Sebır bu sözün ağzından nasıl çıktığını anlayamadı. İkisi bir süre sustular. Sebır ayaklarının dibine baktı. Garabet ise, oymakta olduğu kütükte çürük bir damar keşfetmiş gibi eliyle ağaç damarını okşadı. Nice sonra;

"Biliyorum, Sebır Ağa," dedi. "Ben seni o çeşmenin yanında görür görmez anladım. Ama bende yok, hem kim kaybetmiş kırmayı ben bulayım... Hükümet sizde kırma yakalasa bir şey demez. Değil bizde kırma, kırmanın ismini duysa hükümet bizi alıp darağacına götürür."

Sebır;

"Orası öyle," dedi, "bende para var, iyisinden bir martin arıyorum. Kopo Rayber'e gidecem. Şu Bend tepesini aşsam Haçeli altın bir tepsi gibi aşağıda görünür, oraya giderim. Rayber'e desem bana kırma lazım, para dahi almaz."

Garabet, her gelenin kendisine aynı şeyi nasıl söylediğine hayret etti. Hepsi de bu tepeyi aşsan Haçeli köyü derdi.

"Bak Sebır gardaş, bende tüfek yok, hem nasıl olsun, bu zamanda kimde kırma kaldı, af çıktığında herkes götürüp tüfeğini teslim etti. Şu Bahtaryanlar ile Abasanlarda birkaç tane kaldı, ona da hükümet göz yumdu."

Sebır, onun böyle yaparak elindeki kırmanın fiyatını artırmak istediğini çok iyi biliyordu.

"Yok Garo gardaş, şimdi ben Demenan tarafına gitsem, burada vereceğim bir lirayla oradan on tane has mavzer alırım. Hemi de namlusu daha sıcak mermi görmemiş, has İngiliz beşlisi. Ama ben diyorum, niye o kadar uzaklara gideyim, şimdi biz burada komşu sayılırız. Ben yabancıya vereceğim parayı sana vereyim diyorum."

* * *

Garabet'le pusulacı Sebır ormanın içinde uzun uzun konuştular, birbirlerini övdüler, yerdiler. Ne yaptılarsa ortak bir nokta bulamadılar.

Sebır bir ara;

"Tamam," dedi. "Ben artık ne desem boş, sen bana güvenmiyorsun, beni çocuk görüyorsun."

Bu sözleri duyan Garabet:

"Yok Sebır gardaş, ben hiç senin gibi has bir pusulacıya güvenmez miyim? İnsanlar senin gibi birine güvenmeyecek de kime güvenecek? Ama bende yok, olsa ben getirip o kırmayı sana vermez miyim? Veririm, senden de bir kuruş para istemem. Bende olsa tüfek, gidip benim o ata yadigârı evime yerleşen muhacire kurşun üzerine kurşun yağdırmaz mıyım?"

Sebır;

"Yağdırırsın," dedi. "Ama sen yağdırsan ordu ikinci gün Dersim'in üstüne kalkar, siz de ayak altında gidersiniz."

Garabet'in en çok kızdığı şey, birinin böyle aba altından kendisine korku veren sözler söylemesiydi. İçinden, "İt," dedi, "şuncacık bir Kızılbaş iti dahi beni korkutuyor aklı sıra."

"Yok, Sebır Ağa, bende İngiliz beşlisi meşlisi yok. Bende kırma olsa Sahan Ağa gibi bir yiğit günde on kez buraya gelir. Bende senin dediğin gibi bir beşli olsaydı, ben o kırmayı Sahan Ağa'ya verirdim. Verirdim de, bir kilo buğday unu dahi istemezdim."

Sebır:

"Bunda yerden göğe kadar haklısın, sende kırma olsa benim gibi bacak kadar çocuğa neden veresin, götürür Yusuf Ağa'ya verirsin. Bir kırma verir, karşılığında da bir su değirmenini üç ay işleteyim dersin!"

Garabet öfkelendi. Bunun Yusuf Ağa ile yaptığı pazarlığı nereden bildiğini anlayamadı. Ama aynı anda da içinden, ey vah, dedi, ben ne yapsam bu bacak kadar çocuk elimdeki kırmayı alıp götürür. Almasa, dört bir yana yayar, yayar da daha gün ışımadan bin Candarma kapımıza yığılır...

Alttan almaya çalıştı.

"Sebır gardaş, sen yoldan gelmişsin, eve gidelim, hanım sana bir şeyler hazırlasın."

Sebır:

"Yok Garo gardaş, madem sende kırma mırma yok, ben gün kararmadan gideyim. Ama sende var, sende kırmaların hası var, ben duydum. Bu iki kulağımla duydum, madem bana vermiyorsun, gitsin toprakta çürüsün. Zaten herkes sendeki o kırmanın artık toprakta karıncalandığını söylüyor. Yazık değil mi öyle bir mavzerin toprakta çürümesine. Paslı karıncalar o güzelim filintayı günbegün kemirsin, ama sen kapına gelen herkesi kov! Bir güzel de laf söyle, yeminler et, sonra da kapına kadar gelmiş nasibi alma içeri."

Sebır, bir çocuk gibi dudaklarını sündürdü, küstü. İçinden neler geçirdiğini o an kimse anlamadı. Garabet de sustu, önündeki ağaç kütüğüne eğildikçe eğildi, bir üfledi, bir sildi, cebinden çıkardığı bir çam parçasıyla kaba kıymıkları temizledi. Ormanın derinliklerinden gelen bir kurt sesi duydular. Garabet,

oymakta olduğu kütüğü örken ipiyle bağlayıp sırtına almak için altına girdi.

Sebır, kaldırması için ona yardım etti ama sadece kütüğe el attı. Sırtında kütüğüyle ayağa kalkan Garabet:

"Sebır gardaş, sana zahmet benim şu keski çantamı da verir misin?"

Sebır keskinin yerleştirildiği alet çantasını güzelcene alıp eline verdi.

"Buyur Garo gardaş, bende hasından iki Osmanlı altını var, sen o beşliyi topraktan çıkarırsan..." sözlerinin etkisini tartmak için durdu.

Garabet:

"Osmanlı altını mı?"

Sebır, büyük bir sevinçle onun yanı başında koştu, Garabet'in gözlerini görmek için başını iyicene eğdi.

"Garo gardaş, Ane Hatun bana verdi, hem de böyle sarı. Bulsam hasından bir beşli verecem, Kopo Rayber'e giderim artık!..."

Garabet;

"Ona gitme," dedi. "Sebır gardaş ona gitme," dedi. "Hem de hiç gitme, o sende altın olduğunu duysun, sırtına çaprazlama astığı o iki beşliyi çıkarıp sana verir."

Sebır;

"Verir," dedi.

"Verir Sebır gardaş! Verir! Ama sen daha o tüfeğe bakmadan ölünü taşırlar Beyaz Dağ'a. Anacığın bir güzel de sana ağıtlar yakar, öyle bir ağıt yakar ki, duyan da senin toyluğuna ağlayacağa, güler."

Sebır;

"Güler," dedi, "duyan da güler."

"Şimdi senin iki Osmanlı altının var mı?"

Sebır, elini hemen tumanının altına soktu.

Garabet;

"Dur," dedi, "dur, burada olmaz! Bana yardım et, şu kütüğü buraya indireyim."

Sebır, koca kütüğü, ağırlığına aldırmadan kucakladı.

"Burası iyi mi?"

Garabet onun bu kadar güçlü olmasına şaşırdı.

"Sebır Ağa, sen ne kadar da güçlüymüşsün, ben onu iki saatte sırtımla dahi kaldıramadım."

Sebır nefes nefese kalmıştı, duyduğu sözler de çok hoşuna gitmişti ama o başka şeyler duymak istiyordu.

"Bak Garabet gardaş, sen bana hasından bir beşli ver, ben gidip o Erzincan düzünü sabahtan akşama mavzer sesiyle inleteyim. Senin o güzelim ata yadigârı konağına yerleşen muhacirin arkasında hükümet varsa..."

Garabet:

"Sebır gardaş, o zavallı muhacirlerin de bir suçu yok. Hükümet getirip yerleştirdi, adamlar ağlamış girmemiş içeri, demişler böyle bir konağı nasıl bırakıp gitmiş bu Ermeni." Birden hüzünlendi.

"Bak Sebır gardaş, sende iki Osmanlı altını varsa, ben ne yapar eder sana bir mavzer bulurum. Hem de sana öyle bir mavzer bulurum ki, elindeki beşliyi kim görse, böyle küçük dilini de yutar."

Meşe kütüğünü yere bıraktılar.

Garabet;

"Altınlar yanında mı?" diye sordu.

Sebır, tumanının uçkurunu aceleyle çözdü, paralar uçkur ipinin hemen altına, kumaşın içine dikilmişti.

"Bak, burada," dedi.

Garabet, ağrısı olan bir hastayı elliyormuş gibi eliyle tumanın içine dikilmiş iki altını elledi.

"Sebır Ağa, şimdi anlıyorum neden senin pusulacı olduğunu, yani insan kırk yıl düşünse aklına gelmez. Güzel de saklamışsın, aferin sana. Hemi de çok aferin."

Sebır bu övgü üzerine kıs kıs güldü.

"O beşli hâlâ sende değil mi, Garo gardaş?" dedi.

Garabet:

"Sen orasını merak etme, ben şimdi sana öyle bir beşli veririm ki, daha sen hiç öyle kırma görmemişsindir. Şimdi bu karşı tepeyi görüyor musun?"

Sebır sık meşe ormanlarının kapladığı tepeye baktı.

"Görüyorum Garo gardaş," dedi.

Garabet:

"Başı görülen o kayalığı?"

"Hangisini, o büyük, ta o tepede olanını mı?'

Garabet;

"Yok," dedi. "O değil, biz o yokuşu çıkıncaya kadar gün akşam olur. Derenin kıyısında görülen şu ceviz ağacının hemen yukarısında, bak meşe ağaçlarının arasında görülüyorlar ya."

Ormanın içinde pek çok kayalık vardı ama Sebır görmüş gibi;

"Aha o mu? Tamam gördüm," dedi.

"İyi, şimdi oraya gitmemiz lazım."

Hızlı hızlı bir dereye doğru yürüdüler, oradan bir yonca tarlasına girdiler, yolda boz ayı izlerini gördüler. İkisi de eğilip baktı.

"Taze iz," dediler.

Sebır:

"Gördün Garo gardaş, o kurt onun için uludu öyle uzun uzun."

Kayalığa yanaştıklarında durup etrafı dinlediler. Kimselerin olmadığına emin olduktan sonra, Garabet kayanın kovuğuna girdi, elinde bezlere sarılı, uzunluğu Sebır'ın boyunu neredeyse bir karış geçen bir İngiliz beşlisiyle çıkageldi.

Bezleri büyük bir özenle çözdü.

"Sebır gardaş, bu öyle bir kırma ki, gözlerini kapa nişan al, böyle milim şaşmaz. Ben o rahmetli ata toprağımda ne var ne yok bıraktım ama bu beşliyi alıp buralara kadar getirdim."

Sebır:

"Senin beşlinin hikâyesini bilmeyen mi var? Yusuf Ağa demiş, bu mavzeri bana ver, üç ay benim değirmeni işlet ama sen kabul etmemişsin."

Garabet:

"Kabul etmedim. Dedim, o Yusuf Ağa gidip o Teşteklileri korkutsun, bir de o Torut muhacirleri ona haraç versin."

Bezlerin içindeki kırma belirdikçe Sebır bir kuş gibi kıpırdamaya başladı. Kalbi kuş gibi atıyordu.

"Ver, gerisini ben çözerim," dedi.

Garabet, onun bu heyecanına güldü.

"Dur Sebır gardaş, sen daha kırmayı görmeden kendinden geçtin. Dur, ben önce onu bir güzel çözeyim, sen de sonra bak."

Sebır, büyük adamlar gibi davranması gerektiğini anladı.

Garabet:

"Hemen küsme Sebır gardaş, boşa dememişler kırmayla oynamayacaksın. Şimdi iki şeyden uzak duracaksın bu yeryüzünde, bir devlet adamından, bir de kırmadan. İkisinin de ne zaman ne yapacağı belli olmaz."

Sebır, kıkır kıkır güldü.

"Bunu doğru söyledin Garo gardaş," dedi.

Garabet, bezleri çözdükçe aklına eski zamanlar gelmiş gibi başını salladı.

"Dur, ben sana bu bezleri de çözeyim, sen o zaman gör. Sen daha bunun yarısını gördün, heyecandan öldün. Tamamını gör, küçük dilini yutarsın."

Başını yeniden sağa sola salladı. Beşliyi okşadı.

"Dedem bunu Erzurum'da o zaman tekahüt olan bir Osmanlı paşasından almış. Paşa, babama vermiş ama üç gün ağlamış arkasından mavzerin. Şimdi bu yeni kırmalar var Candarmanın elinde ama hiçbiri bu eski kırmaları tutmaz. Bunlar has mavzer."

Mekanizma demirini tutup kendine çekti, çeker çekmez de bir parmak büyüklüğünde koca kovanlı iki mavzer mermisi Sebır'ın ayaklarının dibine düştü. Sebır fırlayan kovanlı mermileri hemen aldı,

"Garo gardaş, şimdi sen bunu bana gösterirsin, değil mi?"

Garabet:

"Gösteririm ya, şimdi ben sana öyle bir tarif ederim ki, böyle gözlerin kapalı söküp takarsın bu mavzeri. Ama önce biz seninle bir anlaşalım."

Sebır;

"Analaşalım" dedi.

Tamamı ortaya çıkan tüfeği, ölü bir çocuğu uzatırmış gibi Garabet, Sebır'ın kucağına verdi.

"Al bak," dedi. "Al bir güzel bak, al doya doya bak, iki dakika

sonra elinden bırakmak istersen o zaman bana ne dersen de. İki dakika çıplak elin bu filintanın demirine değsin, bırakmak istemezsin. Bak aferin sana, büyük nişancılar hep böyle senin gibi kırma diye yanıp tutuşurlar, sonra eline verdin mi çıplak demiri, yılanı kucaklarına bırakırmışsın gibi ürkerler. Aferin sana. Bak Sebır gardaş, herkes at der ya yalan, insanı en çok kendine bağlayan tüfektir. Saz da insanı kendine çok bağlar ama tüfek gibisi yok. Sen şimdi al biraz ısın. Korkma, korkma, içinde kurşun yok. Bak hepsi elimde. Sen bir güzel evir çevir, o karşı tarafa nişan al..."

Garabet, arkasında durarak Sebır'ın kucağında boylu boyunca duran tüfengi izlemesine baktı.

Ona bakarken dedesinin söylediği sözler geldi aklına.

"İyi eşkıya tüfengi ilk gördüğünde korkar, üç gün yanına koysan eli gitmez o demiri ellemeye ama elledikten sonra da ölene kadar elinde taşır onu."

Büyük bir aşkla dağlar aşıp gelen Sebır şimdi dizlerinin üzerine konmuş tüfeğe korkuyla bakıyordu. Ne diyeceğini bilemiyordu. Konuşmak istedi ancak ağzının kuruduğunu, dilinin damağına yapıştığını hissetti. Yutkunmaya çalıştı, sonra Garabet'in bir çekişte yuvasındaki mermileri dışarı boşalttığı demir kola parmaklarının ucuyla hafiften dokundu.

Tüfeği eline alanın eli, önce o kola giderdi.

Garabet:

"Korkma Sebır gardaş."

Elinden aldığı mekanizmayı bir kez boşa alıp bıraktı. Ormanda büyük bir metal sesi yankılandı.

"Bak, şöyle asılacaksın buna," dedi. "Şimdi ben bunu sana bir güzel yağlarım da, o zaman küçücük çocuk dahi bunu tek parmağıyla çeker bırakır."

Sebır'ın daha yeni şekillenmiş elini avcunun içine aldı, mekanizmanın kolunu elinin içine sıkıştırdı. Elini bastırdı Sebır'ın eline, mekanizma, şakk şakk, diye gidip geldi. Sanki soğuk demir sesi Sebır'ın kulaklarında çınladı. Bir iki kez üst üste çekip bıraktı. Demirin geri gidip gelmesinin çıkarttığı soğuk metal sesinin derede çınlamasına kulak verdi. Kendinden utana-

rak güldü. Ayağa kalktı, dipçiği omzuna götürdü, dizini bir taşın üstüne koydu, başını yatırdı mavzerin gövdesine.

Garabet, onun bu hallerine güldü.

"Valla sen bu Çavdar Hüseyin'den daha fena bir eşkıya olacaksın. Değil Çavdar, sen bu kırmayı iki gün taşı, Sahan Ağa gibi bir eşkıya ile dahi atışırsın."

Sebır kendini o kadar kaptırmıştı ki, onun sesini dahi duymadı. Büyük bir harpteymiş gibi nişan gözetledi, boş tetiğe dokundu, mavzer ses veriyormuş gibi, dilini alt dudağının arasına sıkıştırarak, çuvv çuvv, diye ses çıkardı.

O anda da Garabet katıla katıla güldü.

"Sebır gardaş, şimdi bu kırmayla iyi nişan almak için gözünü iyicene kısman gerek. Ver bana, ver ver, korkma."

Sebır tüfengi istemeye istemeye ona verdi.

"Şimdi gel yamacıma, ha şöyle, tam burada dur, bak böyle gözünü iyicene kısacaksın, tüfengin dipçiği ile senin omzun bir olacak. Bakan bu tüfengin senin omzunun bir parçası olduğunu sanmalı. Gerçi zaten sen bunu iki adım yanında taşı, senin bir parçan olur, bıraksan sanırsın kolunun yarısını unutmuşsun."

Sebır, onun dediklerinin ne kadar doğru olduğunu düşündü. Daha bir dakika dahi olmamıştı kırmayı eline alalı ama hemen almak istiyordu. Sanki on yıldır avcunun içinde sakladığı pusulayı suya düşürmüş gibiydi, içinde anlaşılmaz bir boşluk vardı.

Garabet onun içinden geçen her bir şeyi iyi biliyordu.

"Bak Sebır gardaş, şimdi gözünü böyle kıstığında, gözbebeğin gez göz arpacık bakacak. Karartı bu iğne ucu gibi baş vermiş arpacık tanesiyle buluşur buluşmaz tetiğe basacaksın."

Sebır:

"Arpacık nerde, Garo gardaş?"

Garabet derin bir kahkaha attı.

"Ya sen daha arpacık nerde onu dahi bilmiyorsun..."

Sebır hem öfkelendi hem utandı.

"Bilmiyorum," dedi. "Hem de hiç bilmiyorum. Ne göz, ne gez ne de arpacık bilirim."

Garabet:

"Bak işte şimdi gözüme girdin. Bu Dersim'den hiç gelmediyse elli kişi bu mavzer için çıkıp geldi. Bana dünya kadar para sayan dahi oldu. Demenanlı iki delikanlı kırma karşılığında bizi bu dört haneyle alıp Sarız'a götüreceğini de söyledi. Sizin bu kutsal ziyaretler şahidimdir, zor durumda olmasak, değil iki altın lira, bir kese altın dahi verseler ben bu benim ata yadigârını vermem."

Tüfeğin dipçiğini yere koyup elindeki çaput bezleriyle paslarını silmeye başladı.

"Sebır gardaş, ben vermedim bu tüfengi, niye vermedim biliyor musun?"

Sebır;

"Bilmiyorum," dedi.

"Hayatında ilk defa kırma eline almış biri dahi gelip benim bu kız gibi filintaya laf söyledi. Daha gez göz arpacık bilmeyen kara cahil karşımda nişane ustası kesildi. Ama sen bilmem dedin. Bilmem diyen insan büyüktür. O kadar büyüktür ki, ne kadar çocuk olursa olsun önünde saygıyla eğilmek lazım."

Sebır;

"Haşa Garabet gardaş," dedi. "Haşa, sen yaş baş almış, sürgün acısı görmüş bir adamsın. Kimsenin etlisine sütlüsüne karışmazsın. Hepimizin evinde senin yaptığın yoğurt, süt kapları var."

Garabet;

"Aferin sana Sebır gardaş," dedi. "Sana bin kere aferin, sana çocuk derler ya, sen Sed Ağa gibi kutsal bir ocakta büyümüş o Kopo Rayber'den daha kâmilsin. Ben senin bu kırmayı niye aldığını da biliyorum ya, hani imkânım olsa, sen Hızır olup kapıma gelsen, gene ben sana bu kırmayı vermem. Senin gibi biri demir ustası olmalı, taştan insan yapmalı, tüfengin sesi çok çıkar, odun alazı gibidir, görülmesiyle kaybolması bir olur. Ama sen, benim yanımda bir yıl kalsan, ben sana hasından bir meslek öğretirim. Her gün kapıma bin kişi gelir mezar taşı yapmam için. Ben tövbe ettim mezar taşı yapmaya. Mezar taşı yapmak gibisi yok. Hani sizin bu Kızılbaş mezar taşları da haç yapmaktan daha kolaydır. Kireç taşından çok ne var, başlıyorsun başından yapmaya, önce kulaklarını, boynuzlarını yapacaksın ko-

çun, sonra elini böyle eğim yaparak boynunu ortaya çıkar. Bu Dersim'de ne kadar koyun koç mezarı var?"

Sebır;

"Çok var," dedi. "Benim büyükbabamın mezarında da vardı. O Bedirxan Bey gelip Ermenileri kovduğunda, büyükbabamın mezarındaki koçu da ortadan ikiye parçalatmış Candarmalarına."

Garabet;

"Yazık olmuş," dedi. "Çok yazık olmuş, insan hiç usta eli değmiş taşı parçalar mı?"

Sebır:

"Benim babam da diyor parçalamaz."

"Parçalamaz Sebır Ağa, hem de hiç parçalamaz. Şimdi benim yanımda senin gibi güvendiğim, hemi de senin gibi güçlü bir genç olsun, bu Dersim'i köy köy gezer, ölenlere mezar taşı yaparım. Benim yanımda senin gibi bir genç olsun, hangi aşiretin kapısına gitsek, bizi üzerine sayarlar. Yaz kış da yemeğimizi eksik etmezler. Şu Dersim'de mezar taşı ustası kalmadı."

Sebır;

"Zımek köyünde, Ela Goji'nin marabası Paşo Ağa var," dedi.

Garabet güldü.

"Sebır gardaş, sen o Paşo'ya mezar taşı ustası mı diyorsun? O bom hangi taştan kabir yapılır dahi bilmiyor. O Ela Goji gibi kadın olmasın arkasında, kimse yüzüne dahi dönüp bakmaz. Bir küçük çocuğa kabir taşı yapsa, üç ayda bitiremiyor. Çekiç dahi vurmasını bilmiyor taşa... Sen şimdi benimle gelsen Sey Rıza'ya gideriz, o koca adam oğluna şimdi bir kabristan yaptırır ki, yedi düvelde dahi o kabristanın üzerindeki nakışlar konuşulur. Biz ona bir mezar taşı yapalım ki, böyle boynuzları burmalı koç olsun, onu görenler bir güzel de kılam yakar. Herkes de konuşur, konuşmaz mı?"

Sebır:

"Konuşulur," dedi. "O zaman da değil Fevzi Müdür, hükümetin bütün adamları buraya dökülsün, Sey Rıza o kabristanı yapan adamı kendi has evladı diye götürüp Hozat'ta nüfusuna kaydeder."

Garabet;

"Eder," dedi. "Bir de ona Rayberlik verir. Onun Sarız'da dahi talipleri var, çeker oraya gideriz. Kiliseleri de öyle duruyor, kilisenin çanı da çalıyor."

Sebır:

"Yok Garo gardaş, bu Torut'taki muhacir Taşma söyledi, hükümet kilise çanını toptan yasak etmiş. Zaten yasak olmasa dahi, komşu köyler çan sesi duydukları an, ateşe verirlermiş kiliseyi içindekilerle."

Garabet;

"Orası öyle," dedi. "Çok kötülük oldu, bizim Ermeni, acısından Urus'tan medet umdu. Az daha Urus ordusuyla bu Dersim'e dahi yürüyecekti."

Sebır;

"Öyle," dedi.

"Bak Sebır gardaş, gel sen bu kırmayı almaktan vazgeç. Biz de seninle çıkıp Sey Rıza'ya gidelim. Sen yeter ki benimle gel, ben öyle bir kabristan yaptırırım ki, Habeşistan'da dahi namı duyulsun."

Sebır, kısa bir süre durdu, taş oyup koyun, koç resimleri yapmayı aklı almadı.

"Yok Garo gardaş, sen benim bu tüfengi ver, ben gideyim. Ama bana söküp takmasını da öğret."

Garabet:

"Sen merak etme Sebır gardaş, sen benim şu iki altını ver, ben de sana bunun sökülüp takılmasını göstereyim. Şimdi ben sana bir de küçük alet veririm ki, en küçük vidayı dahi gözü kapalı söker takarsın."

İki adam, ormanın içinde sıkı bir pazarlığa oturdular. Sebır önce mavzeri bir güzel övdü, o kadar övdü ki, Garabet dahi bu işe şaşıp kaldı.

Sebır:

"Senin bu mavzer bende olsun, ben kaçan tavşanı art ayağından vururum. Şimdi sen bana gösterdin, gez göz arpacık, sen şimdi bana bir güzel de fiyat söyle, ben o zaman gider, hükümetin senden alıp muhacire verdiği konağın üstünde gez göz arpacık deyip sallayayım..."

Garabet:

"Ama Sebır gardaş, ben sana fiyat biçmedim, sen kendin iki altın liram var dedin. Demedin mi?"

"Dedim Garo gardaş, dedim demesine ama senin bu kırma, toprağın altında ahı gitmiş vahı kalmış. Ben şimdi bunu alıp cemaatin içine çıksam, hepsi de benim yüzüme tükürür. Derler, pusulacı Sebır gidip eski bir kırmaya dünya paralar vermiş."

Garabet:

"Valla olmaz Sebır gardaş, ben senin sözünden bu kadar çabuk döneceğini bilseydim, buraya hiç de gelmezdim. Bak ben sana o kadar güvendim ki, sakladığım yeri dahi gösterdim. Yusuf Ağa bu kırmayı almak için bana yalvardı yakardı ama ben ona vermedim. Dedim, madem öyle önce bize gidip nüfus çıkar, bu kadar kadın çocuk elime bakar. Bak, ben bu on yedi nüfusa bakarım, kuru toprak, arpa dahi olmuyor burada. Böyle gün yirmi dört saat ağaç oyarım, bak, şu ellerime bak, her nasır senin kaval kemiğin kadar. Yok, Sebır gardaş, ben seni merhamet sahibi, insaniyet sahibi bilirdim."

Ancak Garabet ne yaptıysa Sebır yola gelmek bilmedi. Elindeki kırmayı da vermek istemedi. Sarıldıkça sarıldı. Sonra büyük bir öfkeyle yokuşu tırmanıp Haçeli yoluna düştü.

"Tamam verme," dedi. "Verme, ben o kadar yol çıkıp geldim. Dedim yazıktır, neden benim koca Osmanlı altınım yabancıya gitsin? Dedim, ben doğdum bu Garo gardaş Sarız'a gidecem diyor, yaşım on altı oldu hâlâ gider."

Garabet;

"Gidecem," dedi. "Sizin bu cehenneminizi bırakıp gideceğiz elbet, artık ölümse ölüm, vurur gideriz. Siz de böyle bir hükümetle birbirinizle uğraşın. Böyle kuru taşları Tanrı ilan edip önünde eğilin."

Sebır onun bu haline üzüldü.

"Garo gardaş, ben kuru tüfengi alıp ne yapayım, şimdi bütün paramı verdim diyelim sana, ben bu kuru demiri maza odunu diye mi boynuma asayım? Tamam, ver bana o zaman iki kayış fişek, ben de sana çıkarıp diğer altınımı vereyim... Madem öyle hadi ver iki kayış fişek."

Garabet;

"Yok," dedi. "Üç tane fişek vardı içinde, üçünü de verdim."

Sebır:

"Madem öyle, ben de Kopo Rayber'e giderim. O da tutar iki mavzer birden verir bana. Üstüne altı kayış sıra sıra dizili de fişek verir."

Garabet'i orada bırakıp ormanlık tepeyi çıkmaya başladı.

Bir ara sinirlendi, yüksek sesle konuşmaya başladı.

"Verme," dedi. "Verme, o paslı demir bu derede çürüdüğünüz gibi sizinle beraber çürüsün. Ahmak Ermeni, harf okuyormuş, sen harf değil, muallim olsan ne yazar! Senin aklın olsa, bir ayda yaptığın o güzelim yoğurt bakraçlarını bir kilo buğdaya vermezsin."

Bastığı bir meşe çalısı şap diye yüzünün ortasına inince, bu sefer de kendisine küfürler etmeye başladı.

"Eşek Sebır," dedi. "Eşek! Eşek! Sende akıl olsa, daha kırmayı görmeden cebindeki paranı söyler misin? Bir teneke darı unu getirsen seve seve kırmasını çıkarıp getirir. Ben ayağına kadar gelmişim, benden koca kütüğünü taşımamı istiyor. Kardeşim, ben neden senin gibi kütük oyayım, sen oyuyorsun da ne oluyor? Mezar taşı da yapıyormuş, git yap, seni tutan mı var..."

Meşe çalısı yüzünü kedi tırmalamış gibi yırtmıştı. Elinin içiyle yeni terlemiş çenesine doğru akan kanı sildi.

"Aptal," dedi. "Ben aptal olmasam, bir ahmağın yanında böyle günü akşam eder miyim?"

Onun öyle söylene söylene çıkıp gittiğini gören Garabet, büyük bir acıyla onu izledi. Küçük bir çocuk gibi elindeki mavzeri sildi. Eski zamanları hatırladı, babasının bu mavzerle Eğin sırtlarında avlanmasını düşündü. Karşısında bir çocuk oturmuş gibi, elindeki kırmayla konuşmaya başladı.

"Hey gidi zaman," dedi. "Ne güzel günlerdi, babamın sırtında ne kadar da güzel dururdun. İnsan kıyamazdı baksın sana, hatırlıyorsun bir seferinde koca bir yabandomuzunu vurmuştun, seni toprağa yatırmış, Pert'teki o toprak tümseğinin arkasına saklanmıştık."

Babasıyla o yaşlarını hatırladı. İlk defa babası onu alıp ava götürmüştü... Gözlerini sildi, uzaklarda söylenen Sebır'ın sesi gittikçe zayıfladı, babasının sesi doldu kulağına.

"Garabet, hadi biraz ayaklarını hızlandır, şimdi gün ağarmadan Pert tepesinde olalım, bakalım senin ayağın uğurlu mu?"

"Domuzlar nereden gelir baba?"

Babası güldü, başını okşadı Garabet'in.

"Nereden mi? Ormandan, elbet oğlum. Munzur ormanlarından gelir. Her sonbahar, palamutlar döktüğünde sürüler halinde gelirler ama domuz tek mermiyle ölmez, on tane fişek domuza değecek ki, düşsün. Yabandomuzu çok kuvvetlidir ama biz onu vuralım, yarın öbür gün kan izinden takip eder buluruz."

Küçük bir su kanalını geçtiler. Babasının su kanalının üstünden atladığı gibi, o da atlamıştı.

"Aferin sana, seneye artık okula gidersin..."

Kucağındaki tüfenge sarılıp ağlamaya başladı.

"Baba," dedi. "Baba, nerelere gittin, neden böyle bizi bırakıp gittin? Kızın, kardeşin hepsi seni bekler. Dede öldü baba, dayanamadı öldü, bu Dersimli bize acıdan acı beğendirdi. Bizi bağrına bastı ama acıdan acı..."

Boğazı düğümlendi.

"Sebır gardaş," dedi. "Sen gitmedin mi gardaşım?"

Sebır;

"Yok," dedi. "Yok Garo gardaş gidemedim. Ama sen niye ağlarsın Garabet gardaşım?"

Babası çıkıp gelmiş gibi Sebır'a sarıldı. Ağladı, burnunu çeke çeke ağladı.

"Sebır gardaş, seni buraya Allah getirdi. Sizin o kutsal ziyaretler seni alıp bize getirdi. O iki altını bana ver, valla kimseye söylemem onları Cemşi Ağa'nın evinden çaldığını, onları bana ver. Bu kadınlar benim elime bakarlar, onları alıp Sarız'a götüreyim. Sen o altınları bana ver, biz Sarız'a gidelim, ben oraya gideyim, senin iki altınını dört altın yapar geri gönderirim. Bu Yusuf Ağa'da din iman yok..."

XI

Sebır ve Ermeni Garabet, Bend köyünde bu sıkı pazarlıktayken, beş adam günlerdir Albeg'i takibe almıştı. Ağdat konağı ile Albeg ve atının bulunduğu tepe arasındaki derede pusu kurmuşlardı... Adamların hepsi birbirinden yamandı. Kulaklarına küpe etmişlerdi Pule Hatun'un sözlerini.

"Duysanız Cibranlı Halit, Osmanlı'nın o kanlı zabiti İbrahim Paşa ile yeniden Ovacık'a girmiş, taş taş üstünde bırakmamış, gene Seyit Rıza'nın yanına kuş dahi bırakmayın."

Beş adam da, derenin içine gizlenmiş, Albeg'in o tepeden aşağı gelmesini bekliyordu ama Albeg tepeye çıkar çıkmaz mıh gibi yerinde durmuş, geceyi beklemeye başlamıştı. Gece olmuş, gündüzü beklemiş. Üç gündür, konağı bekleyen beş adamla Albeg kedi köpek gibi birbirini kolluyordu.

Uyumuyordu Albeg; onu yakalamak için akla karayı seçenler ayakta dahi duramazken, onun gözleri bir aylık uyku görmüş gibi kocamandı. Adamlar gece vakti sürünerek yanına kadar gidiyor, ancak aralarında daha yüz metre mesafe varken, Albeg, ayağa fırlayıp "Kim?" diye bağırıyordu. "Vururum, kim o?" Der demez de adamlar gerisin geri dereye iniyordu.

"Gidemez," diyorlardı. "Biz burada, bu yol üstünde durdukça o korkudan adım dahi atamaz. Geri de gidemez, bu uçurumdan atı yukarı çıkarmak kolay ama aşağı sürmeye kalksa, atın arka ayakları ön ayaklarından önce gider, o atı bir yokuş aşağı çevirsin, attan önce yuvarlanıp gider..."

Albeg o kadar yol çıkıp geldikten sonra, önüne çıkan bu adamları atlatmak için akla karayı seçti. Atını kendine siper yapmış, daha, bir karartı yerinden kıpırdamadan atın huylanmasıyla ayağa fırlıyor,

"Doğrarım, bu sımser bıçağımla hepinizi tek tek doğrarım, demedi demeyin," diye tehditler savuruyordu.

Onlar böyle kedi köpek gibi birbirini kovalarken, ihtiyar adam ve Hese Gaj hâlâ konaktaki büyük odadaydılar. Uzun bir süredir öyle konuşmadan oturuyorlardı. Pule Hatun büyük bir

sini tepsi içerisinde kavrulmuş, içine, dövülmüş dağ sarımsağı konulmuş taze fasulye getirdi.

Hese Gaj:

"Rayber, buyur Halil İbrahim sofrası."

Yaşlı adam, gözleri dalgın sininin içindeki taze fasulyeye baktı.

"Hesen," dedi, "Hesen, bu at o güneşin altında çatladı, sahibi yok mu?"

Hese Gaj, kalkıp konağın penceresinden aşağılara, karşı dağlara baktı. Kara haber o dağların ardından çıkıp gelecekti, belki bin insan üç genç adamın cenazesini sırtlamış Gola Ostoro Dağı'nı geçmişti. Cenazeleri hangi güzergâhtan getireceklerini düşündü.

Yaşıl adam;

"Hesen," dedi, "Hesen, senin bu arkadaşın Mam nerelere kayboldu?"

Ozan duymadı. Sazını eline alıp günlerdir aradığı makamı bulmaya çalıştı. Elini şelpe yapıp tellere vurdu. "Yok," dedi kendi kendine, "yok, insanoğlunun felaket anını saza söze dökecek makam henüz bu yeryüzünde yok."

Kalkıp yeniden pencereye gitti. Karşı yamaçlarda yapraklar günbegün sararıyordu.

"Rayber," dedi, sözlerinin devamını getirip getirmemek konusunda kısa bir tereddüt geçirdi. "Rayber, hükümet bu dağların sırrını çözdü."

İhtiyar adam da günlerdir bunu düşünüyordu.

"Hesen, şimdi benim o bunak oğlan Şah Hasan gibi konuşma, sen cemler kurmuş adamsın..."

Hese Gaj, Rayber'in artık iyiden iyiye huylandığını fark etti.

"Haşa Rayber," dedi. "Yani, kim inanırdı hükümetin hapse attığı oğlunu sana elçi olarak göndereceğine..."

İhtiyar adam başını salladı, belli belirsiz güldü.

"Hesen, sen de yaptın, ben bu adamın siyasetine akıl fikir erdiremedim. Erzurum'a geldi, biz toptan isyan ettik. Adam elçiler gönderdi, madem benim Nakşi şeyhleriyle oturup kalktığımı sanıyorsunuz, bana mebuslar gönderin, dedi. Gönder-

dik. Bu Dersim'in en bilge adamlarını gönderdik, yani bu Pule Hatun, o koca Diyap Ağa Hazretleri'nin özbeöz kızı, görülmüş müdür bizde kayınbabaya karşı gelindiği? Hadi Diyap Ağa Hazretleri'ni bir tarafa bırak, biz Mıçı Ağa'yı kurbanlık koç gibi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdik, Kangozade Hasan Hayri'yi elçi eyledik, ne oldu? Yıllardır bu Kırmancıya toprağı inim inim inlemekte, Osmanlı'da dahi merhamet vardı, ehlibeytin mekânı deryası Malatya'ydı. Şimdi ocaklarımızın yerinde yeller esmekte, elinde saz olanı tutup hapse atmakta bu adamın hükümeti. Şimdi de kalkmış bana Eleziz ovasında topraklar vermekte, kendi toprağıymış gibi. Elli yıldır o topraklar öyle başı boş durur, biz gidip karlarını temizledik, kapılarını tamir ettik, gelip tekmil ovayı muhacire peşkeş çekti... Bana da toprak verecekmiş, benim o bunak oğlum da buna inanmış..."

Hese Gaj söylediklerine pişman oldu.

"Rayber, bana öyle gelir ki, bunlar bizi söküp atacaklar buradan. Alişer Efendi kâğıttan okudu, reysicumhur, Celal Bayar'ı başa getirmiş, hani kabul mu etseydik?"

İhtiyar adam alaylı güldü onun bu sözlerine. Sakalını sıvazladı.

"Hesen, bu Anadolu yetmiş iki buçuk millet, birini ötekine efendi edersen kıyamet kopar, kopar da yüz yıl geçse kimseler dindiremez. İnsanı Mevla bir karanlıktan gelmiştir, önü de karanlık ya..." Durdu, sözlerini bir yere bağlayacakmış gibi genzini temizledi.

Hese Gaj eski zamanları düşündü, bu adamın neden böyle inat edip yıllardır bu dağların ardını kendine mesken kıldığını çıkarmaya çalıştı.

"Rayber," dedi, "bana öyle geliyor ki, bizim göçümüz varıp karışır Ermeni göçüne."

İhtiyar adam:

"Onu bir Allahu tâlâ bilir Hesen," dedi, belli belirsiz. "Şah Hasan'dan bu yana ben on yedi dedemi sayarım. Bu tarığı diyarı atarsan evveli Osmanlı'ya gider. Osmanlı devri gelip geçti, bize umut verdi bu adam. Hükümet olur olmaz beni düşman belledi kendisine. Sorarım sana, benim aşiretim dahi dinlemez beni. Bak, Kopo kardeşimin oğlu bana yasak etti Haçeli tarafını. Satoğ-

lu özbeöz Mısaybım, Koçoğlu Pojvenk köyünü satışa çıkarınca, birbirimize düşman olduk. O da haklı, bizim soy on arttıysa, şu Satoğlu'nun kırganı bin arttı. Avuç kadar toprak dahi yok. Şimdi görülmüş müdür Hesen, İbrahim Paşa[30] bize yasak koydu, yasak o yasak, bu zavallı köylü yaptığı çökelek peynirini dahi götürüp satamıyor. Urus'u def etmemiz için bunlar kendileri benden yardım istemediler mi? Bin bir yolla ikna ettik aşiretleri, hani bunlar vereceklerdi Erzincan toprağını bu zavallı köylüye? Gidip Bulgar'dan, Yunan'dan muhacir getirdiler. Sen o zavallıları bir güzel de korkut, Ermeni'nin eli çekiç tutardı, bunların eli silah tutuyor. O Şeyh Fevzi Efendi de veriyor gazı, Kızılbaş da Kızılbaş..."

Hese Gaj, o esnada anladı ihtiyar adamın felaketi daha görmediğini.

Oysa fırtına kopmuştu, her gün yeni haberciler çıkıp konağa geliyordu. Bu gelenlere en çok şaşıran Pule Hatun'du, anlamıyordu onların neyin haberini getirdiklerini, haber getirmekten çok, bir kavgaya gidiyorlarmış gibi hazırlanıyorlardı. El kadar çocuk dahi nereden buluyorduysa, omzuna bir kırma attığı gibi konağın önünde nefesini alıyordu. Bu gelen insanların hiçbirini ihtiyar adam görmüyordu ama yine de onları kapıda karşılamış gibi, hal hatırlarını soruyormuş gibi, gelenleri tek tek tanıyor, sanki onların yüzündeki acıyı okuyor gibiydi.

"Hesen," diyordu, "Hesen, yorgun düşmüş iki çocuk daha geldi, bari onları çağır gelsin. Şu dünyayı çocuklar resmetmiştir, çocuğun ağzında kötü söz Zümrüdüanka'nın gagasında hafif bir tüydür. Fesadın ağzında bıçak bileyen söz, çocuğun ağzından çıktığında sanırsın çiçekler açmıştır. Bari onları çağır odaya gelsinler. Ben bu konağı çocuklar görsün diye yaptırdım, çocuklar görüp hayaller kursunlar. Bu konağın içini nakşetsinler diye ben taa gidip Muş elinden Ermeni ustalar getirdim. Bu dağları aşıp gelen her çocuk bu konağın içindeki zuhru hikmeti görmek için gelir.

"Hesen, ben sana sormadım mı bu saz çalmayı nasıl öğrendin diye, sen de bana demedin mi, çocukken gördüm Sey Ka-

30 İbrahim Paşa, 1909 yılında Dersim'e gönderilen 4. Ordu kumandanı, Müşir İbrahim Paşa.

ji'nin elinde sazı, demedin mi kör adam hepimizi görüyormuş gibi bizi saza döktü diye, sen demedin mi, o kör adamın elinde sazı görür görmez nefes almayı unuttum diye?"

Hese Gaj:

"Dedim," dedi, "dedim Rayber. Ben o kör adamın elinde sazı görür görmez nutkum tutuldu. Yolda yürüyemezdi bile, biri koluna girmese başını alıp uçurumdan aşağı giderdi ama sazı eline alır almaz, yürürken göremediği o yolları bir bir görüyormuş gibi tarif ederdi. Uçurumun başındaki kenger dikenini, dibindeki çalıyı, insanı Mevla'yı. Bir güzel de ağlatırdı kadınları. Bu hükümet kör bir ozanı da hapse attı ya Rayber ben ona yanarım."

İhtiyar adam:

"Hesen senin bu sazını çocuklar dinlese, deli divane olur, tüfeng yerine saz alırlar ellerine, bir güzel de cem bağlarlar. Çocuklar daha güzel cem bağlar."

Hese Gaj:

"Bağlarlar Rayber" dedi.

"Bağlarlar Hesen, bir güzel de gülbank yaparlar, şimdi bu hükümet bize cemi yasak etti edeli, insanlar anacığını kaybetmiş tavuk gibi yetim kaldı."

"Kaldı," dedi Ozan, "öyle bir kendini şaşırdı ki, oğul babayı tanımadı."

"Tanımaz," dedi ihtiyar adam, "tanımaz Hesen, şimdi çocuk doğduğu haneyi bilmez, benim yedi düvelden ustalar getirterek yaptığım bu konağın içine çocuklar gelmez, gelip de böyle dillerini yutmuş gibi bu duvarlara bakmazsa nerede doğduğunu bilmez. O zaman senin sazının tınısını da bilmez Hesen, sen var çal, o teneke çalıyor sanır. Ağıt çalsan, o düğün var diye karaçor halayı döner. Hesen, bu toprak ana çok acı çekmiştir, ona dair çok ağıt yakılmış, şimdi sen ham armudu, olgunlaşmış armudun yatağına yatır, iki günde o da sulanır. Çocuk da öyledir, hamdır, olgun insanın yanında pişer. Sorarım sana Hesen, insanı deryanın aş kazanı, insanı Mevla'nın eseri değil mi?"

Hese Gaj:

"Eseridir Rayber," dedi.

"Eseridir Hesen, senin bu sazın o kazanın altındaki odundur, ozan vuracak ki tellere pişsin ham olan, çekiç inecek ki taşa taş şekil alsın. Ama şimdi, şimdi ağıt çalarsın, kendini bilmez halay çeker. Sen söyle cenazede bayram olur mu?"

Hese Gaj, Rayber'in çocukları ne kadar sevdiğini biliyordu. Çocuklar, insanın sadece meyvesi değil, bu âlemin gül bahçesiydi. Hese Gaj da en çok çocuklara saz çalmayı seviyordu. Bir kılamın iyi olup olmadığını çocukların gözlerine bakarak anlıyordu. Eğer yeni yaptığı bir kılamın makamını tutturmuşsa, hemen bir çocuğun yanına koşuyordu, elini şelpe yapıp vuruyordu tellere, bir çocuğun yüzüne, bir sazın ritmine kulak veriyordu. Çocukları zorla bağlasan bir yere, sevmediği şeyi istemez dinlemeyi. Ama çocuk bir su sesi duysa, her şeyi bırakıp giderdi, gidip derenin kıyısına oturur, suyu izlerdi. Zaten çocuklar ateşin alazlarını izlemese, dünyanın işlerine asla akıl erdiremezler. Ateş olmasa çocuk da büyümez ama çocuklar sazı da çok sever, hele Hese Gaj saz çaldığında, on çocuk birden toplanır etrafına.

Hese Gaj, başını acıyla kaldırıp odanın içinde gezdirdi. Kaç zamandır bu konakta saz çalardı. Sey Qaji de zamanında gelmiş, bu konakta onunla saz çalmış, beraber atışmışlardı. Kalkıp pencereye gitti, su kanalı gümbürdeyerek konağın dibinden akıp gidiyordu. Bir karabatak kuşu kanal suyunun içine girip çıktı, ilk defa burada karabatak kuşu gördüğünü fark etti. Âşık Kamil ile Maraş'a gittiği zamanı hatırladı. Âşık Kamil ne güzel deyiş çalardı, hep Pir Sultan çalardı, bir pamuk tarlası içinde bütün gün yürümüşlerdi. Orada görmüştü ilk defa karabatak kuşunu, boyunları ne kadar da uzundu. Suyun altına dalan kuşun bir süre çıkmadığını fark etti, neden bu dağın başına kadar gelmişti bu kuş? Ya ben, dedi, ben neden geldim gerisin geri buralara, Âşık Kamil ne kadar da ısrar etmişti, kal demişti, o dağlarda ne yapıyorsun, Maraş'tan girer Antep'ten, Antep'ten girer Hatay'da çıkarız. Olmadı Kürt diyarını, hadi orası olmadı Anadolu'yu bir boydan bir boya gezeriz. Bu Anadolu âşık insanını çok sever, hangi dilden çalarsan çal, onun dilinden çalıyormuşsun gibi ağlar, çıkarır bir avuç da para verir. Âşık adam pa-

ra almaz, âşık adam parayla çalsaydı, hükümetten maaş alır, bir daha da saz çalmaz, âşık adam insanın içindeki isyanı kendine dil bellemiştir. Sonra Âşık Kamil dönüp kendisine,

"Gaj gardaşım, ben bu Anadolu'da çok ozan gördüm, çok âşıkla yoldaşlık ettim ama senin gibi has ozan görmedim, zaten bu Dersimliden çok iyi ozan olur, biz sazı gizli çalar, hükümet adamından da gizleriz ama siz evinizin baş köşesine asarsınız sazı. Gel," demişti, "gel seninle şu Anadolu'yu gezelim..."

XII

Cemşi Ağa birkaç basamak daha indi. Yukarısı yıkılmış, üstünde ağaçların boy verdiği kilisenin alt kısmı olduğu gibi duruyordu. Koridorlarda ilerlerken hayretler içinde kalıyor, çocukluğuna doğru yürüyormuş gibi bir hisse kapılıyordu.

Eski günlerdeki gibiydi her şey. Arka koridorlarda, dağların ardından geliyormuş gibi yumuşak bir ayin sesi duyuluyordu sanki. Kendi yaşında çocuklar birazdan belireceklerdi. Siyahlar giymiş, gözleri sadece ellerinde açtıkları deftere bakacak ve küçük ağızlar aynı anda açılıp kapanacak, bir dere belli belirsiz şırıldıyormuş gibi ayin okuyacaklardı.

Ne güzel günlerdi, diye düşündü. Bir an dizlerinin bağının çözüldüğünü, adım dahi atamayacağını sandı. Küçük bir ışık huzmesi sızıyordu koridorun arka taraflarından. Çocukken bu kiliseye ne çok gelmiş, ne çok bayram görmüş, ne çok hayal kurmuştu. Onun için bu kilise hep gizemin yeriydi, duvarlara resmedilmiş şekiller, hayaller bir eski zamanı çağırır gibiydi. Korktu. Geri dönmekle ilerlemek arasında kısa bir tereddüt geçirdi. O eski ayin melodisini yeniden duydu, ne kadar derinden geliyordu, sanki adım attıkça kendisinden kaçıyormuş gibi...

Küçükken babasının anlattığı bir masalda sandı kendisini. Üstündeki gözler onu alıp bir kuyuya indirmiş, kuyunun kapağını kapatmışlardı. Belki Yusuf'un atıldığı o kuyu da böyle bir yerdi, Cemisani onun peşinden gelecek, yerin altındaki yollar gittikçe içinden çıkılmaz bir hal alacaktı.

Yerinaltına kendini hapsetmiş bu keşiş, belki de o masalda anlatılan yeraltı dünyasının şahıydı. Bir an kendisini Yusuf peygamberin peşinden kuyuya inen Cemisani sandı. Kuyunun dibinde ışıktan bir kapı görünüyordu. "Yusuf neredesin, ışığından kör oldu dünya, sen atıldın atılalı o kuyuya, devran dönmez, malik halq etmez oldu. Gel, seni almaya geldim, diğer çocuklar gibi oynayıp büyüyesin diye peşinden kuyulara indim."

Potinine takılan yumuşak bir şeyi anlamaya çalıştı. Eğilip aldı, eliyle yokladı, hayretler içinde kaldı. Bezin yumuşaklığından bir mendil olabileceğini düşündü. Karanlıkta burnuna götürdü, kadın saçı kokuyordu. Ayağını karanlıkta gezindirdi, yerler o kadar temizdi ki, sanki her gün birileri süpürüyormuş gibi. Garip şeyler düşündü. "Yoksa, o Ermeni, bu bunağı her gün ziyarete mi geliyor?.."

Sanki arkadaşları onu bir iple kuyuya salmış, ipi de kuyunun içine bırakıp gitmişlerdi. O Şah Maran masalında olduğu gibi, içine düştüğü bu karanlıkta yılanların etrafında kol gezdiğini, birazdan Cemisani'yi sarmalayıp götürdükleri gibi, kendisini de alıp yerin altındaki o nurlu bahçeye götüreceklerini düşündü. Bir an, yerin dibinde yaşayan Sorpiyan Kilisesi'nin keşişini o yılanlar şahı gibi hayal etti. Yılanlar onu alıp bir odaya çıkarıyorlardı, karşısında eskiden siyah olan sakalları apak olmuş keşişi görüyordu. Saçı sakalı uzamış, başından sakal ve saç yerine yılan başları sarkmış bir keşiş, parmakları yılan başlı. Yılanların boyunlarını kıvırdığını, her başın kafasını kaldırıp kendisine baktığını düşündü. Yadırgıyorlardı onu, yadırgadıkları gibi utanıyorlardı da. Her yılan başı dile gelip konuşuyordu.

"Cemşi Ağa," diyorlardı, "o büyük adamın oğlu, hani kardeştik, kirveydik. Baban seni buraya getirmişti ilk doğduğunda. Sünnet edildiğinde gördüğün bu keşişin babasının kucağına koymuşlardı. Hani Cemşi Ağa, gözyaşımız birbirimiz için akmıştı. Tarlalarınıza giden aynı su kanalında oynamıştınız. Hani Cemşi Ağa sen hatırlamazsın Osmanlı sizi sürdüğünde, Malatya'dan gelip bu keşişin büyükbabasına sığınmıştınız. Sen onu da hatırlarsın, hani yaşlıydı, seni torunlarından ayırmazdı. Senin fanilya peşinde getirdiğin elmaları taşlarla ezer yerdi. Tek

dişi yoktu ağzında. Cemşi Ağa, hani hatırlar mısın, şimdi başından yılanlar sarkmış, saçları apak beyaza kesmiş bu keşişle siz yaşıttınız. Beraber Hozat Çarşısı'nda turlar atmış, ovaya bakıp hayaller kurmuştunuz. Hani Cemşi Ağa, babandan duyduğun masalları ilk Keyrok'a anlatmıştın. İşte Cemşi Ağa, yerin altına gömdüğün, ipini ardından kuyuya attığın o çocukluk arkadaşın Keyrok bu, tanıdın mı? Keyrok'un babası, dedesi, daha büyük dedesi, hepsi bu kilisenin keşişiydiler. Bu tepe onlar için kilise, sizin içinse ziyaretti, Hızır ziyareti. İnsan hiç unutur mu kirvesini, unutur mu beraber oyunlar oynadığı çocukluk arkadaşını? Hani bir gün dahi gelip kuyunun başında, o Cemisani gibi kuyunun dibindeki Yusuf'a seslenseydin..."

Durdu, karanlığın orta yerinde durdu. Kimdi kendisiyle konuşan, gaipten gelen bu ses ona neden çocukluğun dilinden sesleniyordu? Geri dönmekle ayin sesleri ile seslerin geldiği koridorda ilerlemek arasında bir ikileme düştü. Tanrı bizi dara çekiyor diye düşündü. Yeniden babasının peşi sıra kilisenin içinde yürüdüğünü sandı, "Cemşi Ağa," diyen bir ses ona "Dur! Gitme!" der gibiydi. "Cemşi Ağa, neden kuyuya attığın çocukluk arkadaşını bunca yıl gelip sormadın. İnsanı mevla dert küpüdür, görülmüş müdür unutulduğu dert hanesinin insan yüreğinde?"

Cemşi Ağa bunları düşünerek ilerledi. Soğuk bir ter damlasının göğsünden karnına doğru aktığını fark etti. Sanki bir ses kendisine bağırıyordu. Çocukluk arkadaşı, Keyrok ile Wazoğullarının tarlasına doğru yürüdükleri günü hatırladı. Keyrok kendisinden yaşça daha büyüktü ama onun kadar kuvvetli değildi. Wazoğlular, Halvori'deki hanelerini bırakıp buraya gelmişlerdi. Evlerin yapıldığı tepede durmuş, taş ustalarını izlemişlerdi.

Keyrok:

"Cemşi, ben olsam kara koyuna binerdim. Yerin yedi kat altında güneşin yüzünü görmeye giderdim. Yeryüzünü zaten biliyorum. Sonra Zümrüdüanka kuşuna biner, göklerin yedinci katına çıkardım."

Cemşi Ağa, başını salladı.

"Bu masal, Keyro," dedi, "kara koyun kötülüktür, binersen seni alıp karanlığa götürür, beyaz koyun aydınlığa çıkarır. Beyaz koyun bilgeliktir, biner binmez her şeyi ayan beyan görürsün. Kara koyuna binsen, atanın izini kaybeder, bin yıl yürür gene izini bulamazsın. İnsan izini kaybetti mi, ölmüştür. Kuyuya atılmış, onu yukarı çıkaracak ipi de kendisiyle beraber kuyunun dibine götürmüştür. O kuyunun dibinde ah vah eder ama imdadına yetişen olmaz. İşte o zaman insan, düşman bellediği yılandan merhamet umar."

Keşişin sakallarından aşağı sarkmış yılan başları kahkahalarla güldüler. O kadar gürültü çıkararak gülüyorlardı ki, Cemşi Ağa bir an ne yapacağını bilemedi. Kendini ne zaman darda hissetse hemen Ane Hatun aklına gelirdi.

"Ane Hatun," dedi, "Ane Hatun, çabuk çıkar beni buradan, bu köylü ne yaptı etti, beni bu kuyuya attı. Atar atmaz da, koca bir taşla ardımdan kapağını kapattı kuyunun. Ane Hatun, geldim, o keşiş Şah Maran yılanı olmuş, başında yılanlar açmış, elleri ayakları yılanlar gibi kıvrılmış. Yılanlara karışmış."

Bağırmak istedi, karanlık dehlize daha da girdi, nasıl geri çıkacaktı? Bağırıyormuş gibi, "Ane Hatun, Ane Hatun," diye söylenmeye başladı. "Ane Hatun sende hiç din iman yok mu? Beni böyle yek başa yıkılmış bu kilisenin altına sokarsın, demezsin bu yıkılmış taşların arasında yılanlar cirit atar."

Cemşi Ağa, yıkık kilisenin arka taraflarında sızan ışığı yeniden fark etti. Işığın vurduğu boşluk yerde bir toz huzmesi, kavga dövüşteydi. Toz huzmeleri içinde kollarını uzatmış örümcek ağları, her teli kalın bir örken ipi gibi birbirine dolanmıştı. Sinirlendi.

"Bu ahmak, kocaman çocukken dahi kara koyuna binmek istiyordu. Hiç insan kara koyuna biner mi, binip de yerin yedi kat dibine gider mi?"

Dünya âlem felaketler yaşadı, tekmil Anadolu göç edip gitti. Urus, giden Ermeni'ye irem bahçesi gibi hanlar verdi. Bu, kendini tutup bu yerin altına hapsetti. Ahmak Ermeni, sen kocaman çocukken aşık kemiği nasıl atılır dahi bilmezdin. Korkak. Korkak olmasan, kendini böyle yıllar yılı bu yıkıntının altına

hapseder misin? Sen korkak olmasan, böyle kendini yarasa faresi gibi yerin altına kapatır mısın?"

Koca bir duvar yıkıntısına çarpınca durdu. Kaval kemiğini tuttu.

"Of anam," dedi. "Ya Hızır, sen büyüksün."

Bacaklarının arasından baykuş gibi yanan gözleriyle bir kedi geçti. Cemşi Ağa büyük bir korkuyla havalara sıçradı, ardından elinde tuttuğu sopayı kediye salladı. Yukarıda, taşların üzerinde miyavlayan kediyi hatırlayınca sakinleşti. Kürtçe dilinde, "Gel anam," dedi. Tekrarladı. "Gel anam, sen de gel. Demek o zavallının bir dostu sen kaldın. Nasıl gidesin, insan denen konar göçer, insan unutur, gel," dedi.

Yumuşak davet sesini duyan kedi, Cemşi Ağa'nın ayaklarına sürtündü, üst üste miyavladı. Ampul gibi yanan gözlerini yukarı dikip gözlerinin içine baktı.

Bin yıllık bir yalnızlığa sesleniyormuş gibi yeniden miyavladı.

Cemşi Ağa eğilip sırtını okşadı kedinin. Yıkılmış o karanlıkta büyük bir merhamet gibiydi yumuşak tüyleri. Hangi tarafa gideceğini çıkarmaya çalıştı.

Cemisani güzel çocuktu, dünyanın sırrını öğrenmeye çalışan Lokman Hekim'in oğluydu. Durduğu yerde durdu. "Burada," dedi, "burada Meryem Ana resmi olmalıydı, dolgun kollarına çıplak bir çocuk oturtmuştu."

Kucağına aldığı kediyi yere bıraktı. Pek çok evdeki duvar halısında vardı bu resim ama en güzeli bu kilisede duvara çizilmiş olanıydı. Kocaman, boydan boya, merdivenleri indiğinizde birden, gözlerinizin içine bakan bir Meryem Ana resmi. Durup baktı, o kadar karanlıktı ki yıkılmış kilisenin bu kısmı, ne yaptıysa seçemedi. Resmi hissetmek istermiş gibi parmaklarının ucuyla belli belirsiz duvarlara dokundu. Parmak uçlarında, nemle karışık bir soğukluk duydu. Bir daha dokundu, daha yukarılara doğru gezdirdi parmaklarını. Hiç dokunmamıştı bu duvarlara, oysa o kadar bu holden gelip gitmişti. Duvarda gezinen parmakları koca bir duvar çatlağına denk geldi, babasının sesini duyar gibi oldu, irkilip geri çekildi.

Koşup babasına yetişti, boştaki elini tuttu.

Kısık bir sesle;

"Baba," dedi, "Meryem Ana neden öyle gözlerimin içine bakıyor?"

Küçük eli babasının parmakları arasında kayboldu.

"Bakar ya evlat," dedi babası, "yaramazlık yapıp yapmadığını anlamak için bakar."

Hâlâ kendisine bakıp bakmadığını anlamak için, bir kez daha arkasına döndü. Babası, küçük elini çekiştirdi.

"Hadi oğlum."

Yeniden ayin sesi geldi, babasına biraz daha sokuldu. Bir masal sesi duydu. Bir hikâye vardı hikâyenin içinde, biri biterken öbürünün başladığı. Başını dizlerine koydu babasının, sesi dinledi.

"Yılanlar duymamalı bu masalı," dedi.

"Neden baba?"

"Masal işte oğlum," diye cevapladı onu babası.

"Ama sen dedin, yılanların şahı, Yusuf çocuğu karanlıktan alıp ışığa çıkardı."

"Orası öyle," dedi babası. "Orası öyle, Yusuf söz verdi onun yerini söylemeyeceğine dair."

İtiraz etti.

"Ama baba," dedi, "Ama Yusuf söyledi Şah Maran'ın yerini?"

"Söyledi," dedi babası, "söyledi, çünkü insanoğlu sır saklamasını bilmez de ondan." Durdu. "Bak," dedi. "Bu keşiş korkak, benim çocukluk arkadaşım, bir bilsen biz onunla ne hayaller kurmuşuz, boz dağları ağaçlandırmış, azgın dereleri düz ovalarda yürütmüşüz ama çok korkaktı, zaten bu Ermeni çok korkak olur. Zanaatla uğraşan insan zati korkak olur, ölümden de korkar. Hem kindar ve hemi de korkak olur, bir şey yapan insan onu kaybetmekten korkar. Bizim bu Kızılbaş ağaç dahi ekmez, niye ekmez bilir misin?"

Cemşi Ağa, omuzlarını silkti.

"Bilmem ki baba," dedi.

"Bilmezsin ya, nereden bileceksin. Bu Ermeni gittiği yerde başlar toprağa şekil vermeye, ağaç dikmeye, sanır ki ilelebet orada yaşayacak, hiç ölmeyecekmiş gibi başlar bağ bostan düzmeye. Ama dünya fani Cemşi, sen daha çocuksun bilmezsin,

bilirsin de aklın ermez, insanın aklı acı çekmeyinceye kadar da ermez. Aklın ilacı acıdır, acı olmasa akıl dünyayı kan gölüne çevirir. Biz ekmeyiz, ağaç dahi ekmeyiz, hem eksek ne olur, ağacın kökü daha boynumuz kadar kalın olmadan, bir acı gelip bizi bulur, göçümüzü alır gideriz. Şimdi insan dağa, taşa şekil verdi mi ne kadar acı geliyor dese, bırakıp gidemezsin, dünya malı tatlıdır, seni kendine bağlar. Şimdi bu Ermeni dünya malına gönül vermiş. Yusuf neden yerin altından çıkıp geldi, insan hiç cennete o Şah Maran hazretlerinin huzuruna varmışken, her derde deva bulmuşken, çıkıp yeryüzüne gelir mi? Gelmez. Ama dünya malı, insanı kendine bağlamıştır."

Yeraltında Yusuf'u arayan Cemisani, az gitti çok gitti, bir kapıya geldi, iki koç kapıda dövüşüyordu. Biri, diğerinden büyük, boynuzları birbirine dolanmış iki koç geri geri gidiyor, ardından koşarak kafa kafaya gelip çarpışıyorlardı. Beyaz koç iyiliktir, siyah olanı kötülük. Ne kadar geri geri gidip hız alırlarsa alsınlar yenişemezler, dedi babası.

* * *

Cemşi masalın burasında nefesini tutuyor, Cemisani'nin beyaz koça binmesini bekliyordu ama her seferinde beyaz koça binecek olan Cemisani kendini siyah koçun sırtında buluyor ve açılan karanlık kapılardan yerin yedi kat dibinde kayboluyordu.

Bir tepede bir Pirke'ye denk geliyordu, iki yüz yıl ömür tüketmiş yaşlı bir kadın. Cemisani:

"Pirke, ben kutsal ışığı arıyorum, hamd ve minnetle bağlı olduğumuz nuru cenneti..."

Yaşlı Pirke, onun yüzüne bakıp gülüyordu.

"Ey ademi insan, insani nur, ben iki yüz yıldır bu tepede beklerim, göremem, sen buncacık yaşınla nasıl bulursun," diyordu.

Cemisani:

"Pirke, ben insanların kaybettiği nurun peşindeyim, bize kutsal ışığı getirmeye gitti Yusuf, gelmedi. İnsanlar yol gözlemekten bitap düştü..."

Pirke:

"Demek sen Yusuf'u arıyorsun, herkes onu arar, ben bilmem ama şu yukarı dağda benim bir kız kardeşim var, dört yüz sene var arkasında, bilirse o bilir."

Cemisani, az gidiyor, çok gidiyor, bir tepede bir kazanı fokur fokur kaynatan bir başka yaşlı kadına denk geliyordu.

"Pirke, Tanrı'nın güneşi üzerinde olsun, nedir öyle kaynatıyorsun..."

Pirke, buharlar tüten kazanın dibine habire odunlar atmaktadır.

"Ey ademi insan, kök boyası kaynatırım, koyunlarımın yününü attım içine, dört yüz yıldır kaynatırım boya tutmaz, hep böyle buharlar tüter..."

Cemisani, varıp yanına oturur, hal alır, hatır verir.

Cemisani:

"Ben hamd ettiğimiz ışığı ararım, Yusuf o ışığın peşinden gitti..."

Pirke, sevinçten kazanın altındaki odunları yana çeker.

"Bu ne güzel suret, bu ne güzel don, ey ademi insan," der, "sen şimdiye kadar nerede kaldın, yandı Yusuf, kazanda yandı..."

Pirke, dört yüz yıldır altında ateşler yaktığı buharlı kazanın dibinden Yusuf'u çıkarıp Cemisani'ye verir.

Ve nasıl oluyorduysa masal burada değişir, kazandan çıkarılan Yusuf, İmam Bakır olur.

Cemisani, ağlar, ellerini öpmek ister Pirke'nin. Pirke:

"Elimi öpme, Yezit bu çocuğun peşindeydi. Zeynel Abidin'in başını kesmiş Şam yoluna doğru yola çıkarken. Surp Garabet hızırı, yedi çocuğunun kafasını kesip Yezit'in adamlarına verdi, karşılığında götürülmekte olan Zeynel Abidin'in başını aldı. Bu başı ipek halılar döşeli bir odaya koydu, ancak bir gün Surp Garabet uyurken memeleri daha yeni uç vermiş kızı, babam bu odayı neden böyle sıkı sıkıya kitliyor, diyerek odaya girdi. Büyük odanın ortasında bir yatak vardı, yatağın üstü ipek çarşaflarla örtülüydü, örtüyü kaldırdığında, altında güzel, genç bir erkek yüzü gördü. Sanki ölmemişti, örtüsünü kaldıran genç kıza gülüyor gibiydi. Kız parmaklarının ucuyla ipek

çarşaflar içindeki kafaya dokundu, örtüleri kapatıp dışarı çıktı. Ancak kapıdan çıkarken, babası seslendi ve genç kız, henüz yıkamadığı parmağını korkudan ağzına götürdü. Karnı şişti, Yezit bunu duydu ve Surp'un kapısına dayandı. 'Kızı bize ver kafir,' dedi. Surp,

'Ey, Yezit,' dedi, kim söyledi benim kızımın iki canlı olduğunu, ben bu dağın başında tek başıma yaşarım, değil bir erkeğin gelmesi, kuşlar dahi buradan geçmez... 'Yezit' 'Madem öyle, kızını getir de görelim, hamile mi, değil mi?' dedi. Surp baktı çare yok, gelmesi için kızına seslendi. Ancak o esnada kız hapşırdı, burnundan İmam Bakır düştü..."

Pirke devam etti:

"İşte senin Yusuf dediğin bu çocuktur, dört yüz yıldır bu kazanda kaynayan yün yığınının altında fokurdar. Gelmeseydin ya o, ya ben ölürdük. Ölseydik, hayalinin peşinde giden insanoğlu rüya görmezdi bir daha. O zaman benim o kız kardeşim gibi, kuru bir ağaçtan farkı olmazdı. İnsanın soyu da olmazdı."

Cemisani, hayretler içinde kalır.

"Ama Pirke," der, "benim doğru kişi olduğumu nereden biliyorsun, ben Yusuf'u arıyorum."

Pirke:

"Ben artık ölmek üzereyim. Surp, İmam Bakır'ı saklamam için bana verdiğinde, dedi, güneşten son kılamını aldığın vakit bir çocuk gelecek, ismi Akşamgölgesi.[31] İmam Bakır'ı o gelmeden kimseye verme. Al götür bu çocuğu. Bakır bir kazanın içinde dört yüz sene kaynadı. Aldığımda çiğdi, kaynayıp aş oldu. Şimdi al dağların ardına götür onu, soyu orada çoğalsın. Büyüdüğünde hatırlat ona, Surp Garabet'in kızının burnundan peyda ettiğini.... Unutmazsa huzur içinde yaşar, unutursa bulgur kazanı nasıl kaynarsa öyle dur durak bilmeden kaynar soyu, azın kıymetini, çoğun bereketini bilmez..."

Yıkılmış karanlık kilisenin altında yürüyen Cemşi Ağa, masalın devamını hatırlayamadı. Babası;

"İşte böyle güzel oğlum," demişti, "büyüdüğünde sen de bunu çocuklarına anlat. Bu Dersim'de yetmiş iki buçuk millet var-

31 Akşamgölgesi: zaza dilinde Cemisani, anlamına gelir.

dır, hepsi de İmam Bakır soyundandır. Bulgur kazanı gibi kaynar ya, rengini arar, dört yüz yıl bir kazanda kaynamış insan ceddi ne kadar ateşten geçerse geçsin, dalında çiçek açan nar gibi olgunlaşamıyor..."

Cemşi Ağa bacakları arasında miyavlayıp ayaklarına sürtünen kediyi kucağına alıp okşadı.

"Kapına düştüm, ey Hızır," dedi. "Kapına gelmiş bu naçar kuluna bir yol göster."

Taş yığınlarının neredeyse kapattığı dar bir yere girdi, önce gözlerini kör eden ışığın nereden içeri sızdığını çıkarmaya çalıştı. Ancak taşların arasından geçerken birden ışık perdesi aralanmış, karşısına, sakalları karnına kadar uzamış yaşlı bir adam çıkmıştı.

Cemşi Ağa, böyle kendisini ışık huzmesi içinde karşılayan adamı görünce, o eski çocukluk arkadaşı Keyrok olup olmadığını çıkarmaya çalıştı.

Yerin altında, bir ışık karanlığı içinde karşı karşıya gelen iki çocukluk arkadaşı ne yaptıysa tek kelime konuşamadı. Cemşi Ağa kendini çok zorladı, yaşlı adamın yüzünü kapatmış gün ışığını eliyle kenara itmek istedi, ancak o anda da havaya kaldırdığı elinden utandı, boşluktaki elini nereye koyacağını bilemedi, sanki keşiş onun yüzüne bakmayı bırakmış da havaya kalkmış eline bakıyordu.

Eli öyle havada kaldı, dokunamadı çocukluk arkadaşına. Sonra eli aşağı indi, avcunun içi o kadar terledi ki, karşısına bir ölü gibi dikilmiş arkadaşı arkasını dönüp gitmeseydi etrafına bakmayı akıl dahi etmeyecekti. Keşiş arkasını dönünce, Cemşi Ağa şaşkınlık içinde kaldı.

Bedirxan Mithat zamanında yıkılan köyün neredeyse bütün kap kacağı yerin altına taşınmıştı, el işlemeli bakır kazanlar, taştan oyulmuş havanlar, bulgur dibekleri, ceviz ağaçlarından oyulmuş yoğurt bakraçlarıyla doluydu her yan.

Cemşi Ağa, o masalda olduğu gibi yerin altında gizlenmiş aydınlık bir hazineye çıktığını sandı. Her duvar, her köşe, babasının sesiyle dile gelip konuşuyordu. İnsanı kör eden ışığa döndü yüzünü, birden apak Sorpiyan vadisi çarşaf gibi önüne serildi. Kilisenin uçuruma açılan kayalık tarafındaki duvar, Tan-

rı'nın bir hikmetiymiş gibi uçup gitmiş, devasa bir pencere açmıştı yerin altında yaşayan bu adama.

Cemşi Ağa'nın dudakları kendiliğinden aralandı, ayakları onu alıp kayalığın başına götürdü. Kayalık, kesme bir duvar gibi, dibindeki dereye kadar iniyor, yılan gibi kıvrılmış zayıf bir su şırıltısı neredeyse duyuluyordu.

"Boşa dememişler, Tanrı büyüktür diye," dedi. Vadinin karşı kıyısında, Hızır orucunda gittikleri Hızır ziyareti bir tas ayna gibi başını kaldırmış kendisine bakıyordu. Cemşi Ağa, ziyareti görünce, üst üste Hızır'ın adını andı;

"Adam yerin altında değil, göğün tepesine konmuş, köyde ne dönüyor, bir bir izliyor," diye düşündü.

Babası Kahraman Ferhat Bey ile bu kilise arasında süren amansız toprak kavgalarını hatırladı, öfkeyle geri döndü. Döner dönmez de sakalları saçlarına karışmış Keyrok'u karşısında buldu. Saç sakalın içindeki zayıf yüz, bir yılanın başı gibi incelmiş, ufacık olmuştu.

Cemşi Ağa, bir an yere eğilmek istedi, dünyaya küsmüş bu adamın kendini dilsiz bırakmasına hayretler etti. Bir hortlak gibi, nefesini duyacak kadar kendisine yaklaşan Keyrok'un önemli bir şey söyleyeceğini sandı.

Zayıflamış, avurtları içe çökmüş Keyrok, büyük bir acı çekiyormuş gibi çırpındı. Üst üste yutkundu. Eski bir bezle temizlemekte olduğu gümüş şekerliği yerine koymak için geri gitti.

Cemşi Ağa, bir kez daha baktı çocukluk arkadaşına. Nedense bir an onun yerinde olma isteği geçti içinden. Kocaman kazanların içinde kaybolan Keyrok'un peşinden gitti. Bir süre öyle arkasından baktı, onun ne yaptığını, burada gününü nasıl geçirdiğini anlamaya çalıştı. Etrafa bakındı, kazanların arkasındaki, duvara asılı Baba Mansur halısını fark etti, içinde garip bir hüzün canlandı.

"Hay Ane Hatun, bu halı için neredeyse köylüyle yaka paça birbirimize girecektik. Neden söylemedin Keyrok'a verdiğini?"

Halının üzerine, Baba Mansur'u, Yemen ipeğiyle, Keyrok'un büyük ağabeyi nakşetmişti.

Cemşi Ağa, Armen'in o halıyı işlediği günleri düşündü, dut

ağaçlarının altına kurulmuş halı tezgâhında Armen sabahın kö-ründe halıyı işlemeye başlıyor, akşam günbatımında bırakıyordu. Halı tezgâhı büyüdükçe, Baba Mansur'un yaptığı duvar, sabah güneşinde bir at olup şaha kalkıyordu. Biten halı, bir gün Kahraman Ferhat Bey'in evindeki duvara asılmış ve bir daha da inmemişti, ancak nasıl olmuşsa o halı bir gün sır olmuştu.

Cemşi Ağa, öyle ayakta durmuş etrafına bakarken o "sır" olan hayat bir bir aydınlanıyordu. Kaybolan bulgur dibeklerine, terk edilmiş evlerden sır olan Ermeni kazanlarına, Ermeni mezarlarındaki haçlara kadar her şey, sanki canlanmış da yürüyüp yerin altındaki bu dünyaya gelmişlerdi, çocukluk arkadaşı Keyrok'u da bu kap kacağa bekçi kılmıştı.

Cemşi Ağa, başını kaldırıp tavana baktı. Bu kısmın kilisenin neresi olduğunu çıkarmaya çalıştı. Sonra bir an başının döndüğünü, düşüp bayılacağını sandı. Duvarın dibine konmuş tahta iskemleye büyük bir yol yorgunu gibi çöktü.

Çöker çökmez de öfkeyle ayağa fırladı. Taşlar arasından nasıl dışarı çıktı anlaşılmadı.

Onun kilisenin kurulduğu tepeden tırısla aşağı indiğini gören köylüler;

"Ey vah," dediler, "Ey vah, biz demiştik, bunlar yeniden bir araya gelirlerse eski kavgaları hatırlarlar, fi tarihindeki meselerin üstünü bir bir açıp öfkelerine yenik düşerler..."

Yokuş aşağı inen Cemşi Ağa'nın sesini de duydular.

"Ane Hatun," diyordu, "Ane Hatun, böyle burnumun dibinde ocağıma neden incir ağacı diktin?" Cemşi Ağa burnundan soluyor, öfkeli sesi ortalığı inletiyordu.

"Ane Hatun," diyordu, "Ane Hatun, bu Hozat şehrinin bunağı bir ben miydim? Hepiniz bu köyü talan etmiş, evimdeki baba hatırasını dahi o bunağın inine taşımışsınız, taşımışsınız da beni ayakta uyutmuşsunuz?"

Söğüt ağacının dibine geldiğinde, yönünü Pir Kasım'ın evinin bulunduğu yöne çevirdi.

"Pirim," dedi, "Derviş Cemal Pirim, bu köylü, başımıza çoraplar örmüş, öyle bir örmüş ki, hükümet duysa kökümüzü kazır, kazır da ocağımıza incir ağacı diker..."

Durdu, nefes almaya çalıştı ama göğüs kafesinden kesik kesik çıkan sözlerini zaptedemedi.

"Pirim," dedi, "Pirim, kalk dünyayı başımıza yıkmışlar, sen deyiş çalıyorsun, hükümet bunu öğrense başımıza gelmedik iş bırakmaz. Ah Ane Hatun, ben sana ne diyeyim..."

Pir Kasım'ın;

"Hele bir dur, nefes al," demesine kalmadan Ane Hatun'un evinin yolunu tuttu. Temmuz güneşi altında harman dönen boğa gibi böğürdü:

"Ane Hatun, Ane Hatun, ocağıma incir ağacı dikmişsin de haberim yok. Ane Hatun, sen Allah'tan korkmazsın, evimdeki baba yadigârını dahi alıp o bunağa götürmüşsün. Babamızın tabutuna kefen bezi olmuş, Diyap Ağamıza seccade olmuş kudreti aşkımızı alıp o keşişe götürürsün, o bunağa..."

Bağırdı, daha öfkeyle bağırdı:

"Ane Hatun, sen demezsin Alpdoğan Paşa öğrenirse, o koca orduları kaldırıp üzerimize sürer; sürer de fakir fukara, Candarmanın ayakları altında ezilir. Sen korkmazsın, bu cahil köylüyü alıp o bunağın yaptığı ayine götürürsün. Götürürsün de ahirette bir kardeşini ayakta uyutursun."

Bir köşeye sinmiş kendisine bakan Ermenilere döndü.

"Tüh," dedi, "tüh sizin o korkak soyunuza. Ben burada sizin için her tehlikeyi göze alayım, siz o bunağı orada kuş sütüyle besleyin. İbadetmiş, sizin o ibadetiniz..." Durdu, kötü bir şey söyleyecekmiş gibi durdu.

"Ane Hatun! Ane Hatun!" diye üst üste seslendi.

"Ah," dedi, "Ah, çoluk çocuk herkes biliyor, herkesin bildiğini şu Hozat alayındaki Abdullah Paşa bilmez mi, adam orada emretse sesi burada yankılanır. Ah, dertsiz başımıza gelen, sen demezsin niye harıl harıl karakollar yapılır. O sağır İsmet geldi, değil silah, keskin bıçağımızı dahi götürüp verdik, verdik de gözünü doyuramadık bu Abdullah Paşa'nın. Sen demezsin Ane Hatun, cemi yasak eden hükümet, Urus'a el vermiş Ermeni'yi affeder mi? Hangi devlet hanesinin içinde düşmanına el vermişi ipek halılar üstünde ağırlamış..."

Ane Hatun'un evinin etrafında bir tur attı, Ermenilere yeniden bağırdı.

"Tüh" size dedi, "sizin dininiz batsın, size yasak olan bize serbest mi? Mezar taşımızda mum yakmamızı dahi yasak etti bu hükümet, senin o bunağın yaptığı...." Pir Kasım bir felaket olmasın diye yetişip kolundan tuttu Cemşi Ağa'nın.

"Gel," dedi. "Sana söylemediler, söyleselerdi senin yüreğin dayanır mıydı? Gel benim mürşidi hünkârım, o hükümet gitsin, orada ayak sallasın. Bu dağlar bir kilit gibi kapandı, Tanrı saklandığı köşeden çıkıp gelse bacak kadar çocuğun ağzından dahi tek bir kelime alamaz.

Pir Kasım Cemşi Ağa'nın koluna girdi, bir tarlaya doğru yürüdüler.

XIII

Sebır, bir taşın üzerinde oturmakta olan Garabet'in yanına çöktü. Başını eğip onun yüzüne bir iyicene baktı. İkide bir elinin tersiyle burnunu silen Garabet'in nasırlı ellerine takıldı gözleri. Parmak uçları rendelediği ağaç kabukları gibi düzleşmiş, sanki şekil verdiği ağaç kütüklerinin ruhu ellerine geçmişti. Kalın tırnakları etlerine gömülmüş, tırnak altlarına ağaç tozları girmişti. Onun bir yandan kütüğü oyarken, bir yandan da tef vuruyormuş gibi eliyle ağacın tozunu almasını görür gibi oldu.

Biri bu Bend Dağı'ndan geçse, Garabet'i, her Ermeni gibi işine gömülmüş, gördüğü her şeye şekil vermek isteyen biri sanırdı. Kimse bilmezdi onun böyle hüngür hüngür ağladığını, gün yirmi dört saat Tanrı'yla konuştuğunu, Tanrı'yı imdada çağırdığını. Önünde diz çökmüş, yüzüne tuhaf tuhaf bakan Sebır'ı fark eden Garabet, elinin tersiyle burnunu yeniden sildi.

"Sebır gardaş," dedi. "Benim o iki altına çok ihtiyacım var, bendeki bu birkaç keçiyi de satar, Sarız'a giderim."

Sebır:

"Valla Garo gardaş, Ane Hatun o altınları bana verdi. Al dedi, sen yıllardır ne duysan bu konağa haber ularsın, sen olmasan

haberimiz bir şeyden olmaz. Gitti arka odaya, yatakların arasına elini soktu, bezlere sarılı bohçanın içinden iki altını çıkarıp avcumun içine koydu. Ben, olmaz Ane Hatun, sen hepimizin anasısın dedikçe o elimin içine koyduğu iki altın düşecekmiş gibi, sıkı sıkıya parmaklarımı kenetledi altınlar düşmesin diye. Ben Ane Hatun'a önce ziyaret, sonra sen dedim, ben nasıl alırım paranı, ben buraya haber dahi getirmesem, sen bulgur kazanını ocağa verir, bir güzel de tereyağında kavrulmuş soğan sorhazı dökersin üstüne. Bulgura değen tereyağlı sorhaz mis gibi de kokar, o kokuyu duyunca teryağlı bulguru yiyormuş gibi yutkunursun. Altınları kendisi bana getirdi, böyle elimin içine soktu, sıkı sıkıya da kapattı üzerine. Dedi, sakın bakma, Bahtaryan ormanlarına girinceye kadar da bakma. Kim Ane Hatun'un parasını çalabilir, hadi çalmaya kalksan, o koca kangal köpeklerini geçip eve girebilir misin? Aha böyle kocaman köpekler, tam kapı eşiğine uzanıyorlar, izinsiz ayağını eşikten içeri atsan paçandan tuttukları gibi yokuş aşağı seni çekip götürürler."

Durup Garabet'in yüzüne baktı. Ağlayan bir insana arkasını dönüp gitmek günah, dedi içinden. Ne yapacağını bilemedi. Sonra, "Garo gardaş," dedi, yarı neşe karıştırdığı yumuşak bir sesle, "Garo gardaş, ben şaka söyledim, senin kırma çok güzel ama uzun, benim için çok uzun. Bak sen kendin de gördün, kırmayla yan yana dursak, senin beşlin benim boyumdan iki karış büyük. Elim dahi yetişmedi tetik yerine."

Durup, sözlerinin onu nasıl etkilediğini anlamaya çalıştı. O konuştukça Garabet sanki başını daha bir önüne eğiyordu. Pusulacı Sebır başını biraz daha eğdi onun gözlerindeki çaresizliği anlamak için. Dik dik gözlerinin içine baktı.

Sebır, Garabet'in yanında taşa yasladığı beşli mavzeri alıp "pat!" diye ayağının dibinde yere vurdu, hazır ola geçiyormuş gibi kırmayla yan yana durdu.

"Bak," dedi. "Bak Garo gardaş, bak kendin gör, neredeyse boyu benim boyumu geçecek."

Garabet başını kaldırıp ona baktı, dudaklarının kenarında belli belirsiz bir gülme izi belirdi. Bunu gören Sebır'ın içine güneş girmiş gibi oldu, yüzü açıldı, rahat bir nefes aldı.

"Yani Garo gardaş," dedi. "Yani sen de yaptın gardaş, her evde senin bir bakracın var, kimin yoğurt kabı kırılsa sana haber verir. Senin yaptığın kar küreklerinin namı bütün Dersim'de bilinir. Sen kendin bana demedin mi gel sana öğreteyim, Hozat'ta çifte katlı apartman alırsın diye..." Durdu, yeniden baktı yüzüne, uzun bir kahkaha attı.

"Ha ha ha, yani Garo gardaş, senin yaptığın kar kürekleri yedi düvelde bilinir, karın dibine sok, sanırsın sabun sürmüşsün tahtaya, öyle küreğin üzerinden kar kayıp gider. Şimdi senin o kürekler olmasa, bu toprak damlar karlarıyla beraber fakir fukaranın başına yıkılmaz mı? Bu Dersim'de senin bu kız oğlan kız mavzerinin iki boyu kar yağar. Senin o kürekler olmasa, toprak damlar milletin üstüne yıkılır."

Garabet'e biri yaptığı işten bahsetmesindi, o esnada dünya dururdu. İçi güler, gözleri heyecanla, yumurtanın kabuğunu çatlatıp dışarı çıkan keklik yavrusunu izliyormuş gibi açılıp kapanırdı.

"Sebır gardaş, bir seferinde ben bir kar küreği yaptım..." Durdu. "Sebır gardaş," dedi, "Sebır gardaş, bizim buralardan gitmemiz lazım. Sarız'da bizim köylüler var, kiliseleri de duruyormuş. İstersen sen de bizimle gel. Ama para istiyor Koçanlı Mehmet."

Sebır güldü.

"Garo gardaş, haşa bu Sıncık Dağı'ndan ben de seni akıllı bilirdim, şimdi sen bu kadar çoluk çocuğu, kadınları alıp Kayseriya'ya götüreceksin. Valla demedi deme, kâfir önünüze girer, sizi tike tike doğrar. Bak demedi deme, herkes sizde küp küp altın olduğunu sanır. Benim babam anlattı, amcamla iki Ermeni aileyi alıp Kars'a götürmüşler. Ermeni'nin altınları alıp Urus'a kaçtığını duyan gâvur saldırmış, oracıkta linç etmişler para için, babamlar zor kaçmış. Yani Garo gardaş, ben de seni akıllı bilirdim, eskiden bizim pirler Maletiye'ye giderdi, şimdi gidiyorlar mı, yasak. Yasak olmasa ne olur, Sünniler gördükleri yerde dedeyi derdest edip hükümetin adamına teslim ederler. Bu Pir Kasım, Malatya'ya, taliplerine gitti. Bir güzel de ata binmiş, Koçak'ini[32] de yanına almış, böyle dut ağacından oyul-

32 Koçak, Alevi dedesi çıralık toplamaya çıktığında, kendisine eşlik eden kişi.

muş, baba yadigârı tambur sazını da atının terkisine asmış. Ne oldu biliyor musun? Daha Candarma gelmeden onu derdest etmişler koçekiyle. Alıp hapse attılar, o güzelim baba yadigârı sazına da hükümet el koydu."

Garabet:

"Sebır gardaş, biz burada da ölmüşüz. Bak görmüyorsun her gün biri birini öldürüyor. Bu hükümet harıl harıl karakol kuruyor."

Sebır:

"Okul getiriyor hükümet, telgraf bağlıyor. Fevzi Müdür kendisi demiş, herkese elifba öğreteceklermiş. Şimdi yeni yazı var, onunla öğrencek."

Garabet kinayeli güldü:

"Sebır gardaş, hani nerede okul? Karakol, her yerde karakol kuruluyor, kilise taşlarını alıp karakol kuruyorlar. Hiç Allah'tan korkmuyorlar, şimdi sen kilise taşını alıp karakol yaparsan o Candarma karakolun içinde ölmez mi? Kilisenin cinleri var, sen ziyaret ağacını kesip yaksan o gün cinler evi basmaz mı?"

Sebır;

"Basar," dedi. "Ben bir seferinde bizim ziyaretin ağacından düşmüş bir kuru odunu alıp eve götürdüm. Sabaha kadar rüya gördüm, anam beni uyandırmasaydı korkudan ölüyordum. Anam bana çok kızdı. Dedi, insan hiç ziyaretin ağacını kesip getirir mi? Dedi, yaş kesen baş keser. Dedim, kurumuştu ama anam dedi, o kurumamış, ben ateşe attım, insan gibi inledi ağaç, Garo gardaş, Kırklar Dağı seni inandırsın, ocakta ağaç yanarken bir çocuk gibi inledi, sesler çıkardı. Ziyaretin ağacı yakılmaz Garo gardaş, soğuktan tir tir titresen gene yakma."

Garabet;

"Aferin sana," dedi. "Aferin, insan yaş ağacı kesmemeli. Bak ben kar küreği yapmak için ta dağların başına çıkıyorum. Bir görsen, bu Bend Yaylası'nda ne ağaçlar var. Kara kavak, kara kavak çok hafif olur, kara kavak küremesini böyle kara vur, sanırsın rüzgâr. Öyle hafif. Hani iki günde, bilemedin üç günde aha böyle geniş bir küreme yaparsın ama insan kıyamıyor ağacı kesmeye, ben ta yukarı dağa gidiyorum, bir bir bakıyorum, ar-

tık yaşlanmış ağacı buluyorum. Zaten yaşlanmış ağaç seni çağırır, gel beni kes der. Kes, kökümden yeniden bir hayat cibildesin. Ama o Candarma kilisenin taşlarını alıp götürüyor, senin baban da taşıyor. Söylemedi deme, cinler bir gün çarpar, çarpar da böyle benim gibi kötürümler."

Sebır:

"Anam da öyle söylüyor. Kilisenin arkasındaki o ağaçları da kesti Candarmalar."

Garabet:

"Ya, şimdi bu Yusuf Ağa sırası geldi mi gelip bu tepede durup bağırıyor. Bizi üzerine almış ya... Madem o kadar erkek, gidip o Candarma'ya bağırsın. Bu Bahtaryanlar ağaç kesmekten birbirine girmediler mi? Otuz kişi öldürmediler mi, meşe yaprağından dolayı?"

Sebır;

"O başka," dedi.

"Sebır gardaş, niye başka? Ben kendim gördüm, dalları kesilen o meşe ağaçları bir daha boy vermemiş, böyle yarı kuru, sanırsın goni çalısı, öyle yere yayılmış. Benim keçiler dahi meşe dalını kırmaz, iki ayağını dalın üstüne koyar ama kıyamazlar ağırlığını versinler."

Bir süre ikisi de sustu. Orman yolunda, toz bulutu içinde bir atlı göründü. Sanki atın ayaklarından kalkan sarı kül, ata yetişmek için çırpınıyordu.

Sebır:

"Rayber'e Sed Ağa'nın atı," dedi. Sin tepesinin görüldüğü bayırda iki atlı daha belirdi. Sebır'ın sesi heyecanlandı.

"Bak, ben demedim mi Rayber'in atı, hiçbir at ona yetişemez. En has atı yarım gün önce dört nala versen, onun atı göz açıp kapayıncaya kadar gelip geçer onu."

Sebır o kadar heyecanlamıştı ki, Garabet bir an onun karaçor döneceğini sandı.

"Koşsun," dedi Garabet, "koşsun, o Kopo sanıyor Fevzi Müdür ona madalyon verecek. Gidip telgraf teli kesiyor, sonra da Seyit Rıza kesti diyor. Satoğlu ile bir olup hükümete Hamidi milisi olmuşlar."

Sebır kendini kaybetmişti, onun sözlerini duymadı.

"Garo gardaş, o atı nereden almıştır dersin?"

Garebet:

"Hükümet vermiştir, hükümet verdi ki, uzaktan karakollara ateş edip gitsin, sonra da Candarma salsın fakir fukaranın üstüne."

Sebır:

"Ama Garo gardaş, o da sizin Ermenileri korudu. Onun Urus'a götürdüğü tek bir Ermeni'nin burnu dahi kanamadı. Haçeli'deki Ermenilerin hepsinin nüfusları da var."

Garabet:

"Bir köy verdiler. Benim de bir köyüm olsun. Bu Yusuf Ağa dahi merhamete gelir, bizi götürüp öz kardeşleriymiş gibi Hozat'ta kaydına geçirir. Bak o Teştek Ermenileri için canını veriyor Yusuf Ağa. Her birinin yüz kök ceviz ağacı var. Bak Sebır gardaş, bu dereye bak, su dahi yok."

Yere koyduğu tüfeğini alıp yeniden sarmaya başladı. Uzaklara gitme hayalleri kurdu. Yüzü birden bir çocuk gibi somurdu, karanlık gözlerinin arkasında bir şeyler düşündü.

Sebır;

"Garo gardaş," dedi.

Bezleri mavzerin gövdesine saran Garabet, cebinden çıkardığı ipin bir ucunu ağzına aldı, tetiğin içinden geçirip sıktı diğer ucuyla. Dişleri arasından;

"Hıı," dedi.

"Garo gardaş, bende iki altın olduğunu kimseye söyleme."

"Söylemem," dedi Garabet.

"Benim atım olsun, sizi alır Kayseriya'ya kadar götürürüm. Sorana da derim, annem, babam."

Garabet, onun saflığına güldü.

"Dört kadın daha var, onlar kimin anası?"

Sebır:

"Amcamın, derim. Benim bir arkadaşım var. Muhacir, ismi Taşma, Torut köyünden. Çok iyi bir çocuk, bir görsen taa deniz aşıp gelmiş, ona da söylerim."

Birden yeni bir yol bulmuş gibi gözleri parladı Garabet'in.

"Bak Sebır gardaş," dedi. "Sen bizimle gelirsen ben de sana bu tüfengi bedava veririm. Bak, bu karşı tepelere iyi bak. Ben onu burada bir yere saklarım, oraya vardığımızda ben de sana nereye sakladığımı söylerim. Şimdi sen bu iki altını nereye götürsen, onları Ane Hatun'dan çaldığını herkes bilir. Bu Kopo duysa elini gırtlağına koyar, hemen senden alır. Almaz mı?"

Sebır;

"Alır," dedi. "O Kopo evliya babası Sed Ağa'yı dahi mezardan çıkarıp soyar."

Kalkıp bayır aşağı ormanın içinde yürümeye başladılar. Kalın bir lepık ağacını gören Garabet, ağacın etrafında gelip gitti. Başını kaldırıp başı göklere ağmış ağaca baktı. Bezler sarılı beşlisini kenara indirip ağacın boğumunu ölçmek için iki eliyle ağacı kulaçladı.

"Hay maşallah," dedi. "Mübarek, bak o kadar bu ormana bakmışım, nasıl da büyümüş."

Birkaç adım geri geri gelip yeniden ağaca baktı. Ölçüyormuş gibi ağaçtan kaç tomruk çıkacağını hesapladı. Yeniden ağacın yanına gitti, elini ağacın etrafında birleştirdi, cebinden ipini çıkarıp ölçtü.

"Hay mübarek," dedi yeniden. O kadar kendinden geçmişti ki, Sebır yere koyduğu beşliyi alıp gitseydi ruhu dahi duymazdı.

Oturmak için yer arandı. Cebinden tütün tabakasını ve ceviz piposunu çıkardı. Lepık ağacına bakarken, elleri bin yıldır yaptığı bir şeyi yapıyormuş gibi tütün tabakasına gitti. Sarı tütün liflerini parmakları arasında okşadı. Ermenice bir şeyler söylendi.

"Sebır gardaş," dedi, belli belirsiz.

Sebır, birkaç adım geride durmuş, onu izliyordu.

"Sebır gardaş, gel otur. Tütün istiyorsun?"

Sebır;

"Yok," dedi.

"Sana söyleyeyim, bak senin bu huyunu çok sevdim. Sizin bu Kızılbaşlar bıyığı terlemeden tütün içmeye başlıyor... Aferin, gel otur."

Sebır gidip Garabet'in yanına oturdu. Onun tütünü nasıl piponun içine doldurduğuna, cebinden çıkardığı tepmeli çakmakla tütünü nasıl yaktığına baktı.

"Bak Sebır gardaş, şimdi her yerde lepık ağacı olmaz, olsa da bu kadar kalınını bulmak zor. Bu yukarıda ben iki tane bellemiştim ama gelip kestiler. Yazık, o yaşta ağaç kesilir mi? Kesip kızak yapıyorlar. İnsan hiç lepık ağacından kızak yapar mı? Şimdi bu ağaçtan öyle bir sanduka olur ki, böyle kıymazsın bakasın. Üç sanduka çıkar, üç çeyiz sandukası, böyle üstünü de Acem işi işleyeceksin. Bu lepık ağacından sanduka yap, yedi düvelden duyan onu genç kızına almaya gelir. İçini de böyle üç bölme yapacaksın, çekmeceli, kilit de taktın mı..."

Piposunu dudaklarının yanına sıkıştırdı. Sarhoş olmuş da başı dönüyormuş gibiydi, yeniden kalkıp ağacın dibine gitti, başını kaldırıp yukarı baktı. Üst üste, "nıç! nıç! nıç!" etti. "Hey mübarek Allahüteala'nın şu işine bak, ne güzel de boy atmış. Üç çıkar, şu kök boğumundan da..." durdu, yeniden nıç, nıç, çekti.

"Hey mübarek," dedi, "beş dakka baksan başın arkada sırtına yapışır. Gel Sebır gardaş, gel hele bir şuna bak. Şimdi bu lepık ağacı, ben diyeyim bin, sen de iki bin yıl dayanır. Bak, görüyor musun, yosun dahi bağlamıyor. Kabuğu sanırsın sabun. Bak bak, şöyle parmaklarının ucuyla bir dokun."

Sebır da onun gibi parmaklarını ağacın gövdesinde gezdirdi.

"Mübarek, bunun tahtası da böyle serin olur. Bu ormanları gez, hiçbir ağaç bu lepık ağacı gibi serin değildir. Dünya sıcaktan kavrulsa, bu lepık ağacının gövdesi Munzur Suyu gibi serin olur."

Ağacın gövdesinin serinliğine Sebır da şaşırdı.

"Garo gardaş, ziyaret ağacı gibi..." dedi.

Garabet:

"Gardaşım, ziyaret ağacı hantal olur. Şuna bak, bak, bak korkma, görüyorsun? Tek bir çıkıntı yok, bak hiç yosun var mı? Dünyada hangi ağaç yosun bağlamaz ama lepık ağacının gövdesi yosun tutmaz. Türkler buna çınar der, ama hası lepıktır. Böyle meşe ağaçları içinde olanı bu lepık ağacının özbeöz

hası. Bunun bir de kokusu olur. Şimdi sen bunu kes, götürüp gübreye yatır, böyle koyun keçi ahırına koy, mübarek gübrede pişsin, on yıl bırak o gübrede bir şey olmaz. Keseri vurur vurmaz mis gibi bir orman kokar. Sen onu rendele, sanırsın rüzgâr esiyormuş da koku yeri göğü almış. Anafatma çiçeği nasıl kokar, işte öyle kokar mübarek. Şimdi cevizden de çeyiz sandığı olur ama naftalin koyacan en alta. Yoksa elbiseye ceviz kokusu siner, kokudan giyemezsin. Ama bu mübareğin içine elbise koy, sanırsın mis gibi gül kokularına yatırmışsın, öyle güzel dağ rüzgârı kokar."

Garabet bir süre daha öyle lepık ağacına övgüler düzüp durdu. Oradan lafı alıp ormanlar tanrısına getirdi.

"Sebır gardaş," dedi. "Ormanların perisi Bız[33] Aleyhisselam bu lepık ağacına sevdalanmış, niye sevdalanmış biliyor musun?"

Sebır, Garabet'in bir ağaca böyle övgüler düzmesine şaştı. Adımlarını hızlandırıp yanı başında yürümeye başladı.

"Bilmiyorum Garo gardaş, anam ayakları keçi, gövdesi insan diyor."

Garabet güldü.

"Ha ha ha, siz bu masalları hep birbirine karıştırıyorsunuz, birini alıp ötekine ekliyorsunuz, hiç öyle olur mu? Bız Aleyhisselam'ın boynuzları bu lepık ağacından, diğer her yanı özbeöz insan. Şimdi ben sana sorarım, keçinin, boynuzları dışında bu lepık ağacına benzeyen bir yanı var mı?"

Sebır bunu nasıl düşünmediğine şaştı.

"Yok," dedi.

"Yok tabii, nereden olsun, şimdi ormanlar perisi Bız Aleyhisselam lepık ağacına sevdalanmış, her gün gelip altında yatar, üstüne çıkıp meler, yaprağını kendine yorgan yapar, yatar. Lepık ağacı da, ormanlar perisi onu seviyor diye güller gibi açmış. Nasıl kadının kutsallığı, sevgi karşısında gül kanatları gibi açılıyor, işte öyle yaprağını açtıkça açarmış." O anlattıkça, Sebır, Garabet'in sözleri ağaca yeniden şekil veriyormuş gibi baktı ağaca. Ağacın kocaman yaprakları vardı, hiçbir ağacın

33 Bız, keçi.

yapraklarının, lepık ağacı yaprakları kadar geniş olduğunu görmemişti.

"Sen daha gençsin," dedi Garabet. "Şimdi senin yaşında insan yeni yeni fark eder hayatı. Senin yaşlarda insan deli divane olur. Zaten sen böyle bir dağ yerine ovada doğsaydın, yatağından kırma diye sıçramazdın. İnsan bu yaşlarda çok rüyalar görür. Ben senin yaşındayken, bir gün babamın hızar bıçağını kaynatmak için Eğin'e gitmiştim. Eğin bu Hozat'tan daha güzeldir, dükkânlar böyle sıra sıra dizilmiştir. Genç kızlar, erkekler dükkânların önünde tura çıkarlar, böyle her dükkânın önünde durup bakarlar camlara. Babamın has gardaşı semaverci vardı. Semaveri sen bilmezsin, böyle bu benim pipo gibi lülesi olur, iyisi gümüşten olur, ama gümüş çok para. Ama ben bakır olanını daha çok seviyorum. Şimdi bakıra çekiç vur, kenger sakızı gibi şekil alır. Dükkâna girdim, böyle ufak bir çocuk var, kucağına bakırdan bir semaver almış, dünyadan kopup gitmiş, üç genç kız camın arkasında durmuş ona bakıyorlar. Onun, kuşları, karacaları nasıl öyle güzel yaptığına bakıyorlar. Böyle bir güzel de Kuran yazısı işliyor her resmin yanına. Meğer usta gelmiş, benim hızar bıçağını alıp kaynatmış ama ben unutmuşum. İşte o usta, haber saldı benim babaya, dedi, bu çocuğu bana ver..."

Sebır:

"Niye?"

Garabet şaşkınlıkla Sebır'a baktı.

"Niye olacak Sebır gardaş? Usta insan bilir, bir çocuk gelip ustanın işini izlesin, gerçekten has ustaysa, hemen o çocuğu ister, zanaat öyle bir şeydir, hevestir, böyle daha ana karnındayken içine düşer insanın, sonu ne olursa olsun insan o hevesin peşine düşer gider..."

"Verdi mi baban?"

Garabet;

"Vermedi," dedi. "Ama bana aletler aldı, dokunmaya dahi korktuğu ceviz tahtasını benim elime verdi. Benim dede, onun dedesi, daha büyük dedesi, hepsi has marangoz, bir de taş ustasıylarmış. Bizim mermer kesme bıçağımız dahi vardı Sebır gar-

daş. Mermer, çakmak taşından daha sert. Ağaç oymak kolaydır, bir keski vursan, aha böyle bu benim yumruğum kadar tahtayı birden söküp alırsın. Mermer öyle değil, mermerden bu kadar bir parça almak istesen, ben diyeyim üç gün, sen de dört, anca kesip alırsın. Ama sen mermer taşının etrafında gelip gittikçe, ay gün olur, bir rüyada yaşarsın. Şimdi ben bu bakraç kapları yapmasam, bir gün elim ağaca değmesin, o gün ölürüm. Ben bir seferinde hasta oldum, iki gün yattım. Benim hatun otlar kaynattı, bir kucak dağ otu toplayıp getirdi, yok, bana mısın demedi. Gözlerimi dahi açamıyorum, çoluk çocuk, bu zavallı kadınlar gözlerimin içine bakar. Bizimle beraber gelen yaşlı Pirke vardı. Demiş, ahmaklar, siz onu yataklara yatırdıkça toptan ölür, ölür de arkasından yaslar tutarsınız. Demiş, onun eline bir tahta ile küçük bir bıçak verin, verin eline, iki güne varmaz ayağa kalkar. O yaşlı Pirke olmasaydı ben belki de ölmüştüm. Şimdi senin yaşında insan, eşkıya gördü mü, eşkıyalık sevdası hemen içine girer, girer de ne yaparsan yap içinden söküp atamazsın. İşte Bız Aleyhissselam'ın içine de bu lepık ağacı girmiş. Her gün gelip dibinde dururmuş, kafasını sürtermiş, diliyle serin sularını yalarmış. Şimdi senin rüyana silah girmiş, bir kız sana gülseydi, gözün dünyayı görmezdi.

"Şu yeryüzünde kadın bir, çiçek iki, ikisi de gülünce güzeldir, suratlarını assınlar kimse onların yüzüne bakmaz. Bir dikenden kaçıyormuş gibi kaçar. Yani batar insana, yüzü gülmeyen kadın sana bütün kutsal hazinelerini açsın, bir diken seni bahçesine çağırıyormuş gibi arkana bakmadan kaçarsın. Şimdi sevgisiz çiçek de açmaz. Şimdi ben bakraç yaparım, kara damar girmiş meşe kütüğünden dahi ben bakraç yaptım. Bazı insanlar, toprağın üstünde çakıl taşı varsa, eline bir çubuk alıp şöyle altını bir karıştırmaz. Sizin bu Dersim böyle, öyle kara çakıla evini kurar, evin etrafındaki çakıl taşlarını dahi aralamaz altında ne var diye. Şimdi sen sevmedin mi toprağı, toprak güler mi, gülmez. Ne yaparsan yap gülmez, bereketlenmez. Duvar ustası taşa gülmeden, taş şekil alır mı, almaz. Güzel yüze herkes koşar, koşar da deli divane âşık olur. Şimdi bu Osmanlı bizim Ermenilere gülmemiş, bizimki küsmüş tabii. Bak şimdi bu

Dersim'e de hükümet gülmüyor. O Abdullah Paşa bu aşiretleri çağırıp iki çift güzel laf söylese, bu dağ taş, hazreti peygamgerleri çıkıp gelmiş gibi ona koşar. Bu Fevzi Müdür de gülmez. İnsan hiç kilise taşını götürüp Candarma karakolu yapar mı?"

Sebır;

"Yapmaz," dedi. "Anam dedi, biri o taşlara elini sürsün, gün yüzü görmez. Hem o taşların altında o Sorpiyan keşişi gibi biri varsa, işte o zaman alimallah, ne yaparsa yapsın, kapısına güneş doğmaz."

Garabet;

"Aferin, doğmaz," dedi. Piposundan derin bir nefes aldı. Sebır onun sözlerini unuttuğunu sandı.

"Ağaç da öyledir, Sebır gardaş," dedi Garabet. "Taş bilene öyledir. Taşı taş diye geçmeyeceksin. Benim rahmetli dedem, koca bir kayadan bir haç yapmış, insanlar ziyaret diye sıraya girmiş. Bizim bu evlerin yukarısında şimşek koca bir meşe ağacını vurdu, kütüğünü alıp getirdim, bir görsen nasıl ağır, sanırsın köpek ölüsü. Dışı da böyle çürümüş, sizin bu darakutuk dediğiniz kuşlar her yerini kalbur gibi delmiş. Getirdim, bir görsen baltayı vurur vurmaz mübarek mavzer dipçiği gibi geri tepti. Şimdi sevmeyince, gülistan bahçesi dahi insana yaban dikeni gibi gelir. O meşe kütüğü, ben diyeyim bir ay, sen de iki ay beni uğraştırdı ama ben ondan bir bakraç yaptım ki, içinde bir orduya yoğurt mayala, yüz adama hamur yoğur, öyle büyük. Aha böyle kocaman. Bir güzel de bademyağı sürdüm. Meşeye yağ sürdükçe canı ister, yani sevilmek ister, parmaklarının içine böyle dirhem kadar bir yağ alıp usul usul ov, bir yarayı ovuyormuşsun gibi, sen ovdukça, mübarek cam gibi güler. O kadar güzel parlar ki, içinde bir ay ekmeği unutsan, dirhem küf tutmaz. İçindeki ekmeği kurutmaz da, ağzına at, mübarek, sanırsın meşe odununda pişmiş somunu fırınından yeni çıkarmışsın. Şimdi niye bu Dersim ekmeğini meşe bakracında saklar, meşe bakracındaki ekmek bayatlatmaz Sebır gardaş? Bir güzel de kokular verir ekmeğe. Şimdi bu lepık ağacı, yalanı boynuna, ormanlar perisi Bız Aleyhisselam gece gündüz benim o meşe bakracını yağladığım gibi, dikenli diliyle yalamış bu ağacı.

Alnını sürmüş, bir çocuğun ayasını yalıyormuş gibi dikenli diliyle yalamış. Şimdi bu dünyada çocukların sevdiği iki şey vardır, meşe toprağını yemeyi çocuklar çok sever, bir de keçilerin ayalarını yalamasını..."

Sebır, bir keçi elini yalıyormuş gibi güldü.

"Bizim keçi bir seferinde benim kulağımı ısırdı, Garo gardaş," dedi.

Garabet;

"Isırır," dedi. "Şimdi yeryüzünde her canlı sevdiği karşısında kendini kaybeder, kaybeder de acıdan kıvranır. Şimdi bak, Seyit Rıza bu toprakları ateşe vermezse bana da Marangoz Garo demesinler. Şimdi insan her acıya katlanır ama evlat acısı bir, yar acısı iki, bunlara katlanamaz insan. Ferhat boş yere kendini çöllere vurmadı. İnsan sevdi mi kendini unutur, insan kendisini unuttu mu, Hazreti İsa Aleyhisselam dahi olsa öbür yanağını çevirmez, yüreğinin yandığı gibi dünyayı yakar. Yakar da karşısına oturup hüngür hüngür ağlar."

Sebır, yeniden bir beşli edinme sevdasıyla yanıp tutuştu.

"Öyle, Garo gardaş, sen bunu çok doğru söyledin."

Garabet, kendini o kadar kaptırmıştı ki;

"Bak Sebır gardaş," dedi, "sen bu Dersim'in en büyük pusulacısısın. Kimse senin sırrına ermez, haber nasıl getirip götürdüğünü. Sen gidip Abdullah Paşa'nın sofrasına otursan anlamaz senin o meşhur haberci olduğunu. Nasıl anlasın, onun elinde defter defter harita var, gene de bu dağların içine girse, bir sonraki köyün yerini bulamaz."

"Bulamaz," dedi Sebır.

"Bulamaz, Sebır gardaş, şimdi bu tiyareler icat edilmeseydi biz burada yaşardık. Enver Paşa'nın o Sarıkamış'ta donan ordusunu mezarından kaldırıp bu dağlara salsan gene bizim yerimizi bulamaz ama bu tiyareler her gün üstümüzde uçup durur. Bir görsen, her sabah gelip üstümüzde dönerler, dön babam dön. Şimdi, bu kadınlar olmasa, alır başımı giderim. Sebır gardaş, bu kadın milleti gölgesinden dahi korkar. Şimdi, seven insan korkar..."

Ormanın içinde çıplak bir yere çıktılar. Garabet, bakraç kütüğünü nerede bıraktıklarını çıkarmaya çalıştı.

Sebır;

"Garo gardaş, şuraya bırakmıştık," dedi.

Sırtından büyük bir yük kalkmış gibi, geride bıraktığı ormanlık tepeye bakıp derin bir nefes aldı.

Bakraç yapmakta olduğu kütük, bir patikanın kenarında süt gibi apak parlıyordu. Varıp yarısı oyulmuş ağır kütüğü tartmak istiyormuş gibi kucakladı.

"Daha çok işi var," dedi.

Kütüğünü sırtına almaya çalışırken Sebır ona yardım etti. Bezlere sardığı beşliyi kendine destek yapıp ayağa kalktı. O an Sebır, koca bir kütüğün altında debelenerek ayağa kalkan Garabet'e nedensiz üzüldü. Ürkek bir sesle;

"Garo gardaş," dedi.

Yeni ayağa kalkmış, ayaklarına dolanan örken ipini toplamaya çalışan Garabet, ne söyleyecek diye tereddütle ona döndü.

"Garo gardaş, şimdi sen buradan gidersen, kim ağaçtan bakraç yapar?"

Garabet, onun sözünü değiştirdiğini anladı.

"Bilmem," dedi. "Kimse de yapmaz, zaten ben böyle gün yirmi dört saat kap kacak oyarım ağaçtan, ama onlar bir kilo tereyağını dahi çok görürler bir bakraç kabına. O Kopo'nun babası öldü, ben ona dillere destan bir tabut yaptım, kapaklı, baş tarafı aynalı bir sanduka gibi açılıp kapanıyordu. Bana tutup hasta bir keçi yavrusu verdi, zaten kimsede merhamet kalmadı Sebır gardaş."

Sebır;

"Kalmadı," dedi, "anam da öyle diyor Garo gardaş, diyor bu zamanda kimsede merhamet kalmadı, onun için de bu hükümet bu Dersim'i bu sefer sağ komaz, diyor."

Garabet:

"Aferin senin o anana Sebır gardaş, hemi de bin kez aferin, bak o kilise taşlarını Candarma söküp götürür, anan dışında karşı çıkan var mı?"

Sebır;

"Yok," dedi, "Garo gardaş, anam babama da bir sürü küfür etti, dedi, hepimiz çarpılacağız, insan hiç ölmüş insanın mezar

taşını söker mi. Garo gardaş bir de anam, diyor, girsin hükümet girsin bu Dersim'in kökünü kurutsun."

Garabet Sebır'ın sesini artık duymuyordu, kendi kendine konuşuyormuş gibi söylendi: "Kimsede merhamet kalmadı." Ağaçlı bir tepeyi gösterdi Sebır'a,

"Sebır gardaş, bu tepeyi görüyorsun, bir görsen orada ne boğumlar var, ağaçları da çok sağlam, ama kimse anlamıyor Sebır gardaş, ben günlerce, aylarca ağaç oyarım, bir kilo yağ dahi vermiyorlar. Bak sen o kadar pusula taşırsın, düğün olsa seni çağırırlar haber götür diye, ölü daha son nefesini vermeden, sen o nefesi alıp Kaf Dağı'nın ardındaki hısmına götürürsün, götürürsün de daha gözlerini kapamadan alıp getirirsin hısım akrabasını. Kim veriyor sana saraylar?"

Sebır;

"Vermez," dedi. "Bu Teştek köyünde Ibel ağa var, has Koçkirili, böyle bıyıkları kulaklarının arkasına kadar giderdi. Bir görsen, konuştuğunda bıyıklarının uçları titrerdi. Bir de cem vururdu, saz çalardı. Kardeşi Hemli Ağa son nefesini vermek üzereymiş, çağırdılar beni. Ibel Ağa bana dedi, yaparsan sen yaparsın, Koçkiri'de bizim küçük gardaş var, benim Hemli son nefesini vermeden gardaşını görsün, hasret gidersin. Haber sal, kardeşimizi getir de gözleri açık gitmesin. Üç gün üç gece hiç uyumadan gittim. Hiç öyle cem tutulur mu? Bir de dedeymiş, bıyıklarını da tutup buruyor. Garo gardaş saz çalan insan hiç bilmez mi..."

Saz çalan pirlere çok saygılıydı Sebır. Ağzı varmadı kötü söz söylemeye ama içinden geçirdiği ağzından çıkmış gibi üst üste, "Tövbe, tövbe," dedi.

Garabet;

"Aferin," dedi, "sana aferin... Bak şimdi ben bu koca ağaç kütüğünü taşır götürürüm. Bak, şu ellerime bak, tırnaklarımın altı ağaç çapağı dolu, geceleri bırakmaz uyuyayım. Benim o küçük kız tutar tırnaklarıyla çeker, çekerken dikenler ona batmış gibi yüzünü ekşitir. Ama Sebır gardaş, zanaat gibisi yok. Sen silaha merak salmışsın, sen de doğrusun, şimdi senin bu merak Canabıhakk'ın dünyayı yoktan var etmesi gibi kötü. Şimdi Tan-

rı'da o kadar merak olmasaydı, kulları rüyalarının peşinden bu kadar gitmezdi."

O ne zaman böyle konuşsa Sebır'ın içi sıkılıyordu.

"Şey," dedi, "şey Garo gardaş, sen neden gidersin Sarıziye'ye?"

Garabet bir çocuğa gülüyormuş gibi güldü.

"Sebır gardaş, Sarız, Sariziye değil. Ben görmedim yalanı boynuna, böyle kocaman bir nehir akar içinden, Saros Irmağı. Sizin bu Munzur ne ki, yüce bir dağdan kopup gelir. Avşarlar varmış dağlarında, uçsuz bucaksız ovalar. Bir görsen, bu Avşarlar ne kadar iyi insanlar olur. Böyle Ermeni kapısına gitsin, ne yapar yapar, onu yerin altında saklar, gene hükümet adamına vermez."

Sebır;

"Günahtır tabii," dedi. "Şimdi sen bir Ermeni'nin yerini gidip hükümete söylesen, sana aha böyle bir kese altın verir. Ama sen daha eve varmadan küt diye düşer ölürsün. Bak bu Kopo bu kadar zalim bir adam, hükümetin milisi, şimdi bu Dersim'i de o karıştırıyor, benim babam diyor. Her gün hükümet konağında, gece gidip telgraf teli kesiyor, sonra Seyit Rıza kesti diye muzevirlik yapıyor. Ama o Fezlıkan Ermenilerini söylemez, her şeyi söyler ama onları söylemez. Çünkü günahtır."

Garabet;

"Aferin," dedi, "aferin sana Sebır gardaş, ben seni bu kadar mert bilmezdim. Bir de sana çocuk derler, çocuklar hiç böyle düşünür mü? Aferin. O Kopo versin o Ermeni'yi hükümete, o gün bu Kızılbaş onu rüzgâr gibi üfler."

"Üfler," dedi Sebır, "keşke verse de herkes gidip yüzüne tükürse. O karısı Meneş Hatun, böyle onun o patlak gözlerinin içine tükürsün!"

O konuştukça Garabet onu, "Aferin, aferin" diye destekledi. Garabet'in sırtındaki ağaç kütüğü ağırlaştıkça ağırlaşmıştı, ayakları yalpaladı, sırtını bir yamaca verip, sırtındaki kütüğü yere indirdi. Gözlerinin içine akan tuzlu teri, eskimiş kazak koluyla sildi. Cebinden tütün tabakasını çıkardı, derin şeyler düşünüyormuş gibi, parmakları kendinden habersiz sarı tütün liflerine gitti.

Tütünü parmakları arasında ovdu, başparmağı ile işaretparmağı arasında ufaladığı tütünü pipo lülesinin yuvasına yerleştirdi, nasırlı başparmağı ile yuvaya iyice bastırdı.

Sebır, onun bütün hareketlerini bir bir izledi, ceviz piponun üzerinde küçük bir kuş resmini fark etti. Minnacık bir nokta gibi işlenmişti piponun lüle yerine. Yüzü belli belirsiz sevindi.

"Garo gardaş," dedi, "şimdi sen bu kadın, çocuğu alıp oraya gitsen, size toprak verirler mi?"

Garabet:

"Orasını kimse bilmez ama kilisenin çanı bile çalıyormuş. Şimdi bu Dersim'de dahi kilise kalmadı, orada kilise çanı çalıyor. Sen hiç ezan sesi duydun mu Sebır gardaş?"

Sebır;

"Duymadım," dedi. "Bir seferinde İn köyünün oradan geçiyordum, adam kılam söylüyordu, belki odur."

Garabet:

"Onların camisi yok, ama odur. Şimdi, ezan en güzel gece okunur, Arabi okur imam. Bizim köyde cami vardı, böyle bir kavak boyu minaresi var, içinden merdivenle çıkılır, imam oraya çıkar."

Sebır;

"Evinde okusun o adam gibi," dedi.

"Öyle olur mu Sebır gardaş, şimdi sen Haçeli köyüne seslenmek istesen, bu derenin içinden mi seslenirsin?"

"Yok," dedi Sebır.

"İşte ondan, şimdi ezanı duysun diye yukarı çıkacaksın, tepeye çıkıp seslenmek gibi. İşte o ezan güneş çekip gittiğinde, sanki dünyayı sessizliğe çağırıyormuş gibi gelir insana. Şimdi seher vakti, çan sesiyle uyanacaksın Sebır gardaş. Bir görsen, böyle uzak tepenin kıyısından tın tın, tın tın, diye seni güneşi karşılamaya çağırır kilise çanı."

"Orada, Sarız'da çağırıyor mu çan Garo gardaş?" diye sordu Sebır.

"He ya, öyle diyorlar, yukarı yaylalarında da Avşarlar varmış, has Türk olur Avşarlar. Böyle Kızılbaş gibi, zaten sen bu

Anadolu'yu bir boydan bir boya yürü, ya has Türkmen ya Sünni Müslüman olur."

Sebır:

"Size bir şey yapmazlar mı?"

"Yok, yapmazlar, Sebır gardaş. Şimdi o İn köyü size bir şey yapar mı? Yapmaz, siz hemen onlarla kirve oldunuz. Şimdi, devlet kötüdür Sebır gardaş. Ermeni'nin başına geleni de devlet istediği için bütün bunlar oldu, şimdi devlet olmasa, hükümet olmasa, bu Anadolu'da kimse kimseye karışmaz."

Sebır;

"Onu benim babam da söylüyor," dedi. "Babam diyor, devlet bize bu nüfus kâğıtları verdi, başımıza iş getirir. Çoğu köy gidip almadı, ben de almadım, babam da dedi alma, alırsam beni yarın öbür gün Candarma'ya alırlar."

Garabet, çakmağını çıkarıp tütünü yaktı, yakar yakmaz da ortalığı keskin bir tütün kokusu aldı. Üst üste içine çekti, bir top duman Garabet'in burnundan, ağzından dışarı fışkırdı. Öksürdü.

"Sert, çok sertmiş mübarek," dedi. "Şimdi bu Koçanlı Mehmet bizi oraya götürecek, biz oraya gittik mi, kilise ne yapar eder bize nüfus verir, değil nüfus, bize böyle dayalı döşeli evler de verir."

Sebır:

"O Koçanlı yiğit derler ya yalan, yiğit adam hiç sizden para alır mı?"

"Alır," dedi Garabet, "herkes alır, o eski devirdi. Şimdi herkes alıyor para."

Sebır:

"Garabet gardaş, ben senin yerinde olsam kendim giderim. Sora sora Bağdat bulunur demişler.."

Garabet piposunun içinde yarı yanmış tütünü taşa vurup boşalttı. Ot çöpüyle lüleyi temizledi, yeniden meşe kütüğünün altına girdi. Bir iki adım attı.

"Sebır gardaş, sen çok temiz bir çocuksun," dedi. "Bak, ben bunca yıldır buradayım..." Söyleyeceğini unutmuş gibi alnını yukarı kaldırdı. "Büyük eşkıyalar böyle senin gibi temiz olur-

lar. Bu Çavdar Hüseyin, Sahan Ağa, Pırço, hepsi böyle senin gibi iyi insanlar. Kırk yıllık dostmuş gibi yanına otururlar. Şimdi sende de o var. Şimdi sen benimle gelsen ben giderim oraya, ben bir de sana zanaat öğretirim. Böyle seni parmakla gösterir Sarız eli. Sana bir de saz yaparım, saz kırmadan daha iyidir. Saz çalan adam bir daha eline kırma mırma almaz, dünyayı gözleri görmez."

XIV

Garabet biliyordu, Sebır ne yapıp edip o silahı elinden alıp gidecekti. Ama bu dağların ardında bir erkek yoldaş edinmek, onunla ağaç kütükleri kesmek, o kütüklerden insan suretli kap kacak yapmak, sohbetler etmek ne kadar güzeldi. Garabet Sebır'ı alıp evine götürürken, Boker Dağı'nda üç kadın, şişen karnı cüssesinden daha büyük bir küçük çocuk, dört yetişkin erkek; Çöyt, Çöyt'ün kangal köpeği ve koyun sürüsü, Merab Yaylası'ndaki yılanın, içtiği sütü dışarı istifra etmesini bekliyorlardı.

Boker Dağı'nda bekleyenler arasında en sabırsız olanı, kucağında hasta çocuğunu tutan kadın ile Çöyt'ün kangal köpeğiydi. Kangal köpeği, sabırsızlıktan kudurmuş gibi hırlıyor, bir tepeden ötekine koşuyordu.

Çöyt, köpeğin havlamaması için adeta yalvarıyordu.

"Tamam babam, tamam," diyordu, "anladım, sabrın kalmadı, beş dakika daha bekle." Köpeğin boynuna sarıldı, "Hadi gel," dedi, "gel..."

Pırço'ya seslendi.

"Veys kardeş, sende biraz ekmek yok mu?"

Veys;

"Yok," dedi.

"Şimdi, bu benim kangal böyle kokusunu aldı. O yılan sütü içti, midesi kalkıp geldi, kustu kusacak. Onun için benim bu kangal yerinde duramıyor. Yani ben bıraksam, o yılanla birbirine girerler, böyle gün yirmi dört saat bir top gibi yuvarlanırlar dere tepe."

Hasta çocuğun annesi;

"Yuvarlansın," dedi. "Bırak yuvarlansın, bu nasıl kutsal yılan, sen dedin ziyaret yılanı, bırak da gidip yuvarlansın..."

Çöyt:

"Hala hala bacım, sen kendin geldin, geldin de biz bunca adam da senin için çıkıp buralara geldik. Bak benim koyunlar açlıktan öldü, benim bu kangal dahi açlıktan inlemeye başladı. Şimdi senin yaptığın iş mi bacım, sen kendin geldin, benim bu misafirlerim dahi senin için çıkıp buralara kadar geldiler. Sen olmasaydın, ben şimdi onları Hızır elçileriymiş gibi alıp Vank'a götürmüş, o keşiş de beni padişahlar gibi ağırlamıştı."

Ancak kadın onu duyacak gibi değildi.

"Oldu mu?" dedi. "Senin bu yaptığın oldu mu? Biz dağlar aşıp geldik." Öfkeden yanındaki kadına söylenmeye başladı.

"Bacım sen dedin, ona gidelim, beni alıp bu Allah'ın zırdelisine getirdin. Şire, Şire bu Sultan Baba Dağı'ndan korkmazsın, bu deliye Seyit Kemal soyundandır dersin. O Seyit Kemal hasbehas Derviş Cemal Sultanımızın göz nuru. Yılanlar onun sesini duysa yuvalarından bir bir çıkıp gelir. Bu nasıl yılan, hiç merhamet yok mu, benim bu yetim bu dağın başında ölür Şire, ölür de ben de hakkımı sana helal etmem."

Kadın bir süre daha söylendi. Tepenin öte yüzünde Çöyt'e yalvaran, öven kadın, birden sövüp saymaya başlamıştı. Ancak Çöyt, onun söylenmesini hiç duymuyor gibiydi. Kangalın boynundan tutmuş, demir şişin takılı olduğu boynunu okşuyordu.

Onun kendisini kaale almadığını gören kadın, birden yerden kocaman bir taş alarak;

"Tamam," dedi, "madem senin o yılan içtiği sütü kusmuyor, ben de bu koca taşla onun zehirli kafasını ezerim. Madem o benim bu naçarım için kusmuyor, ben de böyle onun kafasını taşla ezerim, ezerim de sen görürsün. Sen böyle milleti kandır, yollara düşür, bizler de senin için söğüşler yapalım, sırtlayıp sana getirelim. Yaptığım o helva burnundan gelsin, bir kilo yağ koydum ben o helvaya, ineğimin üç günlük sütünü biriktirdim senin o helva için. Ziyaret yılanıymış, hiç ziyaret yılanına köpekler havlar mı? Ziyaret yılanı insan soyundandır, gece

oldu mu, beyaz kefenini üzerinden sıyırır, insan olup gezer. Bu nasıl yılan?" Taşı alıp tepeye doğru tırmanmaya başladı. Veys koşup kadını tuttu.

"Gel bacım," dedi, "Gel şöyle otur, bizim de çok yolumuz var, sen şöyle otur, biraz nefes al. Bak çocuk da korktu, şu bebeyi bari kucağıma ver. Sen şu yukarı dereden su iç, sen bir güzel suyunu iç, elini yüzünü yıka, bak bu zavallının da sussuzluktan dudakları çatlamış. Bak su deyince nasıl gözlerimin içine baktı."

Kadın çocuğunu aldı, küçük bir suyun aktığı dereye gitti. Adamlar giden kadının arkasından baktılar.

Gagım:

"Neden Koçgiri'ye gitmiyorlar?"

Veys:

"Gidemezler, Gagım gardaş, zaten o Koçgiri tekmil Erzincan dağındaki Ermeni köylerine yığıldı. Şimdi sen bir ağacı yerinden söküp başka yere götür dik, sonra geri söktüğün toprağa getir. Boşa dememişler toprağından sökme meşeyi, canının yarısı kalır toprakta. Şimdi bunların toprağı aynı bir meşe fidesi gibi kanıyor, orada damarları kalmış, kim bilir belki azmıştır. Zaten bu zavallıların orada toprakları da yok. Malı mülkü olanlar gitti, ben sana söyleyeyim, bu Alişer Efendi de bırakmıyor bunlar gitsin. Bıraksa, belki bunlar arkasına bakmadan kaçıp gider..."

Onlar böyle konuşurken, Çöyt öfkeyle ayağa fırladı.

"Veys gardaş," dedi, "Veys gardaş, biz seninle kanlı bıçaklı düşman olduk, sen söyle, ben hiç dedim mi o yılan ziyaret yılanı? Ziyaret yılanına köpek havlamaz, hele kangal hiç havlamaz. Ziyaret yılanı ile kangal köpeği kucak kucağa kıvrılıp yatar. Şimdi bu yılan ziyaret yılanı olsa, biz böyle tepenin ardında saklanır mıyız? Ben dedim, bu yılanın kıvrıldığı delikteki topraktan bir dirhem ağzına at, küt diye düşer ölürsün, böyle davul gibi de şişersin. Bu yılan hiç ziyaret yılanı olur mu? Ziyaret yılanı koyun ısırır mı, ısırmaz. Bu yılan benim güzelim şişek koyunumu ısırdı, ısırdı da zavallı böğüre böğüre öldü, davul gibi de şişti. Şimdi bu yılan ziyaret yılanı olsa, ben bu sü-

rüyü oraya götürüp otlatmaz mıyım? Sen kendin gördün, yarpuz otları bir insan boyu uzamış. Şimdi bu yılan o Haçeli ziyaretindeki yılan olsa, insan onun toprağını kazıyıp yer, onun toprağını teberik yapar, evlerine serper. Bunun toprağını götür eve serp, tekmil yılanlar toplanıp eve saldırır. Niye, çünkü zehirli, Canabıhak bu dünyanın bütün zehrini bu mahluka vermiş. Ben o dereye dahi inmem, bir görsen, böyle lif lif üst üste atmış koca cüssesini. Tıslayınca, insan korkudan ne yapacağını bilemiyor..."

Durup nefes aldı, etrafına bakındı. İlk defa Gagım'a dönerek:

"Gardaşım, sen hızır meymanısın bana. Bugün diğer çoban gelecek, aha akşam oldu olacak, gelsin beraber çıkar gideriz. Zaten ben de bir daha bunlara lokman hekimlik yaparsam bana da Gülzade Ağa demesinler. Yapmam, isterlerse çocukları böyle şişip şişip ölsün. Ben o kadar tehlikeyi göze alıyorum, bir de üstüne laf işitiyorum. Hiç yakışıyor mu ona benim bu kangala küfür etmek. Sen kendin gördün Gagım gardaş, biz bu Pırçoların Veys'le birbirimize girdik. Hiç kötü laf söyledi mi? Güzelim mavzerini de elinden aldım, bir Yemen esirleri gibi ip geçirmedim boynuna. Sonra o da benimle atıştı, vurdu, yani dünya bilir bu Pırçoların analarından has nişancı doğduklarını. Bu Pırçolar olmasa, Abdullah Paşa'nın ordusu bir günde girer o Bahtaryan köylerine, girer de taş üstünde taş bırakmaz. İsmet Paşa'nın affı geldiğinde herkes beşlisini alıp hükümet konağının önünde sıraya girdi ama Pırçolar gitmedi."

Çöyt o kadar öfkeliydi ki, kimse onun neye kızdığını anlayamadı. Kadının kendisine getirdiği helva tatlısına da söylendi.

"Veys gardaş, sen kendin tadına baktın, helvaya şeker dahi koymamış, hele yağlı gömmesinden bir lokma alsan, ham armut yemişsin gibi insanın boğazına takılıp kalıyor. Madem o kadar yol geliyorsun, benden de merhamet bekliyorsun, o zaman koy böyle bir kile yağ da ben de sana diyeyim Koçgirilisin. Şimdi getirmişsin kuru unu, bana diyorsun git o zehirli yılanın önüne kendini at."

Sesini duymak istiyormuş gibi durup nefes aldı. Gözlerinin içine bakan kangal köpeğine baktı.

"Gel, buraya gel Loğo," dedi.

Gagım:

"Adı Loğo mu?"

"He," dedi Çöyt, "Loğo, Gagım gardaş. Rahmetli babam ismini verdi, şimdi bak ben böyle kızdım ya, üzüldü, hep gözlerimin içine baktı. Bu köpek bir insandan daha hikmetlidir, ben ne zaman rahmetli babamı düşünsem, böyle gelip yanımda durur, gözlerimin içine bakar, karnının derinliklerinden usul usul sesler çıkarır. Rahmetli babam bana getirirken bunu, böyle küçücük bir finoydu, babamın kucağında titriyordu. Şimdi çok günahtır o yaşta bir köpeği anasından ayırmak ama ayırmasan olmaz. O yaşta anasına sokulmuş yavruyu alacaksın ki, alışsın sahibine. Yok almadın, artık iflah olmaz, kaymaklarla besle, gittiği kapıya sadık kalmaz, arkanı döner dönmez hanene ihanet eder. Ama köpeği bir haftalık, bilemedin iki haftalıkken alacaksın, alıp kucağında taşıyacaksın. Benim rahmetli babam öyle yapardı. Derdi, senin sıcaklığını alsın, senin sıcaklığını hisseden hayvan, ne yaparsan yap seni bırakmaz. Ölsen dahi, cenazeni bırakıp gitmez, yavrusu ölmüş bir ana gibi üzerinde ağlar. Senin sıcaklığını almış kangal, sana kem gözle bakan insanı hemen tanır, yani hisseder, öyle bir hisseder ki, sen dost bilsen o etrafında gelip gider, yapma der. Şimdi rahmetli babam bana bir kız bulmuştu. Allah seni inandırsın, güzel kızdı. Böyle boylu poslu, yani erkek gibi kadın. Babam görmüş, dedi, Gülzade sana Areyizli bir kız buldum, böyle kız değil Dersim'de, kız cenneti olan Erzincan'a gitsen gene bulamazsın. Şimdi kız dedin mi Erzincan'da çok, böyle burunları da ince olur, Acemler gibi apak beyaz olurlar ama değil iş yapmak soğuğa dahi dayanamazlar. Babam kızı görmüş ama ben görmemişim. Yani rahmetli dünya görmüş adamdı, kızın anasına usul vermiş, kadına örken ipi işi vermiş. Dedi Gülzade, bizim Areyizli Melek Ana'da bir örken ipimiz olacak, gidip getir. Neyse sordum soruşturdum Melek'in evini buldum. Kadın beni şöyle yukarıdan aşağı bir süzdü ama ben unutmuşum. Dedi, demek Gülzade sensin, geç otur, uzak yoldan gelmişsin, kız sana bir üsküre ayran versin. Ben eve girer girmez benim bu kangal, köyün köpeklerini

etrafına topladı, ortalığı birbirine verdi. Bırakmıyor ben eve gireyim, yani girme diyor, girip kızı tanıma. Neyse girdim, yani usul öyle, kızla oğlan birbirini görecek ki, gönül verecek birbirine. Şimdi bu Dersim'de gönül vermeden hiçbir kız, bir oğlanla evlendirilmez. Günahtır, şimdi, bir evde genç kız sana su getirse, Tanrı büyütüp kamil kılsın, güzel bir yar sahibi etsin dersin. Niye, günahtır Gagım gardaş. Bak bu Kopo Rayber'in peşinde nice genç kızlar koştu ama o gidip evli bahtlı, koca bir oğlan sahibi Meneş Hatun'a gönül verdi."

Gagım:

"Evlendin mi kızla?"

Çöyt evlenmediğine pişman olmuş gibi;

"Yok gardaşım," dedi, "benim bu kangal bırakmadı, ne zaman oraya gitsem önüme geçip yalvarıyor gitme, diye. Dedim köydeki köpeklerden korkuyor, kızı anası davar gütmeye gönderdi, dağda görüştük, benim bu köpek kendini yedi bitirdi, bir insan gibi ağladı. Yani, hayvanlar biz insanlar gibi değil, hayvanlar hisseder. Bak şimdi zelzele olsun, sen bir şey hissetmezsin ama benim bu koyunlar hisseder, tarla fareleri yuvalarından dışarı kaçar, benim bu kangal inler, başını sürter durur bana. Babam derdi, Canabıhak insana akıl vermiş ama hissi hikmetini alıp hayvana vermiştir. İnsan yaptıktan sonra pişman olur, oysa hayvanlar olmadan anlarlar, görürler acıyı yüz yıl önceden. Benim bu kangal da hisseder, şimdi benim bu köpek yılanı görmeden anlar. Zehirsiz yılansa havlamaz, yılan bacaklarının arasından geçsin havlamaz. Ama zehirli yılanı yarım günlük yoldan anlar, önüme geçip havlar, gitme diye. Yani Canabıhak, insana akıl, hayvanı irfan vermiştir."

Adamlar onun bu sözlerine hep bir ağızdan güldüler.

"Öyle," dedi Çöyt, "Veys gardaş, öyle değil mi? Sen söyle, öyle değil mi?"

Veys;

"Öyle," dedi, "bizim inekler Candarma geldiğinde böğürürler, kötülük olduğunu biliyorlar. Bir seferinde Fevzi Müdür gelmişti, inekler bir köyü bırakıp gitmedikleri kaldı, burunlarını kurt sürüleri gibi havaya kaldırıp bar bar böğürdüler. Şim-

di o bizim ineklerin gördüğünü aşiretler dahi görmedi. O Fevzi Müdür köy köy dolaştı, aşiret büyüklerini Hozat'a davet edip onlara kavurmalar verdi, kirvelik verdi. Abdullah Paşa övdü, övdü. Şimdi bu Dersimliyi düşmanları dahi övse, hemen düşmanını dost bellerler, kirvelik verirler hemen oracıkta. Ne yaptı o Fevzi Müdür, Kopo Rayber ile Satoğlu'nu Hamidi yaptı kendine. Şimdi o yedi düvele hükmü geçen Osmanlı dahi bu Dersim'e Hamidilik yaptırtamadı, Kürt diyarı toptan Hamidi oldu ama Dersim olmadı. O Osmanlı'ya Hamidi olsaydık, bu toptan Erzincan, Pertek, Elazığ ovası şimdi bizimdi. Ermeni gittikten sonra hükümet bize verirdi ama kabul etmedik. Kürt Hamidi oldu diye, Van, Muş ovasını aldı. Şimdi Artin gardaş, bu Kopo'yu hükümet Hamidi yapmış, bak Bava'yı öldürdüler... Hiç hükümete Hamidi olunur mu?"

Boker Dağı'nın dilini en iyi Çöyt biliyordu. Beyaz Dağ üzerinden bir bulutun kalkıp kendilerine doğru geldiğini de ilk o gördü. Apak bir bulut kümesi çok geçmeden onlara doğru hızla yaklaştı, yaklaştıkça apak bulut kümesi, halka halka büyüyerek koca bir kara bulut oldu, şimşekler çaktı. Şimşekler şavkıdıkça bulut kümesi daha bir büyüdü, karardı. Koyun sürüsü yavaş yavaş Çöyt'ün etrafına toplandı.

Çöyt;

"Hey mübarek," dedi, "hey kudreti derya." Yukarıdaki kayalığa, şimşeklerin bulut kümeleri içinde nasıl yay çizdiğine baktı. Emin olamadı.

"Veys kardeş, ne diyorsun, toprağa mı iniyor şimşek?"

Veys de onun gibi uzun uzun baktı yaklaşmakta olan bulutlara.

"Yok," dedi, "bak görüyorsun, toprağı arayan şimşek üç çatallı olmaz, böyle iki çatal gibi yere iner. Bu üç çatallı diğer bulutun içine giriyor."

Hâlâ derede çocuğu ile oyalanan kadına seslendiler. O esnada da Çöyt koşmaya başladı.

"Ey vah" dedi, "yılan şimdi çoktan kusmuştur, o kadar süt içen yılan bu kadar beklemez, kusmamışsa çatlamıştır. Veys kardeş sen sürüyü alıp şu kayalığa götür, ben kusmuğu alıp getireyim, yazıktır bunca yol gelmişler."

O gider gitmez de gök gürlemeleri yeri göğü inletti. Önce bir rüzgâr kalktı, kuru geven kümelerini önüne katıp sürükledi. Nereden çıktığı anlaşılmayan dünya kadar kırlangıç kuşu, ala keklik sürüleri, bir çarşır kümesinin altından çıkıp ötekinin altına koştular. Çekirge sürüleri, çarşır kümelerinin altına ayaklarıyla sıkı sıkıya yapıştılar. Rüzgârın önüne kattığı toz toprak küçük burgaçlar çizerek, iç içe girmiş koyun sürüsüne saldırdı. Hızını alamayan bir başka rüzgâr, ıslık gibi sesler çıkararak adamlarla kadınların sığındığı mağara taşlarına çarptı. Kuling vadisi üzerinde kurtlar uludu, bir el mavzer sesi duyuldu. Nasıl olduysa yaralı bir hayvan gibi inleyen rüzgâr dindi, kocaman dolu taneleri patırtılar halinde toprağa düşmeye başladı. Adamlarla kadınların sığındığı mağaranın içine mis gibi ıslak bir toprak kokusu doldu. Dolu hızlandı, bir ara o kadar hızlandı ki, öfkeli bir şimşek yan kayalığa düştü. Şimşek çakınca, kadın dualar etmeye başladı.

"Ali," dedi, "yüceler yücesi Muhammed Ali, Düzgün Baba bir kapı arala benim bu yetime. Arala, o da senin kulundur, içindeki bu yılanları söküp at Düzgün, Sultan Baba, sen herkese derman verirsin, bak senin kapına geldim..." Söylendi, ta derinlerden gelen bir inleme sesiyle yalvardı, fanilasını sıyırarak, artık kurumuş kocaman memesini çıkarıp korkudan annesine sokuldukça sokulan bebenin ağzına verdi. Bir süre kimseden ses çıkmadı, taşlara, toprağa, taşların dibine sığınmış koyunların üstüne düşen dolu sesini dinlediler.

Dünya sessizleşti, yağan dolu da sustu, bulutlar kapattıkları güneşi azat etti. Apak aydınlık bir akşam güneşi Orta Dağ üzerinde yeniden gözüktü, koyunlar silkindi.

Kadın bağırdı.

"Yedi," dedi, "o bomu yılan yedi, yedi de benim bu yetimin içindeki yılanlar kaldı." Ancak, Çöyt ayaklarının altına kadar ıslanmış, bakır üsküresine doldurduğu toprakla çıkageldi.

Bakır tası, söylenmekte olan kadının burnun dibine kadar uzattı.

"Al," dedi, "al anam, benim bu kangal olmasaydı, o yılan beni karanlık midesine indirmişti. Al! Ben de Gülzade'ysem

bir daha Hızır Aleyhisselam gelse oraya kimse beni götüremez."

Getirdiği toprağı, daha önce hazırladığı dövülmüş çiçek lapasına kattı. Söylendi, yalnızlığını anlattı.

"Sizi çok alıkoydum," dedi, "şimdi diğer çoban gelir, gideriz. Yani can sıkıntısı, bu dağın başında bir Allah'ın kulu beni sormaz. Diğer çoban neredeyse gelir, köye inerim benim bu kangalla, yani iyi ki o var, o da olmasa insan kafayı yer." İlacı yaparken kendi kendine konuştu.

"Seni Allah gönderdi Gagım gardaş," dedi, "siz buraya gelmediniz, Canabıhak sizin ayaklarınızı bağladı, buraya getirdi. Hiç Vank keşişine giden yol bu dağdan geçer mi? Orada tomofil yolu gibi yol varken sizin kendinizi bu dağa vurmanızın sebebi ne?"

"Gagım gardaş," dedi yeniden, "biz çok Ermeni götürdük Kars'a, Urus diyarına. Tek kuruş para da almadık. Seni buraya Allah gönderdi, sen de al Fizan'a götür bu zavallıları. Alır götürürüm, Veys gibi bir adam da oldu mu yanımda, dağlardan gitmeye de gerek yok. Ademeskere Erzincan şehrinin içinden geçip gideriz. Gideriz de teki korkudan arkamızdan dahi bakmaz. Şimdi yani Allah'ı var, var mı şu Dersim'de Pırçolar gibi silah kuşanan? Siz kendiniz gördünüz, nişan almasına gerek yok, böyle arkasını dönsün, siz ona nişanenin yerine tarif edin, öyle gözü kapalı atıp vurur. Şimdi yani Sahan Ağa diyorlar ama bu Pırçolar olmasa Sahan Ağa'yı hükümet bir günde sarar. Pırçolardan korkuyor. Hele bu Veys gardaş en küçükleri ama Allah var, en cesurları. O da oldu mu, Ermenileri alır alır götürürüz. Zaten şunun şurasında kaç Ermeni kaldı ki Dersim'de? Topu topu yüz, hadi siz yüz, ben üç yüz diyeyim. Zaten yarısı sünnet oldu, sünnet oldu mu hükümet hiçbir şey demez."

Çobanlığını anlattı, insanın cansız varlıkları yoldaş bellemesini, ağaçların rüzgârın sesini duymasını.

"Eskiden," dedi, "eskiden Ermeniler bu dağ taşı ekermiş. Kılıç zamanında bu dağlar ekilip biçilirmiş. Bak karasaban izleri durur dağ yamaçlarında. Dersim şimdi hükümetle kavgalı ama o zaman Ermeni ile ne kavgalar vermiş, vermiş de Ermeni kay-

betmiş. Kirvelik, mısayıplık vermiş bize. Şimdi bu Abdullah Paşa gelip kirvelik verse, iki canlı bir kadın doğururken köye gelse, yeni doğan çocuğa isim verse, kim ona ne der, ama nifak sokuyor aramıza. Seyit Rıza'nın o güzel, cesur yeğeni Kopo Rayber'i, amcasına düşman etti. Yani Allah bilir, ben onun koyunlarını gütmek istemiyorum, bunca köy koyunlarını bana verir ama o üç koyununu benim sürüye katsa koyunları düşman gibi bakıyor bana."

Yaptığı ilacı kadına verdi.

"Al bacım," dedi. "Hızır derman versin, şimdi benim babam sağ olsaydı, senin bu bebenin karnını bir güzel de ovardı, ovar ovar onun karnındaki yılanları patır patır dışarı çıkartırdı. Şimdi Allah var, yanımda kaç kez yaptı ama lokmanlık efsundur, herkese bulaşmaz. Rahmetli babam, o yılanın yanına gider, böyle eli ile o zehirli yılanın kafasını okşardı. Böyle yılan da boynunu benim bu kangal gibi öne uzatır, yeşil gözlerini yumardı. Bu Veys gardaş bilir, babamın lokmanlığını bilmeyen yoktu, ta Sivas elinden gelirlerdi babama. Has lokmanlar Maraş'ta derler. Ama hiç Maraş Dağı'nda bu Boker Dağı'ndaki gibi çiçek olur mu? Ben bu dağda büyüdüm, her gün yeni çiçekler görürüm, her gördüğümde şaşar kalırım. O keşiş bana dedi, koyun otlatacağına çiçek topla, bana çiçek topla getir, bu kilisede yat kalk, koca kilise, istersen kangalın da seninle sıcacık odaya girsin kışın. Şimdi kangal dağ sever. Hiç atmaca kuşunu tavuk gibi kümeste besleyebilir misin? Kangal da öyle. Kangal dağlarda gezer, karaca ceylanı gibi her çiçeği koklar, yüce taşların başına çıkar, kartal gibi bakar, o öyle bakınca insan sanır aynı kızılkaya kartalı gibi avını gözlüyor. Yani Tanrı bu kangal köpeğine her şey vermiş, bir uçmasını vermemiş. İyi ki de vermemiş. Yani uçmasını da bilseydi, bu Anadolu'nun bütün çobanlarını aynı günde kurtlar parçalardı."

İlacını alan kadınlar, sanki yeni gelmiş gibi yan yana oturmuş, Çöyt'ün dediklerini dinliyorlardı. Hasta çocuğun annesi, Çöyt'ün eline verdiği ilacı nasıl tutacağını bilemez bir haldeydi. Bezin iplerini birkaç kez çözüp içine baktı, kokladı, yüzünü ekşitti, ardından içindeki çiçek kokularını duymuşçası-

na, ekşiyen yüzü güneş gibi açıldı. Kucağındaki çocuğun anlından öptü.

"Gülzade kardeş," dedi, "ben senin bu kadar küstüğünü bilmiyordum. Bak sen de benim helvaya o kadar laf söyledin, dedin, yağ dahi koymamış, ben bir şey dedim mi?"

Gülzade;

"Demedin," dedi, "sen bir şey demedin, zaten ben de artık çobanlığı bırakıyorum. Diğer çoban gelsin, bu kangalımı da alır Gagım gardaşımla giderim. Karnı şişen bebelerinizi artık alıp Laçinanlı çobanlara götürürsünüz. Götürün, onlar da acı söğüt yaprağını ezip çocuklarınıza versin. Versin, sonra da çocuklarınızın karnı acı suyla zehirlensin."

Kadın, onun o kadar küstüğünü bilmiyordu. Yalvarmak istedi, ancak ne olduysa, birden öfkelendi.

"Küs," dedi, "bu dünya sana geliyor, ben gelince mi kıyamet koptu. Küs, benim gibi bir eskütekten küs de, ben de sana dünyaların bedduasını edeyim. Küs, ben de o mıxeşik ziyaretine gömdüğün köpeğine soğuk sular atayım."

Çöyt, kadınla uğraşmak istemiyordu. Üç gündür Boker Dağı'nı gezdiği adamlarla çekip gitmek istiyordu.

"Bacım, ben senden razıyım, yani benim haddime mi Hızır lokmasına laf söylemem, yani insan hiç Hızır lokmasına laf söyler mi? Allah bilir, dünya da yağ koymuştun, yani bir de tatlıydı."

Çöyt'ün beklediği çoban bu esnada çıkıp geldi. Elinde kocaman bir sopa ve arkasında iki koca kangal köpeği vardı. Kadınları ve yabancı erkekleri görünce bir süre durakladı. İsmini söyledi, Artin'e sordu:

"Sen Ermeni Arto değil misin?"

Artin;

"He, Sebrahim gardaş," dedi.

"Hayırdır, böyle yol nereye?"

"Keşişe gidiyoruz da, Gülzade gardaş da bizimle gelmek istedi. Kavgalıymış Pırçolarla. Geçiyorken, Veys gardaşla Gülzade Efendi'yi barıştıralım, öyle gidelim dedik."

Sebrahim, gözlerini kısarak bir Çöyt'e, bir Veys'e baktı. Kendi kendine, bir tuhaflık var bu işte der gibi başını salladı.

"Artin gardaş, ben öyle şeylerden anlamam. Şimdi bu Abasanlılarla Pırçolar birbirini düşman bellemiş. Lıl Ağa'yı muhacir baltalarla doğradı, şimdi herkesi doğradı, bu Bahtaryanlar Abasanlıların onu bırakıp kaçtığını söylüyorlar. Pırço Hıdır bütün bunları söylüyor, bak küçük kardeşi burada, onun yüzüne söylüyorum, bu Pırço çok muzevir, insanı insana veriyor."

Veys hiddetle ayağa kalktı, ancak Artin, Veys'i tuttu, yeni bir kavga çıkmasını istemiyordu.

Sebrahim:

"Haşa Veys gardaş, biz sizinle kirve sayılırız, biz fukarayız, kimseye bir şey dediğimiz yok. Yani biz, değil Eleziz'i, Hozat'ı dahi görmemişiz. Babam da görmemiş, onun babası da görmedi. Biz bu Dersim'in en fukarasıyız, her gelen bize vurup gitmiş. Koyun güder, kar küreriz, yazın sıcağında orak biçeriz. Biri verdi verdi iki kile buğday, vermedi başka kapıya gideriz. Ben duyduğumu söylüyorum, yazık, yani bize de yazık."

Gülzade Çöyt çobanlığı o akşamüzeri bıraktı, özürler diledi konuklarından, insanın anlaşılmazlığını anlattı. Veys'i övdü, onun Gagım gibi birine yoldaşlık yapmasına hayran kaldı.

"Hükümet duysa," dedi, "hükümet duysa Veys gardaşın Gagım'a yoldaşlık yaptığını, cesedini Hozat alayının önündeki meydanda üç ay sallandırır, öyle bir sallandırır ki, kokudan Hozat'ta tek bir kul kalmaz, böyle kara sinekler cesedini yiyip bitirir."

Boker Dağı'nı bıraktığı için çok üzüldü. Kendini bildi bileli bu dağdaydı, dağın her kuytusunda babasına ait bir iz vardı ama hükümet onları ikiye bölmüştü. Önce silahları toplamış, ardından birini ötekine düşman kılmıştı.

Dört adam Boker Dağı'nı aşıp yokuş aşağı Munzur Suyu'na indi. Bir dağ çıkacak, bir başka dağ ineceklerdi. Oradaydı Vank Kilisesi, orada uçurumlar arasına saklanmış Dersim'in son kilisesi dimdik ayaktaydı. Küçücük bir kiliseydi, dört yonca yaprağı üzerine kurulmuş, kızıl taşların duvarlarını ördüğü küçücük bir kilise. Ama Dersimliye göre eşi emsali olmayan, namı yedi düvelde duyulacak kadar güzeldi. Cemaati yok olup gitmişti, gitsindi onlar için orası ziyaretti, ziyaretlerin en büyüğü.

Her gün derdi olan bin insan oraya gelir, keşişin hayır dualarını alırdı. Keşişin yeğenleri her zaman onları büyük bir kibarlıkla karşılar, hep aynı ses tonuyla konuşurlardı. Her dili de bilirlerdi. Here-were mi konuşuyorsun, konuş, Be-So mu, yine konuş, devlet dili mi konuşuyorsun, onu da bilirlerdi.

"Hoş geldin, oturun, buyrun, Surp Efendi birazdan gelecek, buyur, sıcak yere oturun." Ellerini önlerinde iliklerlerdi, kız çocukları gibi de utangaç olurlardı. Bir de amcalarını seviyorlardı, o kadar seviyorlardı ki, Surp Garabet içeri girdiğinde hep beraber ayağa kalkarlardı. Surp'un çocukları büyük Ermeni hadiselerinde yok olup gitmişti, kardeşleri, karısı hepsi ölmüştü ama Surp Garabet yerli yerindeydi. Yeğenlerini etrafına toplamış, Vank Dağı'nın dibindeki kayalara kartal gibi kanat germişti.

Yalanı boynuna, bütün bu Ermeni'yi çekip çeviren, gelini Varte'ydi.[34] Gencecik bir kadındı Varte, kemerli, ince bir burnu, içi incir meyvesi gibi parıldayan bal rengi gözleri vardı. Varte, Candarma korkusu nedir bilmez, gece gündüz Dersim'i dağ taş dolanırdı. Nerede bir Ermeni kalmış, hangi Ermeni darda bir bir bilirdi. Ortada kalmış, hiçbir aşiretin üzerine almadığı Ermenileri, kimsenin duymadığı bir köye götürür, orada üzerine geçirirdi. İsmet Paşa geldiğinde Hozat'a, aşiret lideriymiş gibi atına binmiş, arkasına on Ermeni'yi alarak nüfus kâğıtları çıkartmıştı, hem de özbeöz üzerinde kocaman "İslam" yazan defter cüzdanlar. Haçeli'deki ozanı götürüp kocası ölen Zelxe'nin kocası diye kaydetmiş, köyün yarısını da üzerine geçirmişti.

Öyleydi, hükümetler bu Dersim kanununu bilmezdi. Bu dağların ardında yaşayanlar da hükümetin kanununu bilmezdi. Dil bilmezlerdi, dil bilseler, hadi çıkıp hükümet konağının önüne kadar gitseler bile, orada kapının önünde bekleyen Candarma'yı görseler, korkudan dönüp geri gelirlerdi. Gelirlerdi de, bir de yalan üstüne yalan söylerlerdi, kapıdan çıkan birine Can-

34 Varte, yöre halkının Vart-a Keşiş-e Vank dedikleri, keşişin genç gelini olur. 1970'li yıllara kadar köylerde dolaşan Varte'nin ne olduğuna dair bir bilgi yoktur.

darma selam mı verdi, ortalığı birbirine verirlerdi İsmet Paşa'yı gördüm diye.

"İsmet Paşa meğer pencereden bakıyormuş, ne de olsa paşa, gün görmüş, Reysi Cumhur'a yoldaşlık etmiş biri. Bizi görür görmez aşağı indi. Dedi, ben de sizi bekliyorum, insan hiç hükümetten korkar mı? Dedi, ben de özbeöz Kırmancım. Sizin hepinizin kökeni Malatya değil mi, benim büyük dede de Malatyalı, hemi de has Kızılbaş, insan hiç devletten korkar mı? Siz devlete el uzatacaksınız ki, devlet size analık babalık yapsın. Siz her Candarma gördüğünüzde, mal davarınızı, o güzelim ekili tarlalarınızı bırakıp dağlara kaçarsanız, devlet size elini nasıl uzatsın." Oysa kimseler İsmet Paşa'yı ne görmüş ne de etmişti. Zaten İsmet Paşa gelse dahi aşiret beylerini çağırır, Abdullah Paşa ile beraber aşiret beylerini övdükçe överdi. İsmet Paşa da akıllıydı, öyle akıllıydı ki, bir şey yapmasına gerek yok. Bir aşiret liderinin yanında, diğer aşiret beyini övsündü, tamam yer yerinden oynardı. O iki aşiret, öteki devletin tarafına geçti diye ömrü billah birbirine düşman olurdu.

Bu Dersimli korkak olur, devletten çok korkar, zaten evlerini de korkudan hep dağ bayırına kurar. Ovaya insin bacakları birbirine vurur, korkudan nereye kaçacağını bilmez. Bu Ermeni, Elazığ, Erzincan ovasını bırakıp gitti, bu Surp Garabet yalvardı, gidin dedi, gidin bu toprakları alın. Hazır evleri de var, siz almazsanız cumhuriyet hükümeti hiç tanımadığınız memleketlerden muhacir getirip o sandık gibi evlere yerleştirir. Siz yerleşseniz kimseler sizi çıkarıp atamaz, bu dağların kışı cehennem, buğday dışında bir şey olmaz, yazlık buğday da olmaz, illa kışlık buğday ekeceksiniz, onun yarısı da çavdara çevirir. Kışlık buğdayın tohumunu her yıl değiştirmelisin, yoksa başaksız sapa çevirir, çavdar ekini de mübarek kavak ağacı gibi boy atar, o boyu gören sanır, bire yüz verir ama vermez, böyle incecik çöp gibi başak ya verir ya vermez. Erzincan, Elazığ ovası öyle miydi? Bire elli, bire kırk verirdi, canın buğday istemedi, pancar ek, pancar istemedi, patatese çevir tarlayı, olmadı fiğ yoncası ek, bin inek besle. Ama bu Dersimli korkak, sırtını bir dağa yaslamasa, geceleri korkudan uyku uyuyamaz. Şimdi bu ovaların

içinde küçücük bir tepe olsun, bu Dersimliyi ordular dahi durduramaz. Hepsi aynı gün ovaya dolar, dolar da ovanın içindeki o küçük tepenin etrafına toplanırlar. O eskidendi, Candarma geldi, dağların ardına git. Şimdi İngiliz, bu Dersim'le baş etmek için hükümete yedi tiyare vermiş, yarın yedi tiyare de Alaman verir, Urus da verir, o zaman hayat cehennem olur buralarda.

Ama Surp Garabet'i kim dinlerdi... Seyit Rıza dahi Vank Kilisesi'ne gelir, o taşlara kapanır, kilisenin üzerine kurulduğu ziyaret taşlarını öperdi. Surp'u en çok da bu şaşırtırdı. Bin yıl, bin yıl önce kurulmuştu bu kilise, ziyaret taşları üzerine kurulmuş ama onlar kiliseye değil, kilisenin üzerinde kurulduğu bin yıl önceki taşlara taparlardı. Yarın bu taşların üzerine cami inşa edilse, hepsi caminin önünde sıraya girerdi.

Bazen Surp Garabet dahi neyi temsil ettiğini bilmezdi. Keşişti, dünyanın en iyi keşişi, dünyada ne kadar mesele varsa, Kuran'ı, İncil'i, Tevrat'ın hikâyelerini bir bir sayardı ama bu Dersimli ona başka bir gözle bakardı, onu Hızır ziyaretinin sahibi kabul ederler, kardeşine dahi güvenmezlerken, bütün sırlarını ona açarlardı. Paralarını ona verirlerdi, soyağaçlarının bulunduğu deri defterleri dahi getirip ona teslim ederlerdi. Onlara göre, değil cumhuriyet orduları, cumhuriyet ordusu yanına Urus ordusunu alıp Dersim'e salsa, Vank Dağı'na gitmeyi akıl edemezdi. Bin Candarma Vank Dağı'na dayansa, teki ya geri gelir ya gelmezdi. Yarısı da dağa tırmanırken yuvarlanır, öndeki Candarma'nın bastığı taş, arkadaki Candarma'nın ölüm fermanı olurdu.

İşte Gagım, Artin, onlara yoldaşlık yapan Pırçoların küçük kardeşi Veys, Boker Dağı'ndan yanlarına Çöyt'ü almış, bir akşamüzeri Vank Dağı'na tırmanmışlardı.

Zaten onlar Çöyt'ü yanlarına almasalardı ne olurdu, Çöyt onları bir üç gün daha esir alırdı. Hele Bava'nın öldürüldüğünü duyan hangi Dersimli yerli yerinde durabilirdi. Haber duyulur duyulmaz ortalığı ağıtlar alır, hükümete, Abdullah Paşa'ya beddualar başlar, o beddualardan Ankara'daki paşa dahi yatağında uyuyamazdı. Zaten ağıt yakmak kadar kötü bir şey yoktu. Dersimli ağıt yaktı mı tekmil Anadolu dile gelip ağlar. Şu Anado-

lu'da insanlar ağıt yakmışsa korkmak lazım, değil Ankara'daki hükümet, ağıt yaktı mı bir ana yavrusuna, yedi düvel ötedeki hükümetler dahi korkmalı, öyle korkmalı ki, ağıdın düştüğü toprakta ne yaparsan yap hükümetin hükmü yerine ağıdın hükmü geçerdi.

Öyleydi, insanlar önce söylenirdi, o kadar söylenirlerdi ki, toprak dahi sağır olurdu. İşte o zaman da söylenen insan ağıt olurdu, ağıt yakıldı mı, artık ne yaparsan yap acı iflah olmazdı. Zaten o koca Osmanlı bunun için yıkılmış, yerinde yeller esmişti. O Osmanlı bu Anadolu'ya kan ağlatmasaydı, bu Celali'yi toptan ölüme götürmeseydi, o kadar beddua almasaydı, bu kadar ağıt yaktırmasaydı insanlara, kimseler de onu yıkamazdı. Değil İngiliz, on tane İngiliz gelseydi gene onu yıkamazdı. Çöyt dahi bilirdi bunu, güneşin Boker Dağı'nın tepesini bir nar gibi ateş topuna çevirdiği o akşamüzeri üç adamın önüne düşmüş söyleniyordu.

"Şimdi Veys gardaş," diyordu, "sen söyle, bu İsmet Paşa gelip herkesi affetmedi mi, demedi mi herkese hükümet kâğıdı verilecek. Herkes de tüfengini alıp götürmedi mi? Ama Hozat'taki o paşa kimi çağırıp övmüşse ertesi gün kan akmış. Şimdi bu hükümet demedi mi Sey Rıza'ya, gel beğen al, Eleziz Ovası'ndan sana da güzelim bir Ermeni konağı verelim. o Baytar Nuri'yi hükümet nerede yakalasa ayağından telgraf direğine asardı, ona dahi Eleziz Ovası'ndan hanlar hamamlar verdi. Bu Dersim'de kim hükümete karşı gelmiş, Diyap Ağa Hazretleri bu Ankara'da genç cumhuriyetin harcını kendisi kardı, kardı da Dersim'in her aşireti demire tav verir gibi suyunu verdi harca. Şimdi bu hükümet bizim gül gibi, bilge mebusumuz, o dünyada eşi olmayan Kankozade pirimizi tutup Meclis'in kapısına astı, hiç olur mu? Bu Kopo ile Satoğlu'nun sırtını o hükümet sıvazladı sıvazlayalı, ben biliyorum başımıza işler gelecek. Hükümet Hamidi yapıyor, Hamidi olan da önce gelip bizim pir, Rayberlerimizi vuruyor."

Gagım istemiyordu Çöyt'ün kendileriyle gelmesini, kangal köpeğini insandan önde tutan bu adamın zırdeli olduğuna inanıyordu.

"Bu adamdan kurtulmamızın yolu yok mu dersin, Artin?"

Artin onun bu telaşına gülüyordu.

"Yok," diyordu. "Bakma onun öyle konuştuğuna, bunlar böyledir, söylenirler, konuştukları çoğu şeyi kendilerine söylerler, bizi değil kendilerini ikna etmeye çalışırlar. Zaten sen olmasaydın o bizi ne o dağda tutar, ne de bizi bu kadar bekletirdi. Bu Dersimli böyledir, dağa taşa inanır, kangal köpeğini insandan üstün tutar ama değişik bir ses duysun, o sesin peşine takılıp gider. Sırf Mustafa Kemal Paşa, Şeyh Ahmet Fevzi Efendi'nin arabasına bindi diye, bunlar tekmil Erzincan'ı ateşe vereceklerdi. Sonra o Mustafa Kemal Paşa Hacı Bektaş'a gidip cumhuriyet kuracağız deyince, bunlar şapka takıp Ankara'ya koştular. Herkese güvenirler ama küçücük bir şeyde de gelip bu dağlara sığınırlar. Şimdi, sen dedin ya, Urus'ta yeni bir hükümet var, herkese toprak veriyor, artık topraklar herkesin, bu peşine takılıp geldi, sana inandığı sürece, sana gelecek kurşunun önüne o kendini atar."

Veys başka türlü düşünüyordu.

"Gagım gardaş," diyordu, "biz şimdi bunu yanımıza almasaydık o bu acıya dayanamazdı. Gidip karakola saldırır, Candarma öldürür, hadi onu yapmadı, gidip o Sin köyünü kurşun yağmuruna tutar. Zaten bu haberi duyan herkes Ağdat'ın yolunu tutar, çocuk dahi eline bir kırma geçmesin, Ağdat'ın yoluna düşmüştür. Hem iyi ki, biz bu Çöyt'ü yanımıza aldık. O bu dağları avcunun içi gibi bilir, nereden yollar geçer, Candarma nerede durur, hangi karakolu kaç Candarma yapmakta, hangi aşiret devlet safına geçmiş, bir bir bilir. Zaten hükümet değil seni, senin geçtiğin yolu dahi ateşe verir, bize Çöyt gibi adam lazım, gözü kara, yolları iyi bilen."

Gagım telaşlıydı, bir ateşin ortasına düşmüş gibiydi, kim ne diyordu. Ermeni mermeni de ortalarda yoktu. Kendine Ermeni diyenler de, bu insanlar gibi dağ taşla kendini tanımlar hale gelmişlerdi. Kaç kez keşişle görüşmüştü ama adama keşiş demeye bin şahit lazımdı. Dersimlinin onu ziyaret bellemesi aklını başından almıştı. Değil Candarma karakolları, bu dağları hükümet top mermisine tutsa dahi, o bunu düğün bayram sanacaktı.

XV

Bu üç adam, Çöyt ve onun Kangal köpeği, Vank Dağı'nı nefes nefese çıkarken, Pir Kasım, Cemşi Ağa'yı sakinleştirmeye çalışıyordu.

"Cem Şah, güzel mürşidi hünkârım" diyordu, "dur biraz nefes al, sakinleş. Ne yapalım gitmemiş, sana güvenmiş de gitmemiş, kim çocukluk arkadaşına güvenmemezlik yapar ki."

Pir Kasım ne yaparsa yapsın, Cemşi Ağa burnundan soluyordu.

"Pirim," diyordu, "Pirim, yoksa senin de mi her şeyden haberin vardı, vardı da benden sakladın. Adam bütün köyü o yıkık kilisenin altına taşımış, bu Ane Hatun da her şeyi biliyormuş, evimdeki ata yadigârı ipekli halıyı dahi alıp ona götürmüş. Adam orada halılar üzerinde oturuyor, tepeden her Allah'ın günü bizi izliyormuş, izliyormuş da, bir benim bir şeyden haberim yokmuş. Biz Ermeni'ye bir şey mi dedik, kendimizi siper ettik. Sen söyle, hükümet seni dahi alıp hapse attı cem yapıyorsun diye, tekimiz o Ermeni'ye bir şey dedik mi? Onları Urus'a götürdük, muhacir bizi öldürdü, Kürt öldürdü, Türk öldürdü ama götürdük. Şimdi ben olmasaydım onların teki bu Dersim'den dışarı adımını atabilir miydi?"

Pir Kasım;

"Atamazdı," dedi. "Hemi de hiç atamazdı."

"Atamazdı," dedi Cemşi Ağa, "şimdi benim bu Ane Hatun kendi başına iş çevirir, demez hükümet hepimizi toptan sürer. Adam yıkılmış duvarlar altında padişahlar gibi ayak ayak üstüne atmış, bir görsen, bütün köy böyle bir ayna gibi ayaklarının dibinde. Sabah güneşi de aynadan şavkıyormuş gibi kilisenin içinde. Hiç olur mu, şimdi bu hiç olur mu? Bu adamda hiç din iman yok mu? Orada ayinler kurar. Ben de diyorum nedir bu Ermeni, ben de diyorum onları kim çekip çevirir? Bir dünya yıkılmış, onlar ne var ne yok çivisine varana dek o kilisenin dibine taşımışlar. Bir görsen, koca koca bakır kazanlar, o güzelim sitiller, bulgur dibekleri, hepsi oraya gitmiş. Yetmemiş, benim o güzelim ipekli duvar halımı da alıp götürmüşler. Ben de bu

Hozat'ı ayağa kaldırdım, evime gelen misafiri hırsız diye suçladım, kanlı bıçaklı olduk. Bu adam hiç Allah'tan korkmaz, demez günahtır, Diyap Ağa'nın tabutuna sarılmış o halıyı götürüp padişahlar gibi arkasına sermiş."

Durdu, nefes aldı. Karanlık yavaş yavaş çöküyordu.

Pir Kasım, tarlasına giden suyu komşunun tarlasına çevirdi.

"Ben Sivas'ta mahpusken," dedi, "bir Türkmen ozanı getirdiler, daha gelmeden adem babalar dalgalandı. Âşık Garibi geliyor diye bir düğün dernek kurmadıkları kaldı. Âşık'a baş köşede bir divan kurdular, kendileri kuru palaslar üzerinde yattıkları halde, ne yapıp ettiler, Âşık Garibi'ye yün döşekten yer hazırlattılar. Bir görsen Cem Şah, ben onlardan daha sabırsızım, kalbim bir körük gibi atıyor. Bizim ozan Hese Gaj'i düşünüyorum, şimdi yani Allah var, bu Hese Gaj gibi saz ustası var mı? On yedi sülale saz çalarak büyüdüler, saysan bizim bu Derviş Cemal Ocağı'nın kökü dahi o kadar eskiye gitmez. Neyse, yüz, iki yüz mahpus üst üste yığılmış Âşık Garibi'yi bekliyor, geldi böyle bir manga gardiyanın arasında, açılan demir kapıdan içeri girdi. Başımı uzattım Âşık'ı görmek için ama bir şey görünmüyor, bir halka Candarma elbisesi gibi boz elbiseler giymiş gardiyan var sadece. Neyse, halka biraz daha açıldı, ufak tefek, böyle benim bu karışım kadar küçük, burnunun dibinde koca bir bıyığı olan Âşık Garibi göründü. Şaştım kaldım, bu adamın kucağına saz versen, saz davulunun arkasında boyu kaybolur gider, sazın sapına elini uzatsa, eli yetişmez sazın kulaklarını bükmeye. Şaştım kaldım, neyse açılan demir kapı kapandı, mahkûm çemberi yavaş yavaş Âşık'ın etrafını sardı. Âşık Garibi yığılmış mahkûmun içini okuyormuş gibi tok bir sesle haykırdı, haykırır haykırmaz da o bir karış olan boyu, sanırsın heybetli bir kavak gibi kocaman oldu. Heyt dedi, Garibiyim insan bilirim, gözüm kör değil, fukara bilirim, hükümetin fermanı değil, hak bilirim, bin kez vursan kelepçeyi Garibi'nin sazına, bir çığ gibi büyür gene gelirim... Öyle ayaküstü, sözünü makamına usul söylüyor. Meğer sazıyla insanları isyan ettirirmiş hükümete karşı.

Geldi, hazırlanan yatağına kuruldu, ilk sözü, sazımı aldılar, hükümetin bu korkak hâkimi sazıma kelepçe vurdu, oldu.

Mahkûmlar nasıl ettiyse ona bir cura sazı alıp getirdiler, çaldı. Sonra nasıl duymuşsa, dedi Derviş Kasım kim? Ben korktum, ne de olsa bizi Kızılbaş cemi bağlamaktan hükümet içeri atmış. Gösterdiler beni, kalkıp yanıma geldi, dedi, ağalar has ozan bu Pir Kasım'dır, yatağın yanında yer açtı, cura sazını elime verdi, pirim bir çal da bu fukara efkârını atsın, dedi. Ağam saz çalmak yasaktır bana, dedim. Güldü, bir görsen böyle katıla katıla güldü, bana da yasak pirim, dedi, hem de ne yasak, hükümet her yıl yasaklar beni, alıp bu mahpus damına getirir, sonra da hâkim beni karşısına alır, bir güzel nasihatler verir, sazımı mahkûm eder, beni mahpus damının kapısına koyar. Hadi çal pirim, şöyle iki deyiş çal da bu fukara efkâr atsın. Kimse bilmez bu insanların nereden geldiğini, hükümet Çukurova'da hapis düşmüşü alıp Trabzon'a, Trabzon'da tutukladığını alıp İzmir'e, Konya'ya götürür. Bu fukaraların çoğu belki beş yıldır hısım akrabasını görmemiştir, varsa bir Arap resmi ona bakar hayal kurarlar. Öyledir, dedim, öyledir Âşık Ağa dedim, ama hükümet bana saz çalmayı yasak etti, ben de tövbe ettim çalmaya.

Güldü, daha yüksek sesle güldü, ben de tövbe ederim her mahpus damından çıktığımda ama daha kapıdan çıkar çıkmaz ayağımı attığım ilk köy, nereden bulursa sazı getirip kucağıma verir. Şu sazın teline bir vur da, kulaklarımızın pası açılsın, derler. Güldü, pirim, dedi, sen de yaptın, yani bu saz denen şey tövbe edilerek bırakılır bir şey mi? Sen tövbe etsen de o seni bırakmaz, o seni bıraksa, görüyorsun bu insanlar seni bırakmaz. Meğer bu Âşık Garibi'nin eline sazı Sivas elinde bir Kızılbaş dedesi vermiş. Eline verir vermez de Garibi hemen oracıkta çalmaya başlamış."

Cemşi Ağa, kilisenin dibindeki Keyrok'u, ipekli duvar halısını unutmuş gibiydi.

"Çaldın mı pirim?" diye sordu.

"Çalmaz olaydım, ikimizi tutup Eskişehir'e sürdü mahpusane müdürü. Boynumuza sevk zinciri taktılar, yanımıza iki Candarma, düştük önlerine. Tirene bindik, tirenden indik, bir karakol öteki karakola teslim etti. Bir görsen, bir bizi mühürlemedikleri kaldı, bir eşya gibi her teslim alan, haşa senden, kasap-

lık koyun gibi evirip çeviriyor, üstümüzdeki her şeyi ellerindeki deftere not ediyorlar. Ama Âşık Garibi yol boyu hiç susmuyor, kendisini sürgüne götüren Candarma erine dahi Türkmen ağıdı çığırıyor. Bir de şakacı, dünya umurunda değil. Yolun bir yerinde, pirim sen neden hep böyle susarsın dedi, dedim hükümet beni cem bağladı diye tutukladı. Güldü, dedi ben çok cemde deyiş çaldım, bu devirde hükümet kimseyi saz çaldı diye asmamış, en çok sürmüş, hapiste misafir etmiş, o da ozanlığın şanıdır. Bir görsen nasıl gülüyor. Dedi, ben siz Dersimlileri cesur bilirdim, beni mahpusa attıran hâkim dahi bana, Âşık bize bir türkü çığır da bir dinleyelim dedi. Yani böyle hâkimler de var, mühürlediği sazı elime verdi, mahkeme salonunda türkü çığırdım. Mahkemenin bütün hâkimleri sesime toplanıp geldiler. Dedi, pirim bu saz öyle bir şeydir ki, yasak koyan dahi niye koyduğunu bilmez. Köylüler bırakmıyor, yoksa sizin o Dersim'e gelecem. Maraş'a gittim ama ne zaman bu Zara Dağı'na kadar gitsem kış bastırıyor. Ben de geri dönüp kışı bu mahpus damlarında geçiririm. Bu Sivas'ın tekmil dağ köyleri sizin Dersimliler gibi Kızılbaş olur, her birisinin evinde böyle kocaman da sazlar asılı durur. Ova insanı hayın olur, hükümetin ismini ağzına almana gerek yok. Sümkür, onlar hükümet adamına tükürdü diye seni ihbar eder hâkime. Dedi, Pirim, iyi ki seni hâkim derdest etmiş, ya Candarmaya haber verseylerdi, işte o zaman zulümlerden zulüm seçerdin. Bu Candarma kumandanları çok zalim olurlar, her Candarma karakolunda böyle kocaman falaka odunları durur, gürgen ağacına içinden delikler delmişler, o deliklerden geçen kendir ipleri arasında ayaklarını aha böyle ayak bileğinden bağlarlar, o kendir ipi ayağına dolandı mı, Tanrı dahi seni oradan kurtaramaz. Şimdi o falaka odunu gürgenden olmasa, çığlığına dahi dayanamayıp çat diye ortadan kırılır. Ama gürgen ağacı meşe ağacından daha kördür, ayaklarının altı bir balon gibi şişer, kemiklerin sızım sızım sızlar, gene imana gelmez.

Cem Şah, o Âşık'ı dinlemeden sanırdım zulüm sadece bize var. Yok, tekmil Anadolu inliyormuş meğer, hem de ne inleme. Osmanlı ne ki, Candarma karakoluna düşen zulümlerden zulüm beğeniyor.

Cem Şah, öfkeyi efsunlu Munzur Suyu'na atıp içmek lazım. Abdullah Paşa, Dersim kanununu bozdu, pirlik mührünü alıp Kopo gibi, kendini bilmez Satoğlu gibi çiğ insan sütü emmişlerin eline verdi. Herkes tüfengini topladı verdi ama bunlar ademeskeri kırmalarıyla hükümet konağına girmekte. Hükümetin adamları da onları paşalar gibi ağırlamakta. Bu Satoğlu, o dünyalar güzeli Kırgan soyunu beş paralık etti. Hiç görülmüş müdür mısayıbının oğluna pusu kurmak? İkrar vermişsin, sana sorarım Cem Şah, ikrar verdiğin kapıya kem gözle bakmak var mıydı bu Dersim'de?"

Cemşi Ağa, Pir Kasım'ın anlattığı her meselenin bir kapıyı araladığını biliyordu. Pir Kasım konuştu mu dünya susar, akan sular akmaz, onun sesini dinlerdi.

"İnsanı kâmil öyleydi, insanı kâmilin kalbine sımser bıçağını saplasan, neden sapladığını anlamaya çalışır, sonra nefesini teslim eder. Ama hükümet karakollar kurdukça, Hozat'ta aşiret ağırladıkça, irfan her gün daha hızlı Dersim toprağını terk ediyor, yerine kör bir öfke gelip yerleşiyordu. Dersimli söylemese, Abdullah Paşa kimin ne yaptığını, kimin zamanında Ermeni sakladığını, kimin Kızılbaş isyanlarına katıldığını, Mustafa Kemal Paşa'yı Çardaklı'da kuşatanların kim olduğunu dahi bilmezdi. Dersimli, Mustafa Kemal Paşa'ya söylemişti, bin kez söylemişti ona kastetmediklerini. Zaten onun arabada olduğunu öğrenir öğrenmez gerisin geri dağların ardına çekilmiş, ardından altı mebus birden yoldaş kılmışlardı ona. Onların derdi Şeyh Ahmet Fevzi gavuruylaydı. O şeyh, bu Erzincan ovasını Kızılbaş'a, Ermeni'ye dar etmişti. Mustafa Kemal Paşa kendisi, Diyap Ağa Hazretleri ile Dersim'in en ulu mebusu Mıçı Ağa'nın sırtına vurmuş, demiş, siz hiç merak etmeyin, ben bilmez miyim onların Müslümanlık adı altında neler yaptıklarını... Ama siz sabırlı olun, siz ben şapka ilan etmeden elli yıl önce şapka taktınız. Meşrutiyet olur olmaz şapkalar taktınız, millet siyah pantol giyemezken siz beyaz pantollar giydiniz. Benim zevce Latife'nin dahi başı kapalı, oysa sizin kadınların başı fi tarihinden beri açık. Demiş, benim istediğim garbi medeniye sizin ruhu damarınızda var."

Pir Kasım konuşurken, Cemşi Ağa bir öfkelendi, bir sakinleşti, bir gürledi, bir sustu. Sonra da yolun ortasında durup çıplak tepelere baktı, bir şey demeden başını alıp gitti. Pir Kasım da hiçbir şeyler demedi onun hatır dahi almadan gitmesine. Bir süre daha su kanalı boyunca yürüdü. Yabani bir armut ağacının dibinde durup yeni yeni olgunlaşmış küçük meyveleri elledi. Armutlara sular girdi girecekti, bu demektir çok geçmeden kara kış kapıdaydı. "Bari kışı atlatsak, yoksa bu fakir fukara toptan kırılır." Dedesi Derviş Cemal'in göçünü alıp buralara geldiği zamanın hangi zaman olduğunu çıkarmaya çalıştı. Küçük bir yabani armut meyvesini hiddetle ısırdı, ısırır ısırmaz da, Hozat'a davet edildikleri o günü biri kendisine hatırlatmış gibi yüzünü ekşitti. Kumandanlık binasının dibine toplanmış erenler, şapkaları elinde Alpdoğan'ın karakol duvarında yankılanan sesini dinliyorlardı. Pir Kasım biliyordu kendisiyle oraya gelen onca erenin hissiyatı temsili ona verdiklerini. Bekledi Alpdoğan'ın esip gürlemesinin bitmesini, kendinden geçip dirilmesini bekledi. Öyleydi, öfkeli insanın gözleri bir şeyi görmez, bağırır, ha bire bağırır, sesine karşılık bulamadığını fark ettiğinde birden bir boşluğa düştüğünü görürdü.

Pir Kasım'ın büyüdüğü ocak, ocaklar ocağıydı, beklemeyi, nerede söze girileceğini biliyordu. Bu Dersimli de beklemesini bilse, belki bu öfkeli hükümet bu ekşi armut meyvesi gibi olgunlaşırdı. Kumandan birden sözün ortasında durup yaverine, "Oğlum bana bir bardak su getir," deyince Pir Kasım, söz sırasının geldiğini anladı.

"Kumandanım," dedi, "biz hükümet işinden anlamayız, bildiğimiz şey saz çalmak. Sazımızı elimizden alsanız, hak özleminden çatlarız, Cenabıhak dünyanın derdini..."

Rakı içiyormuş gibi su bardağını bir dikişte kafaya diken general;

"O zaman çatlayın," deyip lafı Pir Kasım'ın ağzına tıkmıştı.

Bütün erenler geldikleri gibi dışarı çıkmıştı, kimse de Pir Kasım'a sözünün devamı neydi diye sormamıştı. Ama hapisler görmüş, bin bir çeşit insan tanımış bu insan, hükümet adamla-

rının çiğ armut meyvesinden daha ekşi olduğunu, el atsan boğazına düğümleneceğini ilk kez görmüştü.

Çiğ armut meyvesini olgunlaştıran şey güneş değil, şimalden gelen rüzgârdı. Bu Dersim'de rüzgâr şimalden giremezdi, evler kendini bunun için dağ yamaçlarına dayamıştı. Hep güneyden eserdi, ekinler harmana taşındığında şimal rüzgârı usul usul çiseleyen bir yağmur gibi toprağı, ekin başaklarını yalar, dağların başındaki bin bir çeşit börtü böceğin kokusunu ovalara sürüklerdi. İşte o zaman, taş gibi olan yabani armut meyvesi hızla sararır, kemik gibi kuru kıkırdağı peynir gibi yumuşacık olurdu.

Pir Kasım'a göre şu yeryüzünde her şeyin bir dermanı vardı. Taşı toprağa çeviren rüzgâr, yenmeyen sert armudu olgunlaştırırdı. Ama çiğ insanı gün yirmi dört saat güneşin önüne dik, olgunlaşmazdı. Rüzgâra dik, rüzgâra set gerer, ağaç fidesini seyret desen, kökünden koparıp atardı. İnsanı Mevlâ'nın ilacı, sözdür. İnsan sözün hikmetine varmadığı sürece dünyayı ateş gibi yakar, kavurur. İyi de, hükümetleri olgunlaştıran şey ne ola?

Pir Kasım, üzerinde koca diş izlerinin durduğu armut meyvesini nasırlı parmakları arasında evirip çevirirken, Cemşi Ağa'yı gördü.

"Hayırdır Cem Şah, sen gitmedin mi?"

"Gidemedim pirim," dedi Cemşi Ağa, "ben nereye gideyim? Sen bana git konuş diyorsun. Gittim, adam yüzüme dahi bakmadı, hemi de hiç bakmadı. Ben bunca Ermeni'ye kol kanat gerdim, her birini ağalar gibi evimin baş köşesinde ağırladım ama o bu yeryüzünün günahkârı benmişim gibi arkasını döndü bana, hoş geldin dahi demedi. Bir görsen, köyde ne kadar kap kacak varsa o kilisenin altına toplamış, bunda din iman yok Derviş Cemal Pirim, hemi de hiç yok. Boşa dememişler Ermeni damarı. Pirim, bu damar kurusa dahi, dünya malından vazgeçmiyor. Çekiç vurdukları taşa gönül verir bunlar, öyle bir gönül verir ki, dövdüğü bakır kazanını kendisiyle beraber mezara korlar. Şimdi bu adam keşiş mi? Onun babası keşişti, hemi de has keşişti. Bir güzel de İncil okurdu, öyle güzel okurdu ki, insan kıyamazdı dinlemeye. Beş dakika dinle, kendini derin uykularda bulurdun. Şimdi kalkmış bu da kendini keşişli-

ğe vermiş, bir de kendini yerin altına gömmüş. Bu çoluk çocuğu kendine acındırmış. Sen bu zavallı insanları kendine acındırırsan, onlar Hakk'ın mekânı belledikleri yerlerini bırakıp giderler mi? Değil Urus, Sultan Süleyman diyarında bunlara hanlar hamamlar versen gene gitmez. Bu adam Allah'tan korkmaz pirim, hemi de hiç korkmaz. İnanan insana Allah korkusu vermek günahtır. Sen kendin demez misin, yaradanla insanı korkutmak günahtır diye, sen kendin demez misin, Tanrı sır olup insanın göğüs kafesine sığındı. Şimdi bu adam kendisini Hızır Aleyhisselam eylemiş orda. Yerin altına kendini gömdüğü yetmiyormuş gibi bu zavallı insanlara korku üzerine korkular verir. Şimdi o bu naçar insanları korkuttu mu hiç olur mu o iş?"

Pir Kasım;

"Olmaz," dedi, "inanan insan akıl muhakemesini unutur, gönül hanesiyle akıl hanesi yer değiştirir."

Cemşi Ağa;

"Değiştirir pirim," dedi. "Bunlar aklını toptan yitirmiş, o deliye inanarak tamamen yitirmişler. Şimdi hükümetin bir memuru gelsin, bunlar kendileri kurbanlık koyunlar gibi sıraya girerler."

Cemşi Ağa ne dediğini kendisi de bilmiyordu, neye kızıyordu, kime saldırıyordu, anlamak zordu. Onu en iyi anlayan Pir Kasım dahi, bazen onun ne dediğini anlayamıyordu.

Konuşması iyidir, diyordu Pir Kasım, konuşan insan her kapıyı aralar. Konuşmayan insanın akli muhakemesi, diyordu, aynı gökyüzü gibidir, sustukça kara kara bulutlar gelip akli dünyasının önünü kapatır, düşündüğü her şeyi içine atar, öyle içine atar ki, yılanın susup yerin altına kendini hapsetmesi gibi hayal ettiği her şey içinde ağu gibi birikir. Susmuş insanın zehri, bu Dersim'in zehirli polat yılanından daha keskindir, zehrini kusacak yer bulamazsa kendini ağular.

Cemşi Ağa gidip o pınarın başında sustuğunda en çok Pir Kasım korkmuştu. Onu yeniden konuşturmak için bildiği bütün meselleri anlatmıştı. Sonra hükümetin kendisine yasaklar koyduğu sazını üç gün, üç gece çalmış da Cemşi Ağa'yı yeniden dile getirtmişti.

Zaten bu Dersim'in, tekmil Anadolu'nun ilacı dermanı bu üç telli sazdır. Saz olmasaydı, bu Dersim toptan dilsiz kalırdı. Taş oymak, ağaçtan kap kacak yapmak da iyidir ama saz çalmak gibisi yoktur. Saz, susmuş insanı dile getirir, zaten saz insanı dile getirdiği için hükümet yasaklar koyar. Oysa hükümet adamı saza yasak koyacağına, kulak verse, bu tekmil Anadolu toprağı gülistanlar gibi çiçekler açar. Yunus Aleyhissselam, kabilesini terk edip denizler ortasında sır olduğunda, kutsal yunus balığı onu midesinde misafir kıldı, insanlar kendisini dinlemiyor diye küstü, Cenabıhak balığın karnındaki Yunus'a, ey Yunus dedi, ses ver insana, insanı anlamak, yoluna düzmek istiyorsan insana ses ver. O esnada balık onu karnından dışarı attı ve Hazreti Yunus Efendimiz insanlara saz çaldı. Onu dinlemeyenler o mayhoş sesi duyunca tek tek etrafına toplandılar. O çaldıkça ahali toplandı, çember büyüdü, aralarındaki kavgaları bırakıp kıpırdamaya başladılar. Sonra da semah olup döndüler. Şimdi bu hükümet saza yasak koyar. Sen saza yasak koydun mu, insan dinlemesini unutur. Sen saza yasak koydun mu, söz anlamını yitirir. Ahengi olmayan sözün kıymeti olur mu, olmaz. Şimdi şimal rüzgârı esmesin, yabani armut ağacının dibinde gidip saz çal, üç güne varmaz, o insanın boğazına takılan yabani armut peynir gibi yumuşacık olur. Kuru ağaç dahi sazı dinler. Saz çal, şahin kuşuyla kırlangıç kuşu aynı dala yuva kurar. Kuzu ile kurdu yoldaş eyler. Zaten bu Abdullah Paşa'nın böyle lafı Pir Kasım'ın ağzına tıkmasının sebebi de buydu. Emir veren, kanun süren adam insanı kâmili bilmez, bilmez insanın kalbinden nelerin geçtiğini. Çünkü onun aklında hüküm vardır, hükmettiği yerdeki insanın kederi, çilesi yoktur.

Pir Kasım, talibi Cemşi Ağa'ya şöyle diyordu:

"Boşa dememişler Sultan Süleyman her dilden bilirdi diye. Süleyman'ın bildiği dil değil, irfandı, dinleme sabrıydı."

Pir Kasım'a göre, hükümet bu aşiret beylerini, pirleri davet ettiğinde bir tek gün, kendisi konuşmak yerine, çağırdığı misafirlerini konuştursa mesele biterdi. Bu Ermeni de rahatlardı, öyle bir rahatlardı ki, eline çekicini, alet edavatını alıp zanaatının başına geçerdi.

Fakat, Pir Kasım ne anlatırsa anlatsın Cemşi Ağa'yı sakinleştirmek imkânsızdı. Ona göre toprak bulgur kazanı gibi ısınmış, kaynadı kaynayacaktı, kimin içine düşüp yanacağı hiç belli değildi. Pir Kasım da bu işin farkında değildi, hâlâ tarlasını suluyor, gizemli bir hayatı keşfediyormuş gibi meyve ağaçlarının dibinde durup bakıyor, gördüğü çiçeğin başında durup eğiliyor, karıncanın kuru yaprak dalını yuvasına taşımasına saatlerce bakıyordu.

Cemşi Ağa'ya göre Pir Kasım, yeryüzündeki zamanını doldurmak için kaplumbağa hızıyla yaşıyordu. Oysa dünya dünya olalı hiç bu kadar yönetilme hırsıyla yanıp tutuşmamıştı. Zaten Pir Kasım da kendisini kandırıyordu. Biri çıkıp dedelik makamını alsındı, bu Derviş Cemal Ocağı aynı o keşiş gibi kendini yerin dibine kapatır, ilelebet küserdi dünyadan.

Pir Kasım'dan müsaade isteyip ahırın yolunu tuttu. Nicedir atlarını unutmuştu, atları düşünerek evin önüne kadar geldi. Ahırdaki Ermenileri düşününce durdu, göğüs kafesinin sıkıştığını, tuzlu bir suyun ciğerlerine dolduğunu hissetti. Bağırmak istedi, "Benden ne istiyorsunuz?" diye bağırmak, dünyayı ayağa kaldırmak istedi. Durdu, yüksek sesle nefes alıp vermeye başladı. "Ane Hatun, zalim Ane, hiç Allah'tan korkmaz mısın, demez misin bu Cemşi de insan, demez misin..."

Gerçekten bağırmış gibi nefes nefese kaldı. Sanki bağırmış da, bütün köy dışarı çıkıp onun neden böyle bağırdığına bakmış sandı.

"Atlarım," dedi kendi kendine, "atlarım, benim güzel atlarım... Biliyorum acının büyüğünü siz yaşarsınız. Kolay mı, ölümü bekleyen insan yavrusuyla göz göze bakmak, onlarla yatıp kalkmak."

Ahırın kapısına kadar yürüdü. Kimseler yoktu etrafta. Kafasını dahi kaldırıp bakmayan iki köpek geçti yanı başından. Bacakları çıplak, sünnetsiz et parçası önlerinde sallanan üç çocuk, olanlardan habersiz toprakta oynuyordu. Büyük bir acıyla baktı çocuklara. Kokusunu alan atlar üst üste kişnedi. Yeniden baktı çocuklara. Çocukluğunu hatırlamış gibi onların yanına kadar gitti, ne yaptıklarını sordu. Çocuklar, koca bir meşe yapra-

ğı parçasını peşlerinden sürükleyen iki kırmızı karıncayı gösterdiler. Cebinden şeker çıkarıp verdi.

"Evlerine götürüyorlar, bak görüyor musunuz karıncalar yuvalarını birlikte kuruyorlar."

Anlamsız bir şey söylemiş gibi, çocuklar birbirine bakıp güldü.

"Atını almaya mı geldin?" diye sordu çocuklardan biri.

Cemşi Ağa:

"He ya, nereden bildin?"

"Ane Hatun hazırlattı da."

Cemşi Ağa, bu Ane Hatun'un, içinden geçenleri nasıl böyle bildiğine şaştı. "Ben miyim bu Ferathan soyunun temsili vekili, yoksa bu kadın mı?" diye söylendi. Çocuklar onun neye söylendiğini anlayamadılar.

"Güzel mi şeker?" diye sordu Cemşi Ağa.

Aynı çocuk konuştu.

"Sende para çok mu?"

Cemşi Ağa güldü.

"Yok," dedi, "Ane Hatun'da para çoktur."

"Ama o senin annen değil ki," dedi çocuk.

Cemşi Ağa yeniden güldü.

"Siz hiç kiliseye gittiniz mi?" diye sordu.

Çocukların yüzü aynı anda gerildi.

"Annem ziyaret de kilisedir diyor."

"Öyledir," dedi Cemşi Ağa, "ziyaret de kilisedir, hemi de has kilisedir. Kilise kurulmadan önce de ziyaret vardı." Elini cebine daldırıp bir şeker daha çıkardı.

"Şimdi bu şekeri sana verecem, kiliseye gittiğinde Keyrok amcana vereceksin, hani uzun beyaz sakalları olan amcaya. Bak, şu yukarıdaki tepenin başında görülen taş yığınının altında yaşayan beyaz sakallı amcaya. Hani dua edip sizin ağzınıza kurumuş sac ekmeği veren Keyrok amcanıza..."

Çocuk;

"Ben bilmem," dedi. "Ben hiç bilmem."

Cemşi Ağa, elindeki şekeri geri cebine koydu.

"Hepsi birleşmiş," dedi, "bana karşı öyle bir birleşmişler ki, beşikteki bebeye varana kadar bana karşı söz birliği ettirmişler.

O Derviş Cemal Piri dahi bir şeyden haberi yokmuş gibi yapar."

Hiddetle kalktı çömeldiği yerden. Bu nasıl şeydi, bunca köy ne zaman yediden yetmişe kendisine karşı söz birliği etmişti? Öfkeli göğüs kafesi patlayacakmış gibi köpürdedi. Ancak yeni bir fikir aklına gelmiş gibi birden durdu, cebinden üç şeker daha çıkardı.

"Aferin size çocuklar," dedi, "aferin, karıncalar hem yuva kurar hem de sır tutar. Bu karıncaların bir de yavruları olur yerin dibinde. Bu yapraklar üzerinde uyurlar, tarla ekerler, biz insanlar gibi yerin altında, çarşır mantarı gibi mantar dizerler bu yaprakların üzerine. Gelin size bu karıncaların masalını anlatayım. Babam Kahraman Ağa anlatırdı, şimdi bu karıncalar bu yaprakları yerin altına taşırlar, niye biliyor musunuz?"

Çocuklar;

"Yok, bilmiyoruz," dediler.

"Ya bilmezsiniz, size analarınız bir dua etmesini, bir de ağaç oymasını öğretir ama bu dünyanın sırrını öğretmezler. Şimdi ben size karıncaların sırrını söyleyecem ama ben de size bir sır soracam, anlaştık mı? Şimdi bu karıncalar insanlardan önce öğrendi ev yapmayı, beraber yaşamayı. Karınca bir, arılar iki. Karıncalar bu yaprakları yerin altına saklarlar, bir güzel de mantar dizerler üzerine, mantarların arasına da bebelerini yatırırlar. Siz nasıl o yıkılmış Sorpiyan Kilisesi'ne gidiyorsanız, nasıl size analarınız aman ha Cemşi Ağa'ya söylemeyin buraya geldiğimizi diyorlarsa, bu karıncalar da yavrularını öyle tembihlerler. Anaları dermiş, aman siz siz olun yaşlı karıncaya söylemeyin tarla ektiğimizi, yaprak getirdiğimizi. Ama yaşlı karınca nasıl ben her şeyi biliyorsam, her şeyi bilirmiş. Bakın bu iki kırmızı karınca yuvalarına hiç kestirmeden gider mi? Gitmez, çünkü orada tavuklar var, gagalarıyla hemen midelerine indirirler. Onlar da böyle toprak yığınına tırmanırlar, analarınızın sizi o yıkılmış kiliseye derelerin içinden alıp götürdüğü gibi, onlar da böyle buradan gidiyorlar. Kiliseye giderken seni kim sırtına alıyor, annen mi?"

Çocuk bir an ne diyeceğini bilemedi, arkadaşıyla kaçmak istedi oradan, titreyen bir sesle;

"Annem, ziyaret de kilisedir diyor," diye cevapladı yeniden.

"Tamam, ziyaret de kilisedir ama hani sizin de, böyle karıncalar nasıl yuvalarına iniyor, öyle taşların arasından aynı bu karıncalar gibi girdiğiniz bir yer var. Bak, şu yukarı tepedeki taş yığını. Böyle taşların arasından karanlık bir yere iniyorsunuz, merdivenler var o taşların altında, karanlık merdivenler, düşmeyesiniz diye analarınız sizi kucağına alıp o taşların arasından merdivenlere iniyorlar."

Çocuk;

"Ama orada yılanlar var," dedi, "sen oranın ismini söylesen yılanlar daha karanlık çökmeden gelip seni yer. Ben bir kez az kalsın söyleyecektim, yılanlar akşam yatağıma kadar geldiler. Böyle çatallı dillerini çıkardılar. Anam beni uyandırmasaydı oracıkta yemişlerdi elimi."

Cemşi Ağa büyük bir şaşkınlıkla çocuğun yüzüne baktı, sanki o esnada yılanın çatallı diliyle küçük parmaklarına saldırdığını sandı.

Kısık bir sesle;

"Var ya," dedi, "o yıkılmış kilise taşlarının altında bir yılan var. Sakal yerine yüzünden beyaz beyaz yılanlar sallanan bir bunak, yılanların içinde yaşaya yaşaya parmak uçları dahi yılan başı gibi dışarı vermiş. Öyle bir yılan var ki orada, kırk bin yıl öncesinin intikam zehrini biriktirmekte toprağın altında. Ama gene de aferin size çocuklar, hemi de kırk bin defa aferin. Ananız doğru söylemiş, tekimiz dahi ağzımızdan kaçırırsak, yılanlar o ahıra girer, benim atları dahi midelerine indirirler."

Derin bir uyku çekmiş gibi rahatladığını hissetti oradan giderken. Kapının önüne gidip kızından bir üsküre su istedi. Ane Hatun'un evde olup olmadığını sordu. Atına bindi ve dağların ardında, gökyüzünü bir nar gibi turuncuya çalmış güneşin peşine verdi. Karanlık çökmeden varması gerekiyordu dağın ardındaki o yaylak yerine.

"Deh!" dedi. "Deh! Olan sana oldu, deh! Mübarek, insanı dahi o ahıra bağlasan gün yirmi dört saat içinde o keşiş gibi delirir. Hızır Aleyhisselam elçi olup ayağına gelse, düşmanı gelmiş gibi arkasını döner gider."

Altındaki at hızlanırken, daha bir eğildi atın üstüne. Atın arka ayakları ön ayaklarını geçtiğinde yeleli saçları Cemşi Ağa'nın alnına vurdu. Bacaklarını bastırdı atın üzengilerine. Bir dere yatağını geçip çıplak dağı bir yay gibi çizen yola vurdu atını, daha yükseklere tırmandı. Ağaçlar sıklaştı, ardından seyreldi, menekşe otları bitip kekik kümeleri başladı, kekik kümeleri bitip çarşır kümeleri ve uçsuz bucaksız, sarı sarı anafatma çiçeklerinin dağ bayırına yayıldığı bir yere çıktı. Başını gömdüğü atın yelesinden kaldırıp hiç bilmediği bir yere çıkmış gibi etrafa bakındı. Dağın daha yukarı tepeleri hâlâ sarı güneşin altın parıltısı altında şavkıyordu. Bir karaca kekliğinin, atmaca kuşunun vahşi pençeleri arasında çığlık attığını duydu. Çığlığın geldiği yöne doğru, güneşi arkasına alarak yeniden dört nala vurdu atını. Atın ayakları arasında çakıl taşlarının kırıldığını, çekirge sürülerinin sağa sola kaçıştığını gördü. Güneşin hâlâ göründüğü küçük bir tepeye gelince yeniden durdu. Yoktu, hiçbir yerde insan karartısını andıran bir şey yoktu. Kor bir ateş gibi yanan uzaklardaki Sıncık Dağı'nı, daha yukarılarda yükselen Yılan Dağı'nı, uzaklarda, karanlık bulutların arkasında saklanmış Sultan Baba Dağı'nı seçmek istiyormuş gibi atını o yöne çevirdi. At kişnedi, Cemşi Ağa'yı kaldırıp yerlere çalmak istiyormuş gibi yerinde huzursuzlandı, burun deliklerini geniş geniş açıp kapattı, yerden kopardığı yarpuz otunu, nefesiyle birlikte havaya püskürttü.

Cemşi Ağa;

"Hey mübarek," dedi, "hey insani efsuni deryamızın ruhu." Okşadı atın terli boynunu, ayak topuklarıyla karnına vurdu okşuyormuş gibi.

"Sen de olmasan," dedi, "sen de olmasan bu dünya toptan haram bana. Sen de olmasan ne yer ne gök dile gelip konuşur." Tepenin yamacından kalkan rüzgâr nemli yağmurlar kokan bir esintiyi yüzüne çarptı. Dağların ardında üç cenazenin ardı ardına dizildiğini, çok geçmeden ağıtların bu dağları bir bulgur kazanı gibi birbirine verdiğini görür gibi oldu.

Bağırdı üst üste:

"Ane Hatunnnn! Ane Hatunnnn!" sesinin derin vadilerde

yankılandıktan sonra, dağın sırtlarında epil epil esen rüzgâra karışıp gittiğini duydu.

Altındaki at huzursuzlandı, altında gelip gitti, yeniden ayaklarını yerlere vurdu, dünyayı algılamak istiyormuş gibi burun kanatlarını daha bir açtı.

Cemşi Ağa, göğüs kafesini yırtmak istiyormuş gibi yeniden bağırdı.

"Ane Hatunnn! Ane HatunnNNN!" Başını atın yelelerine gömdü, onun kulaklarına fısıldıyormuş gibi, "ANe HatUNNnn!" diye mırıldandı, "Ane Hatun, sende hiç din iman yok mu? Ane Hatun, yaşlandım, artık Cemşi o eski Cemşi değil, göçüp gitmek ister bu dünyadan, göçüp gitmek, Ane Hatun, zalim Ane."

Hüngür hüngür ağladı, birden seksen yaş daha yaşlandığını hissetti. Yıllardır bu Heim yaylağına gelmediğini, yaylağın yamaçlarında epildeyen rüzgârı duymadığını hissetti. Apak iki kurdun karşı tepeden kendisine baktığını gördü.

"Ane Hatun, kurtlar tepelerde görünmeye, avını kollamaya çıktı. Ane Hatun, sen başımıza felaket tuzakları ördün, öyle bir ördün ki, karanlık çöker çökmez kurtlar saracak bu toprakları, öyle bir saracak ki..."

Kendi kendine konuştuğunu fark edince, birilerinin kendisini duymuş olabileceği korkusuyla durup etrafa bakındı. Elinin içiyle, hâlâ soğuk, ıslak terlerin hissedildiği atın kaygan boynuna vurdu.

"Zaten beni bir anlayan sensin," dedi, "sendeki irfan o Ane Hatun'da olsaydı, beni o taş yığınının arasına sokmazdı, sokup da onurumu beş paralık etmezdi." "Pirmiş," dedi, "bir de kendisine Derviş Cemal Ocağı'nın sahibi diyor. Babam vermeseydi size bir toprak parçası, açlığınızdan ölecektiniz. Madem pirsin, sen git onun ayağına, git de o mesellerini ona anlat. Yok, saz çalarak insanı merhamete getirecekmiş. Hadi madem öyle, git Ankara'ya sazını çal. Bu Dersim'de her köyde bir pir var, sen bir çalıyorsan onlar on çalıyor. Bacak kadar çocuk dahi bu Dersim'de anasının karnından saz çalarak doğar, sazına perde de takmaz. Hiç görülmüş müdür, ayağına nal takmadan atın dağ

çıktığı? Ama perde takmadan sazı çalarlar, ben has pir onlara derim. Şimdi senin bu saz kör yılanın dahi gözlerini açıyorsa, hadi git o Abdullah Paşa'ya çal da, gözleri fıldır fıldır dönen kâfiri yola getir, getir, ben de sana o zaman pir diyeyim. Derviş Cemal Hazretimizin soyu diyeyim sana... Ane Hatun'u almış arkasına, sonra da bana pirim diyor..."

Kötü şeyler söylemiş gibi utandı. Yaylak düzüne giren at, ön ayaklarını rap rap yere vurarak üstü meşe ağaçlarıyla kapatılmış taş yığınına doğru eşkin eşkin yürüdü. Yaylak evlerine yürürken at, Cemşi Ağa nedense Pir Kasım'ın sazının sesini duydu.

"Ne yapsın," dedi, "o da biçare, bir gün saz çalmasa çatlar, ona inanmış. Her insanın içinde bir deryanın yatar olduğuna inanmakta. Ama bilmez ki, fesatlığın insanoğlunun yüreğini zapt eylediğini. Bu dünya toptan akıl, öyle bir akıl ki, yürekler sustu akıl karşısında. Aklın hükmü merhamet hanesini çoktan tarumar eyledi. Yürek, toprak anamızın çiçek bahçesidir, yeter ki ışık serp ona, bin bir çiçek açar. Oysa akıl, dişlerini toprak anamızın karnına geçirmiş, bırakmaz yeşersin hayat çiçeği, aklın yeşerttiği hayat var mıdır?"

Atından yere atlayıp yaylak evlerinden birine girdi, üç eve daha girip çıktı. Biriyle konuşuyormuş gibi;

"Toprak atmak lazım üstüne," dedi. Sonra dışarı çıkıp dağlara baktı. "İyi," dedi, "çok iyi, değil Candarma, buraya geleni Allah dahi unutur, öyle bir unutur ki, o Alpdoğan Paşa da gidip orada ayak sallasın." Neşeyle, "Ane Hatun, sen aklınla bin yaşa," dedi, "sen aklınla bin yaşa e mi... O Mustafa Kemal Paşa, etrafındaki o bunaklar yerine seni hükümet kılsa, bu Anadolu gülistanlar gibi açar, sarmaşıklar gibi de birbirine dolanır, öyle bir dolanır ki, İngiliz'i, Alaman'ı kıskançlıktan çatlar." Yüzüne nedensiz bir gülümseme yayıldı.

"Sen de çok yaşa Pir Kasım," dedi, "senin gibi bir Derviş Cemal soyuna da o yakışır. Ben ne dediysem ağzını açmadı, ben ne kadar küfür ettiysem o bunak keşişe, o hep merhamet diledi. Zaten sen de öyle olmasaydın, yüzüne dahi bakmazdım. Aferin sana, şimdi ki o yüce Derviş Cemal mezarı kabristanında huzurlar içinde yatar. Biri de görse seni bunak sanır, bunak sanır

da, boynuna teneke takıp arkandan kıs kıs güler. Kılıncımız dil vermiştir diyen bu dünyada bir sen varsın. Dil vermiş kılınç, değdiği taş dahi olsa önünde eğilip ağlar."

Cemşi Ağa yaylak evlerinin etrafında bir daha dolandı, ilk girdiği yaylak evine bir kez daha girip taş duvarları, duvarların üstünü örten meşe çalılarını inceledi.

"Odun getirtmek lazım, odundan çok ne var. Bir meşe kütüğü at ocağa, burayı hamam gibi yapar, bir meşe odunu at dağ dahi ısınır." Yaylak evlerinin birbirinden uzakta olmasına üzüldü. "Yan yana olsaylardı daha iyi ısınırdı." Dışarı çıkıp yeniden dağlara baktı. Güneş yüksek tepelerden de çekip gitmişti. Birden içinde bir ürperti hissetti, üşüdü, sanki karakış gelmiş de, dağlara ölüm çökmüştü.

"Ya donarlarsa, bu zavallılar burada donsa, mayısa kadar teki toprak yüzü dahi görmez. Bu zavallılar burada donarsa, insan yüzüne çıkamayız bir daha, bırak insan yüzüne çıkmayı, çoluk çocuğumuz yedi kuşak bu lekeyi taşır alın hanesinde, utanır adımız anıldığında, öyle utanır ki, mezar taşımızı dahi ziyaret etmek istemez."

İçi büyük bir öfkeyle kabardı. Bir duvardan ziyade üst üste yığılmış taşlara benzeyen yığına tekmeler atmak istedi. Yeniden "Ane Hatun!" diye bağırmak, ortalığı birbirine katmak istedi. Herkes konuşsundu ama bu Ane Hatun konuşmasındı. O konuştu mu, kendisine dikenler batıyormuş gibi huzursuzlanıyordu. Bu kadın milleti neden böyle burnunun dikine gider, neden halden anlamaz da, lafını deve dikeni gibi insanın böğrüne sokar.

"Bana ne," dedi, "bana ne, bu dünyanın yükünü ben mi taşıyacam, bu dünyanın günahı benim sırtımda mı Cenabıhakk'ın huzuruna gidecek? Varsa bir günahı vebalimiz, varır ulu divanımızda öderiz. Ah Ane Hatun, neden elinin hamuruyla erkek işine..." Durdu, ensesinde öfkeli bir nefes duydu, döner dönmez de Ane Hatun'un kara kirpikleri arkasında kaybolmuş derin göz çukuruyla yüz yüze geldi.

"Bunak," dedi Ane Hatun, "benim bunak kardeşim, nedir sen böyle ortalara düşmüş oraya buraya saldırıyorsun, nedir

sen gidip o zavallıyı ininde huzursuz edersin, bir sürgün de sen mi yazacaksın?"

Daha o konuşmadan, Cemşi Ağa'nın eli ayağı titremeye başladı, soluksuz kalbi, nefesinden önce dışarı çıkacakmış sandı.

"Sen karışma," dedi, "sen karışma, aklının almadığı her işe karışma."

"Karışırım, bal gibi karışırım, o zavallıyı gidip her Allah'ın günü yatağında huzursuz etme. Ölümse ölüm, ölümse ölüm Cemşi, ölümse ölüm!"

Cemşi Ağa tir tir titremeye başladı. Herkesin, her daim soğukkanlı bildiği, cemaatlerin baş köşesinde ağırladığı, sabrın selamet eylediği Cemşi Ağa tir tir titredi, elini kaldırdı, yaşlı yüzüne vurdu.

"Ane Hatun, sende din iman yok mu, sende merhamet yok mu?" İsyan etti, çocukken yaptığı gibi kendini kaldırıp götüstü yere vurdu, toprağın içinde debelendi.

Ane Hatun aynı çocukluk günlerinde olduğu gibi hiç oralı olmadı, arkasını dönüp yaylak evinden çıktı.

"Sür, sen de Cemşi Ağa'ysan, Kahraman Ferhat Bey'in oğluysan sür, sür de ne bu dünyada ne öbür dünyada huzur bulma."

Yaylak evinin kapısında yeniden göründü Ane Hatun. Cemşi Ağa, onun eski günlerde olduğu gibi elinden tutup kaldıracağı, kucağına alıp yanaklarından öpeceği hissine kapıldı.

"Ane Hatun," dedi kısık bir sesle, "Ane Hatun..." Hüngür hüngür ağladı. "Ane Hatun, fırtına koptu, duymaz mısın? Silah istedi hükümet, toplanıp kapısına gittik, neyimiz var, neyimiz yok verdik. Demezsin, şimdi ne ister bu hükümet bizden. Bak daha dün evimizin misafirini öldürttü hükümet adamlarına. Ane Hatun, o kuru kafan almıyor senin, şimdi hükümet duysa isyancı başı bir keşişi yerlerin altında paşalar gibi ağırladığımızı, ocağımıza incir ağacı dikmez mi?"

Ane Hatun:

"Onu başından düşünecektin, onu sen başından düşünecektin Cemşi, akılsız bunak. Derazaların Teştek'teki Ermeni'nin elini ayağını bağlayıp Fevzi Müdür'e teslim etmişler."

Cemşi Ağa'nın yüzü birden allak bullak oldu, kırk yıl birden

yaşlandığını hissetti. Utanmasa, söylediğin doğru mu diye yerde sürünerek kız kardeşinin ayaklarına gidecekti. Yalvaran bir yüzle, yalan olduğunu söyle Ane Hatun, yalan olduğunu söyle, der gibi baktı.

* * *

Kimse bilmedi, Ane Hatun mu önce Heim yaylağına geldi, yoksa Cemşi Ağa mı? Sonradan onların orada gizlice buluştuklarına inanıldı, belki de öyleydi. Ane Hatun, yaylak evinin önündeki bir taşa oturdu. Cemşi Ağa yetmiş yıl önceki çocukluğuna gitti, gelip Ane Hatun'un dizlerinin dibine oturdu, başını Ane Hatun'nun dizlerine koydu.

"Hatırlıyor musun?" dedi, "hatırlıyor musun Ane, sen hep buraya otururdun, anneyi hatırlıyor musun, Ane?"

"Hatırlıyorum," dedi Ane Hatun, yumuşak bir sesle, "hatırlıyorum Cemşi, hatırlıyorum. Hani anne seni bir seferinde kovalamış, düşüp parmağını kırmıştın."

Cemşi Ağa'nın dudaklarının kenarında bir acı izi belirdi.

"Hatırladım," dedi, "hani sen beni sırtına almış, eve getirmiştin."

Sustular, neler düşündüler kimseler bilmedi. Nice sonra, Cemşi Ağa Ane Hatun'un o eski sesini duymak istiyormuş gibi yeniden sordu.

"Ane?"

"Söyle Cemşi..."

"Hiç," dedi, "Hiçbir şey yok."

Bir sessizliğin ardından konuştu yeniden.

"Keşke annemiz de burada olsaydı..."

Ane Hatun güldü, yer yer saç kümelerinin kaldığı kel kafasını okşadı kardeşinin.

"Ne güzel saçların vardı senin," dedi.

"Senin de," dedi Cemşi Ağa, "senin de çok güzel saçların vardı."

Durdu.

"Ane?"

"Söyle," dedi Ane Hatun.

"Ane, niye bir daha evlenmedin?"

"İstemedim," dedi Ane Hatun, "istemedim, bir daha o acıyı yaşamak istemedim."

"Ya sen," dedi Ane Hatun, "sen niye evlenmedin bir daha?"

"Bilmem ki... Ama sen çok gençtin, Keki'yi hükümet vurduğu zaman."

"Öyleydi," dedi Ane Hatun.

"Babanın öldüğü günü hatırlıyor musun?" diye sordu Cemşi Ağa.

Ane Hatun cevap vermedi, usul usul başını okşadı kardeşinin. Babasının öldüğü o günden beri hiç ağlamadığını fark etti, çocuklarının dahi kucağına alıp başlarını okşamadığını. Sanki kardeşi Cemşi dışında kimselerin başını okşamamış, onları kucağına alıp masallar anlatmamıştı. Acının insanı nasıl da katılaştırdığını büyük bir kederle düşündü. Ne çok sevmişti Keki'yi, ne çok hayal kurardı onunla evlenmek için genç kızken.

"Şimdi ne yapacağız Cemşi?" diye sordu.

Cemşi Ağa, bu soruyu yıllar önceden biliyordu. Babaları öldüğü zaman Cemşi Ağa sormuştu Ane Hatun'a, şimdi o soruyordu.

"Bilmem Ane, hiç bilmem. Demek ki bunu göreceğimiz de varmış."

Cemşi Ağa'nın başını okşayan Ane Hatun'un eli birden durdu, uzaklaştırdı kardeşinin başını dizlerinden, yüreğinden gelen yumuşak sesi, soğuk bir nefes oldu.

"Cemşi," dedi.

Cemşi Ağa, Ane Hatun'un insanı ürküten bu sesini tanıyordu, başını kaldırdı derin hayal dünyasından, çocuk gibi büzülen yaşlı dudakları gerildi.

Ane Hatun, önemli bir şey söylemek istiyormuş gibi yeniden;

"Cemşi," dedi.

Cemşi Ağa korktu onun ses tonundan, kocası Keki öldüğünde onun yüzünü böyle görmüştü.

"Söyle Ane Hatun, ne istiyorsan, söyle..."

Ane Hatun, karanlık gözlerini kıstı, uzaklara söylüyormuş gibi;

"Cemşii, ölüm karşısında küçülme," dedi, "bundan sonrası bizim için ölümdür, olur da hayatta kalırsa çocuklarımız, torunlarımız, başları önde yürümesinler eş dost içinde. Ölüm bizi çağırmış Cemşi, ölüm arzuhalini bizim kapımıza bırakmış. Önce seni ister ama ben de Ane Hatun'sam, sen daha varmadan kara toprağa, senin başını eğik göndermem."

"Biliyorum," dedi Cemşi Ağa, "ama ben artık o eski Cemşi değilim Ane, tuhaf tuhaf düşünür oldum, o kadar acı gördüm ki, yeni bir acıyı gönlüm kaldırmaz diye çok korkarım."

Ane Hatun;

"Korkma," dedi, "sakın korkma, sen dimdik dur yeter. Duyarsam..."

Durdu, derin nefes aldı, bir şeyler daha söyleyecekti, ancak kalkıp atına doğru gitti. Atını bir taşın önüne çekip bindi. Cemşi Ağa arkasından seslenmek istedi uzaklaşan atın. Gel, demek istedi ama baktı arkasından kardeşinin. Atın ayaklarının nedense gitmek istemediğini hissetti, sanki dönüp gelmek istermiş gibi. Ama at yavaş yavaş karanlığın çöktüğü tepenin ardına doğru alıp götürdü Ane Hatun'u. Cemşi Ağa arkasından bakarken kız kardeşinin, hâlâ o taşın üzerinde oturmuş da başını dizlerine koyuyormuş gibi başını Ane Hatun'un oturduğu yere koydu, yanağında belli belirsiz bir sıcaklık hissetti.

XVI

Cemşi Ağa dağın başında, bin bir acıyla yüreği kavrulurken, Sebır hâlâ aynı aşkla Garabet'in etrafında gidip geliyordu.

"Garo gardaş," diyordu, "Garo gardaş, sen bu mavzeri şimdi bana versen, ben gider bir de at alırım. Öyle bir at alırım ki, kuruş para da ödemem. Gece senin o Erzincan'daki baba yadigârı köyüne gider, muhacirin atını alır, sır olurum. Sen bu güzelim mavzeri bana ver, ben gider o muhacire veryansın yaparım. Ben onlara vereyim kurşunu, onlar gelip sana yalvar yakar ederler. Hükümet dahi ne yapıp edip seni bulur. Bulur da, aman gel, gel köyüne ki huzur bulsun benim getirdiğim muhacir der."

"Garo gardaş," diyordu, "sen bu dünyalar güzeli mavzeri bana ver, ben sizin o güzelim ata yadigârı köyünüze yerleşen muhacirin gözüne uyku sokmam, gider bir güzel de atlarını alır getiririm. Onların o atını ben getireyim, sen gör nasıl ağlarlar. Onların atı gitti mi, tarla dahi ekemezler, ot taşıyamazlar. O zaman ben de gelir, senin bu göçü yüklerim, Kayseriya'nın yoluna gireriz. Benim bu Seypertek'te arkadaşım Hasan var. Bir görsen, biz onla ne güzel hayaller kurarız. Onun da mavzeri olsa, Fevzi Müdür'ü dahi o Candarmasıyla Deşt Ovası'ndan söker atarız. Atarız da, o güzelim ovaya on köy kurdururuz. Şimdi Garo gardaş, benim babam kendisi diyor, diyor hiç adalet mi, hükümet gelip bir ovayı işgal etsin. İşgal etsin de bu fakir fukarayı açlığa mahkûm etsin. O güzelim Deşt Ovası boş dururken, biz böyle dağ bayırına arpa serpelim."

"Garo gardaş," diyordu, "babam diyor, bu hükümette hiç din iman yok, nerede bir toprak düzü varsa orayı işgal ediyor, bırakmıyor köylü ekip biçsin. Babam diyor, hükümet bu Deşt Ovası'nı verse o gün kavga biter, kimse o zavallı muhaciri de rahatsız etmez."

Sebır dur durak bilmeden konuşuyor, Garabet'in etrafında gidip geliyordu. Ona yardım da ediyordu. Koca koca ağaç kütüklerinin altına giriyor, onları kaldırıp Garabet'in istediği yere yerleştiriyordu. Üst üste atıyordu, bir güzel de testerenin kestiği halka halka damarlı yerlerini aynı hizaya getiriyordu. Ama ne kadar düzgün koymaya çalışırsa çalışsın Garabet kadar güzel dizemiyordu. Onun belki on kez çevirdiği kütüğe Garabet bir kez dahi el atsın, harç vurulmuş duvar taşı gibi dümdüz oluyordu. Sebır buna da hayret ediyordu.

"Garo gardaş," diyordu, "bu sizin Ermeni'nin elinde bir hikmeti aliye var. Şimdi ben on kez çeviriyorum olmuyor, sen tek parmağınla bu kütüğe dokunsan kütük kendisi hizaya geliyor."

Sebır çok şaşırıyordu, o kadar şaşırıyordu ki, her ahıra girip çıktıklarında, "Garo gardaş, sen bütün ormanı buraya taşımışsın. Bütün dünyaya yetecek kadar tahta çıkar bu kütüklerden. Dünya kar küreği, dünya yoğurt bakracı, sen istesen bunlardan güzel makatlar, divanlar da yaparsın."

Garabet;

"Yaparım," diyordu, "şimdi benim elimde alet olsun, böyle senin gibi de güzel dilli bir delikanlı olsun, ben bu kütüklerden saraylar kurarım. O Kopo Rayber'in, Seyit Rıza'nın Ağdat'taki konağından daha güzel konaklar yaparım. Böyle altını üstünü de balık sırtı tahta yaparım. Yağmur yağsın, o tahtanın üzerinden bir güzel de yerlere akıtır. Halı sermene gerek yok, evin kapısından içeri gir, camiye girmişsin gibi seni çağırır."

Sebır:

"Ben hiç camiye girmedim. Pertek köyünde muhacirlerin camisi var ama ben hiç girmedim."

Garabet:

"Rahmetli babam bir seferinde beni Erzincan'daki Ulu Cami'ye götürmüştü. Bir görsen ne kadar güzel. Böyle her yer ipekli halı. Başını kaldır duvarlara bak, her yerde Kuran yazısı, bir de güzel yazılmış... Sebır gardaş, eskiden bu Erzincan camisindeki Kuran yazısını hep bizim Ermeniler çizermiş. Benim büyükbaba da çok yazı yazmış camiye. O kadar güzel yazarmış ki, her şekli resmettikten sonra iki gün yüzü gülermiş. Uykusunda dahi gülermiş. Şimdi ben de bu kütükleri oyarım. Bazen bir gün, beş gün, bilemedin bir ay, her gün oyarım. Ama ne zaman üzerine şekil işlesem gözüme uyku girmez. Böyle gece boyu yatakta dönüp dururum. Gün erken doğsun diye dualar ederim. Şimdi sen nasıl dün gece uyuyamadın, işte ben de uyuyamam. Sebır gardaş, şimdi senin aklına benim bu Rus mavzeri girmiş, sen onu eline almadan bu aşk senin yüreğini bırakmaz. Bırakmaz gözüne uykular girsin ama sen onu omzuna alıp gitsen bu dağdan, başka bir hulya gelip kalbine girer. Bak sen kendin diyorsun bir de at alırım diye. Şimdi sen bu sefer de at istersin, atın olsun, o atın üstünde başka dünyalar kurarsın."

"Sebır gardaş," dedi, "Sebır gardaş, şimdi sen benimle burada kalıp zanaat öğrensen bütün bu dünyanın sırrını kendi içinde yeniden kurarsın. O kadar güzel kurarsın ki, her gün yeniden kurmak istersin. Atın da olur, koca koca mavzerlerin de, mavzerlerin dipçiğine bir güzel de karacalar çizersin. Bu Bahtaryanlı eşkıya Husene Çöyder bir gün bana geldi. Dedi, kirve

Garo, benim bu beşlinin dipçiğine adımı yaz. Ben ona bir güzel karacalar çizdim, üç gün çizdim. Üç gün Çöyder'in ağzından tek söz çıkmadı. Ben karaca çizdim, o güldü. Ben turna kuşunu resmettim, o güldü. Ben yeleleri rüzgârda esen iki beygir atı çizdim, o güldü. Bir görsen, o koca boyu bir çocuk gibi küçücük oldu. Başını iki eli arasına alıp beni izledi üç gün boyunca. Korktum, dedim, bu Abdullah Paşa'nın Candarması gelse, bu adamı bir çocuk gibi derdest edip Hozat'taki telgraf direğine çeker. Candarma onun elini kolunu bağlarken dahi bu Çöyder'in yüzü beni izliyormuş gibi güler."

"Şimdi Sebır gardaş," dedi, "sen benimle birlikte burada kalsan, ben sana bir güzel de kuş resmi yapmasını öğretirim. Zaten öğretmeme gerek yok. Sen bir gün beni izle, hemen öğrenirsin. Sonra da dersin, hadi beraber Sarız'a gidelim. Şimdi sen bu Dersim dışında bir yer bilmiyorsun. Bu Dersimliler bize korkak diyorlar. Yalan, kendileri çok korkuyor. Şimdi bu sizin Dersimliler değil şehirden, ovadan dahi korkarlar. Ovadan korkmasalar, öyle yaparlar mıydı? Bu Erzincan, Elazığ ovası on yıl boş kaldı. Ben Yusuf Ağa'ya yalvardım, dedim, gel bizim köye gidelim, bizim bu çoluk çocuğu da üzerine kaydet. Çıkıp gidelim dedim, koca köy öyle boş durur... Şimdi, sizin bu Kızılbaşlar çok korkak olur Sebır gardaş. İnsan bilmedi mi korkar. Ben bir şey demiyorum, şehir görmemişsiniz, şimdi buraya hiç hükümet de gelmemiş, hep Candarması gelmiş hükümetin. Ama şimdi sen şehri görsen, böyle küçük dilini yutarsın. Gece oldu mu, her yer ışık, fenerler yanar sokaklarda, at arabalarının tekerlek sesleri geçerken caddeden, sanırsın turna kuşları kanat çırpar, tekerlek kanatları birbirine vurur. Şehir kızları da çok cilveli olur. Analarının yanında dahi seni çağırırlar. Şimdi biz seninle çıkıp Sarız'a gitsek, deyme keyfine! Ben sana bir güzel de zanaat öğretirim. Böyle şehrin kızları gelip seni izler. Evlerine gitmek isterler ama gidemezler. Geri dönüp gene seni izlerler. Sen başını zanaatından kaldırsan, onların içinde bir güneş doğar. Sanırlar sen onlara baktın. Her gün gelirler, her gün gelirler, dükkânın içinde bir güzel de gezerler. Almazlar, paraları olmadığı için almazlar. Ama senin desenler yaptığın kap kaca-

ğın birini kaldırıp ötekini indirirler. Şimdi Sebır gardaş, alacaklı müşteri kapıdan girer girmez bellidir. Bazısı gelip bakar, yaptığın desenlere bakar, güllere bakar, karacalara... Zaten sen bir öğren zanaat yapmasını, benim sana söylememe gerek yok. O gelen müşteri kendisi sana söyler ne çizmen gerektiğini. Müşteri neye bakar sen bilirsin. Müşterinin gözleri söyler sana yapacağın şeyi..."

"Sebır gardaş," diyordu, "Sen böyle benim bu elimin içi kadar tahtaya güller işle, sizin bu Kızılbaş, o güllere dünya paralar döker. Karaca çiz, turna kuşu yap, gelir bakar bakar ağlar. Cebindeki bütün paraları da verip giderler. Ben sana Hazreti Ali resmi yapmasını da öğretirim. Bir görsen, ben bir sefer sana göstersem, sen hemencecik çizersin. Sizin bu Dersimliler duvar halısı sever, bastonlu Hazreti Musa resmi sever, ayasının içi kanamış Hazreti İsa resmi sever. Üstüne de Hazreti Ali asar. Sen Sarız'a git, her evde Hazreti Ali resmi var. Sen böyle iki kalem kaş çiz, onlar Hazreti Ali diye o resmi alıp evinin baş köşesine asarlar. Benzetmene de gerek yok, sen başına mavi poşu bağla, onlar Hazreti Ali bulutların arkasından çıkıp gelmiş gibi gözyaşı dökerler."

Ama Garabet ne yaparsa yapsın, Sebır'ı mavzer sevdasından vazgeçiremiyordu. Garabet de biliyordu onu ikna edemeyeceğini.

"Şimdi Sebır gardaş," diyordu, "sen şimdi bana yeni çıkarılmış üç nüfus defteri getirsen, ben sana bu mavzeri hemen veririm. Sen dünya geziyorsun. Bu Dersim'de kim hükümetten nüfus defteri almış bilirsin. Şimdi sen o nüfus defterlerinden üç tane bana getirsen, ben senden altın maltın da istemem. Bu mavzeri sana hediye ederim. Bir güzel de yağlarım. Yanında benim ince makine yağından bir tane de hediye veririm. Bırak üç nüfus defteri, sen bana bir erkek nüfus defteri getirsen de olur. O zaman bu çoluk çocuğu alır giderim. Bak Sebır gardaş, bizim tez elden bu cehennemden çıkıp gitmemiz gerekir..."

Ne var ki, Sebır onun dediklerini değil anlamak, duymuyordu bile. Garabet de bunu biliyordu. Biliyordu, o ne yapar yapar bu mavzeri kendisinden alıp giderdi. Tek kuruş para da verme-

den. Sebır bu kırmayı alsındı, gidip Fevzi Müdür'ün altındaki atı dahi çalardı. Çaldığı atın üstüne biner, birden kocaman bir erkek olurdu. Göğsünü kabartır, ağaymış gibi gezerdi. Böyle düşündüğü anlarda Sebır'la arasında kırk yıldır sürüp giden bir kin varmış gibi bakıyordu.

"İt," diyordu, "it, bu Dersim'in iti dahi kedinin fareyle oynadığı gibi oynar benimle. Merhamet bilmezler, bir mavzer almak için dünyayı verirler."

Durup düşünüyordu Garabet, o kadar çok düşünüyordu ki, öfkesiyle aklı bazen yer değiştiriyordu. İlk geldiği zamanlar insanların ona gösterdiği hürmeti, sevgiyi hayal ediyordu.

Sanki toprak susamış, onu beklemişti. Onca acı içinde hemen de unutmuştu gurbet acısını. Dur durak bilmeden ağaçtan kap kacak yapmaya başlamıştı. Neler yapmamıştı ki... Konağı olan Rayberler onu ağalar gibi ağırlıyor, Garabet de onların konaklarına birbirinden güzel makatlar, kürsüler, açılıp kapanan iskemleler yapıyordu. O yaparken, bütün köy, çoluk çocuk toplanıp onu izliyordu. Konuşmuyorlardı da, hep izliyorlardı. Onun ağaca keseri nasıl vurduğuna, el burgusuyla nasıl deldiğine bir bir bakıyorlardı. Beş dakika uyumak istese, beş yüz el onun şekil verdiği tahtayı, uyuyan bir bebenin yüzünü okşuyormuş gibi elliyordu.

Garabet onca memleket gezmişti, Erzincan camilerinin duvarlarına Kuran yazısı yazmıştı ama bu merakı hiçbir yerde görmemişti. İnsanların böyle gün yirmi dört saat onun yaptığı şeyleri oturup izlemesine, tek kelime etmeden dizlerinin üstüne abanıp başlarını iki elleri arasına alarak hayaller kurmasına tanık olmamıştı. Kendisini çok güzel de ağırlıyorlardı. Pirlerine yaptıkları gibi zılfet, şir yemekleri yapıyorlardı ona. Zılfet gömmesi, ateş korunun altına atıldığında mis gibi ekmek kokusu gelirdi. Oysa şimdi çeyiz sandığı yapsa, üstünü de tekmil kutsal şekillerle bezese, kimseler dönüp bakmıyordu. Açlıktan ölse önüne bir lokma ekmek bile getirmiyorlardı.

Kar kürekleri yapardı, derin yoğurt bakraçları, ekmek mayalama kıdıkları... Bu yaptıklarını sonbaharda sırtına atar, köy köy dolaşırdı. Ayaklarına kara sular inerdi. Gittiği her köyde

yarım gün beklerdi ama biri kapısını aralayıp sırtındaki güzelim eserlerine bakmazdı.

Garabet'i zaten en çok da bu korkutuyordu. İnsanların böyle birden kör olmasından, dünya işlerinden ellerini eteklerini çekmesinden çok korkuyordu.

"Ölüm," diyordu, "o kadar büyük ölüm ki, inandıkları ziyaretler dile gelip yürüse teki dönüp bakmazdı."

Bunu pusulacı Sebır'a da söylüyordu.

"Sebır gardaş," diyordu, "sen söyle Sebır gardaş, bu Dersim eskiden böyle miydi? Ben bu güzelim bakraç kabını alıp bir köye götürsem, geçtiğim her köyde on kişi önüme çıkardı. Ben vermesem beddualar ederlerdi. Zorla alırlardı, bir bakraca bir keçi dahi verirlerdi. Şimdi sen söyle Sebır gardaş, ben alıp bunu taa Hıran'a gitsem, bir kilo tereyağı dahi vermezler. O güzelim Haydaran köylerine götürsem gene vermezler."

"Bak" diyordu, "Sebır gardaş sen bak, ben bunca güzelim kütükleri taşıyıp buraya getirmişim, şimdi karşılığını verseler, her eve ben on bakraç kabı yaparım. Bir güzel de bademyağıyla yağlarım. Zaten bunlar kibrit gibi kurumuş. Daha bunlar ne ki, sen benim bacanın içini gör, işlenmiş bakraç kapları dolu. Ben diyeyim iki, sen de üç yıldır orada bekliyorlar. Odun isinde her biri taş gibi pişti. Oradan indirip bir de badem yağı sürdün mü, sanırsın altın suyuna batırmışsın, öyle güzel parlar. Güneşe çıkar, gözünü kör eder, böyle bir top güneş aynaya bakıyormuşsun gibi gözlerinin içine dolar ama kimse almıyor artık, herkes dünya malını unuttu. Sebır Ağa, Dersim toptan kör oldu, gözü görmez oldu..."

"Bak, Sebır gardaş," diyordu, "bak sen dahi bu yaşınla bir mavzer almak için yollara düşmüşsün. Senin gibi genç bir adam, yavuklusuna tutulmuş gibi paslı bir demire sevdalanmış, dünya malını düşünür mü? Aferin Sebır gardaş, düşünmez, hemi de hiç düşünmez. Nasıl düşünsün ki, korkan insan ölüm dışında bir şey düşünmez. Bu hükümet sizi o kadar korkutmuş ki, Eleziz'deki Candarma kıpırdasa, siz burada kırma bulmak için sağa sola saldırıyorsunuz. Şimdi insan her Candarma gördüğünde böyle mavzer aramaya çıkarsa evini mevini unutur."

Garabet'e göre insanlar unutmuştu yaşamayı. Öyle bir unutmuşlardı ki, yaptığı en güzel şeyleri onların gözlerinin içine soksa, teki dönüp bakmıyordu bile. Bu da onu çok şaşırtıyordu. Diyordu: "Mübarek, tamam almayın, ben size alın mı dedim. Almayın ama insan bir el sürer, alıp bakar, nasıl yaptın der... Yaparken ne düşündün diye sorar."

Ölmüştü insanlık, insan eseriyle övünürdü, yaptığına bakarak insan insaniyetliğini hatırlardı. Şu dünyada hangi insan vardı, bir şey yapmadan yerinde otursundu? Hangi insan eseri muhakemesiyle Tanrı'nın huzuruna çıkmak istemezdi? İnsan bu zamanda havlamayan köpeği dahi istemezdi kapısında. Garabet, böyle düşünürken anlaşılmaz bir korkuya kapılıyordu. Sanki dünya ıssızlaşmış, dünya işini hiçe vermişti insanoğlu. Bu yalnızlık ona çok zor geliyordu. En çok da bunun için buralardan çıkıp gitmek istiyordu.

"Sebır gardaş," diyordu, "Sarız'da kiliseler hâlâ ayakta. Bir görsen, bir güzel de çan çalarlar. Sen hiç çan sesi duydun mu Sebır gardaş? Böyle sabahın köründe, dağın dibinde çan vurur kilise. Her sabah seni hayata çağırır, kalk uyan, gün başladı der. Sonra müezzin ses verir, bir güzel de Kuran okur. Bir yanın uyumak ister, öte yanın kalkıp hayata karışmak..."

"Şimdi Sebır gardaş," diyordu, "Kayseri çok güzel yer, Kayseri, Erzincan, Sivas'a benzemez. Kayseri insanı çok çalışkan olur. Kayseri çarşısına insen, sanırsın eskiden bizim İliç'teki Ermeni çarşısına inmişsin. Herkes demir dövmekte, pabuç yapmakta, halı örmekte. Yaşlı insanlar dahi ayakkabı sandukası alıp ayakkabı boyar. Sen söyle Sebır gardaş, sen söyle, şimdi sen bana bir nüfus defteri bulsan, kadınlara bulmana gerek yok, bana bulsan da yeter, çıkar oraya gideriz. Ben sana bir güzel de zanaat öğretirim. Gidip ormanda iki kürsü iskemlesi yapsak bile, daha Kayseri çarşısına varmadan yüz insan yolumuzu keser, yalvarırlar bize ver diye. Böyle bir avuç da yeni cumhuriyet lirası sayarlar avcuna. Vermek istersin ama elin gitmez yaptığın iskemleyi vermeye. Onlar sana yalvardıkça sen o iskemleye daha çok sarılırsın. Oysa oracıkta hemen versen, geri dönüp yeni bir iskemle yaparsın. Ama insan yaptı mı kıymıyor vermeye,

yani korkuyor... Şimdi Sebır gardaş, ben sana bu mavzeri verdim ya, şu Haçeli'ye gitsen, elinden alsa biri, oturup bir çocuk gibi hüngür hüngür ağlarsın, vermek istemezsin."

Sebır:

"Kim ister ki Garo gardaş, ben onun için iki gündür sana yalvarıyorum."

"Aferin," dedi Garabet, "sana aferin, korkarsın. Sen onu almak için o kadar yalvardın ki, onu kendine o kadar yakıştırdın ki, beni dahi korkuttun. İnsan hepten rüya olup rüyada konuşuyormuş gibi konuşursa, ondan korkman lazım. Şimdi ben de bakraç yaparken dünyayı toptan unuturum. Bazen nereden buraya geldiğimizi dahi hatırlamam, gülerim. Böyle eskiden, çocukken İliç çarşısına gidiyormuşum gibi çocuklarla öyle gülerim. Bir görsen, on Ermeni çocuk toplanır İliç çarşısına giderdik. Yolda oyunlar oynar, küçük dere yataklarına köprüler yapardık. Şimdi Sebır gardaş, sizin bu pirler derler ya, bu dünya yalan, ben de inanırım, yalan, hemi de hepten yalan. İnsan içinde dünyalar kurar, sonra da içinde kurduğu dünyaya bir güzel de inanır. O kadar inanır ki, o hayal için kendini öldürür. Şimdi Sebır gardaş, bu dünya yıkılsın, benim gözümden tek yaş gelmez. Ama ne zaman bir ağaç alıp elime oymaya başlasam, beş dakika geçmeden hüngür hüngür ağlamaya başlarım. Zaten ben de bilmem o gül desenlerini, uçan karacaları, kuyruklarını kaldırmış doru atları nasıl çizdiğimi... Sebır gardaş, ben de bilmem günün nasıl akşam olduğunu, senelerin nasıl geçip gittiğini. Elime o küçük burcu alır almaz, sanırım anam beni derin bir uykuya yatırmış. Yatırmış da, Erzincan dağının rüzgârı ruhumu alıp götürmüş. Bir uyanırım ki, bütün Erzincan'ı resmetmişim yaptığım bakraç kabının üstüne. Sebır gardaş, bir uyanırım ki, dünya feryadı figan, böyle hüngür hüngür de ağlarım. Biri Allah'ın selamını verse, dünyanın en ağır hakaretlerini etmiş gibi küserim."

Durdu, burnunu bir çaputu andıran kazak yeniyle sildi. Bir iki sümkürdü, talaşlı elini pantol paçasına sürdü. Sebır, Garabet yeniden ağlayacak diye çok korktu.

"Bak şimdi Sebır gardaş," dedi, "ben sana sorsam hangi yoldan buraya geldin, hatırlamazsın. Çünkü sen rüyadaydın bura-

ya gelirken. Ben geldim gördüm seni, bu çeşme suyunun altına koymuştun başını. Arkanda durdum. Sana seslenmeseydim bir yarım gün o buz gibi suyun altında başını tutar gene uyanmazdın daldığın rüyadan."

"Öyle," dedi Sebır.

"Öyle Sebır gardaş, insanın en büyük rüyası gözleri açıkken gördüğü rüyadır. Şimdi uykudayken rüya görsen, biri seni dürter dürtmez uyanırsın. Oysa gözlerin açıkken gördüğün rüya öyle midir? Seni alıp götürür, ayaklarını unutursun, onların seni nereye götürdüğünü dahi bilmezsin. Bak Sebır gardaş, ben bu kütükleri oyarken, aklıma türlü türlü fikirler gelir. Şimdi biz İliç'ten yola çıktığımızda da böyle olmuştu, göçü bağlar bağlamaz ben unuttum her şeyi, bir görsen bu Dersim'i nasıl över, nasıl överim. Bir ben överim bir anam, bir ben överim bir benim teyze, öyle bir övmüşüz ki, o aşılmaz denen Munzur Dağı'nı bir yarım günde geçmişiz. Sen söyle Sebır gardaş, insan o dağı çoluk çocukla bir yarım günde aşar mı?"

Sebır, elindeki mavzerin demirinde yitip gitmişti, belli belirsiz bir sesle:

"Aşamaz Garo gardaş," dedi.

"Aşamaz ya Sebır gardaş, hemi de hiç aşamaz, ama boşa dememişler insan söyler söyler kendini inandırır. Şimdi sen de kendini inandırmışsın, ben sana ne dersem diyeyim sen kendini kandırmışsın. İnsanı başkası kandırsa iyi, en kötüsü insanın kendisini kandırmasıdır. Şimdi Sebır gardaş ben bu bakracı bitireyim, alıp sırtıma giderim. Dağ çıkarım, dağ inerim, köyler geçerim. Gözüm bir Allah'ın kulunu görmez. Biri önüme çıkıp silkelemese, ayaklarım beni alıp o Hozat alayının kapısından Abdullah Paşa'ya dahi götürür. Böyle kurbanlık koyun gibi ayaklarımla gider, alayın kapısından içeri girerim."

Garabet durdu, kiminle konuştuğunu çıkarmaya çalıştı. Sebır'ın onu dinlediği yoktu. Bir kütüğün üzerine oturmuş, kucağındaki mavzeri temizliyordu. Başını demir çubuğun üzerine o kadar eğmişti ki, neredeyse mavzerin soğuk namlusundan içeri süzülecekti. Ha bire siliyordu namluyu, tetik yerinden bez geçiriyor, dipçik tahtasını siliyor, doğrultup uzaklara nişanlar alı-

yordu. Vuruyordu da, hayalinde ateş edip birilerini vuruyordu da... Onun bu halini gören Garabet başını salladı.

"Çocuk," dedi, "ne kadar boy atmışsa da hâlâ çocuk."

Uzun süre konuşmadı Garabet. Meşe kütüğünü daha bir kendine çekti. Eline bir cam parçası alıp oyduğu yerleri keserle düzeltmeye başladı. O esnada ne düşündü, kimseler bilemedi. Belki Sarız'a gitti yeniden. Bir camiye Kuran yazısı, bir Kızılbaş konağına gül desenli kürsüler, masalar yaptı. Bir ara hüzünlendi, gözleri dolar gibi oldu. Bir tepeden aşağı koştuğunu gördü. Çayır otlarının üzerinde yuvarlandı Meryem'le. Eli ilk defa bir kız memesine değdi. Dudakları gülecekmiş gibi inceldi, sağ gözüne giden damarı, tiki tutmuş gibi iki kez attı.

Sebır, onu daldığı rüyadan uyandırdı:

"Garo gardaş," dedi Sebır. "Garo gardaş, şimdi sende bu üç fişek dışında fişek yok, değil mi?"

Sebır fişekleri sildi, pantolonuna sürdü. Bakır gibi parıldadı üç fişek parmakları arasında.

"Garo gardaş, senin bu mavzere insan üç değirmen verir. O Yusuf Ağa mavzerden anlamıyor, anlasaydı, sana değil değirmeni üç ay işletmek, üç değirmen verirdi sana. Zaten o su değirmeni onun değil ki. Hul Ermenileri onu yapmış. Hul Ermenileri olmasaydı, Yusuf Ağa o koca değirmen taşını nasıl oraya getirebilirdi?"

Garabet'ten ses çıkmadı. Sebır, başını kaldırıp ona baktı.

"Garo gardaş, bir şey mi oldu?" Parmakları arasındaki fişekleri pantol cebine koydu, geri çıkardı, şaşkınlıktan ne yapacağını bilemedi.

"Garo gardaş" dedi yeniden, "Garo gardaş, bir şey mi oldu?" dedi mahcup bir ses tonuyla.

Garabet elinin tersiyle göz çanağını ovuşturdu, sümkürdü.

"İstemiyorsan alma Sebır gardaş," dedi, "zaten onun namlusundan iki fişek geçsin, paslı demir erir gider. İstersen alma, istersen altınını da al."

Sebır hayretler içinde kaldı.

"Yok Garo gardaş, şimdi ben sana o altını verdim. Bu Sıncık Dağı seni inandırsın, ben iki altın liramı da sana verecektim

ama çok eskiymiş. Şimdi fişekleri olsa gene veririm. Sen bana bir şerit fişek ver, gider nüfus defterini de getiririm. Babamın nüfus defteri evde, onu alır sana getiririm. Sen bana bir şerit fişek ver, ben seninle Kayseriya'ya da gelirim. Şimdi Garo gardaş, benim bir at da bulmam gerek. Böyle senin çizdiğin bu at gibi kocaman."

Garabet:

"Sebır gardaş, bana yardım etsen, o lepık ağacını kesip buraya getirsek..."

Sebır, elinde parlattığı fişekleri mavzerin mermi yatağına yerleştirdi. Kolu aşağı yukarı oynatarak sarı fişekleri dışarı attı. Yere fırlayan fişekleri bir daha alıp taktı. Yeniden mekanizmayı aşağı yukarı oynattı. Güldü, deli deli güldü.

"Garo gardaş," dedi, "Garo gardaş, şimdi senin bu mavzer dün alınmış gibi yeni. Sen bakmamışsın, götürüp topraklara gömmüşsün..."

"Sebır gardaş, gidelim mi o lepık ağacının oraya?"

Sebır'ın ağzı mutluluktan kulaklarına kadar yayıldı, gururla başını salladı, güldü. Yere saçılan fişekleri alıp yeniden yuvaya yatırdı, nişan aldı.

"Yani, Garo gardaş," dedi, "yani senin bu mavzer gibisi yok." Gözünü iyicene mavzerin gövdesine yatırdı. Kırma ateş almış gibi, "cuhww, cuhww," yaptı. Yeniden yaptı. Her "cuhww cuhww," dediğinde, kırma tepiyormuş gibi kendisini geri attı.

"Garo gardaş, burdan ateş etsem, Sin tepesine erir mi?"

Garabet;

"Erir," dedi, "Urus gibi mavzer yapan yok. Şimdi Alaman filintası herkes ister ama ben olsam Urus filintasından vazgeçmem. Urus gibi mavzer yapan yok. Ne diyorsun, o lepık ağacını kesmeme yardımcı olur musun?"

Sebır ayağa kalktı, mavzerin namlusu aşağı gelecek şekilde omzuna astı. Aynada kendisini izliyormuş gibi bir iki adım attı, beğenmedi, değiştirdi. Namluyu yukarı çevirdi. Onu da beğenmedi, çapraz astı sırtına. Yeniden değiştirdi.

"Şimdi Garo gardaş, benim çok işim var, gitmem lazım." Birden durdu, bir evin kapısında görünen Garo'nun kızına bak-

tı. Omuzlarını dikleştirdi, sırtına çapraz astığı mavzerin kayışından tutup çekiştirdi. Ses tonuna anlaşılmaz bir güven geldi. Mavzer en güzel çapraz duruyor, diye düşündü.

"Yani Garo gardaş, işim var. Balıkan Dağı'nda Sahan Ağa beni bekler." Boğazını temizledi.

Garabet:

"Sebır Ağa, senin gibi bir delikanlı bana yardım etse, o lepık ağacını devirir, buraya getiririz."

Acelesi olduğunu söyleyen Sebır, dört duvar arasında dolanıyormuş gibi dolandı. Üst üste boğazını temizledi. Birden on yaş büyüdüğünü sandı. Sahan Ağa'nın karşısına gelmişte, onun kendisini fark etmesini istiyormuş gibi yeniden boğazını temizledi. Boğazındaki çocuk sesinin uçup gittiğini, tok bir davul gibi gürlediğini fark etti.

"Güneş Sıncık Dağı'nın bu tepesine vurmadan ben giderim ama..."

Garabet ahıra girip baltasını, örken ipini aldı. Örken ipini toplarken sevinçliydi. "Çocuk," dedi, "boy atmış ama çocuk." "Nıç" "nıç" yaptı. Sebır'ın sesinin nasıl gürlediğine şaştı. Sebır'ın bu hallerini gördükçe gençlik günlerini hatırlıyordu. "Aferin," diyordu, "aferin bundan çok büyük eşkıya olur. Yazık," dedi, "yazık çok merhametli, yufka gibi de yüreği var, yufka yürekli insan her şeye ağlar. Yazık," dedi, "bu çocuğa çok yazık, eşkıya kederli oldu mu çok can yakar. Çok can yakar da, ağlamayı yakıştırmaz kendine. Bir de ağlamayı yakıştırsa o Köroğlu gibi öldürdüğü üzerine ağıt da yakar." Ahırdan dışarı çıktı.

"Sen merak etme Sebır gardaş," dedi, "sen has bir yiğitsin. Bak şimdi gözüme girdin. Sen bu tüfengi omzuna astın ya, seni gören genç kızlar senden gözünü alamaz."

Ancak o esnada Hozat tarafından, ormanlar içinden gelen patika yolda bir toz bulutu göründü. Dağ bayırını bir yay gibi çizen yoldan yükselen toz bulutu Sin köyü tepesine doğru uzandı. Oradan dönerek Bend vadisine yöneldi. Toz toprak altında kaybolmuş atlının, nal seslerinin köyün içinde duyulmasıyla Haçeli köyüne dönmesi bir oldu.

Sebır bağırdı, Zaza dilinde meydan okudu.

"Duwa," dedi. "Duwa!"

Birinci atlıyı takiben, toprak külünün içinde üç atlı daha belirdi. Garabet yüzü gözü birbirine girmiş, toz bulutu içindeki atlılardan birini tanıdı.

"Halla halla," dedi, "bu Pırço Hıdır değil mi?"

Sebır yeniden meydan okudu. Bir taşın üstüne çıktı. Üst üste mavzerin tetiğine dokundu. Garip bir barut kokusu geldi Garabet'in burnuna, koşup Sebır'ı tuttu.

Sebır:

"Garo gardaş, ben sana dedim, ben sana dedim kıyamet kopmak üzere. Gördün, Sahan Ağa nasıl sürdü atını. Gördün Garo gardaş, atının art ayakları ön ayaklarından önce toprağa değiyordu. Şimdi görsün o Satoğlu, Kopo Rayber de görsün, duwa duwa!"

Kolunu tutan Garabet'i silkeledi. Atlıların peşinden uçmak istermiş gibi etrafında döndü, karaçor döndü. "Ha," dedi, "ha! Şimdi o Fevzi Müdür görsün, şimdi görsün dünya kaç köşeymiş!"

"Sebır gardaş, o diğeri Pırço Hıdır değil miydi?"

Ancak o esnada başka atlılar göründü. Sebır en çok da buna şaşırdı. Hiç görmemişti onları, o kadar pusula taşımıştı ama hiç görmemişti.

Garabet:

"Ey vah, Sebır gardaş, ey vah... Bunlar Demenanlı eşkıyalar. Gördün, o sarı adam Cıve Hese Gej'di."

Ağlamaya başladı.

"Sebır gardaş, bizim nüfus defteri yok."

Çeşmeye doğru yürüdü. Bir iki adım atar atmaz da yerinde zınk diye durdu. Çavdar Hüseyin uzun boyuyla çeşmenin başında durmuştu. Garabet küçükdilini yutmuş halde öyle bakakaldı Çavdar'ın karşısında. Çavdar Hüseyin kırmızı toprak tozu altında sarıya çalmış Candarma postalını çeşmenin kurnasına koydu. Kurnadaki suyu alıp postalına serpti. Suyun değdiği cilalı deri ayna gibi parladı.

Dalgındı büyük eşkıya. Sebır'ın yaptığı gibi başını soğuk çeşme suyunun altına soktu. Kurnanın yanındaki kilden alıp başı-

na vurdu. Uzun uzun yıkadı, suyunu süzdü. Çeşmenin taşına dayadığı beşlisi ıslanıyormuş gibi biraz daha yana koydu. Yeniden başını çeşmenin altına verdi, suyunu süzdü. Başını kaldırıp etrafa, sessiz evlere baktı.

Çavdar'ın gözü pusulacı Sebır'a ilişti. Baktı, yukarıdan aşağı süzdü onu.

"O mavzeri nereden buldun?" diye sordu. Sebır'ın gözleri ışıldadı, onun kendisini görmesine sevindi. Göstermek istiyormuş gibi mavzerinin kayışını çekiştirdi.

"Çöyder kirve, Garo gardaştan aldım," dedi.

Çavdar Hüseyin, başından dökülen suları elinin içiyle süzdü. Sebır, onu bulmuşken konuşmak istiyordu. Çavdar Hüseyin'e doğru bir iki adım attı, neşeli bir sesle;

"Garo gardaş sattı bunu Çöyder," dedi.

Sebır, kırmaya bakması için Çavdar'a uzattı. Çavdar mavzeri alıp baktı. Koluna asıldı, ağırlığını tartmak istiyormuş gibi tarttı ve şöyle dedi Garabet'e:

"Garo gardaş, kırmanı al. Artık toprağa filan da gömme. Her nereye gidersen hep yanında taşı."

Garabet, korkuyla onun yüzüne baktı.

"Niye Çöyder gardaş," dedi.

"Yok," dedi Çavdar, "korkma, hiçbir şey yok. Ama bu Sebır dahi sana hal hatır sormaya gelse, gözünü kırpmadan vur."

Garabet'in yüzü ağlamaklı oldu. Sanki biri uçurumdan atlaması için onu uçurumun başına getirmiş, soğuk namluyu da ensesine dayamıştı. Sesi titredi.

"Niye ki Çöyder gardaş," dedi, "niye ki?"

Çavdar Hüseyin tüfeği alıp Garabet'in terli ellerine verdi.

Garabet:

"Yok, ben tövbeliyim Çöyder gardaş. Tövbe ettim, bir daha kırma elime almayacam diye tövbeler ettim."

"Gene tövbe et, sen hep sırtında taşı, gene tövbe et. Fişekleri var mı?"

"Bir tane var," dedi Garabet, "üç fişeği vardı da Sebır gardaşın eli yanlışlıkla tetiğe gitti. Ben dedim dikkat et ama ikisini harcadı. Çok istiyordu ateşlemeyi..."

Çavdar Hüseyin, fişekliğinden yirmi fişeği söküp Garabet'e verdi.

"Şimdi Yusuf Ağa gelir. O da sana verir."

İstemediği bir şeyi yapacakmış gibi ağlamaya başladı.

"Çöyder gardaş," dedi, "bari sen yapma gardaş. Bari sen benimle oynama. Sen her gün gelir burada bana yoldaşlık yaparsın, bari sen yapma..."

Çavdar Hüseyin:

"Yok Garo gardaş, sen hiç korkma. Sen bizim misafirimiz, kirvemizsin. Sen hiç korkma. İstiyorsan mal davarını al Zeynikan köyüne git. Orası daha iyi bu kadınlar için."

Mavzer, Garabet'in ağaç oyan nasırlı ellerinin arasından kayıp ayaklarının dibine düştü.

"Niye ki?" dedi yeniden. "Niye ki Çöyder gardaş? Bir şey mi oldu, bana söylemezsin."

"Yok," dedi, "hiçbir şey olmadı. Kırk yıllık dost dahi gelse gözünü kırpmadan vur."

Garabet iki dizi üzerine çöktü.

"Tanrım," dedi, "yüce Tanrım, İsa Mesih, ben sana ne yaptım? Ben ne yaptım da böyle beni cezalandırırsın, ben..."

"Niye" dedi, "niye Çöyder gardaş? Sen her gün buraya gelirsin, gelir bana yoldaşlık edersin, bakraç yapayım diye koca ağaçlar taşıdın benimle ahıra, satayım diye bana yardım da ettin. Ben sana ne yaptım?.."

Çavdar'ı bırakıp yeniden Tanrı'ya yalvardı.

"Tanrım," dedi, "yüce Tanrım, bari sen yüzünü göster. Hadi bana acımazsın, yaşlı anama acı. O bir gün dahi seni unutmadı, bir gün dahi sana dua etmeden yatağa girmedi, bari ona acı."

Durdu, iki elinin tırnaklarını geçirdiği toprağı alıp yüzüne sürdü.

"Hani," dedi, "hani Çöyder gardaş, sen diyordun hükümet artık Ermenilere karışmıyor. Hani sen diyordun, sadece bir nüfus işin var, sen kendin bana demedin mi? Yusuf Ağa hükümetle anlaşır anlaşmaz sana nüfus defteri alacak, Bahtaryanlar üzerine kayıt edecek demedin mi?"

Beyaz Dağ tarafından mavzer sesleri geldi. Ardından hükümetin makineli tüfeği tır tır, tır tır, dağı taradı. İki uçak göründü gökyüzünde. Kapkara bir duman yükseldi Teştek köyü üzerinde.

Garabet bağırdı. "İmdat!" dedi, "imdat!" Toprağın içinde yuvarlandı. Kalkıp ahırın kapısına koştu, oradan evin kapısına. Yaşlı ninenin kaldığı kulübeye gitti. Geri gelip Çavdar Hüseyin'e yalvardı.

"İmdat" dedi, "imdat Çöyder gardaş!.. İmdat..."

Pencerenin arkasında çığlıklar atan küçük kızına koştu. Kucağına alıp ormana doğru yöneldi. Geri geldi, kucağındaki çocuğu Çavdar'ın göğsüne vurdu.

"Bari sen vur onu Çöyder gardaş," dedi, "bari sen vur onu. Ben dedim gidelim..."

Can veriyormuş gibi yerde debelendi. Çavdar Hüseyin, koşup onun yüzünü paralayan ellerini tuttu.

"Tamam, kurban olayım," dedi, "biraz sakinleş. Hükümetten korkma. Tamam biraz sakinleş. Bu senin bildiğin iş değil. Sen biraz sakinleş, sen biraz sakinleş... Bir haftaya kalmaz, seni alır Sarız'a götürürüm. Ben kendim seni götürürüm."

Sarız lafını duyunca, birden durdu.

Çavdar;

"Söz Garabèt gardaş," dedi. "Bir haftalık işimiz var. Sonra seni alır götürürüm. Ama sen evde kalma. Bu yukarı tepeye çıkıp oradan hep vadiyi gözle. Baktın, tanımadığın biri geliyor, vur. Gözün üstünde kaşın var deme, vur. Orada hep nöbet tut."

Meydan okuyan Sebır, bütün olanları büyük hayretler içinde izledi. Neden iki gün burada kaldığına, buradayken neler olup bittiğini bilmediğine, pusulacılık işini unuttuğuna şaştı.

Çavdar Hüseyin, Teştek köyü üzerindeki kara dumanlara baktı.

"Sebır, Teştek köyüne git, git bakalım bütün köy yanmış mı?"

Sebır ile Garabet birbirlerinin yüzüne baktılar.

Ve böyle başladı hikâye. Cemşi Ağa'nın özbeöz hısım akrabasının, yedi Ermeni'nin ellerini, kollarını bağlayıp Fevzi Müdür'e teslim ettiğinin ertesi günü, Yusuf Ağa Teştek köyünü

bastı, seksen haneyi, beş yüz kök ceviz ağacını, kışa hazırlanan samanlıkları, ot lodlarını ateşe verdi.

Yusuf Ağa Be-so dilinde:

"Bir göz ağlarken, diğer gözün güldüğü görülmüş müdür?" dedi.

"Hamil'in oğlu Ahmet,
Hozat'ta gezerdi bir fidan boyu. ..."

Halk türküsü

XVII

Albeg'in atı, yokuş çıkmaktan iyice yorgun düşmüş bir halde Ağdat tepesine varır varmaz yerinde mıh gibi durmuştu. Yıllardır Sultan Baba Dağı'nın ardına saklanmış bu konağa atın yokuş yukarı vurup geldiğini ne kimse görmüş ne de duymuştu. Dağ uçurumunu, yukarı çıkan, yer yer virajlar çizen, keskin kayalar arasından geçen patika yolu değil atla çıkmak, insan dahi çıkamazdı. Çıkardı da, çıkıncaya kadar bin pişman olurdu. Kimse Albeg'in neden atı o sırta vurduğunu da anlamamıştı. Torunoba üzerinden dönüp Munzur Dağları'nı güneşin battığı yönden arkasına alabilirdi. Hadi o kadar yol mu gitmek istemiyordu diyelim, Vank yolu üzerinden de gelebilirdi. Sultan Baba Dağı'nı yarım hilal çizerek, ormanlar içinden çıkıp gelebilirdi.

Ancak dağı burnun dikine çıkan at, Ağdat'taki konağı görür görmez küçük bir tepede durmuştu.

En çok da insanları bu şaşırtmıştı.

Söyleniyorlardı. "Bu adam kim ola?" diyorlardı. "Bu adam nasıl bir bunak ki, o güzelim atı cehennem yokuşuna vurdu?"

Başkaları;

"Bu adam korkmaz mı?" diyorlardı. "Bu adam hiç korkmaz mı? Demez mi at da, ben de keskin yardan uçar gideriz?"

Ancak bir süre sonra, atın öyle tepede durduğunu gören insanlar daha bir şaşırdılar.

"Olmaz," dediler, "olmaz, hemi de hiç olmaz. Görülmüş müdür, biri o yokuşu çıkıp gelsin de, böyle konakla arasında iki adım kalmışken yerinde zınk diye dursun."

Dağları, ovaları nefes nefese çıkıp gelen Albeg o kuru tepede durdu. Meşe ağaçlarına, karşı dağlara, ayaklarının dibinde uçarcasına aşağı inen dik kayalıklara baktı. Konağın kurulduğu tepeye gözünü çevirince şaştı kaldı.

"Bunca insan nasıl olur da benden önce gelir?" diye söylendi. Korktu, çok korktu. Üç genç adamın orman yolundan kan ter içinde gelip kendisini geçtiğini gördü. Selam verdi adamlara, ancak o kadar dalgındılar ki, hiçbiri dönüp Albeg'e bakmadı. Hayırdır, bu tepede böyle durmanın sebebi nedir, diye bile sormadılar.

Albeg buna da çok kızdı, öfkeyle yere tükürdü, söylendi.

"Ey vah," dedi, "bu adamlar beni öldürecek. Bu adamlar o kadar dalgın ki, konağa gitsem yer yerinden oynar. Sonra da bunlar beni kurt sürüsü gibi katleder."

Ağdat'taki konağa yığılan herkes Albeg'in bir deli gibi o tepede dönüp durduğunu gördü. Bir ara nişancılar geldi onu vurmak için. Ancak ne yaptılarsa hesaba getiremediler. Sabah oldu, gün devrilip akşam oldu. Albeg o tepede bir görünüp bir kayboldu. Beş adam sürünerek yanına, tepenin dibine kadar sokuldu. Ancak onlar daha yüz metre yanaşmadan, Albeg;

"Vururum, kıpırdamayın, vururum hepinizi!" demiş, adamlar da gerisin geri köye gelmişlerdi.

Pule Hatun dışarı çıktı.

"Bu adam her kimse, ya altından kalkamayacağı bir yük getirmekte ya da korkudan dilini yutmuş," dedi. "Ama bu adam

her ne getirecekse bu konaktan içeri götürmemeli. Götürürse hepimiz toptan yanarız."

Bunun üzerine Albeg ile konak arasında bitmek bilmeyen bir kovalamaca başladı. Albeg üçüncü gün pes etti.

Köyün altındaki çayırda yorgunluktan takatı kesilmiş halde buldular onu. Ama yine de onu derdest etmek için akla karayı seçtiler. Alıp ahır gibi toprak bir eve götürdüler.

Kim olduğunu sordular, ne iş yaptığını, nereden gelip nereye gittiğini.

Albeg konuşmadı, davul gibi şişmiş başparmağı, tırnak kökünden yeşil bir maviye çalmıştı. Yaşlı bir lokman gelip parmağındaki irini dışarı akıttı. Lokman hekim, irinli parmağın kanlarını dışarı akıtırken, Albeg ne bağırdı ve ne de acıdan yüzünü ekşitti. Öyle donmuş gözlerle, başına üşüşmüş, lokmanın ne yaptığını izleyen insanlara baktı.

"Çatlamış," dedi, Lokman. "Bu parmak öyle bir çatlamış ki, acısı insanın beyninde zonklar. Bin arı ısırmış da yangınlar vücudu sarmış gibi inim inim inletir etini insanın."

Lokman, irini temizledi, yarısı kalkmış tırnağı, paslı bir çiviyi tahtadan söküyormuş gibi çekip aldı.

"Acıyor mu?" diye sordu. Albeg'in kocaman olmuş gözlerine baktı.

Pule Hatun geldi. "Bunun beşlisini getirin," dedi, "baksanıza, Yemen'e esir düşmüş gibi gözleri pörtlemiş."

Beşliyi getirip Albeg'in eline verdiler.

"Al," dedi, getiren adam. Albeg'in gözleri sevinçle ışıldadı, mavzeri alıp kucağına yatırdı. Yatırır yatırmaz da parmağından koluna doğru acı bir yangının yükseldiğini hissetti. Albeg, Lokman'ın bir bez parçasını çarşır otuyla beraber bir tasın içinde yaktığını gördü.

"Şimdi bunu da bastık mı, iki güne kalmaz acı macı kalmaz."

Lokman yakıyı yaparken, Albeg'in gözleri ağırlaştı, etrafa bakmaya çalıştı ama duymadı insanların ne konuştuğunu. Başında toplanmış insanların uğultusu gittikçe uzaklaştı.

Lokman;

"Bırakın uyusun," dedi, "bunlar böyledir, buraya varmak

için belki bir hafta uyumazlar ama içeri adım atar atmaz da kafayı vurup yatarlar."

Albeg'i yer minderinin üzerine doğru çektiler. O kadar derin uykulardaydı ki kendisini çektiklerini dahi fark etmedi. Horlamaya başladı. Bir ara biriyle kavga ediyormuş gibi söylendi. Sonra dudaklarını büzdü, kaşlarını çattı, alnındaki kırk yaş çizgileri kapanıp aralandı, güldü. Aynı anda da kaşları yeniden çatıldı. Yakıyı irinli parmağa basan lokman, onun bu haline çok şaşırdı.

"Halla halla," dedi, "halla halla, bu adamda bir iş var, bu adamda anlaşılmaz bir iş var."

Pule Hatun;

"Uyusun," dedi. "Böyle beşli mavzerine sarılıp uyusun. Biri de görse, harpten kaçıp gelmiş sanır mübareği."

Albeg konağa haber getirmeye çalışan dördüncü ulaktı. Her duyan kendini dağlara vurup gelmişti. Ancak gelen her ulak, Albeg gibi derdest edilip Mahmut Ağa'nın ahırdan farksız damına getirilmişti. Haberi getiren her ulak da kafayı vurup iki gün uyumuştu. Albeg de uyudu. Aradan iki gün geçti, onun uyanmadığını gören köylüler zorla uyandırdılar.

Sordular neyin haberini getirdiğini, ses vermedi.

Pule Hatun geldi, onu tutup sarstı.

"Ses ver," dedi, "ses ver, dilini yuttuysan başını salla en azından. Nedir sizin elinizden çektiğimiz. Her biriniz böyle dağlara vurup gelirsiniz, sonra da böyle pörtlemiş gözlerle etrafa bakarsınız." Ancak konuşmak yerine, Albeg'in şaşkınlıktan dışarı pörtlemiş gözleri daha bir kocaman oldu. Kendisini dürten kadının gözlerinin içine baktı. Bir ara yutkundu. Etrafını çevirenler konuşacağını sandılar. Yutkundu üst üste. Ancak dudakları daha bir kilitlendi.

Pule Hatun;

"Bu bunağa su getirin," dedi.

Su getirdiler ama Albeg dudaklarını aralayacağı yerde, gözlerini kapattı, hemen de horlamaya başladı.

Pule Hatun;

"Bu dilini yutmuş," dedi. "Bir de korkmuş. O kadar korkmuş

ki, beti benzi atmış. Korkan insan böyle bel bel insanın gözlerinin içine bakar."

Bir yarım gün uyuduktan sonra Albeg yeniden uyanır gibi oldu. Yarı karanlık odada gezdirdi gözlerini. Bir köşeye çökmüş, başını iki elinin arasına almış adama baktı.

Pule Hatun;

"İyi," dedi, "dünyayı yeni keşfetmiş gibi böyle birbirinize bakıp durun."

Yeniden su vermeye çalıştılar Albeg'e.

"Bu adam aç," dediler, "o kadar aç ki, midesi su dahi kabul etmiyor." Koşup koca bir çinko tasın içinde, buharlar tüten sıcak çorba getirdiler. Çorbanın kokusunu duyan Albeg yutkundu, karnının derinliklerinden bir gurultu nefes borusuna kadar çıkıp geri gitti. Ama yine de utandı burnunun dibine uzatılan çorba tasını alıp kafaya dikmeye.

Pule Hatun'un kızgınlıkla dolu tok sesini duymasaydı, burnunun dibine kadar uzatılan çorba tasına öyle bakakalacaktı. Tası iki eliyle sıkı sıkıya kavradı, bir an nereye koyacağını bilemedi. Önüne honça masasını sürdüler.

"İç budala, iç," dedi biri, "iç, bir de durmuş bakıyor. Dünyayı ayağa kaldırdığın yetmiyormuş gibi, şimdi de..." Lafının devamını getirmedi.

"Tövbe, tövbe..." dedi, kötü bir şey söyleyecekmiş gibi.

Yaşlı bir adam sakin bir sesle;

"Çorbanı iç kardeşim," dedi, "bak, taze yufka ekmeği de geldi."

Sıcak yufkayı da honça masanın üstüne koydular.

Albeg, yufka ekmeği honçanın üzerinden alıp dizine koydu. Küçük bir parça koparıp ağzına attı. Kaşığı mercimek tasına daldırarak dipten karıştırdı. Çevresine toplananların gözleri onun kaşığıyla birlikte çorba tasının içinde gelip gitti. Soğanlarıyla tasın üstüne çıkmış tereyağından yarım kaşık aldı. Derin bir sessizlik oldu.

Ancak o esnada Albeg hiç kimsenin beklemediği bir şey söyledi.

"At," dedi, "atım sussuzluktan öldü."

Çevresinde yarı halka olmuş köylüler önce şaşırdılar, ardından da kahkahalarla güldüler.

Bir kadın;

"Atın batsın," dedi, "atmış, nerede uyuz bir katır varsa beygir atı olup bu dağda çıkıyor... Sen karnını doyur. Uyuz katırına su da verdiler, yonca da..."

Albeg'in karanlık yüzü belli belirsiz aydınlandı. Derin bir iç çekti. Yeniden kaşığını çorba tasına götürdü, sütün üstündeki kaymak köpüğünü topluyormuş gibi tereyağında kavrulmuş soğanları toplayıp midesine indirdi.

Pule Hatun:

"Ağzını yakma. Yavaş yavaş, boğulacaksın."

Albeg'in ağzından yarım yamalak iki kelime de o an çıktı.

"O at emanet," dedi, "benim atın..." Sesi karıncalandı, burnunu fanilasının yeniyle sildi. Kaşığını mercimek tasının içine bıraktı.

"Munzur Baba bereketini versin," dedi. Sesini kontrol etmek istiyormuş gibi etrafa bakındı. Yeniden, "Munzur Baba bereketini eksik etmesin," dedi.

Pule Hatun, omuzlarından tutup Albeg'i sarstı.

"Konuş," dedi, "konuş meymenet, dilinin altında geveleğin her neyse söyle de, günlerdir seni izleyen bu insanlar rahatlasın."

Ancak ne yaptılarsa Albeg konuşmadı. Onlar üstüne gittikçe Albeg atından bahsetti. Atına kötü davrandıklarını, bir bağ ot dahi vermediklerini söyledi.

Kimsenin kendisini dinlemediğini görünce bütün bu olanları izleyen çocuklara anlatmaya çalıştı derdini.

"Hangi at o dağı çıkar, çıksın da ben göreyim. Abdullah Paşa'nın atı dahi bu dağa vursa, tepetaklak yuvarlanır gider. Candarmanın o çelik potini dahi dayanamaz. Ama benim düldül Hızır Aleyhisselam gibi, böyle nefes dahi almadan bir solukta yukarı çıktı. Şimdi bazı atlar benim o düldül gibi ufak tefek olur. Ama dört nala kalksınlar, boynuna yedi soy kütüğü yazılı atlar dahi onları geçemez. Şimdi benim bu düldül, Allah sizi inandırsın, bu yokuşu böyle bir solukta çıktı."

Sargılar içindeki elini aşağı yukarı hareket ettirdi.

"Of anam," dedi, "of mübarek, sanırsın arı kovanı. Ha bire kaynıyor, ha bire kaynıyor. Of, insanın ciğerini söküyor bu acı..."

Lokman güldü.

"Kaynar," dedi, "kaynamazsa sen kork."

Nereden geldikleri belli olmayan dört adam daha çıkageldi konağa. Bıyıkları yeni terlemiş, başlarında kasketleri olan gençlerdi bunlar. Namlusu ışıl ışıl parıldayan Alman filintası vardı birinde. Ağdat'a ilk kez geldikleri o kadar belliydi ki, yabancı gözlerle etrafı taradılar. Gençlerden biri, Albeg'i küçümser gözlerle süzdü. Sargılı eline, ayağında lime lime olmuş çarıklara baktı.

Albeg, ev sahibiymiş gibi gürültülü bir kahkaha attı.

"Buyrun, hoş geldiniz kardeşlerim. Oturun, şöyle kendinize güzel bir yer edinip oturun. Sırtınızı da bir güzel duvara yaslayın. Hainlik zamanı ne de olsa."

Gençler onu duymadı bile. Kendilerine uzatılan kürsülere oturdular. Albeg'e bakan adam, duvarda kırılmış, süs olarak asılan sazı eline aldı. Sazın kulaklarını çevirdi, başını sapına yapıştırdı, büktü, tın tın vurup yeniden büktü kulaklarını sazın. Sazı davul tarafından tutup bir gözünü kırparak baktı. Döşüne vurdu.

"Çok güzel sazmış," dedi. "Nıç nıç" yaptı. "Yazık," dedi, "bu saza çok yazık. İnsan sazı iyi yere asar, saz insan ruhu gibi dara çekilmeli ki, sapı atmasın."

Albeg genç adamın böyle kendi kendine konuşması üzerine;

"He babam," dedi, "böyle giyinip kuşanarak cenazeye değil de düğüne gelmişler..."

Odadakiler birbirinin yüzüne baktı. Albeg öyle konuşmanın ortasında birden sustu. Başı, sırtını verdiği duvara doğru kaykıldı, hafif omuz hizasına doğru düştü, burnundan nefes alıyormuş gibi derin bir horultu duyuldu.

Konağın yanındaki evde insanlar böyle beklerken, divanda oturan ihtiyar adam ayağa kalktı, bir iki adım attı.

"Hesen," dedi, "Hesen kalk, o zavallı atlı delirdi. Atının etrafında dört döndü, sonra başını alıp uçurumdan aşağı gitti."

Minderin üstünde, kucağındaki sazıyla uyuklayan ozan, ihtiyar adamın sesini duyunca ayağa fırladı. Çardak balkona koştu, sonra geri geldi.

İhtiyar adam artık veda zamanının geldiğini anladı.

"Hesen" dedi, "üç gündür susarım, konuşmam. Üç gündür senin bu sazını dinlerim. Senin sazın Mısır çölüne kadar gitti, toprağını gezdi yeryüzünün. Kürt'e karıştı, Arap'a vardı, Arap'a karıştı, Ermeni'ye ağladı, Türkmen diyarında isyan etti, Rum diyarına gitti. Ama başını sazından kaldırdığında benimle bu odada, kuru bir minderin üzerinde oturduğunu gördün." Durdu, hüzünle etrafına baktı, dışarıdan gelen insan uğultusuna kulak verdi.

"Hesen," dedi, "Hesen, bazen sen başka yapmak istersin de Canabıhak sana başka şeyler yaptırmak ister. Yağmur gibi, dolu gibi insan iniyor bu Ağdat'a. Sorarım sana, bunlar niye gelir? Arı kovanına tutup tezek dumanı versen arılar böyle huzursuzlanmaz. Karınca yuvasını su basmış gibi insanlar ayaklanmış, yuvalarını terk ediyorlar."

"Hesen," dedi yeniden, "Hesen, sen büyük bir ozansın. Ben çok ozan dinledim, Kürt dengbejler de dinledim, Türkmen ozanlar da. Ama senin kılamın gibi kılam çalan yok şu yeryüzünde. Sen konuşmasan, ağzını bin yıl açmasan, saza şelpe vurur vurmaz sazın her bir şeyi bir bir sayar döker. Hesen, Köroğlu'nu bilir misin, Zeynel'e Avlekeyi? Bu Anadolu toptan türküdür. İnsanın söylemediğini saz söylemiştir. Bu Anadolu ağıtsa, bu Dersim dağları isyanıdır bu ağıtların. Yedi sülale ceddim bu dağlara sığınmış ozanların yaylağı oldu. Nice ozan gelip bu dağlarda kemale erdi.

"Hesen sen bir şey söylemesen de olur. Sen söylemesen de senin sazının nağmesi söylüyor. Bak ben sana söyleyeyim, yetmiş iki dilde çaldın. Ama ne zaman ki Ağdat'a geldin, gözlerin doldu, sazının telleri titredi. Niye, çünkü her ağıt kendi toprağında ağlar. Boşa dememişler ateş önce düştüğü yeri yakar.

"Hesen, körelmiş bıçağı bileyen hükümettir, Allah kimseye körelmiş bıçağı biletmesin?"

Hese Gaj ihtiyar adamın bu sözlerini ürkerek dinledi.

"Haşa Rayber," dedi, "haşa, fakir fukara var. Hükümet diş biler bu fakir fukaraya. Bir avuç Ermeni var nemden huylanan. Gök gürlese evini tarlasını terk edip çil yavruları gibi gördüğü çalının altına sığınan Ermeni var..."

İhtiyar adam, Hese Gaj'ın bu sözleri üzerine bir süre daha sessizliğe gömüldü, hiç konuşmadı. Bir ara çardak balkona çıkıp gelen insanların kim olduğunu görmek istedi. Hatta yerinden kıpırdadı da. Ancak aynı anda da vazgeçti. Biliyordu, dışarı çıksa bin baş ona dönecek, gözlerinin içine bakacaktı. Biliyordu, o bin göz bakar bakmaz da fırtına kopacak, gökler gürleyip inleyecekti.

Konağın dışındaki uğultu her geçen gün daha bir artıyordu. Beklenen o vakit gelmiş miydi? İhtiyar adamın kalbi taşıyormuş gibi oldu.

"Hesen," dedi.

Minderinde uyuklayan ozan;

"Buyur Rayber..." diyerek doğruldu.

"Hesen, ne kadar insan geldi dersin?"

"Onu kimse bilmez Rayber... Ben diyeyim yüz, sen de beş yüz."

"Bu keşiş nerede kaldı dersin? Hadi aşiret beyleri korkudan dışarı çıkmaz oldu, ya bu keşişe ne oldu, bu keşiş olanlar için ne diyor dersin?"

Hese Gaj'ın aklının almadığı şey de buydu.

"Rayber, anlamadım. Kaç gündür düşünüyorum, kaç gündür içim içimi yedi. Bir iş var bu işte ama anlamadım."

* * *

Albeg, balmumuna batırdığı bir bezi, harp çubuğundan geçirerek uzun mavzerin namlusundan aşağı saldı. Fişekleri yerleştirdiği yuvaya gözünü dayayıp oradan çekti. Bezde pas olup olmadığını incelemek için ışığa uttu. Yeniden harp çubuğunu soğuk demirden aşağı saldı. Fişek yerinden çekip aldığı bezi yeniden ışığa çevirip baktı. Gözünü namluya dayayıp kuyunun dibine bakıyormuş gibi baktı.

Bir köşede tek teli kalmış sazı tıngırdatan adama döndü. Son-

ra tek telden nasıl böyle güzel bir ses çıkardığına hayret etti. Kendisini izleyen çocuklardan birine;

"Pule Ana'ya bir sor bakayım," dedi, "ince silah yağı var mı?"

Onu izleyen bir başka adam başını sağa sola sallayıp güldü.

"Mübarek, sabahtan oturmuş mavzeri siliyorsun. Yağı ne yapacaksın?"

Albeg, gözü pusluymuş gibi kaşını gözünün üstüne devirerek adamı süzdü. Adamın elinde pırıl pırıl bir mavzer vardı. Bir laf daha etse hiç çekinmeden kavgaya tutuşacak gibiydi.

"Yeni mi?"

Adam;

"Yok kardeşim," dedi, "rahmetli babam Allahüekber Dağı'nda donan Candarmadan almış." Ayağındaki potinleri gösterdi. "Bunlar da oradan, rahmetli dört beş çift almıştı."

Albeg iç geçirdi.

"O zamanlar ben de gidecektim ama bizimkiler bırakmadı. Dediler, o donmuş Candarmalara dokunan daha evine varmadan ölüyor."

Adam güldü.

"Ölür," dedi, "ama alıp kirece yatırsan bir şey olmuyor. Çaputu alır almaz kaynatacaksın."

Albeg saz çalan adamın ince bir sesle mırıldandığını fark edince oraya baktı.

"Babam, sen bizimle geleceğine saz çal, nalan nalan da söylüyorsun," dedi. Sonra, "Yağ var mıymış?" diye sordu çocuklara.

XVIII

Cemşi Ağa Heim Yaylası'nda o taşa başını koymuş hâlâ bekliyordu. Gün ağardı, karanlık gölgeler dağlardan aşağı ovalara indi, yıldızlar parıldadı gökyüzünde. Bir ara yıldızların ne kadar çok olduğunu, gökyüzünün nasıl böyle silme güneşle dolduğunu düşündü. Hava gittikçe kararadı, çocukken Sorpiyan keşişinin oğlu Keyrok'la öldürdüğü yılanı hatırladı.

"Cemşi, şimdi biz bu yılanın başını ne kadar ezersek ezelim,

yıldızlar çıkıncaya kadar can vermez," diyen sesini duydu Keyrok'un.

Keyrok yeniden karanlığın içinde belirmiş gibi;

"Keyrok," dedi, "Keyrok, kapına düştüm, beni elâlemin ortasında rezil etme. Gel bu inadından vazgeç. Ne olur, sana yalvarıyorum. Yılanlar dahi can verdi, kursakları kin dolu yılanlar dahi..."

Sıncık Dağı'nın üzerinde karanlık gökyüzü aydınlandı. Ateşe atılmış bir cam nasıl kora çalıyorsa, öyle ayın hilali göründü, büyüdü bir tepsi gibi, yönünü Pakire Dağı'na çevirdi. Dualar etti.

"Ya Ana Fatma," dedi, "sen büyüksün Ana Fatma... Yeğenimi misafir ettin bana, bir gün sonra yolcu eyledin. Hükümetin adamları pusu kurdu. Şimdi de bu bunak keşiş onurumu beş paralık edecek. Sana sığındım Ana Fatma, senin kudretine."

Serin yaz akşamının rüzgârı yaylak duvarlarına çarparak ıslık çalmaya başladı. Uğuldayan, ağlayan, ıslak bir dağ rüzgârı, nereden estiği bilinmeyen, her çalı kümesini ziyaret eden, her çakıl taşının etrafında dolanan bir rüzgâr. Üşüdü, içini anlaşılmaz bir sıkıntı aldı. Annesinin ayı her gördüğünde Ana Fatma diye dualar eden sesini hatırladı. Ne güzel bir sesti o dualar eden ses, ay gökyüzünde belirmesindi, çırasını alıp yakışını, dudaklarının kıpır kıpır kıpırdamasını. Ağır hastalar gibi inledi. Babası Kahraman Ferhat Bey'i düşündü. Onun atlara binip İstanbul'a gittiği günü hatırladı. Meşrutiyet olmuştu, Urus savaş istiyordu Osmanlı'dan. Buna rağmen, Ermeni, Kızılbaş herkes Hozat'a inmiş, davul zurna çalıp halay çekmişti. Anlam verememişti o zamanlar çalan davullara, halay çeken insanlara. Ama sonra, sonra ne olmuştu da Bedirxan Mithat Bey ordusuyla Hozat'ın üstüne yürümüş, her tarafı yakıp yıkmıştı? Ne olmuştu da Urus cephesinden dönen Ahmet Muhtar Paşa Erzincan'dan girip Nazimiye'de çıkmış, arkasında yıkılmış haneler bırakmıştı? Ne çabuk değişmişti hayat. Meşrutiyet olduğunda çocuktum, dedi. İnsanlar bayram etti. Sonra sürüldü Ermeni. İkinci Meşrutiyet olduğunda otuzlarımdaydım. Pülümür'e girdi hükümetin ordusu, bir yıl sonra da bütün Dersim'e. Dün-

ya harbi çıktı. Yer yerinden oynadı. Ermeni'nin köküne kibrit suyu ekildi ve cumhuriyet oldu. Yeniden davullar çaldı, halaylar çekildi. Mebuslar gelin gibi süslenip Ankara'ya gönderildi ve şimdi, dedi, şimdi son demindeyim hayatın. Elimizde hiçbir şey yok. Mebuslarımızı Ankara darağacına çekti. Hükümet çepeçevre sardı bizi. Ermenilerin topraklarına muhacirler yerleştirdi. O yetmezmiş gibi, burnumuzun dibindeki toprağa da Mustafa Kemal Paşa muhacir getirip yerleştirmekte. Neden, dedi, neden yüzyıllar boyu dağlara sürülmüş bu zavallı Dersimliye bir dirhem toprak çok görülür?..

Ay ışığı iyiden iyiye etrafı aydınlatmış, çekirgeler saklandıkları yuvalarında mızıka çalıyormuş gibi ötmeye başlamıştı. Kalkıp odun topladı, eline geçen çalı çırpıyı yaylak evinin önünde bulunan ateş yakma yerine getirdi. Yaylak duvarındaki kancaya bağlı atın yularını kancadan alıp ay ışığının vurduğu yöne çekti. Atın terkisine asılı arpa heybesini alıp atın boynuna geçirdi. Başını arpa torbasına daldıran at, burnundan sesler çıkardı.

Cemşi Ağa, ateşi yakmak için kuru ot getirdi. Onları, topladığı çalıların arasına sıkıştırdı. Külahlı çakmağını cebinden çıkarıp bir iki çaktı, otlara yayılan ateşi izledi. Önce bir iki ot tutuştu, otlar yanıp odunların dibine düştü. Diğer otlara yayıldı yalımlar, ocağın önündeki kuru odunları, otları küçük küçük yanan ateşin üzerine attı. Alevler önce kuru bir dalı tutuşturdu, sonra başkalarını, odunlardan yükselen yalımlar bir sarı, bir mavi oldu, birbirine dolandı, kavgalar ettiler, yalımlar bir yükseldi, bir dindi, odunlar dışına taşan her yalım ayın aydınlattığı karanlık geceye karıştı.

Altındaki taşı yanan ateşten biraz geriye itti. Cebinden piposunu, tütün tabakasını çıkardı. Acem tütün tabakası alev yalımında parıldadı. Kapağını açar açmaz da keskin bir Muş tütünü kokusu geldi burnuna. Tütünü başparmağı ile işaretparmağı arasına alıp hissetmek istiyormuş gibi ovdu, piponun yuvasına koydu. Yanan bir çalıyı alıp piponun içindeki tütüne bastırdı. Üst üste çekti, piponun lülesine dolmuş ıslak zift, nefes almak istermiş gibi hırıldadı. Bir daha çekti, piponun içi ateş bö-

ceğinin kıçında yanan ışık gibi parıldadı. Ağzına dolan dumanı karanlık geceye bıraktı.

Piposunu dudağının yanına sıkıştırdı. Kalkıp atın yanına gitti, palanını çözdü. Palanı kucağına alıp ateşin yandığı yere getirdi. Dolunay Pakire Dağı'nı kendine iyice sırt almış, önünü kapatan küçük bir bulut kümesinin arkasında batıya doğru koşuyordu. Palanı dolunayı karşısına alacak şekilde yerleştirdi. Yerini beğenmedi, biraz yana çekti. Ateşi çevreleyen taşların üzerinde bir kertenkele görününce durup ona baktı. Kertenkelenin küçücük ayakları vardı, bir çocuk elinden farksızdı pençeleri. Kertenkele, gecenin bu saatinde yanan ateşin sebebini öğrenmek istermiş gibi Cemşi Ağa'ya baktı. Başını kuyruğuna doğru çevirdi. Ateşi çevreleyen taşların arasından girip ateşe daha yakın bir yerden kafasını dışarı uzattı, aynı anda da geri çekti. Cemşi Ağa, atın palanını kaldırıp bir taşa dayadı. Gözüne, yarısı daha önceden yanmış bir meşe kütüğü ilişti. Yuvarlayarak ateşin üzerine itti. Toprağa oturup sırtını palana dayadı. Dudağının kıyısına yerleştirdiği pipo sönmüştü, bir odun közü alıp yeniden yaktı. Pipo gene hırıltılı sesler çıkardı.

"Bütün derdi bana acı çektirmek, bütün derdi acı çektirerek öldürmek beni, arkamdan çoluk çocuğu söyletmek," diye düşündü.

Yerde biraz daha kaykılarak başını palana koyup dolunayı, dolunayı çepeçevre sarmış yıldızları izlemeye koyuldu. Bir süre olanları anlamaya çalıştı, hemen de unuttu gitti her şeyi. Heybenin içinden arpa yiyen atın geviş seslerini, öten çekirgelerin kanat çırpışlarını ve yanan odunların çıtırtılarını dinledi. Elazığ Ovası üstünde kayan bir yıldızı fark etti. Eski bir anı anlatan babasının masal sesini duyar gibi oldu. Kırışmış yüzü açıldı, bir çocuk yüzü gibi aydınlandı.

"Oğlum, kayan yıldız Tanrı'nın gözüdür, daha iyi görebilmek için yeryüzüne yaklaşır." Ne güzel bir dünyaydı diye düşündü. Her şeyi masallarla açıklayan babasının o halini düşündü.

"Niye oraya Asmen diyoruz baba?"

"Oğlum, Herd ile Asmen iki kardeşmiş, kavga etmişler. Asmen göklere çekilmiş, mavilerle yüzünü örtmüş, bulutlardan

giysiler yapmış kendisine. Işık yüzüdür onun, yıldızlar gözleri." Başını daha bir yasladı palana, alayla gülümseyen dudakları daha bir inceldi. Sorpiyan altındaki tarlada çalışan babasının yanında sırtüstü otlara uzanmış bulutlara bakıyordu.

"Gel Cem Şah," dedi babası, "böyle her gördüğün yere uzanıp gökyüzüne bakma. Kalk, buraya gel, sana orada ne var anlatayım."

Sevinçle kalkıp otların içinde kaybolmuş babasının yanına gitti. Babası orağı çayır otlarına salladı.

"Bak şimdi," dedi, "madem bu kadar merak ediyorsun sana anlatayım. Sen de git arkadaşın Keyrok'a anlat, büyüdüğünüzde çocuklarınıza anlatırsınız."

"Aptal Keyrok," dedi belli belirsiz, "aptal Keyrok, bunak Ermeni, Ermeni yerin altına kendini hapseder mi? Aptal."

Öfkelenmek istedi, ilk defa Keyrok deyince öfkelenmediğini fark etti, "Aptal," dedi, üst üste, "aptal, aptal... sen aptal olmasan kendini yerin altına hapseder, kendini de öyle aziz ilan eder misin? Seni keramet sahibi bellemiş o zavallı Ermeni, beni de kurtarıcı kabul etmiş, etmemiş mi? Fukara insana yalancı emzik ver, gerçek emzikmiş gibi emer, zaten fukaraya ekmek versen ne olur, ekmeği yer yer, karnı şişer sonra da çatlayıp ölür. Fukara insana umut vereceksin, bir de masal anlatacaksın, aptal Keyrok, yalan insanın karnını doyurmuş mu? Sen has Ermeni olsaydın, kendini öyle yerin altına gömmezdin, eline çekiç alıp taş oyardın, keser alıp kap kacak yapardın. Cenabıhak her insana bir hüner vermiş, Ermeni'ye de zanaat vermiş, taşla konuşmasını, ağaçla sevişmesini öğretmiş. Şimdi ben gidip taşa çekiç vursam, çekiç geri tepip parmağımı ezer, kütüğü ellesem, kütük deve dikeni gibi elime batar. Aptal, aptal Keyrok, yalancı Keyrok, sende o yalan olmasa bu fukarayı ayağına getirtip, korkular salar mısın? Yılanlarla yatıyormuş, yılanlar yatak yorganmış kendisine. Yalancı mendebur..." Durdu, uzun uzun öten bir çekirgenin sesini dinledi. Derin gökyüzüne baktı, uzaklardan babasının sesini işitti yeniden. Gözlerine tatlı bir ağırlık çöktü.

"İşte Asmen Herd'e küstükten sonra evini alıp gökyüzüne taşındı. Rüzgâr onun nefesi oldu, fırtına bitmeyen öfkesi, ma-

vi gökyüzü Herd'den sakladığı yüzüne örttüğü örtü. Evinin bir yanında ay, öte yanında güneş vardır. Gel zaman git zaman, kardeşi Herd'in çocukları oldu, yeryüzünde çoğaldılar. Torunları, daha başka torunları oldu, çoğaldıkça çocukları unuttular Asmen'i."

"O da çocuk yapsaymış."

"Yapmış Cemşi, yapmış. O da nefesi Wa[35] ile evlenmiş ama rüzgâr doğan her çocuğu üflemiş ötelere. İşte o yıldızlar rüzgârın ötelere üflediği çocuklarıdır gökyüzünün. Kardeşi Herd'e duyduğu düşmanlık her geçen gün artmış, öfkelenmiş gürlemiş, sular bastırmış yeryüzüne. Herd'in çocuklarını boğmuş. Ama bakmış, yeniden çoğalmışlar, yeniden tufan göndermiş. Demiş, nasıl oluyor, ben daha yukarılarda yaşarım kardeşim Herd'den. Benim nefesim olmasa o yağmur göremez, benim komşum güneş olmasa karanlıkta kalır, komşum ay olmasa suları çekilir."

"O da geri gelseymiş madem öyle." Orak biçen babası, Cemşi'nin bu sözlerine güldü, otların arasında çıkan bir taşı alıp kenara attı.

"Ha ha ha, sen de yaptın Cem Şah," dedi, "sen de yaptın. Yeryüzü, gökyüzü her şey insan donunda yaratılmıştır. İnsan inatçıdır, inatçı olduğu için onun donundan yaratılan şey de inatçıdır. İnsanlar birbirinin malına göz diker. Niye, çünkü daha fazla ister. İşte yeryüzü ile gökyüzü arasında da bitmek tükenmek bilmeyen bir kavga vardır. Nasıl bizim köydeki Bıra ile Sa Heyder birbirini çekemezler, onlar da kardeş değiller mi? İşte yeryüzü ile gökyüzü de birbirini çekemiyor. Şimdi Bıra çekip buradan gitse, Sa Heyder de göçünü alıp kardeşinin peşinden gider. Ama gittikleri yerde kavgalarına kaldığı yerden devam ederler. Bu dünya böyledir Cem Şah, Asmen de çekip yukarı gitmiştir. Yüzünü dahi saklamıştır kardeşinden. Ama kavga ederler, aksırdığında şimşekler çakar, gök kubbe çatlar. Nefes verdiğinde fırtına olup eser. Yağmur yağdırdığında karnı acıkır, yeryüzüne iner. Sonra bulut olup yeniden yukarı kalkar."

---

35 Wa: Anadolu mitolojisinde rüzgâr tanrısı. Dersim dilinde rüzgâr.

Yere uzanıp yeniden gökyüzüne baktı.

"Baba," dedi, "şimdi biz Herd'in, bu toprağın çocukları mıyız?"

"Öyle," dedi babası.

"Keşke Asmen'in çocukları olsaydık."

Babası güldü.

"Asmen'in çocukları sadece yıldızlardır. Onun çocuğu olsaydın sen de çok uzaklara giderdin."

"Ama nene ölünce yere koydunuz."

"Bak Cem Şah, onu da sana anlatayım. Herd dediğin toprak, Canabıhak, dünyayı altı günde yarattı ya... Bir gün canı sıkıldı, kilde oynarken Adem figüründe insanı yaptı. Yaptığını bozmadı, çok sevdi, tutup ona nefes üfledi. İşte o zaman toprak itiraz etti. Dedi, neden benim hakkımı alıp insana verdin? Canabıhak da dedi, senden aldım ama sana geri gelecek. Toprak anadır, üstümüzde hakkı var."

Aklı almadı, Tanrı'nın neden insanı topraktan yarattığını düşündü.

"Baba, keşke Tanrı Adem Baba'yı topraktan yaratacağına, gökyüzündeki havadan yaratsaydı."

Güldü babası, o kadar güldü ki, Cemşi Ağa içine uzandığı otların arasından bir süre daha gökyüzünü izledi. Bulutların arkasına, derin mavi örtünün arkasına saklanan Asmen'in[36] yüzünü görür gibi oldu. Sonra kaybetti gökyüzünün rengini, insan suretine benzer bir şeyler gördü derin mavinin içinde. Keyrok'a anlatmaya gitti.

Cemşi Ağa yaylak evinde, gece vakti çocukluk günlerinin anılarına dalmıştı. Sanki kaybettiği bir şeyi çocukluk günlerinde arar gibiydi. Arpa yiyen atın huzursuz kişnemeleriyle uyandı hayal dünyasından.

Karşısında biri varmış gibi, "Ölürler," dedi, "bu zavallılar burada ölürler. Hadi ölmediler, zemheri ayının soğuk rüzgârı öldürür bunları. Dağlarda ne kadar kar var, rüzgâr bu yaylak evlerinin üzerine süpürür. Hadi kar öldürmedi, aç kurt sürüleri hücum eder buraya. Gök gürlese korkudan ödleri patlar." Yeniden babasının sesini duymak, çocukluk günlerine gitmek iste-

36 Herd ve Asmen, yer ve gök demektir.

di. İçini yine anlaşılmaz bir sıkıntı aldı. Bir ara uyuklar gibi olduysa da atın kişnemesiyle uyandı.

"Aptal," dedi, "aptal Keyrok, çocukken de aptaldı. Armut ağacına çıkmaya dahi korkardı. Senin keşişlik dışında yapacağın bir iş yoktu ki. O bunaklar da senin aptallığını keramet sanır. Gelip seni bana sorsunlar. Güreşmesini dahi bilmezdin, bacak kadar çocuk seni iki hamlede altına alıp üstüne çıkardı. Yalan mı? Yalansa, söyle yalan... Küsmüşmüş, gelip bana sorsalar, senin nasıl bir korkak olduğunu bir bir söylerim. Bu millet göçüp gitti, Urus her gidene toprak verdi, hanlara hamamlara yerleştirdi. Sen gidip yıkılmış kilisenin altına saklandın, korkak. Pısırık korkak. Bir de Arabi, Farsi yazıyor. Sen Kuran yazısını değil, Alaman dili bilsen gene korkaksın, korkağa dünyayı versen korkudan ölür."

At yeniden kişnedi, ayaklarını yerlere vurdu, boynuna asılı arpa torbasını sağa sola salladı. Cemşi Ağa, tumanının altına gizlediği ucu yarım hilal dışa kıvrılmış sımser bıçağına elini attı. "Ya Hızır," dedi. Durdu, kulak verdi yere. Dağın karanlık gölgesinden insan uğultularına benzer sesler işitti. Palanı yerden kaldırıp atın sırtına attı. Arpa torbasını atın boynundan alıp terkiye bağladı, atın yularını çözdü, yaylak evinin gölgesine çekti. Yaylak evinin gölge tarafından dolanıp bir tümseğin yanında üst üste yığılmış taş yığınına doğru gitti. Elindeki sımser bıçağına baktı. Kim ola bu gece vakti, dedi kendi kendine. Taşların arkasına yattı, etrafta öten gece çekirgelerinin sesi geliyordu. Ayak sesleri yaklaştı. Cemşi Ağa taşlara o kadar yapışmıştı ki, adeta taşlarla bir olmuş, avcunun içinde sıktığı sımser bıçağının sapı terlemişti. Kalbi sanki yapıştığı taş yığının arasında atıyor gibiydi. Bir yarasa kuşu geçti burnunun dibinden. Ateşin etrafında dönen gece kelebekleri bir ateşin aydınlığına giriyor, bir karanlığa karışarak kayboluyordu. Yaylak evinin arkasındaki at öfkeyle kişnedi, ayağının altında bir çakıl taşı kırıldı.

Cemşi Ağa;

"Hey mübarek, kendini parçalayacak," diye söylendi içinden. İnsan karartıları yaklaştı. Tanıdık bir ses:

"Cem Şah!" dedi.

Cemşi Ağa, Pir Kasım'ın sesini hemen tanıdı. Yattığı taşların üzerinden kalktı. Büyük bir merakla ateşin yanına gelen Pir Kasım'ın yanına gitti. Pir Kasım, bir Cemşi Ağa'ya, bir ay ışığında parıldayan hilal sımsır bıçağına baktı.

Cemşi Ağa, utanmış gibi terli elini pantol tumanına sildi, bıçağı kılıfına soktu.

"Pirim insan hali," dedi, ardından da ekledi:

"Hayırdır Derviş Cemal, demezsin bu gece vakti dağda ne işin var... Yanındaki bu delikanlı da kim ola?"

Pir Kasım:

"Cem Şah, keşiş meşişi boş ver... Teştekliler yedi Ermeni'yi derdest edip Fevzi Müdür'e vermişler. O da ellerini kollarını bağlamış, Abdullah Paşa'ya getirmiş eşkıya diye..."

Cemşi Ağa'nın kılıfına soktuğu sımsır bıçağı kayarak ayaklarının dibinde yere düştü.

"Ey vah," dedi Cemşi Ağa, "ey vah, bu sefer olan oldu... Yusuf Ağa zaten diş biliyordu. Pirim o zavallılar doğuştan Müslüman, hasbehas Müslüman, ah!" dedi. "Ah pirim, önce yeğenimi vurdurdu bunlar, şimdi bize sığınmış Ermeni'yi kendi elimizle alıp hükümetin adamlarına verdik. Ah pirim, Derviş Cemal Pirim, sen bana bir akıl ver, sen bana bir yol göster ki, ben de diyeyim bu Allahüteala'nın makbulü fermanı..."

Durdu, eğilip yerden sımsır bıçağı aldı, kılıfından çıkarıp pantol tumanına sildi, yeniden kılıfına sokmaya çalıştı.

"Ateşi söndürelim, at burada kalsın, gün doğsun köyden biri gelir alır. Götürsek karanlıkta uçar gider zavallı."

Genç adam atı alıp ateşin olduğu yere getirdi, yularını uzun bırakarak bağladı yaylak duvarının önündeki kazığa.

"Pirim, Ane Hatun biliyor mu?" diye sordu Cemşi Ağa.

Pir Kasım:

"Bilmez mi Cem Şah, Ağdat'a gideyim mi, diye düşünüyordu."

Cemşi Ağa öfkeden titredi.

"Ne?" dedi, "Pirim sen ne diyorsun. Bu kadın deli mi? Pirim, ben ona dedim, bensiz bir şey yapmaya kalkma, diye. Pirim, bu kendini Keki Ağa mı sanıyor? Şimdi hükümet duysa, Ane Ha-

tun Seyit Rıza'ya gidiyor, isyan sayar. Sen hükümetin köpeğine taş at, Abdullah Paşa karakol bastılar diye Ankara'ya tel çeker. Çekmez mi pirim, söyle çekmez mi?"

Ateşi söndürüp yola koyuldular. Yolda Cemşi Ağa ha bire konuştu.

"Pirim," dedi, "Pirim, o bunak yola geldi mi? O bunağa söyleseydin, bayram yapsın. Söyleseydin, yıkılmış ininde karaçor çeksin. Yüzüne tükürseydin. Ah..." dedi, "ah pirim, bundan sonrası ölüm, hükümet öyle bir ördü ki her şeyi. Karakollarını da yaptı, kırmaları da topladı, bir güzel de af çıkardı, nüfus defterleri verdi çoluk çocuğa. Sevinsin şimdi o Satoğlu ile Kopo, sevinip kınalar yaksınlar, Beyaz Dağ'a çıkıp rekayis dönsünler."

Ay ışığının vurmadığı gölgelik bir vadiye girdiler. Tepeyi tırmanıp dolunayı arkalarına alarak yürümeye devam ettiler. Bayır aşağı çakıllı bir yola girince Cemşi Ağa'nın ayağı kaydı.

"Cem Şah, dikkat et," dedi Pir Kasım.

Cemşi Ağa:

"Pirim, keşke ayağımız kaysa, bizim toprağımız kaydı. Öyle bir kaydı ki, ne yaparsak yapalım yeniden ayağa dikilemeyiz. Ev yıkılır, yaparsın. İnsan ölür, yasını tutarsın. Ama insanın üzerine bastığı toprak ayaklarının altından kayarsa dünya yıkılır. Sen kendin söylerdin, cenneti insanı Mevla, kendi fikri huleyasıyla inşa eder. Sen demez miydin, hayalini kurduğu dünya, bu ademi cihandan daha büyüktür diye."

"Pirim, sen demez miydin, insanı Mevla hayalle kurar dünyasını. Pirim bu dünya toptan yalan, öyle bir yalan ki, hepimizi esir alır, ölüm kapıyı çalınca fark ederiz ya, o zaman da iş işten geçmiş oluyor..."

Cemşi Ağa'nın artık ne konuştuğunu kimseler anlamıyordu. Neye isyan ediyordu, kurtarmak istediği neydi, bilinmiyordu.

Bir derenin kıyısında, genç adam birer kuru sopa verdi Pir Kasım'la, Cemşi Ağa'ya.

Cemşi Ağa genç adama teşekkür ettiyse de onun kim olduğunu, olayın nasıl olduğunu dahi sormayı akıl edemedi. Kendisine biraz uzun gelen sopanın ucunu kırmak istedi, kıramayınca genç adama uzattı.

"Evladım, madem destek olsun diye asa verdin, bari şunun birazını kırıver," dedi. Genç adamla bütün konuşması da bu oldu.

Genç adam önde, Pir Kasım ve Cemşi Ağa arkada, köye doğru yürümeye devam ettiler.

Cemşi Ağa;

"Pirim," dedi, "Derviş Cemal Pirim, bak bu Dersim'de insanın insana üstünlüğü var mıydı?"

Pir Kasım;

"Haşa!" dedi, "üstün olan insanı Mevla'dır."

"Yaşa pirim, bak şu dağlara, bak. Bu dağların biri birinden üstün müdür? Başını nereye çevirsen dağ. Bir dağı aşsan bir başka dağ karşına çıkar. Hangi dağ hangi dağdan üstün, belli değil. Dağlar dağlara, sular bulutlara, bulutlar gökyüzüne karışıyor. Ayırmak istesen, gök neresi yer neresi belli değil. Her dağın dibine bir naçar sığınmıştır. Turna kuşu gibi bu tekmil Dersim birbirine sığınmıştır. Şimdi var mı, bir ocağın bir ocağa üstünlüğü. Her ocak birine bağlanır. Bir bu Sarı Saltık Dede hanemiz sahipsizdir, müridi yoktur. Ama sen bir ocağa, bir pirlik ocağına en üstündür desen, varıp o baş pirin evine varsan, bir de bakarsın ki, o da bir ağaç çubuğunun önünde yerlere eğilir. Pirim," dedi. "Pirim, şimdi semahımız gibi herkes herkese bağlıdır. Döner ve bütün dünya gelip kuru bir asa çubuğunu kanuni deryamızın mührü kabul eder, öyle değil mi?"

Pir Kasım, ne cevap vereceğini bilemedi.

"Cem Şah, sen biraz sakin ol, elbet vardır her şeyin bir çaresi. Hâkim beni tutup hapse attığında, kendisine sordum. Hâkim Bey, dedim, ben bir naçar ozanım, saz çalarım. Kaşlarını çattı, ne çalarsın dedi? İşte o zaman ben de durdum, bilmem dedim, ne çaldığımı ben de bilmem. Başını salladı, dedi, ben bilmez miyim senin gibi bir Kızılbaş'ın ne çaldığını? Bak aradan o kadar zaman geçti, bugün beni gene mahkeme huzuruna çıkarsalar, sorsalar ne çalıyorsun diye, gene cevap veremem. Gidip o Ermeni Mam'a, Hese Gaj'a sorsanız, onlar da bilmez ne çaldıklarını. Kimse de bilmez. Bazı şeylerin cevabı yoktur Cem Şah. Belki vardır ama o cevabı belki bizim torun-

larımız dahi bulamayacaktır. Zaman, boşa dememişler, zaman her şeyin ilacı diye. Şimdi biz seninle yusufçuk kuşu olup dağ taş dolansak, rüzgâr olup her tepede inlesek, her suya karışıp aksak gene bulamayız."

Cemşi Ağa, öfkeyle sopasının ucunu yere vurdu.

"Pirim, şimdi bu hükümet ne yaptığını bilmiyor mu diyorsun? Seni niye hapse attığını bilmez mi? Bu Ermeni'yi niye sürdü, Abdullah Paşa niye buraya geldi, bilmez mi dersin?"

Pir Kasım'ın yüzüne alaycı bir gülümseme geldi.

"Bilmez olurlar mı Cem Şah, hükümetler bilmez olur mu? Bildiklerini sanırlar, Hz. Eyüp de bildiğini sanırdı. Vardı Mısır Çölü'ne ki ne görsün..." Yorulmuş, nefes nefese kalmışlardı.

"Cem Şah, Şehreazat'ın hikâyesini bilirsin. Genç bir kız her gece bir masal anlatarak dünyanın en zalim sultanını yola getirir."

Cemşi Ağa, Pir Kasım'ın bu iyi niyetine kahkahalarla cevap verdi.

"Pirim, bu Abdullah Paşa'yı sen kendin gördün, senin gibi bir adamı dahi konuşturmadı, ağzını açmanla kükremesi bir oldu."

Pir Kasım;

"Konuşturmazlar," dedi, "onlar kimseyi konuşturmazlar. Korkarım ki, sonra onlar konuşmak istesin de, o zaman da iş işten geçmiş olsun, konuşacak insan dahi bulamasınlar bu topraklarda. Acı ekmek kolaydır Cem Şah. O koca Osmanlı, insanı dinlemediği için gelip Anadolu'ya sığındı. Bu genç cumhuriyet beni hapis hapis gezdirdi. Gittiğim her hapishanede konuşmak isteyen insan seli gördüm, dillerine kilitler vurulmuş. İnsan hükümet olunca, yüreği körelir, kulakları sağır olur."

Bir süre sessiz yürüdüler, bir meşe ormanına girdiler, gölgelik bir vadiden çıkıp dolunayı karşılarında buldular. Dere yatakları geçtiler, küçük tepeler dolandılar. Ayaklarının altında kırılan kuru meşe çalılarına, ezilen otlara, gıcırdayan çakıl taşlarına kulak verdiler. Kurt ulumaları, domuz homurtuları duydular. Köye yanaştıklarında, Cemşi Ağa geceye konuşuyormuş gibi Pir Kasım'a sordu:

"Pirim, ne olacak, bu adamı alıp o yaylak evine götürelim. Gençlere söyleriz, odunla doldursunlar damları, toprakla bir iyicene kapatsınlar üstlerini yayla evlerinin. O zaman kış mış nedir bilmezler."

Pir Kasım:

"Keşke Ane Hatun, Seyit Rıza'ya gideceğine Yusuf Ağa'ya gitmeyi düşünseydi."

Cemşi Ağa onun bunu neden söylediğini düşününce ürktü. Kendini ikna etmek istermiş gibi;

"Sen bakma," dedi, "Yusuf Ağa bu işte hükümet parmağı olduğunu anlar." Kendi kendine, "Olur mu olur" dedi.

Telaşla ekledi:

"Pirim, cemaat toplansın."

Pir Kasım:

"O olmaz Cem Şah. Aşiretlerin başları toplansın, hükümet isyan gerekçesi sayar. Zaten birlik de bozuldu, hadi aşiretlerin kâmillerini çağırdık, nerede toplanacağız? Hadi toplanacak yeri de bulduk, Kopo ile Satoğlu'nu nasıl getirteceğiz? Sırtlarını hükümete dayamışlar, ellerinde tüfekler, her gün bir cinayet işliyorlar."

Cemşi Ağa, günlerdir içinden çıkamadığı şeyi bulmuş gibi ayaklarını hızlandırdı.

"Pirim, ne olmuşsa olmuş. Hükümet bize, bundan sonra meselelerinizi hükümete getirin dedi. Ne oldu? Aramıza kan davası girdi, kimse kimsenin yüzüne bakamaz hale geldi."

Pir Kasım, Cemşi Ağa'nın hâlâ eski kanunu aramasını büyük bir saflık olarak görüyordu.

"Cem Şah, senin o dediğin cemaatler toplanmayalı on beş yıl oldu. Şimdi Tunceli Kanunu ilan edildi, o senin dediğin hiç olmaz. Hadi olsa bile, bu öfke taşmadan dinmez. Öfke taşacak ki, dinsin. Öfke taşacak ki, sel gidip kum kalsın."

Cemşi Ağa, Pir Kasım'ın toptan ümidini yitirdiğini o gece vakti Heim Yaylası'ndan köye gelirlerken anladı.

"Peki ne yapacağız pirim? Bak bu bunak da başımıza bela oldu. Şimdi o yıkık kilisenin dibindeki ine girmiş, dünyaya meydan okuyor."

Pir Kasım:

"Yapacak bir şey yok. Çoluk çocuğu alıp o yaylak evine gideceğiz. Bırak hükümet gelsin, gelsin, boş köyü görsün de şaşıp kalsın."

Cemşi Ağa, onun bu fikrine irkildi. Esen rüzgârı, kopup gelen çığları, aman vermeyen zemheri ayını düşündü.

"Çoluk çocuk donar pirim," dedi. "Çoluk çocuk donar."

Pir Kasım büyük bir sessizliğe gömüldü. Köye girdiklerinde, ikinci bir haberciden, Teştek köyünün Yusuf Ağa'nın adamları tarafından ateşe verildiğini öğrendiler.

Gitme zamanı gelmişti. Cemşi Ağa köyü alıp dağa çekilse bin köy birden çekilirdi. Köyler boşalacak, hayat duracaktı.

Cemşi Ağa:

"Pirim, ya bu bunak? Bunu ne yapacağız? Onu o inden çıkarmadan bu Ermeni, Nuh der peygamber demez."

Pir Kasım'ın son sözü şöyle oldu:

"Dur bakayım Cem Şah, dur bakayım, gün ola devran döne. O da her şeyi oyun bilirdi. Bütün derdi seninleydi. İnsan yabancıya darılmaz, arkadaşına, kardeşine darılır. Darılır da kendini diri diri topraklara gömer."

* * *

Pir Kasım artık işin başa düştüğünü iyicene görüyordu. Bütün gece hiç uyumadı. Sabahın ilk ışıkları belirir belirmez de çıkıp Sorpiyan Kilisesi'ne gitti.

Yıllardır yıkılmış kilisenin altına gelip gitmiş gibi taş yığınını dolandı. Başını eğip iki taş kütlesinin arasından içeri süzüldü. Karanlıkta başını eğerek yürüdü, ardından bir merdivene geldi. İndi, iki basamak merdiven çıktı.

"Keyrok!" diye seslendi. Sesi, yıkılmış taş yığını arasında çoğalarak kendisine geri geldi.

Bir daha seslendi.

"Keyrok!" Sesi daha bir büyüdü, yıkık kilise taşları birbirine çarpıyormuş hissine kapıldı. "KeyYY, KeyyyRok!" diye bin ses birbirine çarparak gerisin geri geldi. Pir Kasım belki hayatında ilk defa bu kadar taşmış, sinirlenmişti.

Öfkeyle yeniden bağırdı.

"Keyrok, ihtiyar keçi!" İki yarasa kuşu kanat çırptı, bir kedi mivayladı. Pir Kasım yeniden bağırır bağırmaz da, gözleri kör eden bir ışık topunun içinde buldu kendisini. Sorpiyan köyü tekmil ayaklarının altındaydı. Ürktü, geri çekildi. Arkasını döner dönmez de, bir hortlak gibi bu yıkıntının altında yaşayan yaşlı keşişle yüz yüze geldi. Pir Kasım o kadar öfkeliydi ki onu yakasından tutup silkeledi.

"Bunak," dedi, "ahmak bunak, nedir sendeki bitmek tükenmek bilmeyen bu kin? Bunak, hadi ikiniz bayram edin, bayram edin de elâlem sevinsin."

Ne diyeceğini bilemez bir haldeydi. Keşişin hiçbir tepki vermediğini görünce, iki eli arasında sıktığı mintan gömleğin elinde kalakaldı.

O kadar yanaşmıştı ki ona, burnu neredeyse Keyrok'un burnuna değecekti. Kerpeten gibi sıktığı mintan gömleği bıraktı. Bir adım geri gitti. Öfkeli sesi, yerini, yalvaran, bir tehlikeyi haber veriyormuş gibi acınan sözlere bıraktı.

"Keyrok, iş bildiğin gibi değil. Yalvarıyorum sana, gel bu inadından vazgeç. İnsan çocukluk arkadaşına bu kadar çektirir mi? Sen kendini bu yerin altına gömdün gömeli, o yeryüzünde bir ceset gibi dolanıp durdu. Gençti, yaşlandı. Kuvvetliydi, zayıf düştü. Keyrok bu nasıl iş? Siz kirveydiniz, beraber büyüdünüz Cemşi'yle. İki kardeş gibi dolaşırdınız, küçükken aynı yataklarda yatıp büyüdünüz."

Yaşlı keşiş umursamaz bir halde arkasını döndü. Bir kalaycı dükkânındaki gibi duvarlara astığı, sağa sola koyduğu bakır kazanların, sitillerin, kevgirlerin arasında döndü. Pir Kasım'ı duymak istemiyormuş gibi eline aldığı eski bir çaputla kapları silmeye başladı.

Pir Kasım, çaresizlik içerisinde yeniden anlattı.

"Keyrok," dedi, "Keyrok bu iş senin bildiğin iş değil. Bak gel bu inadından vazgeç. Hadi madem bu kavgayı sürdürmek istiyorsunuz, bırak bu çoluk çocuk kurtulsun." Bir zaman evinin önünde duran bulgur dibeğine ilişti gözü. Görür görmez de, kendini yerlerin dibine kapatan bu keşişin içinden geçenlerin

bir küsme olmadığını, iyiden iyiye bir intikam olduğunu anladı. O kadar öfkeliydi ki, eskiden Ermenilere ait olan her bir şeyi taşıyıp bu kilisenin altına getirdiğini, bu kap kacaklarla konuşarak gününü geçirdiğini, içindeki kini tazelediğini fark etti.

Keşiş, Pir Kasım'ın sustuğunu görünce, gövdesine kadar içine eğildiği kazandan başını dışarı çıkardı. Anlaşılmaz bir yüz ifadesiyle, Pir Kasım'ın eskiden köyün meydanında bulunan bulgur dibeğine doğru ilerlemesine baktı.

Bulgur dibeğini gören Pir Kasım "Demek seni de buraya getirdi bu ihtiyar bunak," dedi belli belirsiz. "Demek seni de taşıyıp buraya getirdi bu bunak papaz." Sonra bulgur dibeğin kaybolduğu o yaz gününü hatırladı. Aklına bir şey gelmiş gibi hızla keşişe döndü. Döner dönmez de keşişin alaycı bakışlarıyla yüz yüze geldi. Keşiş, Pir Kasım'ın aklından geçenleri okuyormuş gibi öylecene duruyordu.

"Yoksa," dedi Pir Kasım, "yoksa o yıl tarlaları sen mi yaktın, benim harmanı o yıl sen mi yaktın? Yoksa..." durdu. Ne diyeceğini bilemez bir halde durdu.

Keşişin alaycı yüzü ay gibi açıldı, elindeki eski bez parçasını un eleğine sürdü.

Pir Kasım yeniden bulgur dibeğine döndü. Eli kendisinden habersiz dibeğe uzandı. Yıllar yılı buğdayların dövüldüğü, çocukken içine girip saklandıkları günleri hatırladı, taşa sinmiş keskin bir bulgur kokusu geldi burnuna.

Sanki yıllardır bu anı bekliyormuş gibi, Pir Kasım'ı izleyen keşiş,

"Dokunma ona! Sakın dokunma!" diye bağırdı . "Dokunma ona, babamın özbeöz gardaşı yaptı. Dokunma Derviş Cemal."

Pir Kasım'ın eli öyle havada kaldı.

"Keyrok, sen yaktın değil mi benim o harmanı?" dedi. "Biliyorum sen yaktın."

Bunu neden akıl edemediğine şaştı. Bir gizli el köyün eşyalarını alıp götürüyor, gece hayvan ahırlarının kapılarını açıyor, su kanallarının yolunu değiştiriyordu. Pir Kasım eşyalara bakarken büyük bir giz aydınlanmış gibi başını sallıyor, kendi kendine söyleniyordu. Haç işaretli mezar taşlarını görünce da-

ha bir söylendi. "Bunak" dedi, "bunak, mezar taşlarını dahi buraya taşımışsın. Kahkahalarla güldü. Bulgur dibeğinin içini dışını yokladı. "Ha ha ha, demek harmanı yakıp seni buraya getirdi bu ihtiyar keşiş. Demek bir hortlak gibi geceleri ortaya çıkıp, ölü eşyası topluyormuş," dedi.

"Demek bu bunak senin içinde bulgur döveriz, döğme yaparız diye seni kaldırıp buraya getirmiş, ha ha ha..."

Keşişin elindeki eski çaput parçası parmaklarının arasından kayıp yere düştü. Çaresiz bir sesle;

"Dokunma Derviş Cemal," dedi. "Sakın ona dokunma, o dibeği babamın özbeöz gardaşı yaptı. Sakın dokunma."

Pir Kasım, onun yüzüne baktı, gözlerini kıstı, bir iyice inceledi.

"Yaptı da ne oldu, koca bir keçi aldı karşılığında." Durdu onun yerin altında kala kala ifadesini kaybetmiş yüzünü, eski elbiselerini süzdü. Acımayla karışık anlamadığı bir şeyler hissetti.

"Keyrok, sen bizi toptan düşman bellemişsin," dedi.

"Dokunma Derviş Cemal, sakın dokunma o dibeğe!"

Sesi karıncalandı, bir iki saniye bekledi. "Dokunma," dedi yeniden. "Sakın dokunma." Biri gelmiş de, evini elinden alıyormuş gibi bir korkuya kapıldı.

Pir Kasım:

"Keyrok, acıyı hatırda tutan, öfkeyi aklın önünde tutar. Sen, giden Ermeni'nin neyi var, neyi yok toplayıp buraya getirmişsin. Hâlâ onlarla berabermişsin gibi de eşyalarıyla yaşıyorsun."

Durdu, etrafa baktı. Cemşi Ağa'nın bahsini ettiği halıyı görünce güldü.

"Hadi bu kap kacağı biz kullanırız diye buraya taşıdın, bu halıyı niye getirdin?"

Keşiş, eline aldığı bir sopayla Pir Kasım'ın üstüne yürüdü.

"Çek git buradan Derviş Cemal," dedi, "buradan çekip gitmezsen..."

Pir Kasım irkildi onun böyle kendini kaybetmesine, aynı anda da kendisini toparladı.

"Keyrok, ben buraya seninle konuşmaya geldim. Vuruyorsan vur, hadi kaldırmışken vur! Vur, vur! Hiç korkma, kaldırmışken vur! Bak Keyrok, bu senin bildiğin iş değil. Cemşi, köylüleri top-

layıp yeniden Heim yaylağına gidecek. O zavallı Ermenilerle seni götürecekti oraya, ama şimdi bütün köyü götürmek istiyor."

Durumun vahametini anlatmak için yineledi: "Keyrok, bu sefer işler senin bildiğin gibi değil. Gel, beraber çıkıp köye gidelim. Canı cehenneme bu kiliselerin, ocakların. İş başa düştü. Herkes senin buradan çıkmanı, cemaatinin arasına dönmeni bekliyor. Gel, çıkıp gidelim buralardan. Kışı dağda geçirir, yazın yeniden köyümüze döneriz. Dönmesek ne olur?"

Nefesini tuttu, keşişin yüzünü okumaya çalıştı. Keyrok arkasını ona dönmüş, vadiyi izliyordu.

"Vardır," dedi kendi kendine, "yas eşyaları arasında yaşaya yaşaya kendini dünyaya karşı kilitlemiş bu adamın kalbine giden bir yol vardır elbet." Yürüyüp yanına gitti, eski dostlar gibi elini omzuna koydu.

"Keyrok," dedi, "Keyrok, bak sen kendini bu eşyalar arasına kapatmışsın, onlarla yaşamışsın, hiçbir şey ölmemiş senin dünyanda. Her şey yaşıyormuş gibi geçirdin bunca yılı. Bak, aradan yirmi yıl geçti. Yirmi yıl Keyrok, yirmi yıl önce bizler henüz gençtik. Yirmi yıl önce at binip cirit atabilirdik, karaçor dönerdik köy meydanında. Artık kemale erdik. Çocukluk arkadaşın Cemşi, sen kendini bu kilisenin altına gömdün gömeli bir ölü gibi geçirdi bunca zamanı. Keyrok, yaşadıklarımızın suçlusunu istesek de bulamayız. Biz yusufçuk kuşu olup bin yıl yakarsak, isyan etsek, böyle senin gibi kendimizi toprakların altına kapatsak gene bulamayız."

Devam etti Pir Kasım:

"Keyrok, cumhuriyet ilan edilmeden sen buraya kendini kapattın. Cumhuriyet hükümet ilan etti, sen gene buradasın. Sen sanırsın her şey eskisi gibi. Yok gardaşım, dünya değişti. Ben hapis yatıp çıktım. Malatya'ya cem bağlamaya gidiyorum diye hükümetin hâkimi beni altı yıla mahkûm etti. Yetmedi, hapishane hapishane gezdirdiler. Yok Keyrok, sen sadece kendini bu eşyalar arasına kapatmadın, yüreğini de kilitledin. Başını bu yıkık taşların arasından bir kaldırıp dünyaya baksan, artık Ermeni olmanın tehlikeli olmadığını görürdün."

Sorpiyan vadisine bakan keşişin gözleri oynar gibi oldu.

Pir Kasım devam etti:

"Yani, artık öldürmüyorlar biri Ermeni diye. Hapisteyken, ta Eskişehir'e, Aydın iline kadar götürdüler beni. Bin çeşit insan gelir gider mahpus damına. Mahpus damına her gelen insan bin dert beraber getirir, ha bire dinlersin. Biri gider, başka biri gelir, gene dinlersin. Keyrok, şimdiki zamanda Moskofluk kötü. Gittiğim her mahpus damında komünistlik yaptığı için insan seli gördüm. Kızılbaş'a da bir şey demiyor kimse. Saz çalmaz, cem tutmazsan kimse bir şey demiyor. Şimdi biz cemi bıraksak, saza el atmasak, Mustafa Kemal Paşa bu Dersim'i cennet vatan ilan eder, herkese bir güzel de madalyonlar verir."

Keşiş Pir Kasım'ın bu sözleri üzerine hiddetle ona döndü:

"O zaman sen de evindeki sazı vur yere, kır Derviş Cemal," dedi. "Her akşam tın tın diye döşüne pençe vurduğun o sazını vur yere, kır. Ne duruyorsun hükümetin iti! Kır madem öyle!"

Bu sözleri duyan Pir Kasım'ın dizleri sinirden titremeye başladı. Dili diline dolandı,

"İt sensin," dedi, "it senin gibi inatçıya denir. Suçlusu biz miyiz? Sen her gün bize akla karayı seçtirirsin. Bunak, pis dinci bunak! Yazık sana ki Hazreti İsa'nın yolunu güdüyorum diyorsun kendine. Yazık sana. Sen kan davası güt, var kan davası güt de zehirli kanın, senin yüreğini kendi eliyle boğsun."

Gitmek için davrandı, dönüp yeniden keşişin yanına geldi.

"Tu sana," dedi, "tu sana ki seni keşiş saymışlar, tu sana ki o fakir fukara seni adam bilmiş, bunca yıldır toprağın üstünde ölü kuşlar gibi dönüp dolanır. Cemşi gelip sana yalvarmadı mı, demedi mi Hamidiler geliyor? Hamidi girdiği yerde taş taş üstünde bırakmıyor deyip yalvarmadı mı? Sen ne yaptın, sen ne yaptın, haçını alıp karşılamaya gittin Hamidileri. Tu sana, madem o kadar yürekliydin, bizim gibi dağın yolunu tutsaydın, tutsaydın ben de sana keşiş deseydim."

Öfkeden ayaklarını yere vurdu, atlar gibi yerinde tepindi. Sonra da diz çöküp ağladı.

"Keyrok, ne olur konuş benimle. Sana küfürler ettim, senin soyuna, sopuna hakaretler yağdırdım. Ne olur, ağzını aç, iki çift laf söyle."

Durdu, boğulacakmış gibi oldu, uzun bir öksürük nöbeti geçirdi.

Onun öyle yerlerde debelenmesine keşiş sadece baktı. Hiçbir şey demedi. Bir ara su versem mi diye aklından geçirdi ama mıh gibi yerli yerinde durdu.

Karanlık dehlizden Ane Hatun çıktı. Pir Kasım'ın öyle dizlerinin üstüne çökmüş öksürdüğünü görünce, bu yeraltı kilisesinin bir parçasıymış gibi koşarak su sitilinden bir üsküre su alıp getirdi.

Su dolu üsküreyi Pir Kasım'ın titreyen ellerine tutuşturdu.

"İç!" dedi, "Pirim, su iç!" Pir Kasım elleri titreyerek su dolu tası alıp iki yudum içti, derin bir nefes aldı. Ane Hatun'un nereden çıkıp geldiğini anlamaya çalıştı.

"Ane Hatun, küfür etti bana. Kendini toprağa gömmüş, içine iman yerine kin doldurmuş bu adam küfürler etti bana."

Ane Hatun:

"Kalk Derviş Cemal, bu kavga artık ne onun ne de Cemşi'nin kavgası. İkisi inatlarını gidip başka yerde yapsınlar. Sen kalk güzel pirim."

Pir Kasım bir yudum su daha içti, kuru bir ekmek yiyormuş gibi su boğazına takıldı, yutkundu, derin derin nefes aldı.

"Ane Hatun, duymuyor, hiçbir şey duymuyor. Ben sabahtan beri dil döküyorum, ayaklarına gittim, yalvardım ama duymuyor."

Sonrasını kimseler bilemedi. Ane Hatun, Pir Kasım ve yıkılmış Sorpiyan Kilisesi'nin keşişi günü akşam ettiler.

Keşiş konuştu mu, kavgalar etti mi, onu da kimseler bilemedi. Ancak akşam güneş derelere inerken, Pir Kasım taş yığınının altından gün yüzüne çıktı. Dalgındı, o kadar dalgındı ki, top patlasa duymayacak gibiydi. Ekili tarlalar arasından söğüt ağacının altına geldi. Kum ve çakıl taşları arasında fokurdayan pınardan su içmek istiyormuş gibi bir süre pınarın başında durdu, kaynak çeşmeye baktı. Cemşi Ağa konağına doğru yöneldi. Ancak aklına bir şey gelmiş gibi yönünü evine çevirdi. Kapının önüne geldiğinde içeri girmekle girmemek arasında bir ikirceme kapıldı. Garip bir hüzünle etrafa bakındı. Kara meşe

ağacından yapılmış ağır kapıyı itekledi. Sünnet düğünlerine davet edildiğinde yanına aldığı heybe evin orta direğine asılıydı.

Yeni fark etmiş gibi baktı sünnet heybesine. Heybeye kadar gidip geri geldi. Toprağın ayaklarının altından kayıp gittiği hissine kapıldı. Sanki dünya anlamını yitirmişti. Söz denen şey söylene söylene kelimeler sağır olmuştu. Bakan gözler, baktığını seçemeyecek kadar kördü.

İçinden Kırklar Dağı'na yalvarmak istedi. Hey hayata anlam veren yüce Kırklar Dağı, insanın evi yıkılır, yeni ev yapar, toprağı çoraklaşırsa, göçünü alıp tohumunu başka toprağa atar. Sana soruyorum Kırklar Dağı dedi, söz manasını yitirirse, insan nereye sığınır? Ey yüce Kırklar Dağı, biz kendimize şemal vermeden sana şekil verdik, çocuklarımıza isim vermeden senin ismini andık, en yaşlımız sensin. Sen bir dağsın ama sana sığınan bu Derviş Cemal kulun bilir ki, heybetini kaybetmeyen tek varlık sensin aramızda. Senin gördüklerin benim yaşadıklarımın yanında koca bir dünya. Senin zirvenden güneşe karşı tüneyen kuş, doksan yıl sonra dönüp gelse aynı yerden aynı güneşini görür. Ama bu naçar kulun, dün baktığına bugün bakamıyor. Dün ağladığına bugün ağlamıyor.

Neden böyle dualar ettiğini anlamadı. Başını kaldırıp sünnet heybesine baktı. "Tövbe etmeliydim" dedi, "seni ilk elime verdiklerinde tövbe etmeliydim."

XIX

Pir Kasım'ın evine kapandığı o akşam Bend Dağı'nda Garabet yerlerde sürünüyordu. Toprağı tırmalıyor, dişleriyle otları söküyordu. Onu gören sanırdı ki, dünyanın bütün korkuları gelip dağların ardında bu adamı bulmuştu. Dizlerinin bağı çözülen Garabet yürümüyordu da dört ayak üzerinde emekliyordu sanki.

Weroçlar köyündeki, Yusuf Ağa'nın gelini Fecire Hatun'a gitmeye karar vermişti.

"Giderim," diyordu, "Fecire Hatun'a giderim. Hıdır Efen-

di okumuş adam, elbet bilir bir yol. Yusuf Ağa devletle kavgaya tutuştuysa, ben de Fecire Hatun'a giderim. Derim, beni kardeşine gönder. Senin kardeşin devlet memuru, devletin dilini Mustafa Kemal Paşa'dan iyi bilir. Söylerim, elbet gösterir bana bir yol. Derim, Fecire Hatun, sen Garo'ya söyledin, bir bakraç bana ayırsın. Ben bir ay dağ dağ dolandım, her orman korusuna girip çıktım. Derim, Fecire Hatun, aşiretler gelini. Öyle bir yoğurt mayalama bakracı yapmalıyım ki, beş yüz keçinin sütünü tek seferde mayalasın. Böyle üstünü de bir güzel işledim. Bir ay bu Sıncık Dağı eteklerini, sonra Orta Dağ sırtlarını, Birk ormanını gezdim. Bin ağacın önünde durdum, bin ağaca kulaç gerdim de hiçbirini beğenmedim. Bir bakraç kabı için çıkıp Pir Baba ormanına gittim. Derim, sen yol yordam bilirsin. Derim, ben senden bakraç kabı istemeye de gelmedim. Pir Baba ormanlarında, öyle boz ayıların önüne de seni atmıyorum, bana bir yol göster..."

Duruyor, Bend köyünün tepesindeki kayalığa çıkıyor, aynı şeyi günde bin kez düşünüyor, bir yol bulamıyordu.

"Yok," diyordu, "iyisi Kopo Rayber'e gitmek. Derim, sen de Rayber'sin, hem de Rayberlerin en büyüğü. Bu eski ipek yolundan gelen giden her kim olursa olsun sana uğramadan geçmez. Senin hakkını vermeden kuş dahi Haçeli köyünün üstünden uçmaz. Derim, Seyit Rıza'yı dahi devlet hiçe sayar ama sen daha Sin tepesinde görünmeden, devletin koca müdürü kırmızı halılar serer Deşt ovasında. Derim, bu Bend köyünü senin baban Sed Ağa verdi bize. O kutsal babana ben bir güzel de pipo yaptım, sapı cevizden, lülesi has kehribar taşından. Derim, ben o kehribar pipoyu yapmak için bu Dersim'de akan bütün derelerin yatağını dolaştım. Derim, sen Kopo Rayber'sin. Seyit Rıza amcan ama devlet sana gösterdiği saygıyı ona göstermez. Derim, sen Urus'a karşı en ön safta koşmuşsun. Cibranlı Halit senin ismini duyduğunda soluğu Kilise kasabasındaki nizamiyede almış. Beni nüfusuna al derim. Babana yaptığım o kehribar piponun hatırı vardır. Ben o kehribar pipoyu dört ayda yaptım. Her akşam eve gelir gelmez, ocağın önünde küçücük bir cam parçasıyla oydum. Böyle minnacık bir çakmak ta-

şıyla da içini oydum. Bir güzel de nakışlar yaptım üzerine. Küçücük lüleye bin şekil resmettim, sapına kanatlanmış ceylanlar, uçan turnalar yaptım. Derim, o kutsal Sed Ağa Hazretleri pipoyu eline alır almaz bir dilini yutmadığı kaldı, gözleri böyle kocaman oldu, anlımdan öptü. Dedi, aferin, sen has Ermeni'ymişsin, Ermeni dediğin taşı konuşturur, Ermeni toprağa karasaban vursa toprak hizaya gelip şekil alır. Dedi, sen güzel duvar da yaparsın. Dedim, evinizin önündeki duvarı da ben yaptım. Duydum, sen o duvarın dibinde oturup sabah kahveni içiyormuşsun. O duvarın ön cephesindeki iki koca taşa ben Hazreti Ali Efendinizin gözlerini resmettim, kutsal atı Düldül'ü, çatallı zülfikar kılıcını...

"Derim, siz Fezlıkanlıları alıp nüfusunuza geçirdiniz, bir Allah'ın kulu bir şey demedi. O fezlıkanlar ekip biçer topraklarını. Senin bire on veren tarlalarına o kadar iyi baktılar ki, bire on veren tarla bire elli, bire yüz verdi. Mereklerini samanlarla, ambarlarını buğdaylarla doldurdular. Şimdi beni alıp bu Fezlıkanlara katsan, kim sana ne der? O Fevzi Müdür dahi sana aferin der."

Garabet dur durak bilmeden hayal kuruyordu. Ağaç oyma işini bırakmıştı. Ormanda kütük aramak aklına hiç mi hiç gelmiyordu. Her gündoğumundan günatımına kadar köyün üstündeki kayalığa gidiyor, derin vadileri gözlüyordu. İki gün ortadan kaybolan Sebır yeniden çıkıp gelmişti. Bu sefer Sebır'ı alıp o kayalığa çıkıyordu.

"Sebır gardaş," diyordu, "Sebır gardaş, sen her yere girip çıkarsın. Karakolun içine dahi girip çıkarsın. Nereye gitsen kimse sana bir şey demez. Sen hiç duydun mu, benden hükümete karşı hiç kötü bir söz duydun mu? Osmanlı bütün akrabalarımı alıp götürdü, sen şahidimsin. Sen hiç benden tek kötü bir söz duydun mu? Sen her bana sorduğunda, dedim ki, bizimkiler de rahat durmamışlar. Dedim mi, demedim mi?"

Sebır:

"Garo gardaş, Allah var. Ben seni kızdırdım, çok kızdırdım ama sen gene de bir şey demedin. Ben kaç kez dedim, gidip sizin o güzelim evlerinize yerleşen muhacirlerin üstüne kurşunu veryansın edecem, sen gene de bir şey demedin. Çöyder se-

ni korkuttu, bana kalırsa seni korkuttu. Öyle yaptı ki, sen mavzerini satmayasın bana. Bu Çöyder iyi adamdır ama kendisi dışında kimsede tüfek olsun istemiyor."

Sebır konuşurken, Garabet, Rengül köyü tarafında insan karartıları gördü. "Candarma, Candarma!" diye bağırdı. Tepeden aşağı koşmaya başladı. Sebır'a, "Sebır gardaş, git buradan, ne olursun git," diye yalvardı. Nice sonra derenin içinde görülenlerin Candarma olmadığı anlaşılınca, yeniden bir tepenin dibindeki, meşe çalısıyla kaplı kayalığa çıktılar.

Garabet:

"Sebır gardaş, bugün geçti, yarın olsun, Fecire Hatun'a giderim. Fecire Hatun, siz azatsınız gidin, desin, bu çoluk çocuğu alır giderim." Duruyor, gözlerini kısarak, derin vadilere, yüksek tepelere bakıyor, anlaşılmaz şeyler geçiriyordu kafasından.

"Sebır gardaş, bana kalsaydı biz şimdi çoktan çıkıp gitmiştik ama yaşlı insanı bırakıp gitmekten daha günah bir şey yok şu yeryüzünde. Sen yaşlı insanı bırak git, vardığın yere bela senden önce gider. Göç eden insan arkasında hep acı bırakır. Bak, şimdi bizim o güzelim evler Erzincan'da kaldı. Bir görsen, ne kadar güzel evler. Sizin bu Dersim'de ev yok. Kopo Rayber'in konağını ben gördüm. Kuru bir kayalığın başına kurulmuş, hadi bilemedin bir kavak boyu yüksekliğinde. Ama sen gel bizim Erzincan tarafındaki evleri gör, böyle bir saat ağzın açık bakarsın, her taşa bakarsın, bir taşın öteki taşı nasıl tuttuğunu. Sanırsın, taş değil, tahtayı oymuş iç içe geçirmişsin. Harç dahi görünmez, böyle benim bu aya içim gibi dümdüz. Göç geldiğinde kimse arkasına bakmadan çekip gitti. Şimdi Sebır gardaş, sen diyorsun ya, siz niye dağa çıkmadınız. Bizde yaşlı insan çok, insan yaşlı insanı bırakıp dağa çıkamaz. Dağa çıksa fukaralar daha dağı yarılamadan donup ölürler. Bir de insan ne kadar zalim olursa olsun, yaşlı insan bir, küçük çocuk iki, kıymaz bunlara. Biri onlara el kaldırsa beladan bela bulur."

Sebır'a sorarsan, yaşlı insana göç ettirmek onları özlemden öldürürmüş. Yaşlı insan toprağını özlermiş.

"Sebır gardaş, şimdi sen bu yaşlı ceviz ağacını yerinden söküp başka bir toprağa götürsen, toprağa kök verir mi?"

Sebır:

"Vermez, ben bir seferinde ormanın içinde yabani bir armut fidesi gördüm. Söktüm, bizim evin önüne götürüp diktim ama babam görür görmez dedi, o fide tutmaz, yaşlanmış."

Garabet;

"Aferin senin babana" dedi. "Tutmaz, insan da aynı ağaç gibidir. Daha gençken, daha hayatı, toprağını tanımadan söküp götüreceksin. Yoksa zemzem suyuyla sulasan dahi gene tutmaz. Ne yaparsan yap, yaprak verir, çiçek dahi açar, sen tamam tuttu, çiçek de verdi dediğin an arkanı döner dönmez bir de bakarsın ki kurumuş, çiçekleri öyle dallarında kalakalmış. Yaşlı insan da öyledir. Şimdi benim o kız hasta, her gün burnu akar. Ama al başka memleketlere götür, hastalığını dahi yener. Çocuklara iyidir, genç fidelere de iyidir ama yaş baş almış insanı aynı ağaç gibi söküp götürmemek lazım toprağından. Götürsen, önce sevinir, dualar eder onu götürdüğün için. Ama bir de bakarsın ki, yalancı çiçekler gibiymiş o gülmeleri. Bir sabah uyanırsın, bakarsın ki öyle yatağında ölmüş.

"Şimdi Sebır gardaş, bu Kopo Rayber'e herkes laf söyler ya. Ama iyi adam, bak gidip köy vurup getirmiş, Zımek köyünü basmış, adam öldürmüş. Şimdi herkes der ya, Seyit Rıza'nın oğlunu o öldürttü ama iyi adam. Şimdi onlar aynı kıza sevdalanmış. İnsan sevdalandığında gözü dünyayı görmüyor. Sevdalanan insan çok merhametli olur. İste, dünyaları verir. Böyle karşılıksız da yardımlar eder. Sevdalı insanın aklına kötülük gelmez. Şimdi bu Dersim'de iki yılan sevişirken kimse karışır mı?"

Sebır;

"Karışmaz," dedi, "kimse karışmaz. Ben cima yapan yılanlar gördüm. Pakire köyüne giden patika yolda birbirine dolanmış iki koca siyah yılan. Senin bana gösterdiğin o bakraç kabının üzerinde yaptığın gibi birbirine sarılmışlardı. Ağzını da diğerinin ağzına geçirmişti, kuyrukları can veriyormuş gibi titriyordu. Vurulmaz, değil birbirine sarılmış iki yılanı öldürmek, eline taş alsan dahi bir daha gün yüzü göremezsin."

Garabet;

"Aferin," dedi, "aferin sana Sebır gardaş. Birbirine sarılmış yılanlara kimse karışmaz. Keşke üzerine mendil atsaydın. O zaman on mavzerin birden olurdu. Her biri de Alaman filintası, böyle cam gibi de parlak beşliler."

"Atmadım," dedi Sebır, "unuttum, aklıma gelmedi. Bir yarım gün yolun ortasında birbirine dolanmış iki yılanı izledim. Ne yaptıklarına bir iyicene baktım. Gözleri kocaman dışarı pörtlemişti, ağzı diğerinin ağzına geçmişti, çatallı dilleri de dışarı fırlamıştı. Ama akıl etmedim. Akşam eve geldiğimde anam kızdı, nerede kaldım diye. Anlattım, dedi, akıllı oğlum, insan hiç üzerine mendil atmaz mı? Atmadım, atsaydım tamamdı. Ne istesem Hızır yerine getirirdi."

Garabet, yonca tarlasının içinde dolanan köpeğe baktı. Bir kadın köyün çeşmesinde su dolduruyordu kabına.

"Sebır gardaş," dedi Garabet, "şimdi herkes bu Kopo'yu yerer ya. Adam sevdalanmış. Seyit Rıza'nın oğlu Baba da aynı kadına sevdalanmış. Şimdi bak sen o yılanları gördün ya. Başka bir yılan gelse, aynı yılana sevdalansa, o iki erkek yılan oracıkta birbirini öldürürler, böyle birbirini parçalarlar, geriye bir kefen elbiseleri kalır. Sevdalı insan da öyledir. Çok merhametli olur, saatlerce senin o yılanı izlediğin gibi izlesen sana bir şey yapmaz. Ama dokun, gök gürlüyormuş gibi gürler. Bir şey yapamazsa çatlayıp ölür."

Sebır, onun elindeki tüfeğe, yer yer yırtılmış kaputunun ceplerine koyduğu fişeklere baktı.

"Garabet gardaş, bu Kopo'nun babası öldü. Babası Sed Ağa ölmeseydi, senin oraya gitmene gerek yok, o yaşlı haliyle çıkıp senin yanına gelirdi. Yalanı boynuna, Sed Ağa Ermenileri çok severmiş. Zaten hep çubuk içermiş, konağın kurulduğu o tepenin dibini kenevir bahçesine çevirmiş, Haçeli tepesine çıksan insanın başı döner, bir güzel de rüzgâr eser. Şimdi bu Haçeli çok güzel köy. Ermeni buraları bırakıp gittiğinde en çok bu Haçeli köyüne ağlamış. Zaten onun ismini de onun için Haçeli koymuş. Çok sevmiş, o kadar sevmiş ki, ona Haçeli demiş. Gola Ostoro Dağı'ndan gelen rüzgâr oraya vurur, Boker Dağı'nın yarpuz, kekik, o güzelim gulüng gülünün çiçeğinin kokusu ge-

ne oraya gelir. Hele Sıncık Dağı'nın yamaçlarına vuran rüzgâr, vadideki buğday tarlalarını Klüng vadisine doğru eğer. Ermeni gittikten sonra, Sed Ağa onların o güzelim değirmenlerine, demirhanelerine, peynir sepetlerine, hiçbirine dokundurmamış kimseyi. Gelip o değirmenin karşısında durur, çubuk içermiş. Değirmen kanalı çalışsın, taş dönsün diye bazı bazı da suyu bırakırmış. İki kanalı birden açarmış, değirmenin başında durup pervanenin dönmesine, taşın çark etmesine bakarmış."

Sebır bunları söylerken Garabet çoktan başka şeyler düşünüyordu. Göçünü kurmuş, Sarız'a doğru yola çıkmıştı.

"Sebır gardaş, şimdi bende katır yok. Katır olsa, bu yaşlı anamı katıra bindirir gideriz. Kızımı da sırtıma alırım. Şimdi o bu dağın dibinde böyle hasta oldu. Erzincan tarafına geçsin, hemen iyileşir. Yaşlı insanı toprağından koparmak iki günlük bebeyi anasının memesinden almaya benzer. Ölür, biliyor musun Sebır gardaş, şimdi ben bu anamı alıp yola çıkarsam ölür. Hadi köyümüze gidiyoruz desem, gözleri açılır. Benden daha hızlı çıkar bu dağları ama oraya varır varmaz da küt diye düşüp ölür. Ölür, Sebır gardaş. Allah kimseyi kaçmak zorunda kaldığı topraklara geri götürmesin. Götürse insanlar bu kara kargalar gibi birbirinin yuvasına girer, birbirinin yavrusuna varana dek yer."

Sebır;

"Yılanlar da yer Garo gardaş," dedi, "yılanlar yuvasını bırakıp gitsin başka yılan hemen gelip onun yuvasına yerleşir, yavrularını yer. Anam da diyor, yuvayı bırakmayacaksın. Ben böyle dolaşıyorum ya, bana diyor, bir gün dönüp bakacaksın ki, bizim evlerimizde muhacirler oturuyor. Arasan dahi bizi bulamazsın, kim bilir rüzgâr alıp nereye götürmüş?.."

Önlerindeki vadide dolanan bir kartal gördüler, döne döne gökyüzüne doğru yükseldi, yeniden aşağı indi, yonca tarlasının üstüne kadar eğildi, tekrar yükseldi.

"Kaplumbağa fark etmiştir," dedi Sebır. Bir süre kartalın gökyüzünde dolanmasını izlediler.

Sebır:

"Garo gardaş, şimdi sen buradan gitsen, hemen başkaları gelip yerleşir. Anam diyor, İn köyündeki Ermeniler meğer sürgü-

ne gitmemiş, dağlara kaçmışlar. Geri gelmişler, bir de bakmışlar ki, hükümet muhacirleri yerleştirmiş oralara."

Garabet;

"Yerleştirsin," dedi, "hükümet getirip muhacirlerini yerleştirsin. Onlar da kış geldiğinde korkudan ölsün. Getirip yerleştirsin, çığ onların çoluk çocuğunu alıp götürsün." Başını kaldırıp dönen kartala baktı. Kartal bulutlara kadar yükselmiş, küçücük bir nokta gibi olmuştu.

"Sebır gardaş, sen bana bir katır bulsan bu beşliyi sana verirdim. fişek diyordun, al sana fişekleri de var. Katır olsa anamı bindiririm, kızımı da sırtıma alırım. Bu kıdık, bakraç kaplarını da hep sana veririm. Götürüp satsan yedi sülalene yeter. Sen görmemişsin, odunları dizdiğim duvarın arkasında ben diyeyim on, sen de yüz bakraç kabı var. Kime götürsen avcuna böyle bir tomar para sayar. On kilo tereyağı, tulum peyniri verirler. Ama sen alma, de, ben para istiyorum. Yeni cumhuriyet parası, koşup getirirler. De, ben para istiyorum. Herkes bana para verir ama ben yağ, un, peynir alırım. Şimdi ben şehre gidemiyorum, gitsem para da alırım. Nüfus defterim olsa çıkar giderim. Benim nüfus defterim olsa, Erzincan'a bile giderim. Gidip İliç'teki o evimizi de görürüm. Şimdi benim baba, Osmanlı'ya kurşun sıktı, sıkmasa ben gene giderim, kimse de bir şey demez."

* * *

Garabet konuşurken Sebır önündeki bir taşa eski Rus mavzerini dayamış, uzaklara dürbün alıyor, nişan tutuyordu.

Öyle uzaklara gözünü kırpmış, başını mavzerin yatağına yatırmışken;

"Garo gardaş," dedi, "Garo gardaş, şimdi senin bu mavzer Boruç tepesine erir mi?"

Garabet duydu onun sesini ama günlerdir kendisiyle yarenlik yapan Sebır'ın sesini duymayacak kadar kendi dünyasına dalmıştı.

"Vurur," dedi, "vurur Sebır gardaş."

Sebır, Garabet'in sesinin ondan habersiz çıktığını fark etmedi dahi.

"Yani buradan fitillesem, Boruç tepesindeki o kartalı indirir mi bulutlardan aşağı?"

"İndirir," dedi Garabet.

"Yani ben bunu böyle gez göz arpaçık yapıp göz arpasına kartalı getirsem, indirir mi o kartalı bulutların arasından."

"İndirir, Sebır gardaş."

İçini çekti Sebır, nefesini iyicene tuttu. Eli tetiğin boşluğunu yokladı, ateş etmedi.

"Garo gardaş, şimdi ben Beyaz Dağ'dan nişan alsam böyle nefesimi tutup, Fevzi Müdür'ü bu arpacık nişanına getirsem vurur mu?"

"Vurur."

"Ya tiyarre, bu çelik kanatlı tiyarelere nişan versem?"

"Ver," dedi.

Garabet bunu der demez de kulağının dibinde bir ıslık çaldı. Keskin bir barut kokusu yüzüne vurur gibi oldu. Ne olduğunu anlamadan, kendini yerlere attı.

"Çabuk ver, ver mavzeri bana, ver," diye seslendi.

Gözleri yuvasından fırlamıştı.

"Sebır gardaş, sen ne yaptın, sen ne yaptın?"

Garabet ne kadar korkmuşsa, Sebır bir o kadar sakindi. Gözlerinin içi parlıyordu.

"Vurdum, Garo gardaş, bulutların içinden kartalı aşağı indirdim."

Garabet inanmadı onun bu sözlerine. Kartalı görecekmiş gibi Boruç tepesinin olduğu tarafa baktı gözlerini kısarak.

"Burdan oraya!"

"He ya, böyle kanatları kırılmış gibi tepenin dibindeki dereye düştü."

Garabet, bir Sebır'ın elinde gülüyormuş gibi duran beşliye, bir uzaktaki tepeye baktı.

"Sebır gardaş, buradan oraya değil kartal vurmak, o kayalığı dahi tutturamazsın."

"Sultan Baba olsun vurdum, kartal önce bir döndü, sonra da ayakları havada dereye düştü."

Garabet:

"Ha ha ha, Sebır gardaş, şu Çöyder, Pırço Hıdır gelse dahi burdan oraya kartal vuramaz."

"Vurdum," dedi, "önce bir iki döndü, sonra ayakları havada dereye düştü."

Bir süre sonra, Sebır vurduğu kartalı bulup getirmek gerektiğini anladı. Garabet'i orada bırakıp Beyaz Dağ ile aralarında tek tepe olan Boruç tepesinin dibindeki dere yatağına gitti. Akşamüzeri de, kanatları yerde sürünen bir kızılkaya kartalıyla çıkıp geri geldi.

Garabet, onun bu maharetini anlatmak için elinde kartalı köy köy dolaşacağını sandı. Ancak Sebır, kartalın ayaklarını söğüt dalıyla bağlayıp bir meşe ağacına astı. Kartalın çengelli tırnaklarını inceledi.

"Garo gardaş, bunun çırnaklarında kan var," dedi.

Garabet cevap vermedi. Git başımdan, çek git diye yalvarmak istedi. Aşağıdaki evlerine baktı, ikide bir çeşmeye kadar gidip gelen küçük kızını izledi.

Ne kadardır konuşmuyorum çocuklarımla, diye düşündü. Kızımı kucağıma almayalı ne kadar oldu? Karısını düşündü, o da susmuştu. Kendileriyle gelen diğer iki kadını, onların çocuklarını düşündü. Sahi onlar ne düşünüyorlardı, bu olanlara onlar ne diyordu?

"Sebır gardaş?"

Kartalın kanat boyunu ölçmeye çalışan Sebır başını ona çevirmeden:

"Garo gardaş, bunun kanatları neredeyse benim iki kulacım kadar."

"Sebır gardaş, senin kardeşlerin var mı?"

"Niye ki?" diye sordu Sebır.

"Şey Sebır gardaş, şey soracaktım." Sustu.

Kızı yeniden çeşmeye kadar gelmişti. Küçük elini gözlerine siper ederek onların bulunduğu tepeye doğru baktı.

Ne olursun artık öl anne, dedi içinden Garabet. Bak, burası da bizim toprağımız, sana bir güzel de haç yaparım. O lepık ağacından öyle bir haç yaparım ki, aradan yüz yıl geçse, torunlarının torunları dönüp geldiğinde gene seni bulurlar. Üzerine

bir güzel de senin sevdiğin o Adana ağıdının sözlerini nakşederim. Hani köyümüzdeki o kilisede gözlerini kapatıp sözlerini usul usul söylediğini, söylerken gözyaşlarının senden habersiz aktığını da yazarım. Ne olursun anne, çok yaşadın, çok acı gördün, başka acılar görmek için neden beklersin? Anne, bütün bunların sebebi sensin, sen alıp beni bu dağlara getirdin. Hani bu Kızılbaşlar kirvelerindi, hani hepsi senin babanı sayarlardı, babanın ismini duyduklarında seni Rayberleri gibi karşılarlardı? Anne, dedi. Anne, bu ne büyük bir çıkmaz! Kendisini suçlamaya başladı. Senin suçun ne, ben yaptım, her şeyi ben yaptım, beladan kaçarken cehennem kuyusuna düştük. Ah aptal kafam, dedi, nasıl yaptım bunu, nasıl?

Garabet'in içinde dünya gittikçe anlaşılmaz bir hal alıyordu. Ölümünü istiyordu annesinin, o yaşlı kadını bırakıp gidemiyordu. İçi elvermiyordu. Bir ara delireceğini sandı, beklediği bu kayalık onun için ölümden beter olmuştu.

Ağaç kütüğünü oymak istedi. Kulağına annesinin iki yıl önce söylediği sözler geldi: "Garabet, bu Dersimlinin birbirine güveni yok. Nasıl böyle gün yirmi dört saat kafanı bu tahta kütüklerine eğer, hırt hırt kendini kandırırsın. Garabet oğlum, tez elden göçünü al git, bu ağaç kütüklerinin babana bir hayrı oldu mu, sana olsun?"

Göğüs kafesinde büyük bir yangın hissetti.

"Sebır gardaş, ben yaptım, her şeyi ben yaptım. Bakraç yaparken zaman gelip geçti, kar kürekleri yaparken dünyayı unuttum, ah. Meğer kendimi kandırmışım da haberim yokmuş," dedi.

"Ah anam, dinlemedim, dinlemedim seni. Bu Kızılbaşlar devletle kavga etmese birbirleriyle kavga ederler. Devlet ezmese bunları, birbirlerini ezerler." Teştek köyünün yakıldığı aklına geldi.

"Sebır gardaş, tüfengimi ver," dedi. Yeniden seslendi: "Sebır gardaş?"

Arkasını dönüp baktı. Kimseler yoktu. Sebır çoktan çekip gitmişti. Meşe ağacında asılı kartalın kanatları çengelli gagasının dibinde yere değiyor, ağır kuşun cüssesi bir o yana bir bu yana sallanıyordu.

"Sebır?"

"Sebır gardaş?" Sesi derelerde yankılandı. "Sebır gardaş? Sebır gardaş şaka yapma." Büyük bir şüpheyle ayağa kalktı. Elini siper edip çıplak tepeden yukarılara baktı.

"Sebır gardaş?" diye yeniden seslendi. Yokuş yukarı koştu. Düştü. Dizlerinde, avcunun derisinde çakıl acısı duydu. Yukarı tırmanmak için geven otuna el attı, duymadı dikenlerini.

"Sebır," dedi, "Sebır gardaş!" Yalvardı. "Sebır gardaş..." Biraz daha yukarılara tırmandı. Uzaklardaki çıplak tepelere, aşağıdaki ormanlara baktı.

Yukarı tırmanırken, birkaç kez daha düşmüş, sağ ayağındaki yırtılmış çarık potini ayağından çıkıp gitmişti. Ayak başparmağından ince bir kan akıyordu çakıl taşlarına. Burnu sızladı, ayasının içine batmış sarı dikenleri çekti.

"Sebır gardaş. Niye? Niye benim gardaşım?" Çakıl taşlarının üzerine oturdu, Sebır karşısındaymış gibi konuştu.

"Sebır, gardaş, biz seninle dört gündür yarenlik yaparız, ne kadar da alışmıştım sana, ne kadar sevmiştim. Ölmüş gardaşımdan daha çok sevmiştim. Hadi Sebır gardaş, şaka yaptığını söyle, gel gene gül. Söz, mavzer hep sende kalsın, istediğin gibi sil, sök, tak. İstiyorsan fişek de at, sana bir şey dersem tamam!"

Çarık potininin nerede ayağından çıktığını hatırlamaya çalıştı. Aklını yitirmiş gibiydi. Yerinden kalktı, yokuş aşağı yürümeye çalıştı. Gece uykusunun derinliklerinden uyanmış gibi yalpaladı. Başı karıncalandı, gözleri kararır gibi oldu. Boz çakıl taşları bıçak gibi ayağını kesiyordu. Kayalığın olduğu yere geldi. Etrafa bakındı. Meşe ağacına asılı kartal hâlâ öyle usul usul sallanıyordu. Toprağa değen kanatları yerde belli belirsiz bir iz yapmıştı. Yanına gitti, kıvrılmış çengelli tırnaklarının arasında tüyle beraber kan görünüyordu. Kanadının dibinden giren kurşun, kanat kemiğini kırmış, tüylü deriyi yakmıştı. Üzüldü kartala. Cebinden çakısını çıkarıp kartalın ayaklarına bağlanmış söğüt dalını kesti. Yere düşmesin diye iki ayağından sıkı sıkıya tuttu.

Yokuş aşağı, evlerin bulunduğu yere yürüdü. Ölü kartalın kanatları çıplak ayağına değiyor, yaralı kanadından akan kan çıplak ayağına damlıyordu.

Küçük kızı hâlâ çeşmenin başındaydı. Garabet onun ilk defa saçlarını taradığını fark etti.

"Gel benim güzel kızım, gel. Bak, kartal senin boyundan daha uzun," dedi.

Küçük kız, babasına, babasının çıplak kanlı ayağına baktı.

"Mirya!" diye seslendi ona Garabet. "Mirya, göçünüzü toplayın. Ben bir katır bulmaya gidiyorum annem için."

Yıllardır içinde yaşadığı korkuyu atmıştı, hiçbir şey hissetmiyor gibiydi. Ne acıyı, ne annesinin yaşlılığını ne de nereye gideceklerini düşünüyordu.

"Hadi kızım, annene söyle, neneni giydirsin. Sarız'a gidiyoruz."

Ayaklarından tuttuğu kartalın başı ve kanatları yerlerde sürünüyordu.

"Kartal, kızım," dedi, "bak, kartal. Gördün mü nasıl kocaman? Bizim o tavuğu götüren kartal. Korkma, ölmüş. Bak, şu kanlı çırnağına bak. Bak, tavuğumuzun tüyleri hâlâ tırnağında duruyor. Gördün mü? Hadi annene söyle, teyzen Mary'ye de söyle, söyle neneni giydirsinler, Sarız'a gidiyoruz."

Elinde sallanan ölü kartala bakan kızın başını okşadı.

Birisinin kulağına fısıldıyormuş gibi;

"Kartal," dedi, "bizim tavuğu götüren kartal, çırnağında duruyor daha tüyleri."

Ölü kuşu, baş aşağı, çeşmenin başındaki ceviz ağacının dalına astı.

XX

Sultan Baba Dağı'nın içine, bir dağ silsilesinin dibine kurulu konağa o gün başka haberciler de geldi. Gelenlerin hepsi Albeg gibi kan ter içindeydi, yüzleri allak bullaktı. Konağın etrafında dolanıyor, günlerdir konağa kapanmış ihtiyar adamın, içeriden çıkmasını bekliyorlardı. İhtiyar adam bir dışarı çıksaydı, yüzünü görür görmez anlarlardı ne düşündüğünü.

İhtiyar adam da huzursuzdu. Oturduğu minder adeta taş kesilmişçesine kemiklerine batıyordu, Ozanın hiçbir sözünü duy-

mayacak kadar derinlere dalmıştı. Bir ara yerinde kıpırdandı, ayağa kalktı. Pencereden uzaklara, akşam güneşinin bir nar gibi gökyüzünü kızıla çaldığı Orta Dağ taraflarına baktı. Dudakları kıpır kıpır kıpırdadı, beddualar etti oğlunu tuzağa düşürenlere. Ozana dönüp;

"Hesen, artık çalma!" dedi.

Ozan anlamadı onun ne demek istediğini. Yeniden;

"Hesen çalma," dedi. Günlerdir daldığı rüyadan uyanmış gibi, aradığı şeyi bulmuş gibi, derin derin nefes aldı. Sanki günler, aylar geçmiş gibiydi. Kış geçmiş, bahar bitmiş de, sıcak yaz gelmiş gibiydi.

Bir şeyler anlatmak istiyordu.

"Hesen," dedi.

Ozan sazını kenara koydu, yutkundu.

"Söyle Rayber."

"Hesen, sen günlerdir, belki aylardır bu sazı çalarsın. Sen her çaldığında ben saydım. On dört kuşak olmuş buralara geleli."

Ozan, yaşlı adamın sözü nereye bağlamak istediğini çıkarmaya çalıştı.

"On dört etti demek," dedi Rayber. "Hesen, bizim on beşinci dedemiz Şah Hasan olur. Kabristanı Malatya'da. Senin gibi saz çalar, deyiş söylermiş. Çıkaramadım, bizim neden oralardan kalkıp buralara geldiğimizi? Ne ola ki bizi böyle birbirimize düşman eden. Ama bildiğim bir şey var. Tövbe etmiş ovaya inmemeye."

Odanın içinde bir iki gidip geldi. Bir şeye karar veriyormuş gibi sakalını çekiştirdi. Gözlerini kıstı.

"Hesen, o atlıya ne oldu acep? Atı bu sabah aşağı çayırda göründü, sonra yitip gitti."

Ozan, Vank keşişinin nerede kaldığını merak etti, telaşlandı. Kendi kendine, "Ok artık yaydan çıktı, bu adam nerede kaldı?" diye söylendi.

"Bir şey mi dedin, Hesen?"

Ozan:

"Yok Rayber, bir şey dediğim yok... Albeg'in atını mı soruyorsun?"

Yaşlı adam, hiçbir şey demedi. Odanın içinde ha bire dolandı. Duvardaki, bir dizinde karaca yavrusu, diğer dizinde bir aslanın bulunduğu resmin dibinde durdu. Bu resmi yeni fark etmiş gibi baktı.

"Hesen dünya fani," dedi, "buna rağmen, yaparken insan bir şeyi düşünmez, onun sonlu olduğunu düşünmez." Duvara nakşedilmiş bir başka resmi gösterdi.

"Bu resmi görüyor musun?"

Ozan;

"Görüyorum," dedi.

"Sey Kekil ile Ermeni Mikail işlemişti bunu. Senden iyi olmasın, çok güzel de saz çalardı Kekil. Ağıt çığırıyorlarmış gibi karşı karşıya oturup yaptılar. Biri ata yadigârı Sey Kekil Baba Mansur'u resmederken, Mikail Kureys Baba'yı yaptı. Bak, şu duvarın kanatlarına bak. Kanatlanmış, uçacak gibi. Kurys Baba'nın elindeki yılan kırbacına, altında Arap tayı gibi mayışmış şu aslana bak."

Başını salladı. "Yalan dünya," dedi, "yalan dünya değilsin de ne?"

Ozanı unutmuş gibiydi. "Yalan dünya... Aslanı karacaya kardeş kıldık. Cansız duvarı yürüttük. Yılanı sürelayi derman bildik, bildik de ne oldu? Acı bir gün dahi kapımızı bırakmadı. Yalandan gül bahçesi kurmuşuz da, ağıtlarımızı ona bekçi kılmışız. Avutsun bizi, avutsun da zalimi şah sultan eylesin başımıza."

Ozan, yaşlı adamı tanıyalı beri ilk defa böyle sözler duyuyordu.

"Haşa Rayber," dedi, "Haşa... Sen demez miydin, karanlıkta ışığı arıyoruz. Taş ki taştır, rüzgârın sesinde dile gelip toprağa döner. Belki yüz bin yılda toprak olur. Bizimkisi taşı merhamete çağıran rüzgâr gibi. Yüz bin yıl taşa ağıt yakacaksın ki, toprağa dönsün, dur durak bilmeden acıyı söze dökeceksin ki, çiçekler açsın."

İhtiyar adam için bu sözlerin bir anlamı yoktu. Sadece gülümsedi.

"Hesen, sen söyle, bu topraklardan ne kadar acı gelip geçmişse sen sazında o acıyı arayıp bulursun. Ben bulmuyorsun demiyorum, bulup bir güzel de konuşturuyorsun. Bu Anadolu'nun,

Muş, Bitlis diyarının bütün renkleri gelir, senin bu üç telli sazında kanatlanıp uçar. Uçar da ne olur? Yüz bin ozan gelse gene bu acıya söz yetiştiremez. Her gelen hükümdar gideni aratır. Şehrazat anamız zalim şahı yola getirmek için ona bin gece masal anlattı. Onu söz diyarında alıp gezdirdi. Ne oldu? Her padişaha bir Şehrazat göndersek, masaldan kursa dünyayı yeniden, bize bir karış huzurlu toprak düşer mi?"

Ozan bir süre başını önüne eğip düşündü. Neden söylediği anlaşılmadı ama şöyle dedi bir süre sonra:

"Rayber, bu dağdan daha yukarısı gökkubbe. O da bizi kabul etmez."

İhtiyar Adam kıkır kıkır güldü.

"Sen de yaptın Hesen," dedi, "yani sen de yaptın. Eskiden Dersim mührü Kahraman Ferhat Bey'deydi. Diyap Ağa'nın dedesinde. Üç yüz atlıya binip Abdülaziz'e varırlar, mührü mekânımızı alıp geri gelirler. Verdik Yemen'e dört yüz erat, gelmedi teki geri. İsyan çıkardılar diye kılıçtan geçirdiler. Karabekir Paşa ile Erzurum'a vardım ben. Paşa'nın Candarması kaçan kaçana. Bizim erat bizden önde gitti. Nikâh şahidim Karabekir Paşa. Bak, Erzincan'dan Kahraman Salih Bey, ben diyeyim on, sen de yirmi telgraf çekti. Cevap vermedi. Ateşten gömlek bizim davamız, el atanı yakıyor."

Ozan, onun sözü mebusluğa getireceğini sandı.

"Rayber, belki Mıçı Ağa yerine sen Ankara'ya mebus gitseydin daha iyi olurdu."

İhtiyar Adam, ozanın bu sözlerine daha bir güldü.

"Hesen ha Diyap Ağa, ha ben. Kayınbabamı gönderdim. Diyap Ağa konuştu mu yılanı deliğinden çıkarırdı. Ben sana söyleyeyim, bu yara başka yara. Madem ateşe verecek bu Abdullah Paşa bizi, içimi kor ateşine çeviren bu acıyla toprağa gidersem gözüm arkada kalır."

Uzun bir sessizlik oldu. Yönünü yeniden akşam güneşine döndü. Kızıl bir bulut kümesi, Gola Ostoro Dağı'nın başında güneşin önüne serpilmiş bir bulgur kazanı gibi kaynıyordu.

Yaşlı adam buluttan bir dünyanın içine yürüyormuş gibi dış kapıya doğru yürüdü. Ozan arkadan baktı sadece. Kalkmak is-

tedi, önüne geçip, Rayber bekle, birkaç gün daha bekle, ölülerimizi gömmeden, evladının ağıdını yakmadan yerinden kalkma, demek istedi. Ama gözleri karardı, duvara dayadığı sazı kayıp yere düştü.

Konağın duvarlarına işlenmiş karacalar, turna kuşları, vahşi bir aslan içlerine dalmış gibi havalandılar. Birbirine sarılmış yılanlar ayrıştılar. Yüz yıldır uyuyan kaplumbağa başını kabuğundan dışarı çıkardı. Baktılar peşi sıra yaşlı adamın.

Ozanın, "Ey vah!" diyen sesi duyuldu. Acı böyle bir şeydi. Sazın telinde dolanan ağıt gibi gelip gider, arar, belki bin yıl kendi çığlığını arar. Bulursa akıp gider, ırmaklar, denizler meydana getirir. Ama acı bulamazsa akacağı yatağı, dünyayı bir kor ateşi alır, kendisiyle beraber başka hayatları da yakar.

Hese Gaj, koşup yaşlı adamı eteğinden tutarak içeri çekmek istedi.

"Gel otur Rayber, gel otur. Gel otur, ben senin oğluna öyle bir ağıt yaktım ki, anasının Hazreti Hüseyin Efendimize yaktığı ağıt yanında hiç kalır. Öyle bir ağıt yaktım ki, bugün o tınıyı duyanlar nasıl Kerbela çölünde yanıyor, gözyaşı döküyorsa yüzyıllardır, bu ağıdı duyanın içi merhamet acısıyla kavrulur. Duyan kalkıp dönmese, durmasa semaha, yerinde çatlayıp ölür. Gel otur Rayber. Bu dünya ölümlü dünya, iki nefes arası dünya."

Ancak olan olmuş. Yaşlı adam çardak balkona çıkar çıkmaz toprak uğuldamış, kırk atlı belirmiş konağın önünde. Rayberin doru atı, hedi hedi gelip çardak balkonun merdivenine dayamış sırtını. Öyle bir dayamış ki, merdivenlerden inen yaşlı adam, taş merdivenin devamıymış gibi kendini doru atın üstünde bulmuş. Yuları kim eline vermiş, üzengiye ayaklarını kim geçirmiş, kimseler anlamamış. Günlerdir sahibinin kokusuyla deliye dönen at, yönünü Orta Dağ'a dönmüş. Yaşlı adamın atı önde, kırk atlı onun arkasında, dağ inip dağ çıkmışlar, köy varıp köy geçmişler. Onlar bir köye gelirken, öte köyden elçi koşmuş. Bir köye varırken bir diğer köydeki hükümet Candarmasına haber gitmiş.

Abdullah Paşa haber salmış Fevzi Müdür'e. "Açın," demiş yolları, "açın, Dersimlilerin Rayberi önüne kırmızı halılar seril-

diğini sansın." Çekilmiş Candarmalar, yol vermiş, selam durmuşlar.

Bir dünya susmuş. Yaşlı adamın atı önde, kırk adamı arkada, mezra mezra, köy köy geçmişler. Geçtikleri yerde insanlar kendini Rayber'in önüne atmışlar. Kimisi övmüş, bazısı yermiş.

Demişler:

"Bırakın, Rayber dediğin görmez mi oyunu? Bilmez mi, bu hükümet her tepeye bir karakol kurdu? Hiç kendisine sormaz mı, demez mi bu hükümet neden o gelmeden karakolları boşaltır? Neden geçtiği yerde, reysicumhur geçecekmiş gibi kırmızı halılar serer ayaklarının altına?"

Kırk atlı, Munzur Nehri'ni geçip Orta Dağ'a vurmuşlar atlarını.

Atların havaya kaldırdığı tozu dumanını görenler;

"Aferin," demişler, "aferin Rayber'e. Bu Abdullah Paşa şimdi kaçmasın da görsün. Rayber keramet sahibi. Silahları yok ama Rayber bir üflesin Hozat'taki alayın yerinde dahi yeller eser." Demişler: "Rayber kırk gün kırk gecedir gülbank ağıtları dinlemekte." Demişler: "Şimdi görsün o Abdullah Paşa, bu fakir fukaraya çektirdiği yanına kâr kalır sandı. Getirip evimizin dibinde muhacir köyleri kurdu. Sandı devran böyle sürüp gider. Şimdi alsın da o göçmenlerini nereye götürürse götürsün. Görülmüş müdür komşu dururken, malı yedi yabancıya dağıtmak. Görülmüş müdür, kırk bin yıldır bu topraklarda zuhur edip çoğalmış, sarp dağlara hayat vermiş, sulara can vermiş Ermeni'yi toprağından söküp, üstüne üstlük o zavallıların topraklarına bekçiler dikip, Kızılbaş iner diye ortalığı birbirine katıp, sonra da yedi düvel öteden soydaşını getirip yerleştirmek."

Demişler: "Şimdi Abdullah Paşa kaçsın. Daha zaman varken Candarması'nı, getirdiği o muhacirlerini de alıp gitsin." Demişler: "Olmasaydı bu Dersimli, Karabekir Paşa'yı Erzurum'da Urus'un elinden kim alırdı? Bu Dersimli ayaklanmasaydı, Urus bu Anadolu'ya bir uçtan girip bir uçtan çıkmamış mıydı? Ama Urus gitmiş, sen unutmuşsun dün Rayber diye ayaklarına gittiğin Seyit Rıza Hazretleri'ni. Şimdi kaçmasın, o paşa bu dünyayı bu zavallı köylüye dar eden muhaciri alıp gitmesin..."

Bazısı dışarı çıkıp atların önüne dikilmiş.

Başkaları dövünmüş, dizlerine vurmuşlar.

"Ey vah," demişler, "ey vah ki, ey vah. Abdullah Paşa yaptı yapacağını. Kör arı yuvasına soktu çomağı. Öyle bir soktu ki, bu ateş bütün Anadolu'yu alıp gidecek. Yüz yıl geçse dahi, insanlar kara kargalar gibi birbirinin yuvasını bozacak. Kardeş kardeşinin ekmeğine zehrini katacak. Bu hükümetin paşası yaptı yapacağını. Öyle bir yaptı ki, yüz bin yıl geçse dahi, yüreklere düşen öfkeyi söndüremeyecek Cenabıhakk'ın merhameti." Demişler: "İnsan hiç peygamber soyundan gelmiş, yüreği fakir fukara için yanan bu yaşlı adamın içine dert sokar mı? Görülmüş müdür, kutsaliyeti yoldan çıkarıp mısaybına öldürtmek evladı."

Demişler: "Hükümetin kör paşası, sen ananeyi devletin kanunu mu sanırsın? Bir devlet yıkıp yenisini kurmak mı sanırsın ikrarı? Devleti yıksan yerine yeni devlet kurarsın. Bir paşa ölse yerine yenisi gelir. Ama ikrar öyle midir? İkrar bozuldu mu yenisini yapmak mümkün müdür? İkrar, insan yüreğinin merhametidir, bir şeye iman etmektir, babanın oğula güvenidir. Oğulla baba arasına ihanet sokarsan, ne yaparsan yap, turna kuşunun ikrara vardığı eşini elinden almış gibi olursun. O turna ölünceye kadar yasını tutar, ağlar, sızlar ama kanadını başka kuşun kanadına vurmaz, gagasını başka turnanın gagasına sürtmez. Niye? Çünkü ihanete uğramıştır."

Köylüler söylenmiş, o kadar söylenmişler ki, beddualar etmişler devlete, o devletin paşasına.

Boşa dememişler fukarayı söyletmeyeceksin diye. Fukarayı söylettin mi beddualar eder. Kalbi incinen kul, Tanrı'ya dahi beddua eder.

Öyleymiş. İhtiyar adam, adamlarıyla Sin'e doğru yola çıktığında da söylenmişler köylüler. O kadar söylenmişler ki, birden beddualara başlamışlar. Hem çok sevdikleri Seyit'e, hem de onun yüreğine kor ateşleri düşüren devletin paşalarına veryansın etmişler.

"Kör," demişler, "bu devlet, bu devletin paşaları Osmanlı'dan daha kör. Kör olmasa, bu mazlum Kızılbaş'ı karşısına alır mı? Onların inancını beş paralık gösterip yasaklar koyar mı?"

"Görmüyor," demişler, "Diyap Ağa Hazretleri'ni Ankara'ya kadar çağırıp yanında lüküs tomofil arabasına bindirip Ankara'da fors atan koca Mustafa Kemal Paşa da görmüyor. Onda hiç merhamet yok mu? O Hacı Bektaş'tan haber salar salmaz Seyit Rıza neredeyse kalpten gidecekmiş. Demiş tamam, artık hürriyet geldi, cumhuriyet geldi mi, bu Sünni şeyhleri elini eteğini toplar gider, benim bu zavallı dağlı zürriyetim de elini kolunu sallaya sallaya ovalara iner, peynirini istediği gibi satar, isterse göçünü alıp başka diyarlara gider." "Ama," demişler "o Koca Paşa Hazretleri'nin gözleri kararmış, ikrarı bozmak için yeminler etmiş. Demiş bu nedir, dağa taşa tapıyorsunuz, saz çalıp etrafında dans ediyorsunuz. Hiç insan kutsal semah cemine dans der mi, hiç insan kalbi zikre varmış adama kalbindeki hu'yu çıkar der mi?" Çok kızmışlar, o kadar kızmışlar ki, demişler: "madem sen bu toprakları bize haram ettin, kardeşi kardeşe düşman ettin, o zaman değil sen, senin yıktığın o Osmanlı'nın ordusu dahi gelse gene buraya ektiğin öfkeyi söküp atamaz. Sen ki gönderdiğin paşaya, Zulkadriye'den bu yana silip süpür dedin, sen ki, bereketten toprağın bire elli verdiği bu güzelim dağları Habeş çölüne çevirdin, o zaman bundan sonra ne sana ne de bu topraklara huzur var." "Hiç olur mu" demişler, "hiç koca bir paşa bu zavallı köylüyü karşısına düşman beller mi? Sen Diyap Ağa Hazretleri'ni çağırdığında Ankara'ya, bu Dersim ayağa kalktı. Hozat'ta üç gün üç gece davul zurnalar çaldı. Millet koşup virane olmuş, her gün ağlayan, gel üzerimde hayat var, ek, diyen Ermeni toprağından kendisine yer beğendi, ipler çekti, heyecandan öldü. Sen ne yaptın? Seyit Rıza'ya Elazığ ovasını verdin, Diyap Ağa'ya Çemişgezek ovasını. Dedin, size veriyorum, bu Dersimliyi unutun." "Aferin onlara, onlara aferin," demişler, "onlar kabul etseydi senin teklifi cennetini, kimse de onlara Rayber demezdi. Onlar evet deselerdi, kendi atalarına ihanet etmiş olurlardı. Seyit Rıza da kabul etmedi. İnsanı toprağından koparmak günahtır ama insanı insanından koparmak daha da günahtır. Sen koca bir reysicumhur olmuşsun ama bin yıldır Anadolu'da söylenen sözü öğrenememişsin. Boşa dememişler, her kuş kendi sürüsüyle uçar. Seyit

Rıza da öyle demiş. Demiş paşa, sen beni o kadar naçar mı sandın? Senin suyunu içtiğin topraklarda belki bu vardır ama bu Dersim'de daha görülmemiştir, birinin ezeli zuhurunu toprak uğruna bırakıp gittiği. Bizde anca beraber kanca beraber, demişler. Madem bize üzülüyor bu genç cumhuriyet, bu boş Ermeni toprağına gidip yerleşsin bu zavallı köylü. O zaman senin kanununa karşı çıkan da olmaz. Sen o toprakların yolunu aç, sonra da iste istediğini. Ama sen ne yapıyorsun? Yedi düvel öteden tutup muhacir getirip yerleştiriyorsun."

* * *

İhtiyar adam ve adamları Sin köyüne doğru yola çıktıklarında köylüler daha çok söylenmişler. Demişler, Rayber'in eline kırma almasına gerek yok. O üflesin, Sultan Baba Dağı'na yalvarsın, onların ocağına beladan bela girer. Bir de demişler, "Rayber evladına üzülmedi. O Fevzi Müdür o yedi Ermeni'yi derdest ettirdi ya, işte Rayber'in içi en çok ona yandı. "

Demiş: "Bu devlet o yedi zavallı Ermeni'yi dertest ettirdi ya, o zavallı sığıntılar feryat figan bu dağları çığlıklarıyla inletti ya, bu koydu bana." "O yedi Ermeni'yi Fevzi Müdür'e teslim etmeselerdi hiçbir şey olmazdı. İnsan hiç kendisine sığınmış yaralı ceylanı, onu her çalının dibinde arayan kurda teslim eder mi? Etmez, hemi de hiç etmez. Oturur, o yaralı ceylanla ağlar. Kapısına dayanan canavara yaralı ceylanı teslim etmeden kendini siper eder. Kanadı kırılmış keklik, yara almış yetimlerin yardımına koşan Hızır Aleyhisselam'dır. Keklik avına çıkmış Erzincan Türkmen avcıları dahi kanadı kırılmış kekliği bulsalar alıp yarasını sararlar. Keklik vurmak için yanıp tutuşan o avcılar dahi yaralı kuşu yemezler, kanadını sarar, buldukları yere götürüp bırakırlar," demişler. "Sende hiç merhamet yok mu?" demişler, "sende hiç merhamet yok mu? Bize sığınmış Ermeni'yi derdest edip götürürsün. Sende hiç merhamet yok mu? O zavallıların feryadı dağları inletti, tir tir titrediler. Zaten duymasaymış ihtiyar adam, Teştek'te yedi Ermeni'nin derdest edilip Fevzi Müdür'e verildiğini, Vank keşişi gelip kendisine yalvarsaymış dahi onu yasından kaldırmazmış. Dermiş, bırak beni keşiş. Bırak

beni, yasımı tutayım. Bizde yas kutsaldır. Biz bin yıldır Kerbela yasını tutarız. Kerbela'dan önce de yas tutardık. Yas tutmadan hayat haramdır bize. Yas tutmadan bu Kızılbaş diyarı kendini yeniden var edemez. Kızılbaş dediğin yas tutacak ki, çıra yaksın, çıra alevine bakıp ağlasın. İnsan yas tutacak ki, has ozanlar yasın destanı figanını saza döküp yüreği yüreğe katsın. Demiş, benim güzel keşişim, can bir yoldaşım, biz zamansız ölene yas tutarız. Öyle bir yas tutarız ki, sadakati hikmeti orada buluruz. Nereden gelip nereye gittiğimizi bize o yası sadakat anlatır. Yoksa töre möre kalmaz. Bir de demiş, bu hükümet ahmak, hele bu toy cumhuriyet daha bir ahmak. Hiç Kızılbaş evladı öldürülür mü? Kızılbaş'ı ortadan kaldırmak mı istiyorsun? O zaman onu cumhuriyetin yeni kurulu saraylarına davet et, kırmızı halılarla karşıla, sırtını sıvazla. Ona yasını unutturacaksın ki, töresi ölsün. Ama sen ona yasını hatırlattın mı, değil senin cumhuriyetin, o Osmanlı'yı diriltip getirsen, tekini dahi teslim alamazsın. Bak demiş, benim güzel keşişim, bu hükümet bana tel üstüne tel çekti, elçiler gönderdi, ben kalkıp gitmedim, gitmem dedim. Bu Ağdat Dağı'ndan kalkıp hükümetin konağına gitmem. İsyandan değil, öfkeden de değil. Ben kalkıp oraya gitsem, bin yıldır yüreğimize acı eken hükümdarların zulmünü unuttuğumu sanır bu zavallı köylü. Şimdi bu Sivas eline git, toprak çoraktır. Çorak toprağın içinde yeşil denen şey adına ardıç ağacı boy vermiştir. Bütün ağaç türü göçüp gitmiştir. Onlar göçüp gittikçe ardıç, ağacın kökünü getiren insanoğluna inat kökünü derinlere salmıştır. Ardıç ağacı bir de dikenli olur, böyle her dikeni koca duvar mıhı gibi. Sanırsın kuraklık onun uzun dikeninde uç vermiş. Sivri ucuna baksan, böyle sarı sarı zehir, kara kuru. Yaprak dahi vermez. Ama sen köküne balta vursan, bin dal olarak dışarı fışkırır. Gece gündüz su veriyormuşsun gibi dal budak verir. Niye? Çünkü sen onu kestikçe azar. İşte bizim yasımız o kuru ardıç ağacı misali, hükümetler kestikçe azmış. Birken bin dal vermiş. Bu Kızılbaş yası kesildikçe boy vermiştir, kesildikçe ağıt olmuş, kılam olmuş, Rumu Habeşistan'a kınalı yol olmuş, el kadar çocuğun dahi ıslığına ilham olmuştur. Bu hükümet ahmak benim güzel keşişim. Öy-

le bir ahmak ki, top tüfek edinmeyi marifet sayar. Bilmez, bin topun değdiği yerde, küçücük çocuğun çaldığı ıslıkta, yüz bin ardıç dalının boy verdiğini. Her birinin koca koca sivri diken olup insan ciğerine saplandığını.

Yazık, demiş, çok yazık benim güzel keşişim. O kadar yazık ki, bu genç cumhuriyet bunu bilmeyecek kadar cahil. Bilmez demiş, bu genç cumhuriyet bilmez benim güzel keşişim. Bilmez, topun değdiği yerde yasla gamın yan yana boy verdiğini. Bilmez, bacak kadar çocuğun ıslığının Sultan Süleyman'ın sarayını yıktığını.

Demiş, benim güzel keşişim, sen delilerle konuşursun, onlara derman olursun. Biz nasıl senin sırrına eremiyorsak, sen de biz Alevilerin sırrına eremezsin. Biz yas tutarız, ölen karınca için dahi kırk gün kırk gece yas tutarız. Yaralı karıncaya ağlarken, bir de bakarız ki, o karıncanın çektiği acı dünya oluvermiş. Başkasının derdine ağlarken, bir de bakarız ki, o dert bizim derdimiz olmuş. Öyle olmasa, hiç bu kadar ozan peyda eder mi bu topraklarda. Demiş, kul kulun derdine ağlamasa, o koca Köroğlu, Bolu Beyi'ne karşı çıkar mıydı? Demiş, bu Anadolu'nun bağrı çok yanıktır, çok güzel ağlar, zaten destanını, masalını da ağlarken kurar. Yas tutmasa bu Anadolu, böyle yürekleri burkan ağıtları olmazdı. Demiş, bu konağa Celali de gelip ağıdını çaldı. Zulkadriye, Maraş diyarının ozanları da geldi. Kürt dengbejler de geldi. Her biri diğerinden güzel söyler. İnsan dinledi mi, sanır ki, bu koca Anadolu'nun dağ taşı dile gelip konuşur. Demiş, işte güzel keşişim, ben her pazar senin kilisene gelirim, seninle ayine dururum. Niye? Senin ilahi sesin de karışmıştır bu topraklara. Bu dağların her taşında Ermeni ustalarının çekiç sesi yankılanmıştır. Nasıl ki, taş Ermeni'nin elinde dile gelip konuşur, saz denen alet de Kızılbaş ozanının elinde dile gelip konuşmuştur. Demiş, güzel keşişim, Ermeni acısını unutturmak için taşa, ağaca şekil vermekte bulmuştur çareyi. Bu Dersim toprağı da saza vermiştir kendisini. O saz olmasa toptan çöker, saz olmasa bu Anadolu dilsizlikten ölür. Şimdi hükümet onu yasak etti bize, yasımıza kilit vurdu. Bir güzel de muhacir getirtip çepeçevre sardı bizi, bir ada gibi. Böyle or-

tada cıpıldak kaldık. Nasıl bir kuşu kovalarsın, artık bir köşeye sığınıp tir tir titrerse, bu Dersim kıstırılmış bir tarla kuşu gibi tir tir titrer. Eskiden bu ovalarda Ermeni yaşardı, her evde onların bir eseri olurdu. Bu zavallı muhacir öyle mi? Tanımaz bizi, haydut diye tanıtmış hükümet bizi onlara. O yetmedi, ikrarımızı bozdu.

Demiş, benim güzel keşişim, bu hükümet cahil, İsmet Paşa da cahil, hemi de cahilin önde gideni. Biz ona dedik, devleti kuran kanundur. Ya ikrarı yıkarsan? İkrar yıkıldı mı, insan denen şey kalır mı? Dedik, bizim ikrarımız öyle bir şeydir ki, hükümetin koyduğu kanundan daha eskidir. Kanuna karşı gelsen ne olur? Mahpus yatarsın, bilemedin darağacına gidersin. Ama ikrar bozuldu mu, insan diri diri toprağa verilen bir cenazeden farksız olur. Dedik, paşam, kanun saz çalar mı, kanun ağıt yakar, cenazede ağlar mı? Kanun insan da yapmaz.

Sonra demişler, Ankara zalim, toy Ankara... Hükümet olmak için insanı insana düşman mı kılmak lazım? Hükümet olmak için komşunun komşuya itimatını yıkman mı gerek?

Bu Dersimli acıyı sever. İster ki, bir yerde duman çıksın, küreğini alıp közü harlamaya gider. Baktı ateş sönecek, kendini çıra yapıp içine atar. Atar ki, soyuyla beraber sürsün acısı. Ahmaklar gibi bununla da övünür. Üstüne bir güzel de kılam ağıdı yakar. Öyle bir yakar ki, çelimsiz verem hastasını yedi düvele kafa tutmuş Zaloğlu Rüstem yapar. Katırı da Hazreti Ali'nin altındaki Düldül. Hepsinin tumanlarının yanında asılı sımsır bıçakları durur. Kör, teneke gibi bıçaklar. Ama onlar o kadar överler ki destanında, görmeyen zülfikar kılıcını döven ustanın bu Dersim diyarında çeliğe su verdiğini sanır. Zaten bu Dersimli bunun için tehlikeli. Hükümetin korkmasının sebebi de bu. Yunan, Anadolu'ya çıktığında, koca Mustafa Kemal Paşa demiş, aman çabuk devletin mührü evrakını toplayıp Dersim dağına doğru kaçalım, gidip Kayseri dibine başkent kuralım. Urus ordusuna kafa tutan Kazım Karabekir Paşa da demiş, aman bu Yunanlı çok kızgın. İşte o esnada Diyap Ağa Hazretleri ihtiyar haliyle kükremiş. Öyle güzel konuşmuş ki, Osmanlı'dan kalan paslı tüfenkleri Alaman çelikhanesinde dökülmüş son mo-

del top yapmış. O kadar güzel övmüş, demiş, bir savaşı kazanan top değil imandır. Yüreğiniz yenilmişse topa gerek yok, yeniyetme bir çocuğun sapanı dahi koca imparatorlukları yıkar. Ama yürek yenilmedi mi kim yenebilir... Bir güzel de övmüş. Koca Meclis'in binasına sadece yağlı Ankara yemekleri yemeye gelen korkak mebuslar dahi, birden kendini aslan sanmış. Bu Dersimli zaten bunun için biraz da kızgınmış Diyap Ağa'ya. Demişler, sen ölüye nefes verdin, sen gidip ölmüş adamın kulağına o güzel sözleri söyleseydin, ölü dahi son bir kez yatağından doğrulup yirmilik delikanlı gibi kükrerdi. Demişler, sen o konuşmayı yapmasaydın, Mustafa Kemal Paşa bu zavallı Dersimliden bu kadar korkmazdı. İnsan hiç ölümsüzlüğün sırrını gidip hükümetlerin kulağına fısıldar mı? İnsan hiç fakir fukaranın umudu ilacını söyler mi hüküm edene. Zaten Diyap Ağa öyle konuşmasaymış Mustafa Kemal Paşa da demezmiş, çepeçevre bunları muhacirlerle sarın. Demezmiş, bunlarla bir baş ederse muhacir baş eder. Zaten muhacir dışında kimseler de bu Dersimlinin üstesinden gelemezmiş, Erzincan'a gelen Mustafa Kemal Paşa'yı davul zurnalarla karşılayan o Kızılbaş düşmanı Şeyh Ahmet Fevzi Efendi dahi demiş, paşam bu memleketi kutsaliyenin düşmanı ne Urus'tur, ne de Rum, bu Kızılbaş dağlarıdır. Bunlar ilk fırsatta bu ovalara yayılır. Onlar yayıldı mı, millette ne din ne iman kalır. Demiş, bunlar büyük küçük de bilmezler. Merkebe binen kendine ağa der, eline kırma alan mareşal kumandan. Demiş, bunların cahili bir felakettir, acımasız, korkusuzdur. Hele bir de siz bunların okumuşu diyorsunuz, bunların harf sökeni kendini Alimistan'da baş muallim sayar. Demiş, bunlar Allah da bilmezler. Allah korkusu nedir bunların içine girmemiş. Allah'ın kendi zuhurlarında, kendi bedenlerinde peyda ettiğine inanırlar. Bu toptan ilmiye İslamiye'nin inkârıdır. Hıristiyan gibi mum yakarlar mezarlarında ama Hıristiyanlık bilmezler. Güneşe Muhammed derler ama muhamediye değiller. Alın yazısına da inanmazlar. Derler, hiç Allah kulun alnına kaderini yazar mı? O zaman günah kulun değil, yaradanın olur derler. Bunlardan hükümet olmaz, idare de olmaz. Demiş, paşam benim bu ocak beş yüz yıldır Erzincan Ovası'nı

bunlardan korumaya çalışır. Bundan sonrası genç cumhuriyete kaldı. Korudunuz korudunuz, korumadınız, belalardan bela gelir memleketin başına.

XXI

Tövbe etmeliydim, dedi Pir Kasım, tövbe, seni ilk elime verdiklerinde tövbe etmeliydim. Başını yeniden kaldırıp duvara asılı heybeye baktı. Üç telli sazın yanında, Acem örgülü heybenin püsküllleri, renk renk aşağı sarkmıştı. Dışarı koştu, başını alıp uzaklara gitmeyi, bir an elinde sazı, Hozat alay kapısından nefes nefese girdiğini hayal etti. Geldim, dedi. Paşam geldim, sazımı da alıp geldim. Bu fakir fukaranın bir suçu yok, Ermeni mermeni de yok, o eskidendi paşam, o eskidendi. Bu Dersim'de Ermeni olsa, biz bu kadar fakir olur muyduk? Ermeni olsa, yıkılmış bu duvarlar böyle yerlerde kalır mıydı? Paşam sen gün görmüş, ordular kumanda etmiş adamsın, ben fakir, saz çalan bir ozanım, dede derler ya, yalan, savaş gören adamla saz çalan adam hiç bir olur mu? Paşam sen savaş görmüş, savaşlar kumanda etmiş adamsın, Mustafa Kemal Paşa bir sana güvenir.

Pir Kasım fasulye tarlası boyu koştu, bir diken kümesine girdi, düştü, ah dedi, ah paşam, hani Ermeni, bu Dersim'de Ermeni kalsaydı, bizim halimiz hiç böyle olur muydu, biz Kırmanç milleti dedin, bilemeden saz çalarız. Bir güzel birbirimizle kavga eder, sonra da iç acısıyla saz çalarız, Ermeni öyle mi, Ermeni acısını hünere verir, zanaatı bu yeryüzüne onlar getirmiştir, taşı onlar terbiye etmiştir, ağaçtan adam suretini onlar yapmıştır. Paşam bu Ermeni buradan gitti gideli, hiçbir meyve tohumu toprak yüzü gördü mü? Tek sıra halinde cevizler, kavaklar boy verdi mi? Vermedi paşam, hemi de ben diyeyim otuz, sen de kırk yıldır vermedi. Ermeni toprağa el sürmeden durur mu? Boş gördüğü her yere Ermeni ağaç diker paşam, ev kurar. Sorarım sana paşam, kırk yıldır bu cennet toprak ağaç köküyle tanıştı mı? Toprak kederden çatladı, yağmur kokusu alsın, akıp gidiyor. Köye su taşıyan kanal boyu ilerledi, yorulmuş, nefes

nefese kalmıştı. Konuştu, göğüs kafesinden yükselen bir hırıltıyla konuştu. Paşam, dedi, Paşam, güzel paşam, sen savaş görmüş adamsın, sana sorarım paşam, bu Dersim'de Ermeni olsaydı, biz böyle mağara gibi evlerde yaşar mıydık? Bozulan su değirmenleri böyle sahipsiz kalır mıydı?

Birden Hozat alayının kapısına gelmiş gibi, durdu, önünde bir bayır aşağı doğru uçup gidiyordu. Aşağılarda yılan gibi kıvrılmış belli belirsiz bir dere yatağı vardı.

Pir Kasım delirmişti, bağırdı, yüksek sesle, yaşa paşam, bin kere yaşa! dedi. Abdullah Paşa, kendisini onaylıyormuş gibi, yaşa paşam o Ermeni'den tek biri bu Dersim'de kalsaydı, biz de böyle ahır gibi mağara evlerde kalmazdık. Paşa da onu onayladı, kalmazdınız, dedi. Yaşa paşam, hemi de hiç kalmazdık, Ermeni'yi sen örken ipiyle bağla gene kalkıp bir şeyler yapar, yapmaz mı paşam, yapar. Bu Anadolu'nun bütün camilerinin harcını onlar karmadı mı, bu Harput şehrini o dağın başına onlar kurmadı mı, başı göklere ağmış, Kızılbaş'ın dahi hayranlıkla baktığı o Eleziz şehrinin içindeki Ulu Cami'yi bu Ermeni yapmadı mı? Paşam Ermeni'ye para değil, iş ver dememişler boşa, Ermeni insanı çalışkan, Ermeni insanını çöle sür, iki günde cennet yapar çölü. Yapmaz mı? Paşam bizim Kızılbaşlar korkak olur, toprağa bağlanmaktan korkar, ağaç dikmez, ağaç dikerse ağaca bekçi olurum diye korkar. Bir de isyankâr olur bizim Kızılbaş paşam, başı havalarda, ekili dünyalar ver, devletin zabiti gelmiş kahve içmeye de, bırakıp gider. Dağa gider, hiç arkasına bakmadan çekip dağa gider. Haklısın paşam, vergi vermeyi de sevmez, ağaca tapar da diktiği ağacın vergisini vermek istemez, onun için dağ dağ gezer. Paşam, bizim bu Derviş Cemal soyu da bütün Anadolu'yu gezmiş, Hacı Bektaş'ta niyaz etmişliği var ama oradan da göçmüş, ekmemiş, yabanda yaşamayı tercih etmiş. Hükümet her geldiğinde evini barkını bırakıp dağa çekilmiş, çekile çekile Tanrı'nın dahi unuttuğu bu Dersim'e gelmiş. Ermeni öyle mi Paşam, Ermeni insanı bir akçe az vergi versin, hemen hükümetin kapısına gider, vergimi al diye yalvar yakar eder. Etmez mi, eder paşam. Bizim çoluk çocuğun yediği bütün bu ceviz, armut onların ektiği. Bizim Kızılbaş, ağaç ekmez, Er-

meni öyle mi paşam, Ermeni yerleştiği her yeri kendisine benzetir. Bizim bildiğimiz bir sazdır paşam, o da olmasa çoluk çocuk toptan ölür.

Paşam işte geldim, sazımı da alıp geldim, madem o kadar kızmış hükümet bana, alıp sürsün, alıp beni sürsün, siz deyin Fizan'a ben bu yek başımı alır Habeşistan çölüne giderim, madem o kadar kızmışsın paşam, gider Bamasur Ocağı'nın has ozanlarını da toplar getiririm, Kures Baba Ocağı'nda saz vuran ozanı da getiririm. Pilvenkli Kazım var, paşam bir güzel saz çalar ki, Mısır çölünü yön bellemiş turna kuşu onun sazının sesini duysun, kanatlarını Zümrüdüanka gibi rüzgâra bırakır, o rüzgâr o gurbet yoluna çıkmış kuşu alıp Kazım Dede'nin kapısına indirir. Paşam, Sarısaltık soyu da güzel çalar, has Bektaşi telini onlar vurur, üç dilde de çalarlar. Tırki çalarlar, Kırdki çalarlar, Kırmançki çalarlar, benim bu sazım ne ki, devlet benim sazımı hünerli bilir, ben ozan dedim mi bu Sarısaltık Ocağı'ndan çıkma ozanlara derim, bir de kerametliler, her biri gün görmüş ozanlar, bizim gibi talip malip de gezmezler, kendi kapılarında saz vururlar, öyle güzel vururlar ki, kalkıp taliplerinin ayağına gitmelerine gerek yok, içine dert düşmüş insan, beş günlük yol yürüyüp gelir, gelir de Sarısaltık Hazretlerimizin kapısında bir nefeslik saz dinler, derdine dert arayan nice insan, bu Sarısaltık Hazretleri'nin ocağından çıkma bacak kadar ozanın sazını dinlesin, içindeki bütün acı, kara kanlarla dolmuş çıban yarası gibi akıp gider, irin girmiş yürek hafiflemiş kuş gibi havalanır.

Paşam, gider bu Sarısaltık Ocağı'nda ne kadar ozan varsa, çoluk çocuğa varana dek toplar getiririm, böyle sazlarımız ellerimizde kapına geliriz, seni bir güzel de alkışlarız, Mustafa Kemal Paşa Hazretlerimize haber salarsın, güzelim insana haber salarsın, dersin benim güzeller sultanı reysicumhurum, Candarmamın, bu naçar Mehmetlerimin potinleri kara taşa değmeden, Kızılbaş kendisi geldi.

Dersin reysicumhurum, bu kanun bilmez ateşperestler cemi memi bıraktı, dersin paşalar paşası bilge adam, Derviş Cemal, eli saz tutan ne kadar insan varsa toplayıp getirdi, dedi bundan böyle değil saz, telli turna dahi üstlerinden uçsa, dönüp ıslık

çalmayacaklar. Paşam, dedi, paşam, sen beni sür, ben gider sana o büyük ozan Hese Gaj'ide getiririm, derim Hesen kalk gidelim, hemen gelir, bir dediğimi iki etmez, o da hapis gördü, Osmanlı Candarması onu üç yıl Bingöl'de hapis tuttu. Derim gel gidelim, burada, bu dağ başında insan yok saz vurasın, gel mahpus damına gidelim Hesen. Beni hiç kırmaz, hemen kalkar gelir, derim Hesen mahpus damı insan kaynıyor, her biri dert küpü, sen tele vur onlar makam bulur, elin sazın perdesinde yürüsün, onların gözleri iki çeşme, mahpus insanı çok içlidir, öfkeli olur bu Dersimli gibi ama aynı bu Dersim toprağı gibi içli de olur.

Paşam ben o Hese Gaj'e söyleyeyim, hemen gelir, bir dediğimi iki etmez, derim Hesen kalk gidelim, hükümet fermanı Allahüteala'nın cenneti mekâna davetidir. Paşam o da gelir, Hese Gaj geldi mi o Mam kendiliğinden gelir, paşam ona Ermeni derler ya, yalan ondan hiç Ermeni olur mu? Gün yirmi dört saat cem sazı vurur, gülbank döner, paşam onda Ermenilik mermenilik yok, sazının kulağı kırılsın, bir tahta parçasını alıp burgu dahi yapamaz saza, hiç öyle Ermeni olur mu? Ermeni sadece saz çalar mı? Çalmaz paşam, hemi de hiç çalmaz. Paşam sen beni sür, ben gider o Hese Gaj'i de getiririm, onu getirince sizin ta Yunan'dan getirip etrafımızdaki ovalara yerleştirdiğiniz bu muhacire de rahat nefes alır, İsmet Paşa da rahat eder, bir güzel de bayram eder. Paşam sen beni sür, ben sizin bu muhacir de bir güzel ağıtlar yakarım, hükümetin başına bela bu haydutlar derim. Derim sakın çarşıya pazara inmelerine izin vermeyin, verirseniz derler bu topraklar bizimdi, hükümet bizden alıp kendi soydaşı siz muhacirlere verdi. Paşam sen beni sür, bu Erzincan Ovası, Eleziz düzü toptan sukûtu cennet olur.

Pir Kasım koştu, bağıra bağıra imdat diliyormuş gibi koştu.

Paşam, dedi, benim güzel paşam, bak kapına geldim, elime kelepçe vurup beni uzak diyarlara sür, yoksa bu Dersimli beni rezili rüsva edecek, şuncacık çocuğun dahi yüzüne bakamaz hale getirecek.

Koştu, aşağıda dere kıyısında sere serpe uzanmış fiğ tarlasına doğru koştu, düştü, bir bayırdan aşağı yuvarlandı. Bağırdı,

Paşam, dedi. Paşam boğuluyorum, tez elden beni alıp sürgün ellere gönder, sazımı da vur yerlere, kır. Dönüp niye kırdın dahi demem. Paşam, bunlar beni kötü şeyler yapmaya zorlayacaklar. Kapına düştüm.

Pir Kasım o kadar büyük bir çıkmazdaydı ki, ne yapacağını, nerelere kaçacağını bilemiyordu. Biliyordu, duvara asılı, içinde makaslar, sargılar, sünnet usturası bulunan o heybe indirilecek, zorla eline tutuşturulacaktı. Bütün bunları düşündükçe adeta çıldırıyordu.

Bağırdı, imdat dedi, Paşam, boşa dememişler denize düşen yılana sarılır, paşam sen savaş görmüş adamsın, savaş görmüş adam mert olur, acımasız olur ama mert de olur. Paşam, senin mert kapına koca alayının huzuruna gelmişim, yalvarıyorum. Bu Derviş Cemal kulunu derdest edip darağacına gönder. Yoksa bu Anadolu utancından ağlayacak. Paşam, bu Dersimli senin Candarma'nın gür sesinden korktu, sen bu Candarma'yı her sabah içtimaya kaldırır kaldırmaz, onlar tir tir titriyor, korkan insan ne yapacağını bilmez, korkan insan paşam, kötülükler yapar, hem kendine yapar hem de sana.

Koştu, Pir Kasım zehirli yılanlar sokmuş gibi, kendini yerden yere vurdu, vurdukça acısı büyüdü, üstesinden gelemediği keder onu oracıkta öldürecekmiş hissine kapıldı. Onun öyle bayır aşağı yuvarlandığını biri görseydi, bir akrep kovasına düşmüş de boğuşuyor sanırdı. Kara lastikleri ayağından fırladı gitti, ellerini dikenler yedi.

Yeniden imdat, dedi, imdat, Pir Kasım ölüyor, Pir Kasım ölüyor... Paşam, sende hiç merhamet yok mu? Sende insaniyetlik bitti mi paşam, paşam hani derler Çerkez soyu mert olur, paşam nerede senin mertliğin, paşam ben hapisler gördüm, bu Anadolu Türkmen'i gibi mert insan yok, bu Anadolu insanı topal karınca yolda kaldı diye duysa, koşup yükünü sırtlar. Bu Anadolu bir de merhametli paşam, o kadar merhametli ki, yüz bin yıl kin beslediği düşmanının ayağı taşa değsin, oturup ağıt yakar. Paşam, sende hiç merhamet yok mu? Madem sende yok, bırak sabahın köründe böyle yaralı bir boğa gibi böğüren Candarman beni sürsün... Bu dağlara bakıp korkan bu naçar Mehmetler beni sürsün.

Pir Kasım, koştu, nefes nefese kaldı.

Tak! Tak! diye vurdu kapıya.

"Cemşi Ağa," dedi, "Cemşi Ağa!"

Pir Kasım'ın acılar içinde, böyle Cemşi Ağa'nın kapısına dayandığını gören köylüler dışarı fırladı. İlk defa duyuyorlardı, Pir Kasım'ın, talibi Cemşi Ağa'ya ismiyle hitap ettiğini, ilk defa, Pir Kasım'ın o yumuşak, "Güzel talibim Cem Şah," diyen sesinin yok olup gittiğini duyuyorlardı.

Kapının açılmadığını gören Pir Kasım, daha bir öfkeyle bağırdı:

"Cemşi Ağa! Cemşii!"

Vurdu, üst üste kapıya vurdu. Tekmeledi kapıyı. Ane Hatun koşup tuttu.

Pir Kasım, o esnada da Ane Hatun'un kollarına yığıldı, idam sehpasına çıkarılmış suçsuz bir mahkûm gibi, ayaklarına kapandı Ane Hatun'un...

"Yok Ane Hatun, yok, benden ölümü isteyin ama bunu istemeyin, yok! Benden ölümü isteyin, deyin kendini kaldırıp şu uçurumdan aşağı at, sazımı verip elime beni alayın kapısına gönderin ama bunu benden istemeyin..."

Yerde debelendi. Ane Hatun, ayaklarına kapanmış yalvaran Pir Kasım'dan kurtulmak istedi ama çaresizdi. Yığınca insan toplandı, beşikteki çocuk dahi sustu, Pir Kasım ile Ane Hatun'un etrafında köylüler halka halka oldu. Pir Kasım küçüldü, bir karınca oldu, sonra ses oldu, yalvaran bir ses. Bir ara inlediğini duydular, inleyen bir ceylan, ciğerlerini kurtlar sökmüş, inleyen bir ceylan...

Sesi kısıldı.

"Ane Hatun!!" "Ane Hatun!!" dedi çaresizce. "Ane Hatun, hadi yaptım farz edin, hadi yaptım, nasıl çıkarım insan içine, nasıl bakarım aynada yüzüme."

Büyük bir sessizlik oldu.

O esnada da Ane Hatun'un şalvar paçasına bir kerpeten gibi yapışmış parmakları gevşedi. Onu gören, sanırdı üç yaşındaki bir çocuk annesine küsmüş, öyle toz toprağın içinde oturuyor. Etrafındaki insanları seçmeye çalıştı, kimseler yoktu, ken-

disi gibi yok olmuştu dünya. Burunlar, ağızlar, koca koca açılmış gözler vardı da, Pir Kasım o yüzlerin kimlere ait olduğunu seçemiyordu. Gözü ayak başparmağına kaydı, ayak başparmağını bir topak tozlu toprak bağlamıştı. Baktı, tozlu toprak ıslandı, ardından kırmızı bir kan belirdi, kara bir sinek vızıltısı işitti, kulakları sağır eden bir koca sinek. Etraf o kadar sessizdi, o kadar sessizdi ki, Pir Kasım o sessizlikte yitip gitmiş gibiydi. Burnunu çekiştirdi, yerlerde debelenmekten pare pare olmuş kol yenini burnuna götürdü, dikenli ellerinin sızısını duydu.

Büyük bir acımayla etrafına bakındı yeniden, delirdim, dedi kendi kendine, galiba aklımı artık kontrol edemiyorum. Başına toplanmış insan yığını içinde Cemşi Ağa'yı aradı, imdat diledi, onun gelip kendisini düştüğü bu göz çukurundan çıkarmasını...

"Gel, pirim, benim güzel Derviş Cemal pirim, gel, seninle şu Sorpiyan tepesine yürüyelim, bana meseller anlat. Gel, eski zaman insanlarını analım, tepeleri belleyelim, yonca tarlalarını, dağ bayırlarını dolanıp Hozat Çarşısı'na varalım. Varıp muhabbet sofrasında kelam verelim."

Nereye gitmişti Cemşi Ağa, o da mı... Ayak başparmağındaki kanlı çamurun yarısı sulu bir kan pıhtısıyla yere düştü, tırnağın altında kanlı bir deri göründü, yeniden kara sinek vızıltısını duyuldu.

"Yapamam," dedi, etrafına toplanmış yüzlere yalvaran bir sesle, "yapamam." Kekeledi: "Beni, beni bu yüce ziyarete bağışlayın." "Bunu ben yapamam..." dedi. Yeniden sümkürdü.

Büyük bir korkuya kapıldı, boştaki eli yanında dikilmiş öylece duran Ane Hatun'un şalvar paçasına uzandı belli belirsiz, tutamadı. Eli boşluğa düştü. Ellerini sokacak bir yer aradı, utandı ellerinden. Yeniden etrafını çevirmiş insan bulutuna baktı.

"Yapamam, ben yapamam."

Sonra nasıl oldu, Pir Kasım öyle toz toprak içinde ne kadar kaldı kimseler bilemedi, Sorpiyan Kilisesi'nin taş yığınları arasından karın derisi beline yapışmış, boynunun bittiği yerde iki eğe kemiğinin dışarı fırladığı, göğsüne kadar uzanan apak sakalları tel tel olmuş yaşlı bir adam çıkardılar.

Sessiz bir adamdı, Keşiş diyorlardı kendisine, Sorpiyan Kilisesi'nin keşişi, kendini yıllar yılıdır topraklara gömmüş yaşlı bir keşiş. Bir insan halkası içinde yürüttüler, belki birileri sürüklüyordu, kimseler bilemedi, yokuş aşağı, etrafında top top olmuş arı kovanı gibi insan yığını, inleyen var mıydı, bilinmez, onu yıllar yılıdır toprak üstünde bekleyen, ona inanan Ermeniler o esnada ne düşündü, onu da kimseler bilmedi, keşişin kimseye dönüp bakmadığını da fark etmediler. Bildikleri tek şey, ayaklarının onlardan koptuğu, kimsenin, hiç kimsenin ayaklarını, adımlarını hissetmediğiydi, gözleri de görmüyordu, akılları da; bir dünya uğulduyormuş da bu dağın ardındaki küçük insan kümesi o uğultuya kendini bırakmış gibiydi. Hani gökyüzünde ala kartal gün boyu döner ya, ha bire döner, sabah döner, gün öğle olur döner, sonra kendini mavi denize bırakır, kanatlarını dahi çırpmaz, öyle kendini mavi rüzgâra bırakır, o derinlik onu hangi dağa götürürse, işte öyle aynı o kızıl kaya kartalı gibi, keşişin etrafında yürüyen bu insanların ayakları, kolları yok olmuştu, yok olur muydu insan, olurdu. Hem de çok olurdu.

Tepeyi indiler, ancak Sorpiyan tepesinde bir harman gibi kanatlarını göğe açmış salkımsöğüt ağacının altına gelince bu kafile, ortalarında yürüyen keşişle birlikte zınk diye durdu. Halkanın söğüt tarafı bir kapı gibi aralandı, onun baktığı yere baktılar. Keşiş bir iki adım attı, söğüt ağacının altında fokurdayan su sesini duydular. İsyan etmiş, yerin derinliklerinden yukarı fokurdayan bir su pınarının sesini. Sorpiyan Kilisesi'nin kendini yeraltına gömmüş keşişi o an ne düşündü, kimseler bilemedi ama halkanın içindeki keşiş, Cemşi Ağa'nın her gün gelip oturduğu pınarbaşına geldi, kumlar arasında fokurdayan suya bakmadı, Cemşi Ağa'nın üzerine oturduğu küçük bir taş vardı, o küçük taşın yanına gitti, eğilip baktı taşın önündeki kara toprağa. Kaybolmuş eski bir şeyi arar gibiydi, orada unuttuğu bir şeyi! Doğrulup söğüt ağacına bakmak istedi, söğüt ağacı silme arıcı kuşuyla doluydu. Tüyleri kadife renkli, siyah arıcı kuşları, gagaları da pembe pembe insanın içini gıdıklıyordu. Yeniden eğildi, mintan gömleğinin altından tahta bir haç dışarı, toprağa sarktı.

Keşişi ortalarına almış yürüyen kafile belki bir yarım gün orada, o söğüt ağacının dibinde bekledi. Arıcı kuşlarının tüyleri akşam güneşi altında mavileşti, kanatlarına vuran güneş balkıdı, altuni mora çaldı. Söğüt ağacının yaprakları da mavileşti, bir ara titrer gibi oldular ama sonra durdu yapraklar, fokurdayan pınar da sustu.

Nice sonra, kafile Sorpiyan bayırını aşağı yürümeye başladı, küçük bir tepeye gelince ayaklar kendiliğinden Pir Kasım'ın evinin olduğu yöne döndü.

Pir Kasım'ın evinin arkasında ulu bir dut ağacı vardı, aşağı sarkmış dallarına kara palas ipinden perdeler asılmıştı. Bakır bir kazanda buharı tüten bir su kaynıyordu.

Kafile dut ağacına gerilmiş kara palas perdenin önüne gelince yerinde öylece durdu. Keşişle beraber yürüyen kalabalık aralandı ve keşişi alıp kara perdenin arkasına koydular, günlerdir duvarda asılı duran kenarları Acem işi örmeli bir heybe dut dalına asılmış, püskülleri sallanıyordu, ama kimseler fark etmedi onu. Kazanı da aldılar perdenin arkasına, su sesi duydular, kazana girip çıkan su tası sesi, bir de palas perdeden taşan su buharı dumanı, heybenin indiğini, bir elin heybenin içine girdiğini...

Ne oldu kimseler bilemedi, ama Sin tepesine varmış ihtiyar adam çığlık çığlığa bağırdı:

"Hesen," dedi, "Hesen, Sin yanıyor. Hesen dumanlar tutmuş Sin köyünü."

Ozan:

"Rayber, ne yanması, kim yakar Sin'i?"

"Ah!" dedi yaşlı adam, "Ah dumanlar başıma, yaktı bizi hükümet, önce muhacirle sardı bizi, sonra..." İhtiyar adam, atından yuvarlanırcasına aşağı attı kendini.

"Hesen, Sin köyünü yaktı hükümet, karakolunu da alıp gitmiş..."

Atlı kafile şaşkınlık içinde bir ihtiyar adama, bir aşağıda, başında bir top dumanının göklere yükseldiği Sin köyüne baktı.

İhtiyar adam yeniden bağırdı, Hese Gaj'in yanına koştu.

"Hesen,"dedi, "Hesen, ateş düşmeye yuvana, ben sana çalma

dedim, bu saza vurma, Hesen bu saza vurma dedim sana, vurup da evlat acısını böğrüme ekme.."

Koştu, yerlerde debelenerek aşağılara koştu, sonra dört ayak üstü bayırı tırmalaya tırmalaya yukarı geldi... Kafilenin etrafında dolandı...

"Hesen," dedi, "Hesen, yaktılar köyü, Sin'i yaktılar, dumanlar başıma Hesen, dumanlar benim kara başıma, Candarmasını da çekmiş hükümet... Ah dumanlar başıma, yaktılar güzelim Sin'i."

Koştu, her atın yanına koştu, yularından tutup silkeledi.

"Yaktılar," dedi. Sonra birden durdu, Hesen yaktılar diyecekti, yaktılar köyü, diyecekti, durdu.

"Surp nerede?" dedi, "bugün sabah Vank Keşişi Surp Garabet gelecekti..."

Gökyüzüne yükselen gri dumanlar, kapkara bir bulut olup Beyaz Dağ tarafına aktı.

O esnada da, kara bulutların içinde bir şimşek çaktı, acemi bir Rus beşlisinden çıkan bir kıvılcım.

"Duwa," dedi, "Duwa, bana Sebır derler, uçan turnayı gözünden, kaçan tavşanı art ayağından vuran Sebır..."

Kan revan içinde, atlı kafilenin içine daldı, mavzeri boyundan uzun, cılız bir çocuk, meydan okudu,

"Heyyt, duwa, duwa!" diye naralar attı, etrafında döndü, karaçor dönen ayakları birbirine dolanan cılız bir çocuk...

Bağırdı, atların etrafında gelip gitti.

"Duwa," dedi, "duwa... gördüm, Sahan ağa, Hıdır Ağa, Pırço hepsi geldiler, atlarının nallarından ateşler çıkıyor, Demenanlar da geliyor, Haydaranlar... Duwa, duwa, o hükümet şimdi o muhacirlerini de alıp gitsin, böyle çepeçevre Dersim'i saran o korkak muhacirini de alıp gitsin..."

Yeniden bağırdı.

"Duwa," dedi, "duwa, Fevzi Müdür de kaçtı, Candarmasını da alıp kaçtı..."

Sebır bir süre daha etrafında döndü, meydan okudu. Anlaşılmaz bir dilde konuşuyormuş gibi, Dersim dilinde, "Duwa, duwa!" diye naralar attı. Döndü, etrafında kayışı kendinden

kopmuş eski Rus mavzeriyle döndü. Birden yaşlı adamla yüz yüze geldi...

İhtiyar adamı yeni fark etmiş gibi, zınk diye durdu. İhtiyar adamın gözlerinin içine baktı.

"Rayber, Sorpiyan keşişi..." dili birbirine dolandı, yeniden kendini zorladı, meydan okuyan Sebır dudaklarını sümkürdü, küçücük bir çocuk oldu.

Kekeledi, "Rayber," dedi. "Ray berr, Sorpiyan keşişini sünnet ettiler..."

* * *

Kafileden bir atlı koptu, ufak tefek, gözleri çakır yeşili. Atına vurdu, bir daha vurdu, orman yoluna girdi, oradan çıkıp dağ bayırına, Kuling Vadisi üzerine sürdü atını... Albeg'di bu adam, ulakçı Albeg.

"Süvari üstünde değil,
beyin atı göründü işte
Dedim ki, güzel at
Senin süvarin nerede
Dedi ki, beyim mahsur kaldı
Hükümet konağında
..."

Dersim halk türküsü

"Bir göz ağlarken diğer gözün güldüğü görülmüş müdür?"

Dünya kaç köşeymiş uzun uzun konuşan, konuştuklarını tekrar eden, saplantıyla özlemlerini, evveliyatlarını anlatan Dersimliler. Küçük, sıradan, kayıp giden hatıralar, garezler, kibirlenmeler... Yanlışın, kahırla ufalan hayatın farkında olan Zazalar, Kürtler, Ermeniler, Kızılbaşlar... Candarmalar, paşalar, hükümetler, aşiretler, metruk evler, boşalmış ovalar, inatla geleneğe sarılan köylüler, atlılar, tüfengler...

Gece Kelebeği yeniden kanat çırpıyor...
İlk kitabın öncesine gidiyor. Eprimiş bir rüyayı pastoral ve masalsı bir üslupla, kederle resmediyor.
Zor diyorsun, yazık! Hepsinin bir hikâyesi vardı.

Haydar Karataş canavarcasına yazar damarı olan birisi. Hayvani bir yazar, bunu olumlu anlamda söylüyorum. Yaşar Kemal'de de böyle doğadan kaynaklanan bir güç vardır.
Murathan Mungan

...Haydar Karataş yeni dönem yazarlar arasında kendine has sese sahip ender isimlerden... Onun cümlelerine alışanlar hep aynı tadı arar.
Burhan Sönmez

Bu derece mükemmel bir Türkçe nasıl olabilir?
Kaan Arslanoğlu

Haydar Karataş, Dersim'in acılı müziğini kendine özgü, soluk kesen, masalsı anlatımıyla kulaklarımıza ulaştırıyor yine.
Gün Zileli

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-1066-3
9 789750 510663